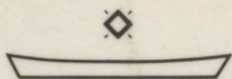

92-3
L 171

DAUGAVAS RAKSTI

NO AIZKRAUKLES LĪDZ RĪGAI

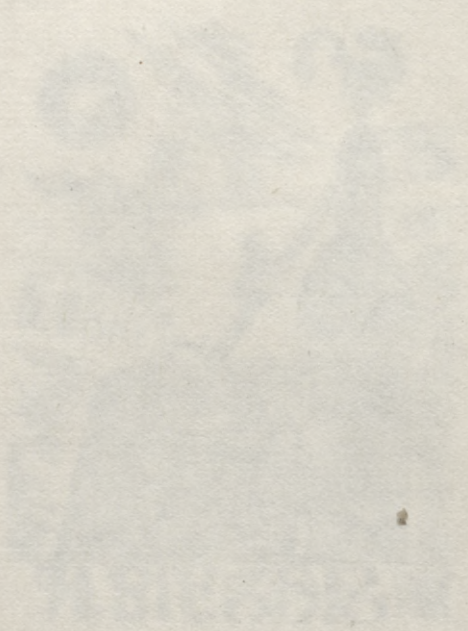

DAUGAVAS
RAKSTI

DAUGAVAS
RAKSTI

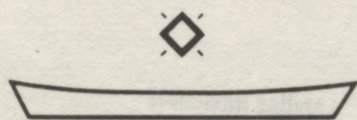
NO SĒRIĀTĀS DAUGAVAS

DAUCANAS
RAKSTI

92-3
L 171

L 3
191
LATVIJAS KULTŪRAS FONDS

DAUGAVAS RAKSTI

NO AIZKRAUKLES LĪDZ RĪGAI

RĪGA «ZINĀTNE» 1991

26. 89 (2L)
Da 851

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~94-20.656~~

030611399

Redakcijas kolēģija:
R. UMBLĪJA, S. CEPURNIECE,
M. DZĒRVE, A. SNIPS

Sastādītāja V. VILLERUŠA

P. KORSAKA

fotoreprodukcijas un attēlu paraksti ielikumā

Izmantoti Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja
un Doles Vēstures muzeja fondu materiāli

D $\frac{1805080000-094}{M811(11)-91}$ 70-91

ISBN 5-7966-0728-6

© Latvijas Kultūras fonds, 1991

Ir vietas jāsauc vārdā, un tad tās atmostas. Daugavas krasti ir aizmiguši, un tie gatavi mosties, bet gaida saucēju. Latvijas Kultūras fonda Daugavas programmas paredz šīs vietas atmodināt. Dot aizmirstos vārdus, aizmirsto vēsturi. Tāpēc mēs atjaunojam «Daugavas rakstus», kas savā laikā jau iznākuši.

Šī vairāku grāmatu sērija būs iekārtota tā, lai atsevišķa laidiena raksti (dažādas tematikas) apcerētu kādu noteiktu ģeogrāfisku posmu Daugavas tecē un noderētu ceļiniekam, tūristam šajā posmā ar izziņu tieši par šo krasta posmu, par šo maršrutu. Vārdu sakot, lai gājējam, pētniekam, tūristam, kas iet savu maršrutu gar Daugavas krastu, informācija nebūtu jāmeklē desmit grāmatās, bet visas ziņas savā ceļā viņš varētu gūt šajā savdabīgajā ceļvedī, apceru un zinātnisko rakstu krājumā.

Līdzīgā sērijā Latvijas Kultūras fonds izdos ceļojumu aprakstus par Latviju, memuārus, vēsturisko notikumu un atsevišķu Latvijas vietu aprakstus. Šī sērija tiks nosaukta «Dzimtenes mācība». Mācība, kas mūsu jaunatnei aizmirsta, nezināma, neizjusta. Tāpēc arī šie «Daugavas raksti» — mūsu ejošajiem, meklējošajiem, darošajiem cilvēkiem, kuri saprot, ka Dievs racis Daugavu ne tikai pasakā, bet mums visiem pašiem — tepat un tagad. Baudīšanai, lepnumam, kārtībai un sakopšanai.

Imants Ziedonis

PRIEKŠVārds

«Daugavas raksti» — Latvijas Kultūras fonda ieceres piepildījums, veidojot plašam lasītāju lokam domātu periodisku rakstu krājumu, lai iepazīstinātu ar tautas dzīvi, notikumiem, vidi Daugavas krastos. Šajos krājumos ietverti raksti par arheoloģiju, etnogrāfiju, folkloristiku, senvēsturi, par amatniecību, tirdzniecību, par ģeoloģiju, augu un dzīvnieku pasauli, par kultūrvēsturi un mūsdienu problēmām. Rakstu autori ir dažādu profesiju pārstāvji, bez tam izmantoti arī novadpētniecības materiāli un vecu cilvēku atmiņu pieraksti.

Krājuma nolūks — plašāk iepazīstināt lasītājus ar mūsu zemes vēsturi, likt skatīties uz vietu, kurā dzīvojam, redzīgākām acīm, saudzēt to savos darbos.

Daugava par krājuma vienojošo elementu izvēlēta ne tikai kā Latvijas lielākā upe, kas tek cauri visiem Latvijas novadiem, bet arī kā latviešu tautas vēstures tieša lieciniece.

Lai plašo materiālu kaut nedaudz sistematizētu, nolemts atsevišķos rakstu krājumus veltīt kādam noteiktam Daugavas posmam.

I. Daugavas lejasgala daļa no Aizkraukles līdz Rīgai.

II. Daugava Rīgas posmā, arī Daugavas salas, Bolderāja, Daugavgrīva.

III. Posms no Aizkraukles līdz Līvāniem.

IV. Daugava augšup no Līvāniem līdz Daugavpiliņ.

V. Daugavas augštece līdz Drujai.

VI. Ar Baltkrievijas zinātniekiem un rakstniekiem kopīgi veidots krājums, kurā atspoguļots Daugavas-Dvinas tecējums caur Polocku, Ullu, Vitebsku, Veližu — senajām tirdzniecības pilsētām; senie un mūsdienu kultūras sakari, kopīgais un atšķirīgais baltu cilšu starpā.

Baltkrievijā šī iecere uzņemta ļoti atsaucīgi.

VII. Daugavas-Zapadnaja Dvinas augštece, Kaļiņina, Smoļenska, Daugavas sākotne.

Pirmais «Daugavas rakstu» krājums, kurā šoreiz nav tvertas ekoloģiskās problēmas, filozofiskie aspekti un vēl daudz kas no plašā, Daugavai veltītā darbu klāsta, ir uzlūkojams par pieteikumu tālākam, izvērstākam, plašākam pētījumam ar dziļāku ievirzi.

Sastādītāja

PA TEIKSMAINAJIEM DAUGAVAS KRASTIEM

No Rīgas līdz Jaunjelgavai ar autobusu var aizbraukt divās stundās, bet no Skrīveriem atpakaļ var tikt vēl ātrāk, jo laikam ceļa apstākļi labāki. Ir jau iespējams pārvietoties arī citādi — ar laivu pa Daugavu, bet gan tikai līdz pirmajiem šķēršļiem — HESu aizsprostiem. Vislabāk jau ceļot kājām, bet bērnībā daudzi no mums varbūt ir devušies ceļā, velkot ar pirkstu vai zīmuli pa karšu līnijām un sapņojot. Diemžēl pagaidām mums pieejamās kartes sniedz gaužām maz materiāla fantāzijai.

Uzaicinu doties ceļojumā pa pasaku zemi, ko sameklēsim Daugavas krastos. Kā tajā iekļūt? Jāieskatās daudzās grāmatās, jāizlasa rokrakstu kaudzes, kuras uzkrātas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta folkloras fondos, kas arī atrodas Daugavas malā. Vairākas grāmatas atradīsiet savos plauktos, nostāstus, teikas un vietvārdus vēl atminēsies vecākā paaudze un cilvēki, kas tos pieraksta, apkopo un negrib atdot tautas vēsturisko atmiņu nebūtībai. Protams, ka vislabākie ceļa rādītāji mums būtu šie vietējie cilvēki. Es varu nomaldīties purvos un mežos, jaukt nosaukto vietu secību, uzticēties nepatiesam stāstījumam. Daudzas teiksmainas vietas zināmas tikai teorētiski, vairākas redzētas garāmbraucot. Norunāsim šoreiz neceļot tālāk par Fridrihštati, t. i., Jaunjelgavu jeb, kā Vidzemes puses ļaudis to sauc, — Lubu Jelgavu, neievērosim HESu izkropļotos krastus un bieži pieminēsim vietas, kas nav vairs atrodamas. (Bet vai tāpēc aizmirstamas?) Šie stāsti ir dzīvojuši paaudžu paaudzēs, šodienas gudrais cilvēks vairs neticēs velnam, vadātājam, maldugunim vai pūķiem, bet pasakas, teikas un nostāsti saglabājuši tautas atmiņu un fantāziju, nesaprotamu parādību savdabīgu skaidrojumu, humoru un gaišo garu. Ne reizi vien folkloras pieraksti un dzīvās atmiņas palīdzējušas arheologiem atrast apslēpto mantu.

Nedaudz pieminēsim tos, kas pierakstīja un palīdzēja saglabāt mūsu iecerētā ceļojuma apvidū stāstītās teikas un pasakas. Pirmo latviešu pasaku un teiku grāmatu, kuras materiāls iegūts no teicējiem, 1887. gadā publicēja Fricis Brīvzemnieks. No Daugavas krastiem pasakas sūtījis Lielvārdes draudzes loceklis Mārtiņš Starkis,

kurš izrakstījis tās no sava skolotāja Krogzemju Mikus (Ausekļa) atstātajiem rokrakstiem. Visvairāk pasaku devis stukmanietis, vēlākais Viļņas arhīva direktors Jānis Sproģis; viņš ir arī pirmais latvietis, kas atsevišķā grāmatā sakārtojis un publicējis tautasdziesmas. Teiku par Daugavas rakšanu iesūtījis skolotājs Jānis Ozols, kurš plašāku folkloras materiālu vākšanas nolūkā dzīvojis gan Secē, gan Saukā, gan Aizkrauklē u. c.

Pirmo teiku vācēju rokraksti nav saglabājušies pilnībā, tādēļ mums atkal jāķeras pie publicētā. Pasaku sūtītāju Ansim Lerhim-Puškaitim nav mazāk kā tautasdziesmu pierakstītāju un dziedātāju Krišjānim Baronam. Šoreiz minēsim ievērojamākos un tos, kas teikas pierakstījuši. Tas pats Mārtiņš Starkis jau 1872. gadā nodevis Brīvēzniekam pirmās pierakstītās teikas un pasakas. Viņa novadnieks Paegļu Mārtiņš savu pirmo vēstītājfolkloras burtņicu Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai iesūtījis 1893. gadā, norādot, cik svarīgi ir pierakstīt visu tautā dzirdēto un cik maz par šo darbu interesējas rakstnieki. Viņš arī «Latvju Dainām» devis 1073 tautasdziesmas. Iespējams, ka šis Paegļu Mārtiņš ir vēlākais rakstnieks un tulkotājs, bet Lielvārdes draudzē Paegli ir ļoti izplatīts uzvārds. Kādā vēstulē Henrijs Visendorfs lūdz Brīvēznieku palīdzēt šim jauneklīm iegūt skolotāja tiesības. Šo divu iepriekšējo novadnieks un pat kaimiņš Ogresgala pagastā ir vēlākais Ikšķīles skolotājs Jēkabs Lauva, kura iesūtītās dziesmas un pasakas fondos datētas ar Ikšķīles vārdu, bet teikās norādītas konkrētas vietas Lielvārdes draudzē.

Ļoti noslēpumaina un nezināta personība ir Dolē dzīvojušais J. Simenovs. Jau pagājušā gadsimta 70. gados viņš ir piesūtījis Brīvēzniekam sakāmvārdus un mīklas, LD atrodami viņa kristību un kāzu apraksti no Doles pagasta, 70 tautasdziesmas. Brīvēznieks Puškaitim nodevis ap 50—60 J. Simenova pierakstīto vēstītājfolkloras vienību, no kurām teiku ir ap 20. Tikai vienā teikā ir minēta precīza vietas norāde: «Plaužu ezers starp Jaunķeipenes un Lakstenes muižu ceļā uz Lubānu.» Varbūt Puškaitis vai pat jau Brīvēznieks kādu mājas vai citas vietas vārdu «nozaudējis», jo J. Simenova pierakstītajās teikās stāstīts par Dievu, Velnu, veļiem, burvjiem, raganām, un tās var būt līdzīgas visā Latvijā, ne tikai Doles pagastā. Vienīgi pēc folkloras materiāliem zināms, ka kāds skolnieks Ķekavas skolā nācis no Simenovu mājām. 1967. gadā teicējs Alberts Bergmanis, stāstot par ciemiem Doles salā, piemin Būdeniešu vai Būdkalnu ciemu pie pārceltuves pretī Ķekavai, kur ir bijušas Jozavu, Vecsimenovu un Jaunsimenovu mājas, bet pirmā pasaules kara laikā viss ciems nopostīts.

Savukārt Jēkaba Pieries pierakstītās teikas Doles pagastā ir ar konkrētu vietas norādi.

Lindes-Birzgales draudzē teikas pierakstījis Oškalnu Andrejs no savas deviņdesmitgadīgās mātes Edes Oškalnes. Interesanti, ka 1929. gadā Latviešu folkloras krātuve (LFK) vērtīgus materiālus ieguva no suntažnieka Andreja Oškalna, kurš dzimis 1866. gadā Birzgalē, izglītojies Lielvārdē (1881—1883), pārcēlies uz Suntažiem 1895. gadā. Viņa vākumā [696] piezīme: «Viss atminētais un pierakstītais no tēva mātes Edes Oškalnes, kas 84 g. v. mirusi 1883. gadā.»

Vēl teikas vācis Pētersonu Augustu no Skrīveriem, K. Bramanis Rīgas apkārtnē, Upmalietis Salaspilī.

Visas Puškaiša krājuma (1891—1903) teikas pārpublicējis Pēteris Šmits savos «Latviešu pasaku un teiku» (1925—1937) 15 sējumos. Visvairāk teiku viņam devusi P. Zeltiņa, kas tās dzirdējusi Rembatē, Ikšķilē, Tomē, Baldonē, Leišmalē, Rīgā, Pļaviņās u. c. vietās; vēl pa kādai teikai — Melānija Plūme Salaspilī, A. Smilga Doles salā, Ziediņa Rembatē, L. Žagata Lielvārdē, O. Biteniece Ogresgalā, K. Kaufmanis Lindē, E. Elksnītis Ikšķilē, Ilga Paegle Ogrē.

LFK savus vākumus, to skaitā arī no Daugavas krastiem, nodevuši P. Šmits, P. Birkerts, J. A. Jansons, L. Galeniece; A. Dreimanis Daugmalē; brāļi Malvesi, Ā. Oškalns, J. Kļaviņš Lindē-Birzgalē; V. Medne Ikšķilē; A. Rudzīte, M. Dīķe, H. Vollenberga Lielvārdē u. c., vēl arī Rīgas un Jelgavas skolotāju institūta audzēkņi un LU studenti. Tomēr visvairāk izziņas materiāla iegūts no skolu sūtījumiem, kas Rīgas tuvumā bija ļoti bagātīgi. Daudzus no tiem kārtoja un papildināja skolotāji; piemēram, K. Alksnis (Ogresgalā), J. Brants, Grīnbergs (Rembatē), E. Dālmanis (Jaunjelgavas komercskolā), A. Endziņš (Birzgalē), E. Jirgenšons (Salaspilī), A. Norietis (Ikšķilē), A. Pelcbergs (Lielvārdē), T. Spuriņš (Ogrē); Ķekavā, Daugmalē skolotāju vārdi nezināmi.

Pēc otrā pasaules kara liels vairums materiālu iegūts folkloristu zinātniskajās ekspedīcijās — 1949. gadā Ogres rajonā, 1967. un 1968. gadā, līdzīgi arheologiem, Rīgas HESa apdraudētajās vietās steidzās strādāt folkloristi. 1978. gadā Jāzeps Rudzītis Lielvārdē izsekoja A. Pumpura un Lāčplēša atstātajām pēdām. Šodien daudzi muzeji un skolas atgūst folkloras fondos uzkrāto materiālu, piemēram, Ķekavas skola. Novadpētnieki papildina datus par daudzajiem folkloras vācējiem, precīzē teikās minēto objektu atrašanās vietu, zīmē plānus un kartografē, piemēram, skolotājs Aivars Egle Daugmalē, mediķe Vaida Villeruša Ikšķiles un Lielvārdes draudzē.

Pēc šā garā ievada mūsu ceļojums draud kļūt sasteigts, bet šis ziņas ļoti nepieciešamas vietējo cilvēku ierosināšanai un pamudināšanai uz precīzējumiem. Cerēsim arī, ka atradīsies jauni palīgi.

Savu ceļojumu sāksim, no Rīgas centra pārceļoties uz Daugavas kreiso krastu un dodoties pret straumi uz augšu. Vispirms Zaķusala,

kas izaugusi no neliela zemes pleķīša, uz kura, no medniekiem bēgot, uzlēcis kāds zaķis un palicis tur dzīvot. Zaķusalā kādreiz izcēlies briesmīgs ugunsgrēks, un Lielais Kristaps visus iedzīvotājus nonesis no salas un izglābis, tāpēc arī viņa tēls iemūžināts skulptūrā.

Gar Torņakalnu tek Ķileveina grāvis (Ķileveina jeb Ķilveņgrāvis), kurā esot apmeties ūdens gars, kad tas ticis padzīts no Daugavas, un tagad katru gadu paņemot viena cilvēka dvēseli. Tā pirms simts gadiem «Dienas Lapā» rakstīja Kristaps Alksnis-Zundulis, tikai gribu piebilst, ka K. Barons un P. Šmits viņa iesūtītajām dziesmām gan neuzticējās.

Par Bišumuižas Ipašnieku vācieti Bramberģi saglabājušies nostāsti, ka viņš braucis ar septiņām kazām un labprāt ēdis paaugušos kaķēnus. Naudas viņam bijis tik daudz, ka to sūtījis uz Vāciju un arī zemē racis, bet cilvēkiem sapņos nekad šīs vietas nav atklājis.

Laikam apraktā nauda stipri nodarbinājusi mūsu senču prātus, tāpēc ka to bieži piemin, zina, kas un kā jādara, bet veiksminieku, kam izdevies izcelt šos naudas podus, ir ļoti maz. Racēju vienmēr kāds izbaida, vai arī viņš pats pārkāpj noteikumu — nerunāt, nesmieties, atpakaļ neskatīties, Dieva vārdu nepiesaukt. Tā, piemēram, stāsta: kādam Siliņam vairākkārt sapņos rādījusies veca liepa Katlakalna kapos, pie kuras esot aprakta nauda, bet, kad viņš sācis rakt, jau ieraudzītā nauda vienmēr atkritusi atpakaļ. Tomēr vienam vīram laimējies uzdurties kaut kam cietam, un viņš izcēlis pilnu katlu ar naudu, par kuru līcis uzcelt baznīcu. Baznīcas jumtam naudas pietrūcis, bet katls bijis tik liels, ka derējis baznīcai jumta vietā. Tāpēc arī šī baznīca nosaukta par Katlakalna baznīcu un tāpat arī visa apkārtnē.

Dodamies tālāk gar Rāmavu, gar Eltes muižu, kur bijušā alus brūža logā vakaros Velns esot matus sukājis, uz Ķekavu, kas atrodas Rīgas apriņķa Doles pagastā. Kādreiz pat nevar saprast, kur nu katra vieta, par ko stāstīts teikās, isti atrodas. Tā Doles skola, Doles baznīca un Doles kapi ir Ķekavā. Doles pagasta dzirnavu ezeru sauc par Bukseļezeru. Dzirnavnieks Bukselis bijis ļoti bargs kungs, viņš pinies ar pašu Velnu un vēl pēc nāves nācis plosīties un naktīs pannas laizīt. Viņa dēls tad tikai noteicis: «Tas ir mans papiņš.» Bukselim nomirt bijis ļoti grūti, vajadzējis rokās ielikt naudas zuteni, zārku divi zirgi ar mokām aizvilkuši līdz kapsētai, bet tad gan abi nobeigušies. Kādam vīram pie Bukseļezera parādījusies balta sieva un lūgusi lai viņai pieskaras. Protams, uzrunātais nobijies, un sieviete žvarkstēdama atkritusi ezerā, nosakot — trīssimt gadu vēl jāguļ. Tā bijusi nauda, jo, kā stāsta veci ļaudis, Bukseļezerā ietriekts prūšu karaspēks ar visu mantu, zirgiem un lielgabaliem. Viens zvejnieks reiz tiklā izcēlis šķirstu, bet tīkls satrūcis, un atradums atkal nogrimis ezerā.

Ļoti daudz pieredzējumu un teicēju pārdzīvojumu saistās ar Doles kapiem un Ķekavas baznīcu. Katru Ziemassvētku nakti miru-

šie baznīcā notur dievkalpojumu un iet uz Daugavu mazgāties. Ķekava slavēna ar savu Smerdūkļa purvu; kur kādreiz nogrimusi sena pilsēta, un vēl šodien šajā purvā, kas gan laikam pilnīgi nosusināts, varot redzēt kuģu mastus. Tautā atminas, ka šeit agrāk bijis jūras, kāda liela ezera dibens vai Daugavas gultne. Vēl Ķekavā teikas stāsta par Dobupi, Zaķu līgotni un Kaučas pili pie Ķekaviņas.

Laikam tomēr neviena vieta ar teiku bagātību nevar pārspēt Ķekavas Odukalnu. Vecos laikos, kad vēl karots ar vāļēm un rungām, leiši nākuši sirojumos un latvieši nekādi nav spējuši turēties pretī. Tad nolēmuši uzmost kalnu un no tā nomētāt ienaidnieku ar akmeņiem. Sanesuši kalnu ar cepurēm, bet apakšā bijis purvs. Kur purvs, tur odi. Cepures noplīsušas, un odu vesels mākonis, karavīri splaudījušies un teikuši: «Tad ta gan īsts odu kalns.» Tā nu šo kalnu vēl šodien sauc par Odukalnu. Daudzi aculiecinieki stāsta, ka Odukalnā bieži redzēta uguntiņa degam un kāds vīrs garāmgājējiem centies piedāvāt ogļītes. Tikai viens iedrošinājies pīpi aizpīpēt, un, kad tā apdzisusi, tad vīrs bijis zelta naudas gabals. Vairākiem nācējiem no Kalna kroga tajā vietā, kur Odukalnā bijis pieminēklis, rādījusies uguns un melns vai balts zārks blakus. Viens piesitis zārkam, tas sabiris pelnu čupiņā, otram zārks nogrimis zemē, skaļi žvadzēdams, un viņš pats pēc nedēļas nomiris, trešam atkal kas cits, bet pirms pirmā pasaules kara zem trim priedēm pudelē noglabāta nauda. Vissenākais pieraksts par Odukalnu ir Jēkabam Priedem:

«Atstatu no Doles baznīcas un Doles miesta atrodas paaugsts kalns: Odu kalns. Franču karā šis kalns bijis ar prūšu kara vīriem kā apsēts, it kā odiem aplāts, tik daudz tur apmetušies. Tādēļ kalns to vārdu Odu kalns dabūjis. Odu kalna apkārtnē ir pulka mazu kapu kopiņu. Arī kara vīri tur izrakti. Reiz Odu kalnā pie resnas priedes slepeni atnākuši daži prūši, izrakuši veselu šķirstu naudas un aizbraukuši uz savu zemi» (LPT, XV, 404. lpp.).

Pie Doles pagasta jāpiemin arī Doles sala, kas ir lielākā sala Daugavā, un te gan prasīties prasās savs īpašs apcerējums. Visvairāk uzzināt par salu var no Doles sešklasīgās pamatskolas (Ķekavā) vākumiem 1930. gadā [937] un Almas Ancelānes 1967. un 1968. gada ekspedīcijas materiāliem [1980; 1985]. Galvenais īsumā — salu Daugavas vidū iespraudis Velns, jo viņam licies, ka upe šajā vietā par šauru. Doles salai pašai pat ir divi velni: Augšgala un Lejasgala. Viņiem abiem strīdoties, dažkārt arī Doles Velnam ar Bērzsmentes Velnu, radies klintsstūris, klintsrags pie Doles muižas, arī Doles Zirgs un Doles kauls, u. c. krāces. Doles salā ir savi krogi, slavenākais — Annuška, kuram iepretī otrā krastā Maruška (Marjuška). Ir arī savs Karātavu kalns no muižas laikiem, savs Krustkalns, kur nauda rādoties, sava Siļķu bedre Katspurā, kur plūdu laikā iemaldījies kāds kuģis ar siļķēm un nogrimis, savs Vella puriņš, kurā Velns cilvēkus vadā un maldina.

Interesanti, ka visos arheologu atrastajos kapulaukos jau no seniem laikiem spokoja: gan Vampeniešos, gan Limbenēs. Vecā Burnavskiene stāstījusi, ka pa ceļam no Vampeniešiem uz Raušeniešiem ieleja vasarā ir karsta un smaciņa, tādēļ tā iesaukta par karsto ieleju. Naktīs smaga nasta uzguļas uz pleciem, kā ārā no ielejas, tā viss beidzas. Pašā Ķivutkalnā Velns naktīs divpadsmitos naudu žāvē, lai to dabūtu, vajag tik uzvilkt sarkanu kreklu, pasaukt melnu kaķi un gaidīt, kad nauda nāks ārā.

Pretī Doles salai vēl Zirņu, Nolpes sala un slavenā Mārtiņšala ar baznīcu, klosteri un pili, no kuras nosaukumu ieguvusi Salaspils; Salaspili ar Mārtiņsalu savieno apakšzemes eja.

Dosimies tālāk pa Daugavas kreiso krastu, kur vēl saglabājies Kļauņu pilskalns, uz kura kāds drosmīgs papardes zieda meklētājs Jānu naktī redzējis braucam glāunus kungus karietēs. Aiz Kļauņukalna — Pūķupe, kas radusies, Doles un Bērzmentes pūķiem cīnoties, jo Bērzmentes pūķis nevarējis paciest, ka Doles pūķis mācējies savam kungam vairāk naudas sagādāt. Lielas cīņas notikušas arī Bērzmentes muižas pļavā, kur Velns noslēpis raganām nozagto naudas lādi. Pēc asiņainās kaujas, kad dzīva palikusi tikai viena ragana, lāde nogrimusi strautā, bet ragana novēlējusi, ka naudu iegūs tikai tas, kas apraks dzīvu cilvēku tās vietā. Bērzmentes kungs dažkārt pārvērties par melnu šuneli, lai varētu labāk novērot, kā kalpi darbus padara. Kādreiz meitas kūti šuneli pamatīgi nomizojušas, kungs otrā rītā bijis slims, un šunelis vairāk nav skraidījis pa muižu.

Bramberģes kapos arī visādi brīnumi notikuši, reiz sacēlies negaiss, un kāds čigānu pāris, kur sieva krāpusi vīru un gaidījusi viņa nāvi, pazudis no zemes virsas. Daugmalē kādu vietu pie ceļa sauc par Čigānu krūmiem, tur mānīti garāmbraucēji.

Daugmalē divi lieli pilskalni — Daugavas malā, kur bijusi pils, kas pirms vairākiem simtiem gadu nodegusi, kad līvi kopā ar vāciešiem karojuši pret krieviem. Vācieši te palikuši par kungiem. Daugavas pilskalnu tautā sauc par Tīču pilskalnu, par Daugmales pilskalnu tas nosaukts tikai pirms otrā pasaules kara. Netālu no tā Bambarkalniņā, kur esot aprakts kāds cilvēks, rādās dažādi ķēmi. Tālāk no Daugavas ir Sakaiņu pilskalns, tā saukts pēc tuvējām mājām. Pilī noslēgti dzīvojis kāds virsaitis, un reiz, kad viņš apbraukājis savus laukus, sacēlies pērkona negaiss un pils ar virsaiša meitu, kas mājās darinājusi pūru, nogrimusi. Tēvs aiz bēdām nomiris, un viņu paspējuši apglabāt uz pils jumta.

Daugmales pusē vēl zīmīgas un teiksmainas vietas ir Kaķa purvs, Ķēves tiltiņš, Lielais ozols, Vaidu kalniņš u. c. Pirms Līves muižas Ķarātavu kalns, kuram daudzi baidījušies iet garām. Līves muiža piederējusi grāfam Līvenam. «Līves muižas ganībās esot nauda aprakta. No rītiem tās vietas esot apbērtas ar dzeltenām smiltīm, uz

kurām redzamas vai nu cilvēku, vai gaiļu pēdas. Cik pēdu esot, tik cilvēku galvu vajagot ziedot, tad naudu dabūšot. Ja esot gaiļa pēdas, tad jāziedojo gaila galvas» [17, 6489].

Tālākais ceļš ved gar vietām, kur cilvēki ļoti ticējuši burvjiem un pūķiem. Liels burvis esot bijis Tomes Karstumu māju saimniektēvs. No bagātīgā Lindes-Birzgales folkloras materiāla var apgūt buršanas mākslu, kā arī iemācīties aizsargāties pret melno maģiju. Birzgalē arī bijusi grāmata ar melnām lapām un baltiem burtiem, bet diemžēl pierakstītāji nekad nemin māju vārdus.

No Lindes muižas varot redzēt līdz pusnaktij gaismu spīdam Lielvārdes pils Laimdotas logā pāri Daugavai. Lindes muižā valdījuši baroni Hāni. Viens no Hāniem bijis iesaukts par Laižu, jo laizījis lūpas, bet cits Hāns par Ēdēju, jo bijis ļauns, skops, izdzinis cilvēkus — noēdis tiem jēlas muguras. Norumes silā starp Lindi un Birzgali ceļmalā augusi priede, kuru saukuši par Naudas priedi, jo kara laikā tur nauda glabāta. Vēlāk palikusi tikai bedre, bet priedei miza jau no pašas apakšas bijusi zeltaina. Priede nocirsta ap 1870. gadu. Birzgalē uz Augstupes tilta parādotes nauda sieviņas izskatā. Noburti un Velna apsēsti ir Linezers un Pankas ezers.

Pie Jaunjelgavas ceļa, es gan īsti nezinu to vietu, atrodas Tenīskalniņš. Te reiz dzīvojis kāds nabaga rokpelnis, Tenīss vārdā, kurš izsaucies: «Kaut man pats Velns palīdzētu tapt bagātam!» Velns tūdaļ klāt ar zelta maisu un līgumu, ka 12 gadus saimnieks nelūgs Dievu, tad dabūs vēl. Ilgi viņiem nav bijis mantinieku, beidzot, atgriežoties pēc garāka ceļa, vīrs ierauga sievai bērnu uz rokām. Viņš laimē iesaucies: «Ak, Dievs, cik tu esi man žēlīgs!» Sēra smaka, rībiens, visi trīs un bagātība apbirusi ar smiltīm [503, 1].

Ejot gar Daugavu tālāk, vajag lūkot, vai kādā zirņu laukā naktīs zuši nenāk baroties; tad jāapar apkārt, un no rīta var pielasīt pilnu vezumu ar zušiem. Lieljumpravā, kur Dīriķu upīte Daugavā iekrita, divi lieli akmeņi par «Velna pajūgu» saukti — tā A. Pumpurs rakstīja «Tēvijā» (1890., 73., 74. lpp.).

Pirms Jaunjelgavas pie Dzeņa dzirnavām liepu rinda, ko Zviedrijas karalis Kārlis XII iestādījis ar saknēm uz augšu, lai redzētu, vai viņam lemts te vēl atgriezties. Liepas esot augušas. Astoņus kilometrus no Jaunjelgavas Skaru kalnos zemestrīcē nogrimusi pilsēta, bet deviņus kilometrus no Jaunjelgavas mācītājam pie Mentis tilta ķēve nojūgusies un pazudusi mežā. Mācītājs tirgus laukumā piesolījis atradējam 25 rubļus, kas bijusi kalpa gada alga, bet, kad tāds Nikmanis zirgu atvedis, tad naudu nožēlojis. Piemānītais dusmās tik iesaucies: «Lai tu ar traks paliec kā tā Ozoliene!» Un mācītājs kļuvis traks.

Jaunjelgava izcēlusies ar ļoti nesaticīgiem cilvēkiem, arī Velns bieži ticis nokaitināts gan no Jēkabpils Velna, gan no Jaunjelgavas

dzērājiem. Un tā nu Velns nolēmis Jaunjelgavu noslīcināt. Viņš Vidzemes krastā tagadējā Velna dobē piegrābis divas saujas ar zēmēm un metis Daugavas vidū, lai uzceltu dambi, bet gailis jau atkal iztraucējis, un straume dambi sagriežusi šķēršām, un izveidojusies Ozolu sala. Uz salas dzīvojis kāds Ozols, kurš iestādījis tur ozolu birzi, izveidojot savu vārdu. Tagad pat ozolu celmi nav vairs saglabājušies, bet augot tikai viena liela priede; ja to kāds nocirtis, tad sala nogrimis.

Pārcelsimies arī mēs uz Daugavas labo krastu. Skrīveri slaveni ar apslēpto mantu un tās rakšanu. Pat ekspedīcija no Pēterburgas atbraukusi meklēt Napoleona armijas bagātības, pēc plāna izrakuši karavīru kaulus un zobenu ar zelta spalū, bet kara kasi laikam gan nav atraduši. Toties Skrīveru muižas galdnieka Zivtiņa desmitgadīgajam dēlam Jēkabam vairākkārtīgi sapnī norādīta vieta, kur nauda norakta. Tēvs nemaz nav klausījies dēla runās, un kādreiz, kad tēva nav bijis mājās, dēls kopā ar kādu kaimiņu večuku dienas vidū izracis podu, tā ap sešiem stopiem lielu. Podā bijuši zelta un sudraba naudas gabali. Vecais teicis, ka nauda jāatdod muižai, Jēkabs arī piekritis. Zivtiņš bijis ļoti pārsteigts, kad muižkungs aicinājis viņu pie sevis un dēla atrasto naudu izprasījis Skrīveru draudzes ērģelēm [861, 499].

Tomēr nauda vēl parādotos arī Putnu kalnā, gar kuru tek Ķīsuma grāvis. Putnu kalns radies tai pašā Jaunjelgavas applūdināšanas mēģinājumā — no Velna dobes izgrābtā zeme nobirusi Daugavas krastā, un izveidojies kalns, kur senos laikos bijusi soda vieta. Pakārtos muižas vagars ilgi nav ļāvis noņemt no karātavām, tāpēc apkārt līdinājies daudz putnu. Putnu kalns bijis pilns ar kauliem, un pat bijis aizliegts te granti rakt. Kādam braucējam pie šā kalna ratos iesēdusies veča, un rati piebiruši pilni ar zelta naudu.

No Skrīveriem dodamies uz Rīgas pusi, vēl rūpīgi apskatot Velna darbus Velna dobē. No šejienes, kā stāsta, gan zeme, gan akmeņi nesti vairākas reizes un pat labi tālu. Līdz Lielvārdei Daugavas krasti atkal klusē, lai Lāčplēša zemē teikas birtu kā no pārpilnības raga. Te pie kapsētas Kačas un Rāts kalniņi — nelaimīgās meitas Katrīnas soda vieta un Rīgas rātskungu skatu laukums. Te bieži stāsta, ka nauda kaltējas, ka tiek baidīti garāmbraucēji. Te pat redzēta ripināmies muca, no kuras iznāk seši zirgi ieest āboliņu un kura vakarā iekrit Daugavā. Te ugunskurus apsargā āzis, kas bada katru, kuram iekārojas paņemt kādu oglīti; kam tas izdevies, tam uz pīpes zelta gabals. Te Daugavas vidū zem ūdens sala ar Lāčplēša kapu. Te pils akā Jānis Briesmīgais sametis mucas ar zeltu.

Pretī bruņinieku pilsdrupām pāri Rumbiņas upei kalniņš, ko vēsturnieki uzskata par senu upurkalniņu. Tautā to sauc par Apaļo kalnu vai Cēpurkalnu, un nosaukums jau rāda, ka tas ir kārtējais Latvijas kalns, kas sanests ar cēpurēm. Teicējs Jānis Paegle zinājis

vēl izstāstīt sīkāk, ka «viņu Franču kara laikā vienā naktī esot uzbēruši krievu kareivji, nesdami smiltis ar cepurēm. Otrā rītā uz kalniņa bijuši uzlikti divi melni nokrāsoti balķi, lai tie izskatītos pēc lielgabaliem un tā kaut cik apmuļķotu frančus, kuri jau bijuši apmetušies viņpus Daugavas Lindes muižā. Krieviem toreiz pie Lielvārdes bijuši tikai zobeni un kramenīcas. Franči arī toreiz pār Daugavu nav nākuši» [1061, 1].

Paegļu Mārtiņš atkal pierakstījis, ka Apaļo kalnu sanesuši Pētera I vīri un ar lielgabaliem sākuši apšaudīt pili. «Tas līdzējis: tūliņ mūri iegāzušies un vācietes izplestām rokām saskrējušas Daugavā. Šīs sliķones vēl tagad vecajos pils logos pa pusnaktīm matus ķemmējot» (LPT, XV, 287).

Lielvārdē ļoti daudz tiek stāstīts par bargā kunga Ilstruma apbedīšanu un viņa pēcnāves izdarībām. Viņa bērēs melni suņi skrējuši liķratiem pa priekšu un zirgi nekādi nav varējuši tikt pāri pār Rumbiņas tiltu.

Līdzīgu motīvu par Velna apsēsta cilvēka aizvešanu uz kapiem pierakstījis Oškalnu Andrejs, kurš šo stāstu noklausījies Lielvārdē, skolā iedams (1881—1883). Tā ir teika par Lielvārdes baznīcas meistaru, kurš uzcēlis ļoti augstu torni, beigās vēl pats uzšēdies uz baznīcas gaila un teicis apakšā stāvošajiem ļaudīm: «Ja jūs pateiksiet, kā mani sauc, tad es sagriezīšu gailim galvu uz jūras pusi, un viņa būs Dieva baznīca, bet, ja ne, tad gailim galva paliks uz ziemeļiem un baznīca piederēs Velnam.» Ļaudis nesapratuši, ko darīt, jo meistara vārdu neviens nav zinājis. Tomēr kāda meita, pie kuras meisters dzīvojis, uzsaukusi: «Ričard, sagriez gailim galvu pret jūru!»

Kad meisters to izdarījis, tūlīt nokritis zemē un bijis uz vietas pagalam. Tikai uz krūtīm divas čūskas izlīdušas. Divi melni zirgi nav varējuši nelaiķi pārvilkt pāri Rumbiņas upītei, kad iejūgti vēl priekšā divi melni gaiļi, tad tikai tikuši līdz kapsētai [696, 765].

Vēl stāsta, ka uz Rumbiņas tilta pie liķratiem pienācis kāds poļu nabags un ar spieķi uzsitis uz zārka vāka krusta zīmes. No zārka iztecējušas asinis, un zirgi it viegli to aizvilkuši uz kapsētu.

Andrejs Oškalns, juniors, pierakstījis arī, ko zvanot saka baznīcu zvani: «Gari vīri, strupi svārki» — Lielvārdē; «Linu linu lindraki, pakulu bikses» — Lieljumpravā; «Lēni ļaudis, tukšas tarbas» — Lindes-Birzgales baznīcā [696, 765—767].

Lielvārdes draudze vēl lepojas, ka Rembates pagasta Staldatos dzimusi ķezariene Katrīna I; viņa vēl aicinājusi uz Pēterburgu savus radus un atminējusi zušus — «yrpi», kas dzīvojuši upītē netālu no mājām; tā arī Ogre ieguvusi savu vārdu.

No Lielvārdes tālāk dodamies uz Ķeguma pusi. Ķegums bijis šaurākā un seklākā vieta Daugavā, un tas bieži nodarbinājis Velna prātu. Vispirms jau Velns te gribējis aizdambēt upi, lai tā tecētu sānis

pa citu gultni Kurzemes pusē. Pie Ķeguma būtu visizdevīgāk traucēt arī strūdziniekus un plostniekus. Velns uzdomājis noslīcināt pēc iespējas vairāk cilvēku, lai viņam piederētu pēkšņi mirušo dvēseles. Akmeņus dambim Velns nesīs gan no Daugavpils, gan no Kokneses, gan no Velna dobes, divi nokrituši pie Lielvārdes, bet trešo lielāko — zilganpelēcīgo, krietnas pirtīņas lielumā — aiznesis līdz Ārņu mājām. Te iedziedājies gailis, un Velns nosviedis akmeni zemē tik spēji, ka tas pāršķēlies pušu. Akmens nosaukts par Ārņu akmeni, bet šodien to, tāpat kā mājas, veltīgi meklēt. Velns pie Rīgas sagrābis pilnu maisu ar smiltīm un mēģinājis vēlreiz tikt līdz Ķeguma krācēm, bet maiss saplīsis, un no Salaspils gar Daugavas krastu radušies Ungurkalni.

Ķegumā pie Ģeģeru puriņa, kur senāk bijušas Ģeģeru mājas, aprakta nauda, ko varējuši dabūt rokā, ja ziedo baltu kazu. Reiz atbraukuši divi strūdzenieki, viens vedis kazu, otrs skatījies grāmatā. Pie naudas tikuši ļoti ātri, bet vēl pirms rakšanas kazu vilks pakampis un aiznesis prom.

Iepretī Sprēstiņmuižai atkal krāces, pavasara plūdu laikā tur bijis ļoti daudz zivju, bet muiža jau nav ļāvusi zvejot. Zvejnieki gājuši tur naktī un reiz ar tiklu izvilkuši melnu jaunsķungu, pilnīgi nosalušu, pusdzīvu. Pie ugunsķura atsildījuši, bet, kad muižā dziedājies gailis, tad jaunsķungs mudīgi ielēcis krācē.

Vietā, kur Ogre ietek Daugavā, arī ierakta nauda un zelta priekšmeti. Visslavenākie Ogrē ir Ķentes (Ķences) kalni (tagad gan tur noasfaltēts laukums), kur esot istā Rīga nogrimusi. Kad kāds atbildēs raganai, zivij, nārai vai žagatai par tagadējo Rīgu, ka tā gatava, tad Rīga nogrimis Daugavā un celsies augšā senā pilsēta Ķentes kalnos. Kalniem ir trīs galotnes — Bakas, Ķentes un Lapsas. Zem tiem apglabāts pats līvu ķēniņš Ķencis ar ģimenes locekļiem. Apkārt kalnam purvs, tur atrasti kuģu masti un zelta nauda. No kalnu galotnēm, ko daži uzskata par senās pilsētas torņiem, varot īsto Rīgu redzēt, bet agrākos laikos, ienaidniekam tuvojoties, kalna galā sakurts ugunsķurs. Ugunssārti parādījušies arī Tomes un Baldones Ceplīšu kalnā par zīmi, ka jāņem rokās ieroči un jādodas karā.

Zem Ogres Zilākalna guļot kāds milzis, un no viņa pīpes dūmiem ap to vienmēr zila migliņa. Vēl stāsta, ka kalns savu vārdu ieguvis no viršiem, kas uz tā aug. Meitas kalnā kāda meita ziemā nositusies un turpat arī apglabāta. Dienas vidū uz kalna varot redzēt kailas sievietes staigājam un ganus maldinām.

Iksķilē netālu no Daugavas zviedri bēgot zem kādas priedes parakuši lādi ar naudu. Tā priede iesaukta par Zviedru priedi. Salaspils baznīcai maza piebūvīte, kas uzcelta par godu kritušajiem zviedriem. Te arī Zviedru skanstes. Pirmie kristīgie līvi gājuši Daugavā

kristību nomazgāt. Viņi apmetuši virvi vai nu ap Mārtiņsalas, vai Salaspils baznīcu, gribēdami to ievilkt un noslēcināt Daugavā.

Ko nespēja veikt mūsu seņči, to laika zobs un mēs paši šodien ar vieglu roku esam atļāvuši iznīdēt no Daugavas krastiem. Pie Rīgas robežas beidzam savu ceļojumu ar domu, ka ikviens savā pusē centīsimies izzināt un saglabāt visu to, kas virs zemes un zemē un kas dzīvo tikai mūsu tautas atmiņā.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

97-20.656

KĀ VEIDOJĀS DAUGAVA UN TĀS SENSALAS

Šodien par Daugavu, tās savdabīgo ainavu, kultūrvēsturiskajiem pieminekļiem, aizsargājamiem dabas objektiem un apdzīvotām vietām tās krastos zinām diezgan daudz. Tomēr par pašas Daugavas vēsturi, tās vienreizīgo ieleju ziņas ir ļoti skopas. Par unikālo parādību, kāda nav vērojama nevienā no Baltijas lielāko upju ielejām, pat ne visā Eiropas ziemeļrietumu daļā, — par Daugavas sensalām līdz šim faktiski nav publicēts nekas.

Dzirdot vārdu «sala», mēs parasti iedomājamies daudzās neapdzīvotās, krūmiem apaugušās Gaujas salas, kas veidojušās no smilšu sanešiem. Pazīstam arī Daugavas augšteces un vidusteices apdzīvotās salas ar laukiem, pļavām un mežu puduriem. Šīs salas veido vai nu cietie dolomīti, morēnmāls, vai arī pašas upes sanestā grants un oļi. Šodien Gaujā ir pāri par 50 salām, bet Daugavā pirms triju HES izbūves un Daugavas gultnes regulēšanas kuģniecības vajadzībām Rīgas teritorijā salu skaits bija vēl lielāks.

Taču Daugavas ielejā kopš tās veidošanās pirmsākumiem ir saglabājušās daudzas sensalas, kuras atrodas uz senajām Daugavas terasēm (kādreizējām upes gultnēm) un paceļas no 4—8 līdz 20—25 m virs Daugavas līmeņa (pirms HES izbūves). Gaujas ielejā šādu sensalu tikpat kā nav, jo tā ir izveidojusies atšķirīgi no Daugavas ielejas. Sensalas Daugavas ielejā masveidīgi parādās posmā no Jēkabpils līdz Rīgai, tātad posmā, kur, izskalojot irdenos leduslaikmeta nogulumus, upe dziļi iegrauzusies cietajos devona iežos (dolomītos, dolomītmerģeļos). Tāpēc te Daugavas ielejai šķērsgrīzumā ir it kā divstāvu profils: plaša (1—4 km) augšējā stāva un šaura (300—500 m) apakšējā stāva ieleja ar stāvām, pat vertikālām dolomītu kraujām.

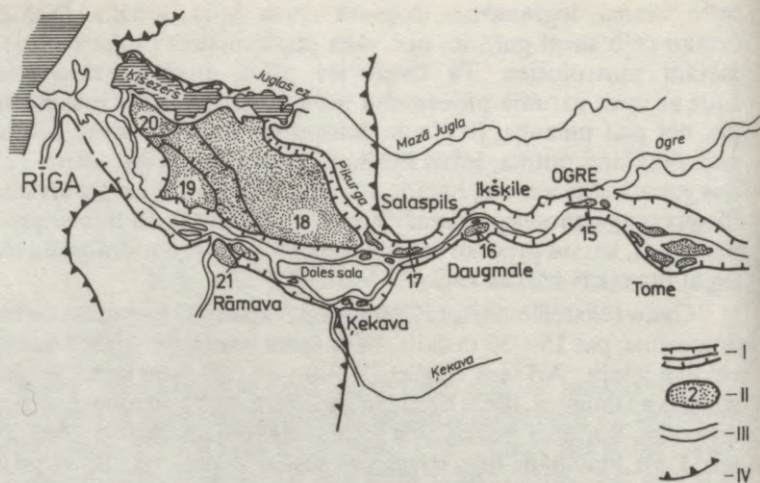
Lejpus Pļaviņām Daugava veidojās līdz ar ledāja atkāpšanos un pieledāja ezeru noplūšanu, pakāpeniski pagarinoties lejteces virzienā. Upe samērā ātri izgrauzās cauri 10—20 m biežajiem morēnmāla vai smilts-grants nogulumu slāņiem viļņotajā, vietumis paugurainajā apvidū, bet, kad tika sasniegta cieta, nelīdzeno dolo-

mītu virsma, iegraušānās dziļumā kļuva daudz lēnāka. Meklējot ērtāko ceļu savai gultnei, upe sāka paplašināties sāniskā virzienā, vietām sazarojoties. Tā izveidojās plašā augšējā stāva ieleja. Līdz ar upes garuma pieaugumu tās garenkritums nevis samazinājās, bet gan pieauga, jo cietos dolomītus uzskalot nevar. Gultnes padziļināšana notika, iežus šķīdinot, drupinot tos pavasaros ar ledus gabalu triecieniem, beržot un pulējot ar smilšu un grants masu. Šis process straujāk norisinājās vietās, kur dolomīti bija stipri sa-
plaisājuši, karsta procesu sadrupināti, kā arī tur, kur dolomītu slāņi saguļ plānākās kārtās.

Gadu tūkstošiem ritot, Daugava pakāpeniski iegrauzās cietajos dolomītos, pat 15—30 m dziļi. Tā ar laiku izveidojās krāšņā kanjonveidīgā ieleja. Arī visā vismaz 12 500—13 000 gadu ilgajā veidošanās laikā Daugava, tāpat kā mūsu gadsimtā, bija ar daudzām krācēm un salām. Spriežot pēc izpētes gaitā sastādītajām kartēm, Daugavas ielejā no Pļaviņām līdz Rīgai var saskaitīt pāri par 80 sensalām (1. att.). Tās visas ir dabā redzamas, vienīgi jāprot vērot. Dažas ir tikai 100—200 m garas un tikpat platas, līdz 3—5 m augstas. Turpretim lielākās ir pāri par 10 m garas un vairākus kilometrus platas. Pār ielejas līdzenajām terasēm tās paceļas pat 10—15 m augstu.

Visas sensalas ir triju veidu. **A p t e c ē š a n a s p a l i k š ņ i** — vissenākās salas, kuras radās Daugavas ielejas pašos pirmsākumos, kad upe meklēja savu ceļu pa reljefa pazeminājumiem, aptekot pacēlumus un tādējādi izraisot gultnes zarošanos. Bez tam upes zarošanos vietām izraisīja arī ļoti strauja zemes garozas celšanās, jo tās ātrums pārsniedza upes iegraušānās ātrumu. Klasisks piemērs — pagaidām vienīgais zināmais gadījums Baltijā — ir Daugavas ielejas zarošanās Staburaga rajonā. Zemes garozai strauji ceļoties, ieleja vēdekļveidīgi paplašinājās un sazarojās: uz dienvidrietumiem nodalījās Seces—Lauces—Daudzevas atzars, uz ziemeļrietumiem — Rīteres ieleja, bet pa vidu — šaurais tagadējās Daugavas ielejas posms. Pa pirmajiem diviem atzariem Daugava plūda samērā islaicīgi, veidojot tikai plašo augšējā stāva ieleju. Abu šo Daugavas atzaru plakanais ieleju dibens Avotiņkalna—Staburaga rajonā vairs tagadējā (t. i., pirms Pļaviņu HES izbūves) Daugavas līmeņa pacēlās līdz 20 m augstu. Pēc šīs pirmās upes zarošanās Staburaga—Aizkraukles posmā izveidojās trīs raksturīgas apteku salas (Lielā, Avotiņkalna un Brūveru)¹ ar nepārveidotu ledāja atstātu reljefu. Lielā sala ir otra lielākā sensala, kas zināma Latvijas upju ielejās. Tās garums sasniedz 16 km, platums — 4,5 km. Avotiņkalna sensalu, tāpat kā Lielo salu, aizņem iekopti lauki, kas mijas

¹ Visām rakstā minētajām sensalām nosaukumi ir autora doti pēc vietējo māju, kalnu u. c. nosaukumiem un nepretendē uz absolūtu patiesību. Būsim pateicīgi, ja pastāvošos sensalu vietējos nosaukumus darīsiet zināmus Kultūras fondam.

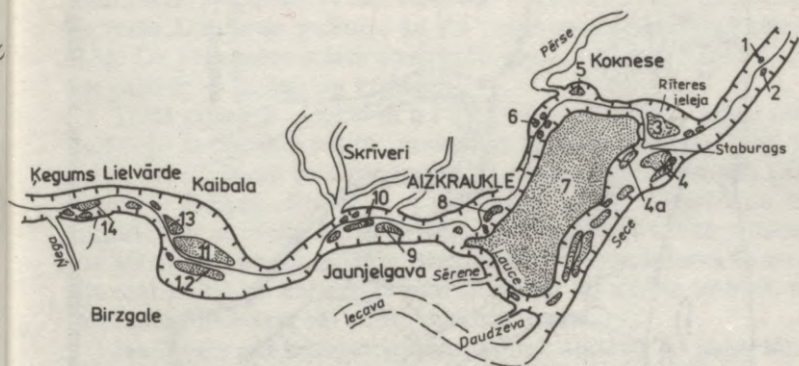

1. att. Daugavas sensalas: I — Daugavas ieleja; II — sensalas; III — sīko upiņu un Sēlpils; 3 — Avotiņkalna (Pļupiņu); 4 — Vīgantes; 4a — Brūveru; 5 — Krievukalna; Tentēnu; 12 — Bencēnu; 13 — Puļķes; 14 — Prūsleju; 15 — Ogres; 16 — Nāves sala;

ar mežu puduriem. No šo salu malām vietumis paveras krāšņas panorāmas uz Daugavu vai Seces—Lauces ieleju un aiz mežiem paslēpušos Sēlijas pauguraini. Savukārt Brūveru sensala, kas atrodas plašās Seces—Lauces ielejas augšgalā augšpus Seces ciema, plakanajā līdzenumā paceļas kā iegarens klāips.

Daudz nelielu sensalu vidū izceļas erozijas salas, kas veidojušās, upei iegrauzoties vietās, kur dolomīti salauzīti, saplaisājuši vai karsta procesu dēļ kļuvuši mazizturīgi. Šīs sensalas sastāv gandrīz tikai no dolomītiem un dolomītmerģeļiem, un no apkārtnes tās norobežo dolomītu kraujas vai stāvas nogāzes, kas kādreiz bija apaugušas ar krāšņiem lapkoku mežiem vai tikai mežrozīšu audzēm un lazdām. Augšnes virskārtu klāj plāna (0,5—1,5 m) drupu iežu sega. Pie erozijas salām pieder Oliņkalna, Sēlpils, Karātavu kalna un Mūkukalniņa sensalas. Tagad tās kā nelielas mežu vai krūmiem apaugušas saliņas paceļas Pļaviņu HES ezerā. Tomēr šīs sensalas visiem mums vairāk pazīstamas kā vēstures pieminekļi. Te ierakstītas mūsu tautas gadsimtu vēstures lappuses.

Savukārt pamatiežos izgrauzto lielāko erozijas salu vidū minama Tentēnu, Bencēnu, Ogres, Tomes un Nāves sala, kuru garums 0,5—3,5 km. Visu to pamatu veido dolomīti ar plānu Daugavas pārskalotu grants, oļu un smilts kārtu. Izņēmums ir Nāves sala, kur gandrīz pašā zemes virspusē paceļas ģipšu slāņi. Senais ģipšu ieguves karjers sen pamests, aizaudzis, Rīgas HES ezera ūdeņu daļēji

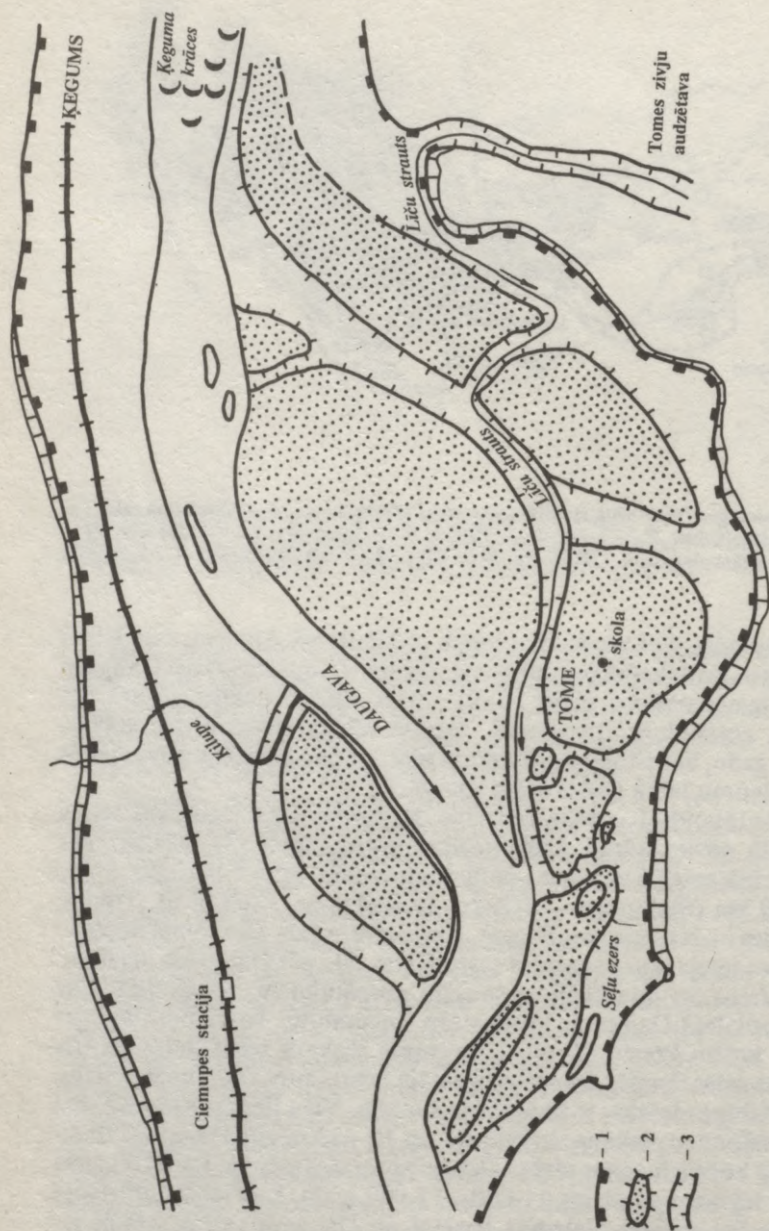

strautu ielejas; IV — senā Baltijas ledusezera krasta līnijas. 1 — Oliņkalna sala; 2 — 6 — Mūkukalna; 7 — Lielā; 8 — Pungu; 9 — Salenieku; 10 — Dobnieku; 11 — 17 — Laukskolas; 18 — Gētliņsala; 19 — Rīgas; 20 — Mežaparka; 21 — Akmeņsala.

aplūdināts. Vēl pie šā tipa salām pieskaitāma Akmeņu sala Rīgas pievārtē Katlakalnā iepretī Ķengaragam. Tā atrodas starp Daugavu un līdz nepazīšanai piesārņoto un piesērējušo Olektes strautu. Kā reāli eksistējoša Daugavas sala tā vēl pastāvēja pirms 4000—5000 gadu, bet pēdējos gadsimtos īslaicīgi pavasara Daugavas ledus sastrēgumu laikā Doles salas lejasgalā.

Aplūkojot 1. attēlu, redzams, ka sensalas pa Daugavas ieleju sadalās nevienmērīgi. Lielāki sensalu grupējumi (3—8 salas), kas visbiežāk saistīti ar ielejas paplašinājumiem, seko cits citam ik pēc 6—10 km (Staburaga — Rīteru, Jaunjelgavas, Jumpravas, Tomes, Ikšķiles — Nāves salas, Rīgas). Izņēmums ir līdz 4 km platā Seces—Lauces ieleja, kurā sensalas sastopamas līdz pat Daugavas atzaram.

Viens no plašākajiem sensalu grupējumiem izveidojies līdz 4 km platajā Daugavas ielejā starp Ķegumu un Tomi, bet tikai gar upes kreiso krastu (2. att.). Te varam saskatīt sešas lielas un trīs mazas salas, kamēr Daugavas pretējā krastā pret Ciemupes staciju, kur Kilupes ieteka, ir tikai viena sensala. Visu lielo sensalu virsma šajā rajonā ir plakana vai viļņota, ap 10—13 m virs Daugavas līmeņa. Tā būtībā ir senās plašās Daugavas terases virsma, kurā Daugava sāka iegrauzties pirms 11 000—12 000 gadu, kad ledājs atbrīvoja Rīgas līci, izzuda pieledāja baseini un Daugava varēja strauti iegrauzties tagadējā grīvas rajonā. Tā kā dolomītu virsma, kas te iznāk gandrīz zemes virspusē, bija nelīdzena, upē dabiski sākās zarošanās,

2. att. Daugavas ielejas sensalas posmā starp Kegumu un Tomi: 1 — Daugavas ielejas pamatkrasts; 2 — sensalas; 3 — Daugavas seno atteku gultnes un sīko upiņu ielejas.

veidojās krāces. Te pavasaros parasti radās ledus sastrēgumi. Tāpēc palu ūdeņi, meklējot sev ceļu, apgāja tos un veidoja jaunas gultnes. Lielās salas pakāpeniski tika sašķeltas mazākās. Tomēr sensalu grupā vecās Daugavas gultnes, kā arī pašas salas viegli sazīmējamās dabā. Uz plakanām salām apstrādāti lauki, vietumis mežu puduri, bet gultnēs — pļavas un krūmāji.

Trešā grupa ir **a k u m u l a t ī v ā s s a l a s**, kuras sastāv no 5—10 m bieziem smilts, grants un oļu nogulumiem. Daļā salu senāk vai arī tagad ierīkoti smilts un grants ieguves karjeri (Krievukalna, Puļķes, Prūsleju, Laukskolas² salā). Daudzi no šiem karjeriem ir pamesti, nerekultivēti, pārkrūmojušies, tiek izmantoti par atkritumu un metāllūžņu izgāztuvēm. Nepieciešama šo teritoriju sakopšana un karjeru reaktivācija, lai tās varētu iesaistīt normālā saimnieciskajā vai dabas procesu aprītē.

Jautājums par sensalu vecumu paliek atklāts. To pagaidām ar ģeoloģijā un ģeogrāfijā pazīstamām metodēm vēl neprotam noteikt. Vērtējumi var būt tikai ļoti aptuveni. Gluži tāpat diskutējams ir jautājums par šo sensalu reālo pastāvēšanas ilgumu Daugavā leduslaikmeta beiguposmā un vēlāk, kā arī par to, vai šajā laikā salas apdzīvoja cilvēki. Te domāju vispirms Oliņkalna, Salenieku (pretī Aizkraukles pilskalam), Tentēnu sensalu un sensalas Tomes apkārtnē, kuras apliecošās kādreizējās Daugavas sengultnes paceļas (pacēlās pirms HES izbūves) 8—12 m virs Daugavas līmeņa. Līdzsiniņjie dažādu Latvijas upju terašu nogulumus iekļauto augu atlieku un koku datējumi (ar C₁₄) un pēc tiem izdarītie aprēķini liecina, ka Gaujas, Ogres u. c. lielāko upju iegraušānās vidējie ātrumi morēnmālā un smilšakmeņos pēdējo 5000—10 000 gadu laikā sasniedz 1,5—3 mm gadā. Tātad ar šādu ātrumu iegrauzties par 10—12 m Daugava varētu 4000—8000 gadu laikā. Tomēr maz ticams, ka vismaz vēl pirms 5000—7000 gadiem tās bija reālas salas Daugavā, jo iegraušānās dolomītos norisinās ļoti lēni. Par atsevišķām sensalām un tās apliecošajām gultnēm tautā ir dzirdēti pagaidām nepārbaudīti interesanti fakti. Tā, piemēram, Tentēnu sensalu apliecošajā sengultnē pie bijušās Lieljumpravas (tagad Dzelves), pēc vietējo iedzīvotāju nostāstiem, meliorācijas darbu laikā no rokamajiem grāvjiem esot izceltas senu koka laivu atliekas (bet varbūt šajā gultnē ir bijis sens, aizaudzis ezers?). Acīmredzot šādos rajonos, t. i., gar jaunākajām sensalām (ja tās nav applūdinātas), būtu veicami speciāli ģeoloģiski, ģeomorfoloģiski un arheoloģiski rekonoscēšanas darbi. Nobeigumā piebildešu, ka Salaspils apkārtnē pie bij. Laukskolas (tagad atrodas zem HES ezera līmeņa) šādā salu apliecošā gultnē ir atrasta un izpētīta viena no senākajām akmens laikmeta apmetnēm (Laukskola).

² Tagad zem Rīgas HES ūdenskrātuves līmeņa.

CĪŅA PAR DAUGAVAS ŪDENSCEĻU 11. GADSIMTA BEIGĀS UN 13. GADSIMTA SĀKUMĀ

Šodien, kad visa Latvijas sabiedrība runā un strīdas par Baltijas vēstures «melnajiem» un «baltajiem» plankumiem, kad izvērtējam pašus traģiskākos notikumus mūsu tautas vēsturē, ļoti bieži aizmirstas daudzus gadsimtus seni vēstures samezglājumi. Taču jebkuras tautas vēsture ir viens vesels process un nākotnes pamati tiek likti pagātnē. Daudzi sveši spēki ne vienreiz vien ir pārtraukuši mūsu tautas dabisko vēstures procesu, ievirzot to sev labvēlīgā gultnē. Tāds traģisks laiks ir bijis arī 13. gadsimts, kad, neraugoties uz mūsu senču varonīgo un ilgo pretošanos, svešinieki pakļāva savai kundzībai visu tagadējo Latvijas teritoriju.

Jau kopš 10. gadsimta, bet varbūt pat agrāk par mūsu tautas likteņupi (vārda vistiešākajā nozīmē) sāka pastiprināti interesēties tuvi un tāli kaimiņi, kuri vēlējās nostiprināties pie šā nozīmīgā Eiropas ūdensceļa. Ir pat grūti atbildēt, kas bija pirmais. Vēsturnieku pēdējo gadu pētījumi (J. Nazarova, L. Aleksejevs, Ē. Mugurēvičs) liecina, ka spēcīga Krievzemes kņazistu ekspansija un Daugavas lejteces pakļaušana meslu kundzībai notika, sākot ar 11. gadsimtu. Krievu kņazu kundzību Daugavas lejtecē uzskata par vispāratzītu Eiropā. Pirmais (?) Livonijas bīskaps¹ Meinhards, kā zināms, Polockas kņazam lūdza atļauju izplatīt kristīgo ticību Daugavas lejteces lībiešu vidū. Arī oficiālajos pāvesta dokumentos minēta «Ikšķiles bīskapija Krievzemē». Tiesa, ja pievēršamies tādām ārkārtīgi svarīgam un neviennozīmīgam vēstures avotam kā Saksja Gramatiķa «Dāņu vēstures» deviņām leģendārajām nodaļām, tad atrodam tur ziņas par stipri agru skandināvu ekspansiju Daugavas lejteces rajonā. 12. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā galvenie pretendenti uz Daugavas tirdzniecības ceļa kontroli un izmantošanu bija

¹ Faktiski pirmais bīskaps Baltijā bija franču mūks Fulko, kuru Lundas arhibīskaps 12. gadsimta 70. gados nozīmēja par Igaunijas bīskapu.

Ziemeļvācijas feodāļi un tirgotāji, Polockas kņazs un varbūt arī Dānijas karalis.

Loģiski, ka apstākļos, kad svešzemnieki sacentās par visu Baltiju kopumā, Daugava ieguva īpašu nozīmi. Tas, kas paturēja kundzību pār Daugavu, paturēja arī stratēģiskās priekšrocības Baltijā. Daugava ir vienīgā lielā upe, kas plašus Austrumeiropas novadus saista ar Baltijas jūru. Tiesa, Daugava bija viena no krāčainākajām upēm Austrumeiropā, taču kuģotāji bija iemanījušies pārvarēt krāces ar navigācijas iespējām un sezonai piemērotiem transportlīdzekļiem (strūgām u. c.). Daugavas milzīgo nozīmi palielināja arī tas fakts, ka tās augštece atradās tuvu Krievzemes lielo tirdzniecības artēriju — Volgas, Dņepras un Lovates — augštecēm. Daugava bija ļoti svarīga sastāvdaļa ceļā no «varjagiem uz grieķiem».² Vēsturnieku vidū nav īstas vienprātības, kurš varjagu-grieķu ceļa atzars bijis nozīmīgākais: Rīgas līcis—Daugava—valku sistēma³—Dņepra—Melnā jūra vai Ņeva—Lādogā—Ilmeņa ezers—Lovate—valku sistēma—Dņepra—Melnā jūra. Varētu likties, ka jautājums ir lieks: nozīmīgāks bija īsākais ceļš. Un vairāki vēsturnieki (S. Bernšteine-Kogana, L. Aleksejevs) Daugavas atzaru min kā svarīgāko. Taču jāņem vērā agro viduslaiku domāšanas un ceļošanas īpatnības. No tolaiku navigācijas viedokļa Baltijas jūras šķērsošana nemaz tik droša nelikās. Tāpēc brauca gar Zviedrijas krastiem uz Ālandu salām un tad pa Somu līci, kurš bagāts ar salām, uz Ņevu. Turklāt diezin vai ceļinieks, iekams sasniedza Konstantinopoli vai kādu citu Bizantijas pilsētu, nevēlējās pa ceļam iegriezties tādos nozīmīgos tirdzniecības centros kā Veclādogā (Aldeigibjorga), Novgoroda (Holmgorda), Kijevas (Kenugorda). Jāņem vērā arī tas, ka pie Daugavas bija izveidojušies spēcīgi un labi nocietināti vietējo tautību — lībiešu, latgaļu un sēļu — centri: Daugmale, Aizkraukle, Sēlpils, Koknese, Jersika, Dignāja. Jau E. Brastiņš uzsvēra, ka svešiniekam šādi nocietinātu ceļu ir bijis grūti izmantot. Bet, no otras puses, pie Daugavas ir vesela virkne vietvārdu ar varbūtēju skandināvisku cilmi (jautājums strīdīgs). Tie ir Koknese, Aizkraukle, Jersika (A. Švābe). Tādā gadījumā šis fakts it kā liecinātu, ka Daugavu kādu laiku kontrolējuši skandināvi — acīmredzot satiksmes nodrošināšanai un meslu ievākšanai. Taču šo vietvārdu traktējums nav viennozīmīgs. Pēdējo gadu desmitu plašajos arheoloģiskajos izrakumos pie Daugavas gan atrod skandināvu materiālu, bet par skandināvu kundzības iespējām Daugavas ūdensceļā tas nepārlicina. Ir gan vēl viens pieturas punkts — jau minētā Sakša Gramatiķa «Dāņu vēsture», kur stāstīts par «Daugavas pilsē-

² Agrajos viduslaikos Bizantijā un Krievzemē par varjagiem sauca skandināvu cilmes ļaudis, kas apmeklēja Austrumeiropu un Bizantiju.

³ Kombinēts ūdens un sauszemes ceļš preču transportam starp divu upju baseiniem.

tas» aplenkšanu un izpostīšanu, ko veicis leģendārais vikingu vado-
nis Hadings. Mūsu arheologi (V. Ginters, V. Urtāns) apstiprina, ka
Daugmale tikusi vairākkārt izpostīta, viņi arī izteikuši domu par
skandināvu ekspansiju pa Daugavu.

Neskaidru un strīdīgu jautājumu ir ļoti daudz. Skaidrs ir viens,
ka skandināvu ekspansijas mēģinājumi vairāk vai mazāk veiksmīgi
tika atvairīti. Toties Krievzemes kņazistu «spiediens» uz Daugavas
lejteces novadiem bija ļoti neatlaidīgs un rezultatīvs. Vietējās tautī-
bas izrādīja sīkstu pretošanos. 1106. gadā Kijevas hronists ziņo par
smagu Polockas kņaza karaspēka sakāvi Zemgalē, kur bojā gājis ap
9000 karavīru (protams, skaitlis pārspīlēts). Taču krievu hronikās
stāstīts arī par to, ka 12. gadsimta sākumā vairāki novadi Baltijā ir
maksājuši krievu kņaziem meslus. Protams, ka meslu atkarība bija
jānodrošina ar pastāvīgiem karagājieniem. Daugavas tirdzniecības
ceļu lielā mērā kontrolēja Polockas kņaziste. Tā kā Polockas kņazis-
tē feodālisms bija attīstījies agrāk, jāpieņem, ka tas atstāja ietekmi
uz latgaļiem un lībiešiem un veicināja Jersikas un Kokneses mazķē-
niņu primitīvo valstiņu veidošanos un attīstību 12. gadsimta beigās.
Var strīdēties par akadēmiķa J. Zuša apgalvojumu, ka gan Koknese,
gan Jersika bija galvenās senkrievu militārās bāzes Daugavas lejtecē.
Taču kategoriski ir jāiebilst pret nepierādītiem apgalvojumiem, ka
Koknese un Jersika bijušas krievu kņazistes. Nav jābrīnās par šādiem
apgalvojumiem agrākajos gados (A. Rogovs u. c.). Bēdīgs ir fakts, ka
daudzi padomju vēsturnieki no šim aplamībām negrib atteikties arī
veco stereotipu pārvērtēšanas periodā. Koknesē un Jersikā nevaldīja
Polockas kņaza dēli Vsevolods un Vjačko, kā joprojām tiek apgal-
vots, neraugoties uz to, ka jau 60. gadu vidū L. Aleksejevs pierādīja,
ka Vjačko no Kokneses nav Polockas kņazu atvase. Grūti pateikt,
kas pēc tautības bija Kokneses Vesceka un Jersikas Visvaldis, bet ir
pamats domāt, ka abi bija latgaļu cilmes.

12. gadsimta otrajā pusē Polockas krievu ietekme Daugavas
lejtecē sāk samazināties. To uzsver gan akadēmiķis M. Tihomirovs,
gan citi vēsturnieki. Laikā, kad polockieši karo ar Minsku un Smo-
ļensku, pieaug Daugavas latgaļu un lībiešu centieni atbrīvoties no
meslu kundzības. Šai brīdī cīņā par Daugavu iesaistās jauns un ļoti
bīstams politisks spēks — vācu tirgotāji, garīdznieki un feodāļi.

Precīzi minēt vācu ekspansijas sākumu Daugavas ūdensceļā nav
iespējams. Mērķtiecīgu, sistemātisku ekspansiju sāka bīskaps Al-
berts (1199—1229). Taču jau Meinharda laikā (1184—1196, kopš
1186. g. bīskaps) vācu misijas un tirgotāju atbalstam tika uzcelta
mūra pils Ikšķilē (1185), kā arī Salā (1186). Meinhards cerēja (vis-
maz sākumā) lībiešus pakļaut mierīgas misijas ceļā. Taču vispirms
bija jādabū lībiešu meslu kunga Polockas kņaza Vladimira atļauja
šeit sludināt. Kņazs šādu atļauju deva un turklāt apdāvināja ga-

rīdznieku. Kāpēc? Vācieši nekādā ziņā vēl neapdraudēja Polockas intereses. Tie padevīgi lūdza atļauju sludināt kristietību teritorijā, kas kņazu interesēja tikai kā meslu novads un kā izeja uz Baltijas jūru. Un šinī ziņā Meinhards viņa intereses neapdraudēja. Savukārt vācu tirgotāju uzturēšanās Daugavas lejteces rajonā pavēra Polockas tirgotājiem plašākas iespējas.

Rodas jautājums, kāpēc pirmā bāze tika izveidota tieši augšpus Rumbulas krācēm, kuras jūras kuģi nevar pārvarēt. Varbūt tāpēc, ka Meinhards, pirmajā vietā turēdams misionāra darbību, izvēlējās bagāto, biezi apdzīvoto Ikšķiles — Salaspils novadu, kamēr pati Daugavas lejtece līdz pat Dolei bija neauglīgs, mazapdzīvots novads.

Meinhardam un vācu tirgotājiem bija jāsastopas vēl ar vienu problēmu: Rīgas līcī un it īpaši Irbes šaurumā saimniekoja kurši un sāmsalieši. Ar to arī izskaidrojams fakts, ka vāciešu pirmais militārais pasākums bija vērstis pret kuršiem, kaut gan pati Kursa tos vēl neinteresēja.

Piecpadsmit gadu ilgās pūles (no Meinharda misijas darba sākuma līdz Alberta iesvētīšanai par bīskapu) vāciešiem bija devušas niecīgus panākumus. Taču pamati tika ielikti: bija uzceltas baznīcas un mūra pilis Ikšķilē un Salā, bija gūta pieredze.

1200. gadā Daugavas grīvā ar lielu krustnešu karaspēku ierodas jaunais bīskaps Alberts. Sākas jauns posms: sistemātiska Daugavas lībiešu pakļaušana ar militāra spēka palīdzību. 1201. gadā tika dibināta krustnešu atbalsta bāze un ekspansijas centrs — Rīga. Albertam par labu nāca (un viņš to prata izmantot) vietējo cilšu savstarpēja naidošānās (ko spilgti apliecina hronists Indriķis). Lai atbrīvotu rokas cīņai galvenajā virzienā — par Daugavu, Alberts slēdza ar tām atsevišķus līgumus (1201. gadā — ar kuršiem un lietuvjiem, 1202. gadā — ar zemgaļiem), tā nodrošinot sev mieru un sarīdot savstarpēji kuršus ar zemgaļiem, kā arī abas ciltis ar lietuvjiem. Vienlaicīgi Alberts vervēja krustnešus Rietumeiropā, izveidoja sev pakļautu Zobenbrāļu ordeni, lika pamatus vasaļu sistēmai.

Šķiet, ka šajā laikā tika traucēta meslu nomaksa Polockas kņazam: lībieši, izmantojot radušos situāciju, acīmredzot vienkārši nemaksāja meslus, bet Alberts, kam (varbūt sakarā ar Meinharda un kņaza savstarpējo vienošanos) bija par to jāatbild, nelikās ne zinis. Tikai tā kļūst saprotams Polockas kņaza uzbrukums Ikšķilei 1203. gadā, kad, saņēmis no lībiešiem naudu (meslus?), kņazs tūlīņ atkal aizgāja. Tā ir pirmā Polockas kņaza reakcija uz vāciešu klātbūtni Daugavas lejtecē (kopš Meinhardam dotās atļaujas bija pagājuši 20 gadi). Turklāt fakts, ka kņazs uzbruka Ikšķilei un Salai, nevis Rīgai, lieku reizi apliecina, ka viņš bija nācis pēc mesliem, nevis cīnīties pret vāciešiem. Vienlaicīgi, bet drīzāk gan tūlīņ pēc tam notika Polockas kņaza vasaļa Jersikas Visvalža uzbrukums Rīgai,

turklāt Visvaldis nāca kopā ar Polockas kņaza niknākajiem ienaidniekiem lietuvjiem. Šie fakti liecina, ka nepareizi ir runāt par vietējo cilšu un Polockas kņaza kopīgu cīņu pret vāciešiem (vismaz pagaidām vēl ne).

Jau nākamajā gadā lietuvji kopā ar vēl nekristītajiem Aizkraukles un Lielvārdes lībiešiem atkal uzbruka Rīgai. Abi šie piemēri ir pirmās liecības par lietuvju un vietējo cilšu sadarbību pret vāciešiem, kaut arī vēl tikai sirojuma nolūkos. Taču arī vācieši nesnauda. 1205. gadā bīskaps, kura rīcībā tagad bija daudz peregrīnu, rīkoja plašu karagājienu pret Daugavas lībiešiem: nodedzināja Lielvārdes un Aizkraukles lībiešu pils, pašus kristīja, bet kristītajiem Ikšķiles lībiešiem atņēma viņiem piederošo mūra pils daļu,⁴ jo tie, «lai gan kristīti, tomēr līdz šim bij dumpīgi un neticīgi», tāpēc neesot «cienīgi tāda apcietinājuma». Vienlaicīgi šī ekspedīcija bija savdabīga «spēka demonstrācija» pret Koknesi: krustnešu karaspēks apstājās tikai trīs jūdzes no Kokneses. Tas ļoti satrauca Kokneses mazķēniņu Veseku, kurš steidzās noslēgt ar Albertu «stipru mieru». Taču tik plaša akcija pret Polockas mesliniekiem un tieši draudi Koknesei varēja beidzot izraisīt Polockas kņaza pretsoļus. Baidīdamies no tā, Alberts 1206. gadā sūtīja abatu Teodoriku ar dāvanām iegūt Polockas Vladimira «draudzību un labvēlību». Lietuvji sūtņus aplaupīja. Šis fakts vēlreiz apliecina, ka Polockas kontrole pār Daugavu 13. gadsimta sākumā bija vāja, jo nespēja nodrošināt šo ceļu pret lietuvjiem, kas acīmredzot sadarbojās ar Jersikas Visvaldi.

Pirms tam Polockā jau bija ieradušies Salas vecākā Ako vadītie lībiešu sūtņi, «lai piedabūtu ķēniņa prātu pie vāciešu izdzīšanas no Lībijas», jo viņu jūgš tiem bija kļuvis neciešams. Interesanti, ka tā ir pirmā reize, kad lībiešu meslinieki lūdz sava meslu kunga palīdzību. Lībiešu acinājums Polockā atrada dzirdīgas ausis, taču kņaza lēmums kļuva zināms vāciešiem, bija zaudēts pēkšņuma moments, un kņazs atteicās no sava nodoma. Kņaza turpmākā rīcība liecina, ka viņš joprojām uzskatījās sevi ne tikai par lībiešu, bet arī vāciešu meslu kungu. Un proti, kņazs nosūtīja savus ļaudis, lai tie, uzklaustījuši abas puses (bīskapa un lībiešu), kņaza vārdā izlemtu, «kas būtu taisnīgi, un lai šim lēmumam būtu spēks».

Lai gan reālu palīdzību kņazs netika sniedzis, lībieši tomēr sacēlās pret vāciešiem. Apvienotie Daugavas un Turaidas lībiešu spēki, kam nāca palīgā lietuvji, cieta sakāvi. Un vienīgi tad, kad bīskaps Alberts ar krustnešiem bija devies uz Vāciju un lībieši atkārtoti lūdza Vladimiru «nākt palīgā pret vāciešiem», jo tagad tie tikai «nedaudz bij palikuši Rīgā», kņazs ieradās lībiešiem palīgā, taču pēc 11 dienu ilgas un neveiksmīgas Salas aplenkšanas pagriezās atpakaļ. To grūti

⁴ Meinharda laikā celtās pils četras piektdaļas piederēja lībiešiem.

saprast, jo kņaza rīcībā vajadzēja būt pietiekošiem spēkiem: viņš bija sasaucis «karaspēku no visām savas valsts vietām un arī no citiem kaimiņu ķēniņiem un saviem draugiem» un devās pa Daugavu lejup «ar lielu spēku». Rīgā bija palikuši tikai 20 vācieši (domāti karavīri).

Tātad Polockas kņazam vairs nebija reālas varas Daugavas lejtecē, viņš nespēja nodrošināt arī kontroli pār Daugavas tirdzniecības ceļu, un Polockas kņaza vasalī to labi saprata. 1207. gada sākumā, uzzinājis, ka Rīgā atkal ieradies bīskaps Alberts un daudz krustnešu, Kokneses Vesceka faktiski mainīja senjoru: viņš lūdza bīskapa Alberta palīdzību pret lietuvjiem, par to piedāvājot pusi no savas zemes un pils. Tādā veidā Vesceka mēģināja aizkavēt vāciešu iespējamo uzbrukumu.

Turpmākā Alberta rīcība apvieno tālāku ekspansiju pa Daugavu un vienlaicīgi arī satiksmes nodrošināšanu, jo šķiet, ka šajā laikā Daugavas ūdensceļu stipri apdraudēja lietuvji. 1208. gadā Alberts sagrābj sēļu zemes centru Sēlpili pie Daugavas, kur lietuvji, ejot savos sirojumos, vienmēr atrada patvērumu.

Vācieši kļuva arvien nekaunīgāki: 1208. gada pavasarī Alberta vasalis Dāniels sagūstīja Vesceku un ieslēdza važās. Hronists Indriķis stāsta, ka bīskaps par to esot bijis «gandrīz apbēdināts» un atjaunojis Vescekas tiesības. Kāpēc? Acīmredzot Albertu saistīja iepriekšējā gada nolīgums ar Vesceku, kā arī vēlēšanās nomierināt Polockas kņazu, jo, lai arī kādas bija kņaza attiecības ar Vesceku, tas tomēr bija viņa vasalis. Taču Alberta turpmākā rīcība liecina, ka Dāniela uzbrukumam vajadzēja būt iepļānotam ar Alberta ziņu. Un proti, izlikdamies par taisnības aizstāvi, apdāvinot un pamieļojot cietušo Vesceku, Alberts tomēr atgādināja 1207. gada nolīgumu, kurā Vesceka bija apsolījis Albertam pusi no savas zemes un pils. Tagad Alberts Vescekam līdzī uz Koknesi nosūtīja «20 uzņēmīgus vīrus» ar visiem kara materiāliem. Vescekam bija skaidrs, ko tas nozīmē, un, tiklīdz Alberts ar krustnešiem atkal aizbrauca uz Vāciju, viņš apkāva savā pilī izmitināto vācu karaspēku un aizgāja uz Krievzemi. Interesanti, ka Vesceka bēga nevis pie sava feodālā senjora, bet gan uz Novgorodu.

Pēc Kokneses un Sēlpils krišanas pienāca kārta Jersikai. Vācieši pārmeta Visvaldim sadarbību ar lietuvjiem. Fakti no Indriķa hronikas šo sadarbību tiešām apliecina. Turklāt Visvaldis bija apprecējis lietuvju dižciltīgā Daugerūta meitu. Alberts gan liekulīgi uzmetās par lībiešu un latgaļu aizstāvi: tie esot «ēdiens un barība leišiem kā avis vilku rīklē». Uzbrukumā Jersikai piespieda piedalīties arī kristītos lībiešus un latgaļus. Jersiku ieņēma, izpostīja un izlaupīja. Daļu valdnieka ģimenes locekļu saņēma gūstā. Visvaldis kļuva par Alberta vasali.

Tā ciņa par Daugavu faktiski tika izšķirta nepilnu desmit gadu laikā. Tagad vajadzēja panākt, lai Polockas kņazs atzītu Alberta

iekarojumus, kā arī radīt labvēlīgus apstākļus tirdzniecībai pa Daugavu ar Krievzemi.

1210. gadā gan tika noslēgts miera līgums, kā arī vienošanās par tirdzniecību ar Polocku, taču Albertam bija jāgarantē, ka lībieši maksās kņazam meslus. Un tikai 1212. gadā «ķēniņš, skubināts varbūt ar Dieva iedvesmu, atstāja visu Livoniju bīskapa kungam brīvu». Šīs sarunas bija ļoti smagas un vienubrīd draudēja pat izjukt. Polockas kņazs negribēja atzīt Alberta iekarojumus. Viņš aicināja bīskapu uz sarunām, «noteikdams tam dienu un vietu», un prasīja atbildi, vai lībieši maksās meslus. Alberts izlikās, ka viņš neesot pret mesliem, taču, lūk, lībieši negribot «diviem kungiem kalpot, kā krieviem, proti, tā vāciešiem», un esot uzstājušies bīskapam, lai viņš tos pavisam atbrīvotu no krievu jūga. Un Polockas kņazs piekāpās. Acīmredzot šo piekāpību noteica tas, ka vācieši jau faktiski bija pakļāvuši Daugavas ūdensceļa lejteces reģionu un Polocka nebija tik stipra, lai tagad ko grozītu, ja jau to nespēja agrāk. Bez tam lietuvju draudi Polockai un tirdznieciskās intereses darīja savu.

Daugavas ūdensceļa liktenis bija izšķirts uz daudziem gadsimtiem. Vietējās ciltis vēl nebija apvienotas valstī, tās plosīja savstarpējs naidis un sirojumī, tādēļ tās nespēja pretoties vācu karaspēkam, kas organizatoriskā un militārā ziņā bija spēcīgāks un modernāks. Napatiesa ir arī daudzu padomju vēsturnieku kultivētā tēze par krievu kņazistu sniegto palīdzību un kopīgām cīņām ar tagadējās Latvijas iedzīvotājiem pret iebrucējiem. Par noteicējiem Daugavas lejtecē kļuva vācieši. Attiecības ar krievu kņaziem un tirgotājiem regulēja līgumi. Lībieši un latgaļi no līdzrunāšanas tika atbīdīti. 1212. gada sarunas ir pēdējās, kurās piedalās lībiešu un latgaļu vecākie. Daugavas reģiona iedzīvotājiem sākās daudzus gadsimtus ilgais smagais svešzemnieku jūgs. Tiesa, vācu tirgotāju iesaistīšanās tirdzniecībā starp Austrumeiropu un Rietumeiropu palielināja Daugavas tirdzniecības ceļa nozīmi, veicināja Rīgas izaugsmi par nozīmīgu Eiropas tirdzniecības centru, kā arī Baltijas iesaistīšanos Eiropas saimnieciskās un kultūras dzīves aprīvē.

DOLES SALAS LĪBIEŠU KAPULAUKOS ATRASTIE 10.—13. GADSIMTA PIEKARIŅI — AMULETI UN ROTASLIETAS

Daugavas lejtecē netālu no Rīgas — Doles salā atradās trīs vēlā dzelzs laikmeta (10.—13. gadsimta) lībiešu kapulauki, kas tagad applūdināti: divi Vampeniešos un viens Raušos. Izrakumi kapulaukos izdarīti 1966.—1975. gadā vecākās zinātniskās līdzstrādnieces E. Šnores vadībā. Pavisam izpētīts 481 apbedījums, 159 kapos atrasti 523 bronzas, sudraba, alvas, dzintara un kaula piekariņi — krustiņi, zoomorfie, apaļie piekariņi, zvārguliši u. c. Šai rakstā nav aplūkotas monētas — piekariņi, kas būtībā attiecas uz numismātiķi, kā arī nelieli sadzīves priekšmeti, piemēram, atslēgas vai adatu kārbīņas, kurām bija noteikta funkcionāla nozīme.

Piekariņi ir ļoti interesanta un nozīmīga senlietu grupa, kas visciešāk saistīta ar ticējumiem un tāpēc sniedz objektīvas liecības par seno lībiešu maģiskajiem, mitoloģiskajiem un vienlaicīgi arī estētiskajiem priekšstatiem.

Piekariņus nēsāja gan sievietes, gan vīrieši, bet sevišķi daudz to bija bērniem — reizēm apbedītajam uz krūtīm tiek atrasts vesels komplekts, pat deviņi dažādi važiņās savērti piekariņi. Sievietes piekariņus labprāt savēra kreļļu rotā vai piestiprināja pie krūšu važiņu rotām.

Lībiešu kultūrai ir raksturīgi *zoomorfie piekariņi*. Doles salas kapulaukos atrasti 28 šādi piekariņi — putna un zirga atveidojumi bronzā. Putniņpiekariņi iedalāmi plakanajos un apjomīgajos, plakanie savukārt — viengalvainajos un divgalvainajos.

Minētajos kapulaukos atrasti 14 viengalvainie plakanie putniņpiekari. Parasti tie ir ažiūri un lielākā daļa atgādina peldošus ūdensputnus. Stilizēti darinātie putniņi ir visai atšķirīgi gan pēc galvas, gan kāju, gan astes izveidojuma. Šiem piekariņiem ir raksturīga horizontāla kompozīcija — gandrīz visiem garums stipri pārsniedz augstumu, turklāt lielākajai daļai putnu ir slaidis kakls un maza galviņa. Vienādu putniņu ir maz, pat visai līdzīgie atšķiras detaļās

(1. att.: 1—2, 4), tomēr daudzveidīgo piekariņu klāstā izšķirami vairāki tipi, kas darināti pēc noteikta parauga.

Pirmo no tiem pārstāv Doles salas kapulaukos atrastie četri analogiskie piekariņi, kas modelēti ar izteikti slaidu kaklu, četrdaļīgu asti, bez kājām (1. att.: 1). Galvu izveidojums piekariņiem ir atšķirīgs. Spriežot pēc kapu inventāra, tie datējami ar 12.—13. gadsimtu. Šā tipa piekariņus atrod tuvu kaimiņos — Salaspils Laukskolā un Daugmalē, kā arī kuršu un zemgaļu arheoloģiskajā materiālā.

Pie otrās grupas pieskaitāms Raušu kapulaukā savrupi atrastais mazliet smagnējākais putniņpiekariņš ar segmentveida asti un divām kājām (1. att.: 2). Arī šādi piekariņi uzieti blakus objektos — Daugmalē, Salaspils Vējstūros, Salaspils Laukskolā, kā arī Zemgalē.

Trešo tipveida piekariņu grupu pārstāv Vampeniešu II kapulaukā 61. kapā atrastais piekariņš ar segmentveida asti, divām kājām, masīvu, stilizētu galvu un strupu knābi. Piekariņam uz astes trīs svītriņas (1. att.: 5). Jādoma, ka piekariņš ievests, jo Latvijā tādi vairāk nav zināmi, toties atrasti Somijā un Igaunijā.

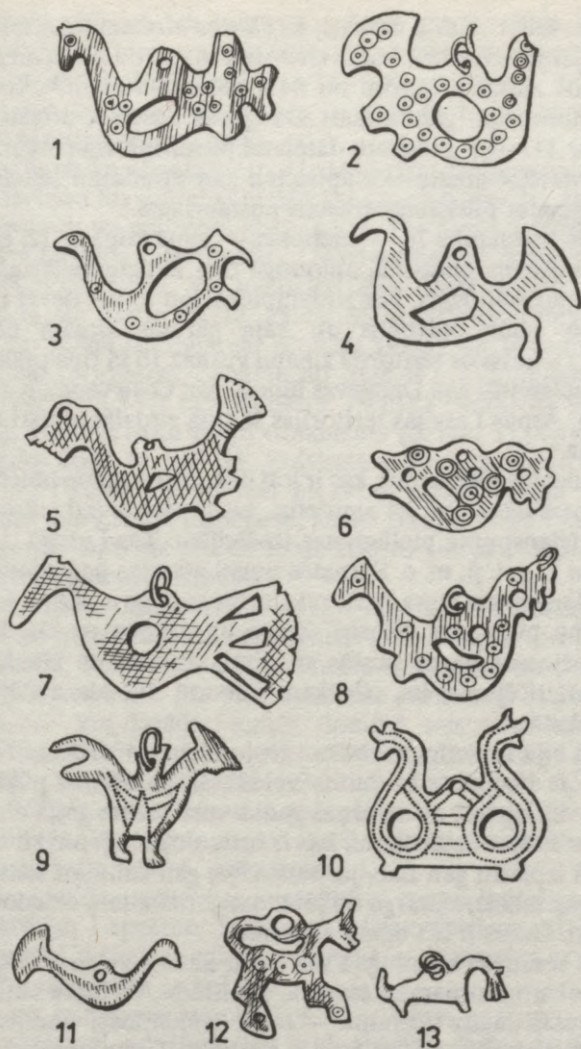
Pārējie plakanie viengalvainie putniņpiekariņi šajos kapulaukos ir atrasti pa vienam eksemplāram. Tiem ir īpatnējas un oriģinālas formas, kas liecina par vietējo rotkaļu izdomu un meistarību (1. att.: 3, 6—8). Unikālo piekariņu vidū īpaši izceļams Vampeniešu I kapulauka savrupatradums, kas atgādina gaili ar knābi, seksti, divdaļīgu asti un divām kājām (1. att.: 9).

Pēc formas zināmā mērā līdzīgus, bet vienlaicīgi būtiski atšķirīgus putniņpiekariņus lielā skaitā atrod Senās Krievzemes teritorijā, visvairāk somugru cilšu apdzīvotajos novados.

Raušu kapulauka 40. kapā atrasti divi plakani divgalvaini putniņi. Piekariņu galvas izteikti stilizētas — tās atgādina lilijas ziedu. Pirmais piekariņš ornamentēts ar saulītēm, otrais — ar sīkām svītriņām (1. att.: 10). Šādus ar 11. gadsimta beigām — 12. gadsimtu datējamus piekariņus atrod ne tikai lībiešu, bet arī zemgaļu apdzīvotajās teritorijās. Saskaņā ar ticējumu, divgalvainai figūriņai bija dubults maģiskais spēks.

Nākamo lielo putniņpiekariņu grupu pārstāv apjomīgie piekariņi, kas arheoloģiskajā literatūrā reizēm tiek dēvēti par balodīšiem (1. att.: 11). Doles salas kapulaukos atrasti trīs šāda veida piekariņi. Piekariņam standartizēta forma — segmentveida aste, apjomīgs ķermenis un neliela galviņa. Spriežot pēc kapu inventāra senlietām, Doles salas kapulaukos šā tipa piekariņš nēsāts 11. gadsimta otrajā pusē un 12. gadsimtā. Visā Latvijas teritorijā atrasti vismaz 39 tieši tādi paši vai mazliet atšķirīgi piekariņi.

Raušu kapulaukā atrasti septiņi plakani zirdziņpiekariņi, kurus arheoloģiskajā literatūrā sauc par parastajiem zirdziņiem, teliņiem, sunīšiem, lūsišiem. Zirdziņa ķermenis plakans, galva apjomīga, ar

1. att. Doles salas lībiešu kapulaukos atrastie putniņpiekari un zirdziņpiekari.

divām ausīm. Aste un pavada savienojas uz muguras, kur izveidots caurumiņš piekārsanai (1. att.: 12). Zirdziņi parasti ornamentēti ar saulītēm. Jādodomā, ka Raušu kapulaukā atrastie piekariņi attiecināmi uz 12.—13. gadsimtu.

Ilgāku laiku valdīja uzskats, ka šā tipa zirdziņpiekariņi raksturīgi Senajai Krievzemei, kuras teritorijā tos atrod plašā areālā — ir zināmi 104 zirdziņpiekariņi no 84 atradumu vietām.¹ Tomēr arī Latvijas teritorijā, galvenokārt Daugavas baseinā, atrasti vismaz 50 šādi, ar 11.—13. gadsimtu datējami piekariņi. Ka piekariņus gatavojuši vietējie amatnieki, apliecina gan atradumu lielais skaits, gan Daugmales pilskalnā atrastais pusfabrikāts.²

Raušu kapulauka 74. — meitenes — kapā kopā ar 12. gadsimta senlietām atrasts plastiskā, apjomīgā tipa zirdziņpiekariņš. Tas ir neliels, izteikti stilizēts. Par zirdziņpiekariņu to var dēvēt tikai nosacīti, jo astes stāvoklis un kāju garums zirgam neparasts (1. att.: 13). Latvijas teritorijā zināmi vismaz 16 šā tipa piekariņi — tos bija iecienījuši gan Daugavas lībieši, gan Cēsu vendi, gan latgaļi, gan kurši. Ārpus Latvijas teritorijas šā tipa zirdziņi atrasti Igaunijā un Somijā.³

Zoomorfos piekariņus, kas ir ļoti dekoratīvi, senie lībieši nēsāja gan kā rotaslietas, gan kā amuletus, un šī paraža izskaidrojama ar zirga un ūdensputna pielūgšanas tradīcijām. Tās Latvijā ir ļoti senas — jau 2. g. t. p. m. ē. Sārnatē purvā atrastas ūdensputnu figūriņas. Ūdensputna kults īpaši raksturīgs somugru ciltīm, kuru mitoloģijā no pīles olas cēlusies Zeme un dzīvība uz tās. Latviešu tautas ticējumos putns saistās ar laimi, veiksmi un labklājību. Ir zināms arī ticējums, ka, cilvēkam mirstot, dvēsele atstāj miesas putna izskatā.

Putni bija noderīgi arī laika vērojumiem un zilēšanai. Ļoti interesants ir ticējums, ka putna veidā var parādīties pūķis, kuru savukārt var izperēt no septiņus gadus veca melna gaiļa olas.

Ar gaili saistītie ticējumi, kas ir hronoloģiski jaunāki, viduslaikos bijuši izplatīti gan Latvijas teritorijā, gan kaimiņu zemēs. Gailis, vislabāk melns, aizsargā no ļauniem gariem; tam dziedot, pazūd visi mošķi. Gailis ir arī uguns simbols.⁴

Zirgs somugru mitoloģijā saistās ar Saules kultu. To apliecina zirdziņpiekariņu ornamentēšana ar saulītēm. Arī baltu ciltis ar zirgu saistījušas daudz ticējumus — tas ir labklājības, veselības, gaismas, Rīta zvaigznes un arī Saules simbols. Zirgu galvaskausus senatnē mēdza ierakt celtņu pamatos, lai pasargātu ēkas un to iedzīvotājus no nelaiemes. Latvijā konstatēti vismaz seši kopīgi cilvēku

¹Рябинин Е. Я. Зооморфные украшения древней Руси X—XIV вв. // Свод археологических источников. — Л., 1981, Е 1—60. — С. 29.

²Urtāns V. Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē // Muzeji un kultūras pieminekļi. — R., 1969. — 89. lpp., 69. att.: 9.

³Urtāns V. Plastiskie bronzas zirdziņi // Arheoloģija un etnogrāfija. — 1974. — 11. sēj. — 214. lpp.

⁴Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1930—1931. — 9475. sl.

un zirgu apbedījumi, bet Lietuvā zināmas veselas zirgu kapsētas. Latviešiem ir bijis zirgu un bišu dievs Ūsiņš. Rakstītajos avotos zirgs kā kulta objekts Baltijā fiksēts jau 13.—14. gadsimtā.⁵

Par zirga kulta nozīmi liecina latviešu folklorā, kurā zirgs ir visvairāk pieminētais dzīvnieks.

Doles salas kapulaukos atrasti 34 dažādi *apaļie piekariņi*. Reizēm tie darināti no sudraba, biežāk no bronzas. Apaļos piekariņus nēsāja sievietes un meitenes krūšu rotās. Tos atrod gan visai nabadzīgos, gan bagātos apbedījumos. Divos gadījumos apaļie piekariņi atrasti arī zēnu kapos. Tie iedalāmi divās lielās grupās — kaltie monētveida un lietie ažušie piekariņi. Monētveida piekariņi pagatavoti no plāna sudraba vai bronzas skārda un ornamentēti ar puansoniem (dorņiem). Senākie no tiem ir t. s. brakteāti. Tie ir samērā lieli — 5,5—7 cm diametrā. Būtiska piekariņa pazīme ir raksturīgs koncentrisku līniju ornamentals (2. att.: 1). Vampeniešu I kapulaukā kopā ar 10.—11. gadsimta senlietām atrasti arī četri brakteāti. Vismaz septiņi šādi piekariņi atrasti tuvējā Salaspils Laukskolas kapulaukā. Iespējams, ka šis Daugavas lībiešiem tipisks piekariņš darināts pēc Grobiņā atrasto vidējā dzelzs laikmeta skandināvu brakteātu parauga.

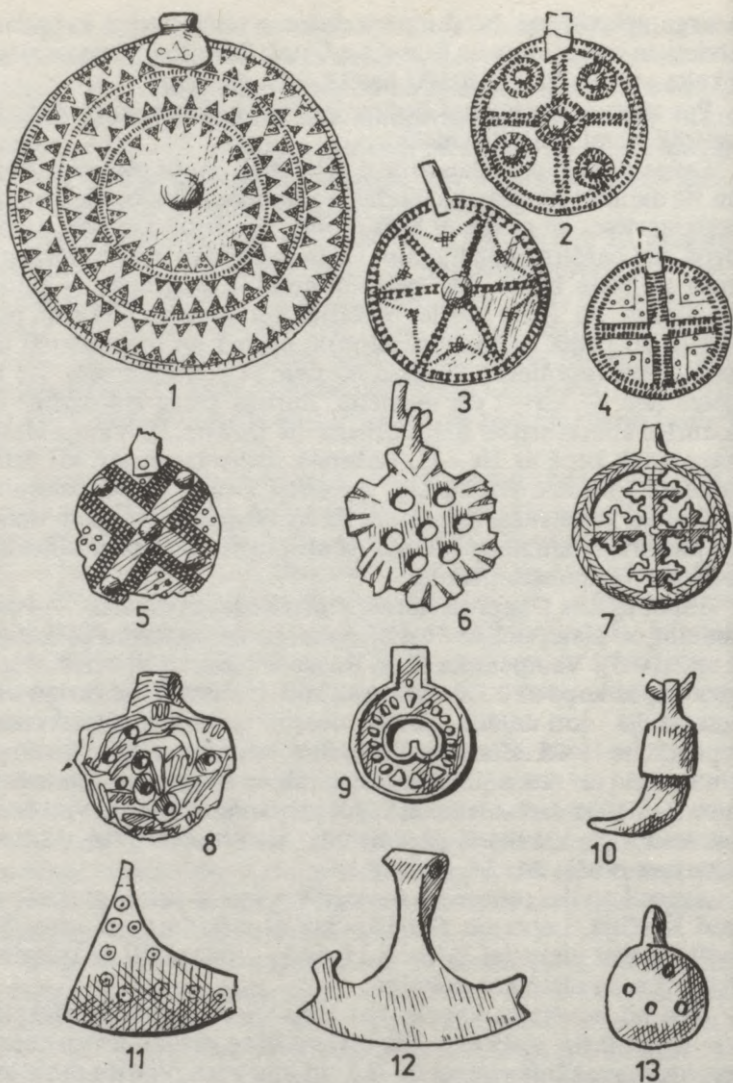
Tāpat tipiska Daugavas lībiešu rota ir nedaudz mazāki, 3—4 cm diametrā, no plāna sudraba vai bronzas skārda izgatavoti piekariņi (2. att.: 2—5). Vampeniešu II un Raušu kapulaukā tie atrasti septiņos kapos kopā ar 11.—13. gadsimta senlietām. Piekariņu ornamentācija ļoti dažāda, tomēr dominē taisns vai slīps krusts, ko papildina 1—5 sfēriskas puslodītes. Interesants ir piekariņš (2. att.: 3), uz kura izkalta sešstūrainā zvaigznīte (lietuvēna krusts?). Vēlajā dzelzs laikmetā šādi piekariņi ir izplatīti visā Latvijas teritorijā. Vienkārši pagatavotus un ornamentētus šā tipa piekariņus nēsāja līdz 15. gadsimtam.

Ārpus Latvijas teritorijas analogiskus apaļos kaltos piekariņus atrod Karēlijā, Lāpzemē, Somijā, mazliet atšķirīgus arī Igaunijā. Sevišķi krāšņi piekariņi gatavoti Lietuvā — inkrustēti ar krāsaina stikla acīm un platēti ar sudrabu.

Divi no minētajos kapulaukos atrastajiem apaļajiem piekariņiem ir raksturīgi vjatičiem. Tās ir vienkāršas, gludas, neornamentētas bronzas skārda ripiņas 2—2,7 cm diametrā. Vjatiču arheoloģiskajā materiālā ir ap 200 apaļo piekariņu no 32 apbedījumiem. Visbiežāk tos atrod kopā ar 12. gadsimta senlietām, bet tie nēsāti arī vēl 13.—14. gadsimtā.⁶

⁵ *Urtāns V.* Plastiskie bronzas zirdziņi // Arheoloģija un etnogrāfija. — R., 1974. — 11. sēj. — 216. lpp.

⁶ *Успенская А. В.* Нагрудные и поясные привески // Очерки по истории русской деревни 10—13 вв. — М., 1967. — С. 110, 111; *Журжалина Н.* Древнерусские привески — амулеты и их датировка // Советская археология. — 1961. — № 2.

2. att. Apaļie sudraba un bronzas piekariņi, miniatūrie cirviņi, kāstuvīte un putna naga atveidojums bronzā.

Ļoti dažādi ir Doles salā atrastie lietie ažiurie piekariņi. Raušu kapulauka 40. kapā atrasts zemgaļu teritorijai raksturīgs rozetveida piekariņš (2. att.: 6). Šai pašā kapā atrasts ažiurs piekariņš ar krustu centrā un granulācijas imitāciju (2. att.: 7). Šādi piekariņi 12.—13. gadsimtā bijuši ļoti izplatīti Kijevas Krievzemē.

Vampeniešu I kapulaukā atrasti divi ažūri piekariņi, kas acīmredzot ievesti no Skandināvijas (2. att.: 8). Šādi, t. s. Gņezdovas tipa piekariņi nēsāti Kijevas Krievzemē. Latvijas teritorijā reti sastopamie piekariņi ar lunulu — miniatūru Mēness atveidojumu — centrā atrasti Vampeniešu II kapulaukā (2. att.: 9). Trīs šādi piekariņi savērti kreļļu kaklarotā kopā ar divām lunulām un sešiem zvārguļiem. Kapa inventārs datējams ar 12. gadsimtu. Analoģiski piekariņi atrasti Senās Krievzemes teritorijā.

Apaļie piekariņi bija Saules simbols, tātad saistīti ar Saules kultu. Saule nozīmēja dzīvību, mūžīgo kustību un labklājību. Saules kultam bija liela nozīme kā lībiešu, tā arī kaimiņu cilšu reliģiskajos priekšstatos. Par tā plašo izplatību neapšaubāmi liecina gan bieži sastopamais saulīšu ornamentals, gan daudzās tautasdziesmas, teikas un pasakas.

Viena no interesantākajām piekariņu grupām ir *krustiņi*. Doles salas kapulaukos atrasti 36 eksemplāri — 34 bronzas un 2 dzintara. Krustiņu forma ļoti dažāda. Latvijā atrasto krustiņu tipoloģisko analīzi detalizēti izstrādājis Ē. Mugurēvičs,⁷ izmantojot Dz. Hofertes veikto spektrālo analīžu datus,⁸ tāpēc šai rakstā krustiņi aplūkoti vispārējos vilcienos.

Izņemot divus apbedījumus, visi pārējie krustiņi atrasti sieviešu un meiteņu kapos. Daļa krustiņu ir ievesta no Senās Krievzemes (3. att.: 10, 11, 14, 15) vai Skandināvijas (3. att.: 7), daļa, domājams, izgatavota Latvijas teritorijā pēc ievestiem paraugiem (3. att.: 1—3, 5, 12), bet vairāki ir vietējo amatnieku oriģināldarīnājumi (3. att.: 4, 6, 13). Daži krustiņi uzskatāmi par unikāliem (3. att.: 8, 9). Atsevišķi Doles salā atrastie krustiņi datējami ar 11. gadsimtu, bet pārsvarā tie attiecināmi uz 12. un jo sevišķi uz 13. gadsimtu.

Pēc tradīcijas ir pierasts uzskatīt, ka krustiņi ir kristīgās ticības simboli, bet arheoloģiskā materiāla analīze liecina, ka krustiņi tiekuši nēsāti arī kā pagāniski amuleti. Saskaņā ar ticību, apbedītajiem kristiešiem paradīzē nekādu vajadzību nav, tādēļ krustiņam būtu jābūt vienīgajai piedevai, turpretī Doles salas kapulaukos vērojams, ka krustiņi ir tikai viena no daudzajām piedevām. Turklāt krustiņus bieži vien valkāja kreļļu vai važiņu rotās kopā ar tipiskiem pagānisma amuletiem, piemēram, cirvišiem — Pērkona simboliem. Latvijā atrasti arī ar saulītēm ornamentēti krustiņi.

Vēl pirms kristīgās ticības ieviešanas vietējo cilšu apziņā krusta zīme ir bijusi Saules, uguns un dzīvības simbols. Daudzi latviešu

⁷ Mugurēvičs Ē. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. gs. līdz 15. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. — 1974. — 11. sēj. — 220.— 239. lpp.

⁸ Hoferte Dz. Dažu bronzas krustiņveida piekariņu spektrālās analīzes rezultāti // Arheoloģija un etnogrāfija. — 1974. — 11. sēj. — 240., 241. lpp.

tautas ticējumi saistīti ar krustu, visbiežāk to uztvēra kā aizsargzīmi pret dažādiem ļaunumiem, piemēram, miroņu atgriešanos. Pēc tautas ticējumiem, vilkaci varot pārvērst par cilvēku, ja uzgriež uz maizes deviņus krustus un dod tam apēst, pūķi varot nosist ar pilādža rungu, kurai uzgriezti 3 x 9 krusti, utt. Pagānisma tradīcijas ar krustiem saistījās tik cieši, ka 15.—16. gadsimtā krusts pārvērtās par baznīcas apkarojamu zīmi. Par tipisku kristietības simbolu krusts kļuva 17. gadsimtā.⁹

Spriežot pēc rakstītajiem avotiem, Latvijas cilšu valdošais virslānis kristīgo ticību pazina jau kopš 11. gadsimta, bet vienkāršās tautas vidū ilgi saglabājās pagāniskie ticējumi, kuri vēlāk reizēm savijās ar kristietības elementiem.

Dzintara piekariņi Doles salas kapulaukos atrasti lielā skaitā — 70 eksemplāri. Dzintaru Daugavas lībiešu teritorijās ievada tirgotāji, iespējams, no kuršu piejūras novadiem. Par plašu tirdzniecību ar neapstrādātu dzintaru liecina netālu — Kābeļu apmetnē — atrastais depozijs (ap 25 kg).¹⁰ Rūpīgi pulētus un slīpētus dzintara piekariņus Latvijas teritorijā valkāja jau akmens laikmetā. Seno lībiešu dzintara piekariņi nebija tik rūpīgi pulēti, un to slīpējums ir visai parupjš.

Piekariņu forma mēdz būt dažāda, bet visbiežāk tas ir izskalota dzintara gabals, kuram atstāts dabiskais apveids, izurbjot caurumiņu piekāršanai. Jāpiebilst, ka neslīpēts raktuvju dzintars ir gluži neizskatīgs.

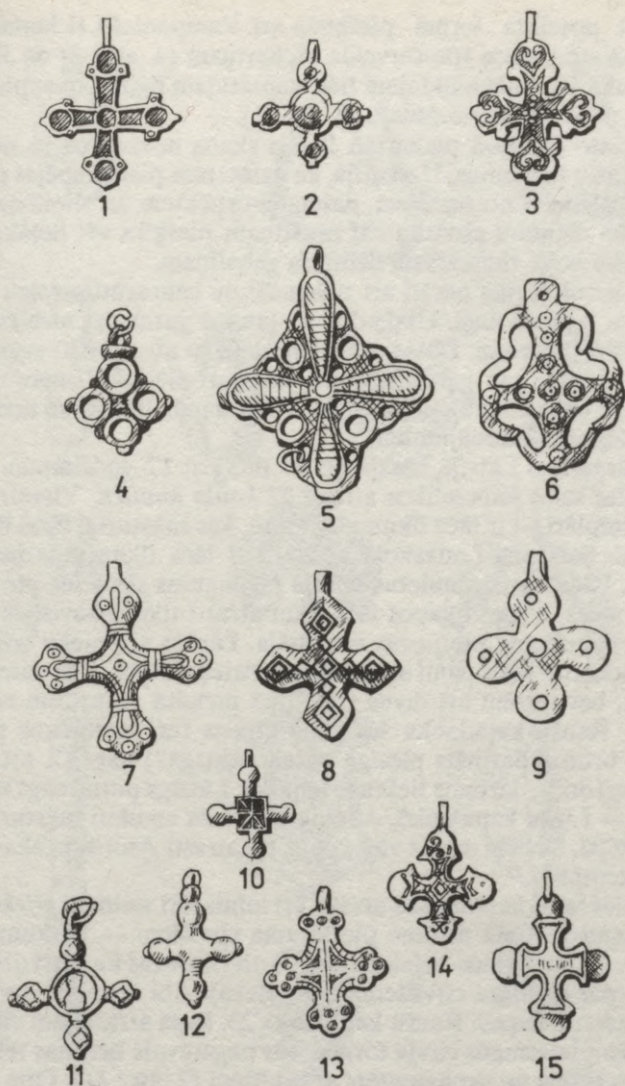
Lībiešu kapulauku īpatnība ir tā, ka tikai retajā vīriešu kapā trūkst dzintara piekariņa. Arī sieviešu un meiteņu kapos atrod dzintara piekariņus, tomēr apbedījumu bez tiem ir nesalīdzināmi vairāk nekā vīriešu kapos.

Slīpētie piekariņi izplatīti retāk. Vampeniešu I un II kapulaukā atrasti četri dzintara cirviši — Pērkona simboli (4. att.: 7). Viens no piekariņiem ir šaurasmens, pārējie — plasmens cirviši. Tie ir miniatūri, ar precīzām formām. Dzintara cirvišus atrod 10.—13. gadsimtā zemgaļu, latgaļu un — lielā skaitā — kuršu apdzīvotās teritorijās. Talsu pilskalnā atrasts dzintara cirviša pusfabrikāts, kas norāda, ka cirvišus no dzintara izslīpējuši vietējie amatnieki. Dzintara cirviši atrasti arī Gotlandē (7.—8. gs.), Birkā (10. gs.) un Lietuvā — Telšos.¹¹

⁹ *Mugurēvičs Ē.* Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. gs. līdz 15. gs. // *Arheoloģija un etnogrāfija.* — 1974. — 11. sēj. — 230. lpp.

¹⁰ *Daiga J.* Kābeļu apmetne // *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1972. gada pētījumu rezultātiem.* — R., 1973. — 31. lpp.

¹¹ *Мугуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в 10—13 вв. Экономические связи с Русью и другими территориями. Пути сообщения. — Р., 1965. — С. 59.

3. att. No Senās Krievzemes un Skandināvijas ievestie, kā arī vietējo amatnieku gatavotie krustiņi.

Slīpēti dzintara piekariņi vēl atrasti Raušu kapulauka 14. un 61. kapā — divi krustiņi (4. att.: 4, 6), 8. un 21. kapā — liestesveida piekariņi (4. att.: 3), 40. kapā — bumbierveida piekariņš (4. att.: 5).

Slīpējot noteikta forma piešķirta arī Vampeniešu II kapulauka 69. kapā atrastajam trīsstūrveida piekariņam (4. att.: 2) un Raušu kapulauka 60. kapā ieliktajam fragmentārajam figurālajam piekariņam ar trīsstūrveida augšdaļu (4. att.: 1).

Atrasto dzintara piekariņu lielais skaits norāda uz to nozīmi seno lībiešu ticējumos. Uzskatīja, ka dzintaram piemīt spējas pasargāt tā īpašnieku no tumšiem, naidīgiem spēkiem un slimībām. Jādoma, ka dzintara cirvītim vai krustiņam piešķīra vēl lielāku aizsargspēku nekā vienkāršam dzintara gabaliņam.

Kā amuleti tika nēsāti arī *zvārguliši* un caururbti plēsīgu *zvēru un putnu zobu nagi*. Uzskatīja, ka jaunos garus var aizbiedēt ar zvārgulišu šķindoņu. Doles salas kapulaukos atrasti 230 zvārguliši gan ar krusta, gan garenšķēlumu, daži arī slēgti. Vismaz deviņi zvārguliši ievesti no Skandināvijas. Tie ir daudz lielāki un masīvāki par vietējiem izstrādājumiem.

Zvārgulišus Latvijā nēsāja no 10. līdz pat 17. gadsimtam.

Doles salas kapulaukos atrasti 52 *kaula amuleti*. Visvairāk — 22 eksemplāri — ir lāča ilkņu piekariņu, kas raksturīgi visai lībiešu kultūrai. Salaspils Laukskolā atrasti pat lāča ilkņu atdarinājumi bronzā. Lāča ilkņu amuletus nēsāja pieaugušas sievietes pie lielās važiņu rotas. Vīriešu kapos lāča ilkņi atrasti tikai atsevišķos gadījumos, piemēram, pie jostas sadalītāja. Pārējo dzīvnieku zobu un nagu piekariņi sastopami arī bērnu un vīriešu kapos. Tos parasti pa vienam, bet reizēm arī divus trīs kopā piekāra uz krūtīm vai pie jostas. Raušu kapulauka 40. kapā atrasts reti sastopams piekariņš — bronzā darināts plēsīga putna (vanaga?) nags (2. att.: 10). Piekariņš dobs, darināts liešanas tehnikā. Līdzīgs putna nags atrasts netālu — Lipšu kapulaukā. Analogiski kaula amuleti raksturīgi visai Latvijai. Sevišķi daudz vienkopus tie atrasti Asotes pilskalnā — 146 eksemplāri.¹²

Doles salas kapulaukos atrasti arī miniatūri *sadzīves priekšmetu atdarinājumi*. Īpaša nozīme piešķirama cirvīšiem — Pērkona simbolēm. Aplūkojamos objektos atrasti divi bronzas un četri dzintara cirvīši (par dzintara cirvīšiem sk. iepriekš). Abi bronzas cirvīši atrasti meiteņu kapos. Raušu kapulauka 23. kapā atrastajam cirvītim ir tipiska platasmens cirvja forma. Tas pagatavots liešanas tehnikā, rūpīgi retušēts un ornamentēts ar saulītēm (2. att.: 11). Otrs bronzas cirvītis, arī platasmens, atrasts Vampeniešu II kapulauka 85. kapā. Šā piekariņa asmens daļa ir papildināta ar diviem figurāliem veidojumiem — cirvītim ir tā sauktā enkurforma (2. att.: 12). Cirvītis neornamentēts, iespējams, pusfabrikāts, jo nav nopulētas pēc liešanas palikušās švītkas uz asmens. Cirvītis atrasts meitenes kapā līdz ar citu piekariņu komplektu un 12. gadsimta 1. puses monētu.

¹² Шноре Э. Д. Асотское городище. — Р., 1961. — С. 129.

4. att. Dažādi dzintara piekariņi, bronzas lunulas, nazītis, karotīte, palmveida piekariņš un t. s. Rjurika dzimtas zīme.

Miniatūrus cirvīšus — piekariņus Latvijā nēsāja gan lībieši, gan zemgaļi, gan kurši. Tos atrod arī kaimiņzemju — Senās Krievzemes un Skandināvijas teritorijā, kur tie pēc formas vairāk atgādina āmuriņus. Šāda cirvīšu un āmuriņu lielā izplatība apliecina Pērkona

kulta nozīmi plašā areālā. Pērkons ir bijis viens no augstākajiem dieviem vairākās indoeiropiešu reliģijās — seno prūšu (*Percunis*), lietuviešu (*Perkunas*), krievu (*Perun*), ģermāņu (*Thor, Donar*) utt.

Senajiem slāviem vēl 10.—11. gadsimtā Peruna tēls asociējās ar ugunīgu cirvi, kas lido pa debesīm.¹³

Baltu ciltīm Pērkons nebija ļauns dievs. Senie balti uzskatīja, ka viņš ar saviem cirvīšiem (lodēm) vajā velnus un ļaunos garus, dod lietu, nodrošina ražu, ticēja, ka ar Pērkona lodēm var darīt brīnumus un dziedināt slimības.¹⁴

Doles salas kapulaukos apbedītie lībieši kā amuletus nēsāja miniatūrus nazīšus (4. att.: 11), karotītes (4. att.: 14), atslēdziņas, kāstuvītes (2. att.: 13).

Seno latviešu ticējumos nazim bija maģiska nozīme — tas pasargāja pret «ļaunu aci» un lietuvēnu, ar nazi varēja atgaiņāt pūķi un nelabos garus, bet karotītes un atslēdziņas uzskatāmas par bagātības, labklājības un sātības simboliem.

Minētajos kapulaukos atrastas 10 dažādas metāla lunulas (4. att.: 8—10). Daugavas lejtecē lunulas (skaitā no 1 līdz 10) parasti valkāja sievietes un bērni krellju kaklarotās vai arī tās piekāra pie lielās krūšu važiņu rotas. Viriešu kapos tās atrod reti. Latvijā 10.—13. gadsimta lunulas atrastas arī Zemgalē un Latgalē. Lunulas saistāmas ar Mēness kultu, kas, tāpat kā Pērkona kults, raksturīgs daudzām indoeiropiešu tautām. To apliecina daudzie lunulu atradumi kaimiņzemēs — Igaunijā, Lietuvā, Krievzemē, Baltkrievijā, Ungārijā, Čehoslovākijā, Somijā un Zviedrijā.¹⁵

Raušu kapulaukā vēl atrasti seši īpatnēji piekariņi — t. s. Rjurika dzimtas zīmes (4. att.: 12). 40. un 125. kapā guldītajām meitenēm līdzdoti katrai divi piekariņi, 45. un 149. kapā guldītajām sievietēm — katrai viens piekariņš. Šādus ar 12.—13. gadsimtu datējamus piekariņus nereti atrod Daugavas un Gaujas lībiešu zemēs bērnu un sieviešu apbedījumos.

Analoģiski ar 11. gadsimtu datējami piekariņi atrasti Senās Krievzemes teritorijā: Kijevā, Belgorodā, Novgorodā un Smoļenskā. Arheologs B. Ribakovs izvirzījis hipotēzi, ka piekariņi pēc savas nozīmes varētu būt līdzīgi tatāru *paicze* — kņaza vietvalžu varas simboliem.¹⁶

Šo piekariņu atradumi sieviešu un bērnu kapos komplektā ar citiem piekariņiem norāda, ka Latvijas teritorijā t. s. Rjurika dzim-

¹³ Седов В. В. Восточные славяне в VI—XIII вв. — М., 1982. — С. 267.

¹⁴ Šmits P. Latviešu tautas ticējumi. — R., 1940, 3. sēj. — 1413. lpp.

¹⁵ Успенская А. В. Нагрудные и поясные привески // Очерки по истории русской деревни 10—13 вв. — М., 1967. — С. 120—125.

¹⁶ Рыбаков Е. А. Знаки собственности в хозяйстве Киевской Руси // Советская археология. — 1940. — № 6. — С. 40.

tas zīmes valkātas vienkārši kā rotaslietas un daļu no tām noteikti darinājuši vietējie amatnieki pēc ieviestiem paraugiem.

Par rotaslietām izmantoti arī Raušu kapulauka 12. un 55. kapā atrastie trīs t. s. palmetveida piekariņi (4. att.: 13). Piekariņi atlieti no baltmetāla. 12. — meitenes — l apā atrastais piekariņš bijis savērts kreļļu rotā kopā ar zvārguļiem un krustiņiem. Kapa inventārs datējams ar 12.—13. gadsimtu. Šādi piekariņi raksturīgi Daugavas un Gaujas lībiešu kultūrai. Daugmalē atrastais pusfabrikāts apliecina, ka piekariņi gatavoti Latvijas teritorijā.¹⁷

Arheoloģiskajā materiālā piekariņi veido atsevišķu raksturīgu senlietu grupu. Ar lielu piekariņu skaitu un dažādību izceļas tieši Daugavas lejteces lībiešu kultūra. Piekariņi biežāk sastopami hronoloģiski vēlākos — 12.—13. gadsimta — apbedījumos. Sevišķi daudz to ir bērnu kapos.

Piekariņu lielais skaits un daudzveidība liecina par seno lībiešu un vienlaicīgi arī kaimiņcilšu mitoloģiskajiem priekšstatiem. Tāpat kā visas zemkopju ciltis, lībieši pielūdza dabas spēkus — Sauli, Pērkonu, Mēnesi —, no kuriem centās izlūgties auglību un labklājību, kā arī aizsardzību no ļauniem spēkiem. Šie senie ticējumi tautas apziņā sīksti turējās gadsimtiem ilgi, neraugoties uz bieži vien formāli pieņemto kristietību. Daudzos vēstures dokumentos fiksēta baznīcas sīvā cīņa ar pagānismu. Ērģemes draudzes mācītājs Karlbloms vēl 1936. gadā iznīcināja desmitiem upurvietu — kokus, akmeņus, iežogotas ir neskartas vietas.¹⁸ Ir ziņas, ka Rēzeknes Janopolē atrodas upurvīksna, pie kuras ticis ziedots vēl 19.—20. gadsimta mijā.

¹⁷ *Latvijas PSR arheoloģija.* — R., 1974. — 73. tab.: 21.

¹⁸ *Graudonis J., Urtāns V. Senatnes pēdās.* — R., 1961. — 111. lpp.

DAUGAVAS PIETEKAS

Visarhaiskākais vietvārdu slānis, ko saglabājusi cilvēces atmiņa, ir hidronīmi jeb ūdeņu nosaukumi. Tajos ietverta nozīmīga etimoloģiskā un semantiskā informācija, lai arī atsevišķos gadījumos noskaidrot hidronīmu cilmi ir visai grūti vai pat neiespējami. Šajā rakstā iekļauta 101 upe, upīte, strauts un grāvis, kas ietek vai ieteceējusi Daugavā posmā no Jēkabpils līdz Rīgai. Analizējamie nosaukumi sakārtoti alfabētā secībā.

Āckare. Šis Daugavas pietekas vārds ir reģistrēts tikai J. Endzelīna krājumos (E I 115 k), par tās lokalizāciju ziņu nav. Nosaukuma cilme ir pilnīgi neskaidra.

Aiviekste. Tā ir lielākā Daugavas l. pieteka (tek gar Aizkraukles un Jēkabpils rajona robežu), 132 km gara, vietām līdz 140 m plata un 1,5 m dziļa. Pie Aiviekstes ietekas Daugavā Pļaviņu pilsēta. Vācu valodā šis upes nosaukums ir *Ewst*. Tas varētu būt radies disimilācijas ceļā no reduplicētā **Vaiviekste*, kura pamatā ir latv. vārds *viēksta* 'ein Strudel, Wasserstrudel, eine Stelle, die nicht zufriert, Wasserkolk; eine tiefe Stelle im Fluss (atvars, vieta, kas nekad neaizsalst, dziļa vieta upē)' ME IV 654—655 (Lv I 7, ME IV 654—655, Endz. 1934, 137—138). Tātad Aiviekste varētu nozīmēt 'dziļa, atvaraina upe, kas neaizsalst'. Latvijā ar šādu vārdu ir reģistrētas vēl dažas upes: *Aiviekste* — Kūdupes pieteka Alsviķī, valks Skrundā. J. Endzelīns salīdzina šo nosaukumu arī ar tādiem upju vārdiem kā *Eivieksts* u Livānos E II 190, *Aiviekste* u — Ogres pieteka E I 115 un *Ievaisis* u Preiļos E II 189 (Lv I 7).

Altenes upīte — ļoti sīka Daugavas kr. pieteka Aizkraukles raj., pirms Kokneses, pie Altenes pilsdrupām. Visticamāk, ka nosaukums radies no muižas vārda *Altene* (v. *Altona*) Secē E II 65, kura etimoloģija ir neskaidra. Rakstītos avotos Altenes pils minēta 1416. gadā, tātad nosaukums ir sens. Varbūt to var salīdzināt ar liet. upes vārdu *Altis*, ar citiem ide vietvārdiem, piemēram, daku Αλτινα; daku *alta* — 'slapja vieta; tecēt' (Duridanov 1969, 16, 92, EŽ 41). Bet sal. arī lat. *altus* 'augsts'.

Ašķere // *Astjere* — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. No-

saukuma cilme nav īsti skaidra. Varbūt to varētu saistīt ar latv. *ašķis* '2. Schachtelhalm (Equisetum); Equisetum palustre, fluviatile (purva ašķis, ūdens ašķis)' ME I 147 — *duonis*, taču šis saistījums šķiet vairāk hipotētisks. Ticamāka varētu būt šā hidronīma somugriskā cilme, ja par primāro uzskata upes paralēlnosaukumu. Tas varētu būt saliktenis, kura pirmā daļa ir ig. *ast* 'Steigen, Stufe, Tritt (celties [arī par ūdeni], mīdīt, burzīt)' Wied. 49, un otrajā daļā varētu saskatīt ig. *jārv* 'ezers' (taču šķiet nedaudz dīvaini tā nosaukt tieši upi). Sal. *Astervs* — ezera nosaukums Liezērē, *Āstere ez* Pālē, kuru M. Rudzīte arī uzskata par somugrismu (Rudzīte 1968, 179).

Auciņš. Par šādas upes eksistenci nav īstas skaidrības, jo šādu hidronīmu ir reģistrējis tikai J. Endzelīns (E I 115). Arī šā hidronīma cilme nav īsti skaidra. To var saskatīt ar latv. *Auce* u — Svētes pieteka E II 158, *Auces ezers*, ar pr. vietvārdiem *Auco*, *Aucul ez* Apr. 12—13 (kurus G. Gerulis saista ar pr. *aukis* 'Griff (rokturis, kāts)'), ar liet. *Aukūpē*, *Aūkūpis* (kurus A. Vanags saista gan ar liet. *aukā* 'upuris', gan ar senāku darbības vārdu *aukāoti* 'nēsāt, šūpot') EŽ 52. Nevar atmest arī salīdzinājumu ar latv. *aūka* 'der Sturmwind (vētra, viesulis)', *aukāt* 'laufen' ME I 221. Tāpēc iespējams, ka sākotnēji šīs upes nosaukums nozīmējis 'strauja, skrejoša upe'.

Audupe — Daugavas l. ateka, Vecdaugavas augšgals. Domājams, ka tas ir jauns nosaukums, jo nav reģistrēts ne rakstu avotos, ne arī senajās kartēs. Sakne *aud-* Latvijas vietvārdos ir sastopama: *Auda* zemniekmāja Upesgrīvā, *Audas purvs* Ādažos, *Audu kalns* Veclaicēnē, *Audakas* zemniekmāja Morē, ko varētu saistīt ar ig. *haud* 'bedre' (Būga RR III 614, 643), bet sal. arī latv. *aūda* 'upes atvars' (no līb. **ōda* 'Grab', sal. ig. *haud* 'Grube', *mere-hauad* 'tiefe Stellen im Meere') EH I 183 vai *audi* 'tiefe Stellen in Meer (dziļa vieta jūrā)' EH I 183 (tā arī Lv I 49). Šis saknes toponīmi ir pazīstami arī citās baltu valodās: liet. *Audēnis ez*, *Audenēle* u, *Audupē*, *Audūpis* u, pr. *Awde*, *Auda* (Apr. 13), kurus vairāki indoeiropieši (Krahe 1964, 57 u. c.) saista ar ide sakni **oudh-* 'liels, bagāts, pārpilns' (pēc EŽ 51).

Baznīcgrāvis — Daugavas l. pieteka, kas tek gar Jumpravas baznīcu, Ogres raj. Nosaukums etimoloģiski skaidrs: latv. *baznīca* 'die Kirche' ME I 268. Analogiski nosaukumi ir arī citur Latvijā: *Baznīcas grāvis* reģistrēts Alūksnes raj., *Baznīcvalks* un *Baznīcdīķis* Tal-su raj., *Baznīcas ezers* Madonas raj. un Valkas raj.

Bērze // *Bērzene* // *Bērzupīte* // *Melnā Bērzene* — Daugavas kr. pieteka Rīgas raj., 15 km gara. Nosaukums ir saistīts ar Latvijā izplatīta koka — bērza — nosaukumu — 'die Birke' ME I 292. Šī sakne ļoti plaši sastopama Latvijas ūdeņu nosaukumos.

Bezvārdīte — Daugavas kr. pieteka pie Nāves salas Rīgas raj. Nosaukuma etimoloģija ir skaidra: *bez* + *vārds* — 'upīte, kurai nav vārda'.

Bieķengrāvis — Daugavas kr. atteka Rīgas teritorijā, sākas pie Zaķusalas, ietek Mazajā Daugavā, 3,8 km garš. Vietvārda pamatā ir personvārds.

Bišumuižas grāvis — 12 km gara Daugavas kr. vai Bieķengrāvja pieteka Rīgas teritorijā (Rīga 200). Tas ir oikonīmiskas cilmes toponīms, resp., radies no apdzīvotas vietas vārda: *Bišumuiža* — vēsturiska Rīgas priekšpilsēta, tagad Katlakalna daļa.

Bluķupe — Daugavas l. pieteka Rīgas raj. Arī šī upīte acīmredzot savu vārdu ieguvusi no tuvējā mājvārda *Bluķi*. Sal. arī uzv. *Bluķis*.

Bullupe — Lielupes lejteces labais atzars (ietek Daugavā), 9,5 km garš, 0,25 km plats žuburs. Nosaukums radies no apdzīvotas vietas vārda *Bulli* — senāk zvejniekciems, tagad Rīgas pilsētas daļa. Upes nosaukumu varētu saistīt arī tieši ar cietspuru zivju dzimtas vārdu *bulļi* 'der Kaulbarschen, Breitkopf' (*Acerina cernua* L.) ME I 348. Ir iespējams saistījums arī ar latv. *bullis* 'der Boll, Stier' ME I 348, taču kā hidronīma motivētājvārds šis sugasvārds ir mazāk ticams (apdzīvotas vietas nosaukuma pamatā tas gan varētu būt). J. Endzelīns šīs upes vārdu skaidro kā 'Bullenfluss' (Endz. 1934, 118).

Ceļa Daugava, dažreiz saukta arī par *Galveno Daugavu* — Daugavas posms gar Doles salas labo pusi, Rīgas raj., 5 km garš. Tas ir vārdkopnosaukums, kura pirmā daļa — *ceļa* — norāda uz to, ka pa šo Daugavas atzaru ir bijis vislabākais pludināšanas un kuģošanas ceļš.

Dīvaja // Skrīve — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj., Skrīveru teritorijā, 2 km gara; izveidojas, satekot *Braslai* un *Maizītei*. Senajās kartēs šo pieteku apzīmē kā *Dijwenupp*, *Dijwe*, *Diwaiuppe*. J. Endzelīns *Dīvajās* vārdā izdala formantu *-j-* un (ar «?») saista ar latv. *dīva* 'Wunder' ME I 479 (Endz. 1934, 126). Tautas etimoloģijā šo nosaukumu skaidro ar to, ka 'divas upītes satek kopā'.

Paralēlnosaukums *Skrīve*, iespējams, saistīts ar latv. *skrīve* 'das Schreiben', *skrīvēt* = *rakstīt* 'schreiben' ME III 896, kaut gan šis saistījums ir mazticams, jo minētie ģermānismi ir samērā neseni un speciālā nozīmē lietoti vārdi. Varbūt analizējamais upes vārds ir darināts no latv. verba *skriet* (skaņu mijā), bet apdzīvotas vietas vārds *Skrīveri* savukārt varētu būt vēlāka laika atvasinājums, radies tautas etimoloģijas ceļā. Tomēr nav izslēgts, ka *Skrīveri* ir primārs nosaukums (varbūt no personvārda?), bet upes nosaukums ir sekundārs, radies, saīsinot vietvārdu *Skrīveri* (kaut gan šāds darināšanas tips nav izplatīts).

Dobelniekupīte — Daugavas l. pieteka starp Ķegumu un Ogri Ogres raj., kas savu vārdu ir aizguvusi no zemniekmājas nosaukuma *Dobelnieki* Rembatē.

Dobupe — Daugavas kr. pieteka Rīgas raj. Šis nosaukums saistāms ar latv. leksēmām *dūbt* 'aushöhlen, schrapen, vertieft werden [?]' ME I 532, *duobs*, *duobjš* '1. tief, dumpf; 2. hohl', *duobe* 'die Hohlung, Gruft, Grube' ME I 531, *dubt* 'einsinken, einfallen' ME I 509. Baltu hidronīmijā šī sakne ir izplatīta: *Dobe* // *Dobes strauts* Jēkabpils raj., *Dobupe* Balvu un Rīgas raj., *Dubiķis* ez un *Dubezers* Daugavpils raj., *Dubiņš* ez Krāslavas raj., liet. *Dūbē* u, *Dūbis* u, *Dubēlis* u, ez EŽ 93, *Duobē* u, *Duobys* ez, *Dūobupis* u EŽ 97.

Donaviņa // *Tonaviņa* // *Baļuta*, lejtecē *Mācītājupīte* // *Dzirnupīte* — Daugavas l. pieteka Jēkabpils pilsētas teritorijā, 11 km gara, iztek no Baļotes ezera. Pirmais upes nosaukums *Donaviņa* ir uzskatāms par pārcelto hidronīmu, resp., saistāms ar citas upes nosaukumu *Donava*. *Donava* // *Donaviņa* ir reģistrēta arī Limbažos. Lietuvā ir vairāki šādi pārcelti upju vārdi: *Dunājus*, *Dunōjus*, *Dunojēlis* EŽ 96. Paralēlnosaukums *Tonaviņa* ir izkropļots šis pats *Donaviņas* vārds. Nosaukuma *Baļuta* pamatā droši vien ir sakne *baļi* / *paļi* — ar slapjas vietas nozīmi (sk. Dambe 1972, 125—150). Pārējo paralēlnosaukumu etimoloģija šaubas nerada — *Mācītājupīte*: latv. *mācītājs* 'der Prediger, Pastor' ME II 576; *Dzirnupīte*: latv. *dziņnas*, *dziņnavas* 'die Quirne' ME I 555. *Dzirnupīte* Latvijā ir ļoti plaši izplatīts mazo upīšu nosaukums.

Elēnas upīte // *Helēnas upīte* // *Alainīte* — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. Pirmie divi nosaukumi saistāmi ar personvārdu *Elēna* // *Helēna* (turpat ir arī *Elēnas grava* un *Elēnas pļava*). *Alainīte*, domājams, ir jauns nosaukums, radies R. Blaumaņa noveles «Purva bridējs» ietekmē (sal. *Alaines muiža*), kaut gan latviešu toponīmikā līdzīgi nosaukumi ir sastopami: zemniekmāja *Alainītis* Vilzēnos E I 112, *Alaiņi* Drabešos E I 9: latv. *ala* 'die Höhle' ME I 66.

Ežupe — Daugavas l. pieteka Rīgas raj. Nosaukums radies no latv. *eža* 'die Feldrain' ME I 572, tātad semantiski, resp., nozīmes ziņā tā ir 'robežupe'.

Grauzupe — Daugavas l. pieteka Ogres raj. Senajās kartēs ir fiksēta *Grausupp*, *Grauscheuppe*. Nosaukums saistāms ar latv. *graūzi* «zvirgzdi», *graūzis* 'ein Stäubchen', *graūzt* 'nagen; reiben' ME I 641. Arī Lietuvā ir vairāki hidronīmi ar šo sakni: *Grāuža* u, *Grāužē* u, *Grāužis* ez, *Grauzys* ez, *Grauzēlis* ez, *Grāužupis* u EŽ 121. Tātad *Grauzupe* varētu nozīmēt 'upe ar zvirgzdainu gultni'.

Hapakā grāvis // *Hapaksa grāvis* // *Rātsupīte* — Daugavas kr. pieteka Rīgas teritorijā Spilves pļavās, iztek no Babītes meža, garums 25 km. Pirmie divi nosaukumi acīmredzot ir saistāmi ar personvārdu. *Rātsupīte* varbūt no latv. *rāte*, **rāts* 'der Striet, Zante (strīds, ķilda)' ME III 498 (?).

Jānupe — Daugavas l. pieteka Ogres raj., zviedru laika kartēs — *Jannelgrawe*. Acīmredzot tas ir antroponīmiskas cilmes hid-

ronīms: latv. personvārds *Jānis*. Šajā apvidū ir arī mājvārds *Jāniši*. Šis vispopulārākais latviešu personvārds ir ļoti plaši izplatīts Latvijas ūdeņu nosaukumos: *Jānupe* Bauskas, Daugavpils, Talsu, Tukuma raj., *Jānupīte* Alūksnes, Daugavpils, Krāslavas, Rīgas, Tukumā raj., *Jānišu ezers* un *Jāņu ezers* Cēsu raj. u. c. Arī Lietuvas hidronīmijā personvārds *Jonas* nav retums: *Jōnas* u, *Jōniškis* u, *Jōnupė* u, *Jōnupis* u EŽ 137.

Jurupe — Daugavas l. pieteka (daļēji izžuvusi) Rīgas raj. Senajās kartēs tā apzīmēta kā *Jurre uppe*. Nosaukumam ir skaidra antroponīmiska cilme: personvārds *Juris*; taču iespējams, ka konkrētajā gadījumā upīte savu nosaukumu ir ieguvusi no Jura baznīcas.

Kaibala // *Kaibaliņa* — Daugavas l. pieteka Ogres raj., 16 km gara. Acīmredzot lībiskas cilmes vārds (tā norāda arī Būga RR III 614, Rudzīte 1968, 181), sal. ig. *kaqbama* (*kajbama*) 'klagen (žēloties, sūdzēties, vaimanāt)' Wied. 178. Sal. arī igauņu vietvārdus *Kaibaldi*, *Kaibiste* (Lvv II 4, Rudzīte 1968, 181).

Kāriekste // *Karakste* // *Karikste* // *Kārikste* — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj., 10 km gara. Vēsturiskos avotos tiek rakstīta *Karext*. Nosaukuma cilme nav skaidra. Varbūt tas ir somugru cilmes vārds: sal. līb. *kar*, ig. *kār* 'Bogen und allerlei Bogenformiges, Kreis (loks, aplis)' Wied. 234. Rūjienā ir pazīstams vārds *kāri* I 'das Knieholz in Boten und Schiffen (brangas)' ME II 195, 196. J. Endzelīns šajā upes vārdā izdala piedēkli *-ks-* (Endz. 1934, 138).

Kārkļupīte // *Kārklene* // *Zelķa grāvis* — Daugavas l. pieteka Jēkabpils raj. Divu pirmo nosaukumu pamatā ir latv. *kārkļs* 'die Bachweide, Weidenstrauch (Salix)' ME II 196. Tātad tā varētu dēvēt upīti, kuras krasti apauguši ar kārkliem. Šādas semantikas vārdi ir ļoti izplatīti gan Latvijā, gan Lietuvā. Nosaukums *Zelķa grāvis* saistāms ar *Zelķa muižas* 1962 // *Zelķu muižas* 1972 vārdu, kā arī ar mājvārdu *Zelķi* 1972.

Karūsupe — Daugavas kr. pieteka Ogres raj. Senajās kartēs šī upe dēvēta par *Karussbach*. Hidronīma pamatā ir zivs nosaukums *karūsa*, *karūse* 'die Karausche (Carassius vulgaris)' ME II 165. Šī sakne ir reģistrēta vairākos Latvijas un Lietuvas hidronīmos: *Karūsezers* Dundagā, *Karūsene* atteka Vaidavā, *Karūzis* ez Mārcienā, liet. *Karōsas* ez, *Karōsupis* u EŽ 148.

Kašurga // *Kašurdziņa* — Daugavas kr. pieteka Ogres raj. Vietvārds varētu būt radies no latv. *kašas* 'Schrapfel, Abgeschabtes' ME II 170; sal. arī *kasis* '1. das Instrument, vomit der Teig zusammengeschaht wird'; '3. die Krätze' ME II 168 (tā Lvv II 57). Nav izslēgts arī saistījums ar līb. *kaš* 'kaķis' (Rudzīte 1968, 182).

Kausa // *Kausupe* // *Kausupīte* — Daugavas kr. pieteka Ogres un Rīgas raj., 13 km gara. Šis upes vārds ir radies no fiziogēogrāfiskas dabas leksēmas *kaūss* 'ein grösseres Gefäss, ein Trinkgefäss (lielāks

trauks, dzeramais trauks)' ME II 178, kas ir saistīta ar upes gultni, ar tās formu. Sal. arī analogisku liet. upes vārdu *Kāušupis*, kas radies no atbilstošas liet. leksēmas *kāušas* 'kauss'. Vēl analizējamo nosaukumu varētu saistīt ar latv. *kāusa*² 'eine Berg- oder Hügelkante (nokalne)' ME II 177 (tā arī Lvv II 69).

Kīleveina grāvis // *Kīlveina grāvis* // *Kīļveņgrāvis*, senāk arī *Torņa grāvis* // *Masta grāvis* — gandrīz aizbērta Daugavas kr. atteka Rīgas teritorijā. Pamatnosaukums radies no īpašnieka vāciskā uzvārda *Kühlwein*.

Klintaines upīte — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. Droši vien ir bijis nominatīvais nosaukums **Klontaine*, kas darināts no latv. *klints* 'der Fels, die Klippe' ME II 229, sal. arī latv. *klontaine* 'eine felsige Gegend, eine Felsenmasse' ME II 229. Vēl Latvijā ir reģistrēta *Klinšupīte* — Gaujas pieteka Rīgas raj., *Klints ezers* Gulbenes raj.

Klusiņu grāvis — Daugavas l. pieteka Salaspilī, Rīgas raj., kas nosaukumu ieguvusi no mājvārda *Klusiņi* Salaspilī 1965. Sal. arī uzv. *Klusiņš*.

Kraukle // *Kraukļupīte* — Daugavas l. pieteka Aizkrauklē. Pirmais nosaukums mūsdienās vairs nav pazīstams, tas ir reģistrēts J. Endzelīna vākumos. Visticamākais un nozīmes ziņā vispieņemamākais šķiet saistījums ar latv. verbiem *ķraūkāt* 'fortgesetzt Schleim, Speichel auswerfen, husten, sich räuspern' ME II 262, *ķraukt* 'husteln, krächen (krekšķināt)' ME II 295. Tātad tā varētu būt 'upe, kas trokšņo, kas šņāc, krāc'. Nav izslēgts arī tiešs saistījums ar latv. *kraūklis* 'der Kolkrabe (Corvus corax)' ME II 263. Šis upes vārds ir devis nosaukumu apdzīvotai vietai — *Aizkrauklei*. J. Endzelīns analizējamo upes vārdu salīdzina (ar «?») ar pr. ezervārdu *Kreukelin* Apr. 73 (Endz. 1934, 146).

Krievupe — Daugavas l. pieteka Ogres raj. Senajās kartēs ir sastopama *Kreewe grawe*. Tā kā mājas ar šādu nosaukumu šajā apvidū nav reģistrētas, jādomā, ka upītes vārds radies vai nu no uzv. *Krievs*, vai arī tieši no etnonīma *krievs*.

Krogupe — Daugavas l. pieteka Ogres raj. Tā ir pavisam sīka upīte, savu nosaukumu ieguvusi no latv. valodas ģermānisma *kruōgs, kruōgus* 'der Krug' ME II 294. Sal. *Krogvalks* Talsu raj. un *Kroga*-// *Krogus ezers* Cēsu raj.

Ķekava // *Ķekaviņa* — Daugavas kr. pieteka Rīgas raj., 29 km gara. Lietuviešu valodnieks K. Būga izsaka pieļāvumu, ka šīs saknes latv. toponīmi ir lietuviskas cilmes vārdi (Būga RR III 624). Sal. liet. upes vārdu *Kekupjys*, kura etimoloģija gan arī nav īsti skaidra, varbūt saistāma ar liet. *ķekē* 'ķekars, zars' EŽ 151. J. Endzelīns šīs saknes latv. vietvārds vēl salīdzina ar liet. *Kekuvà* vs un pr. *Kecko-wa* ez Lvv II 203. Bet varbūt šo latv. hidronīmu (arī -ķ- dēļ) varētu uzskatīt par zemgalismu.

Kilupe // *Ķilupe* // *Ķilupe* // *Ķiļupe* // *Ciemupe* — Daugavas l. krasta pieteka Ogres raj., 17 km gara. Visticamākais šķiet saistījums ar līb. *kilā*, ig. *källa* 'ciems'. Tātad nozīmes ziņā tā varētu būt 'ciemupe' (paralēlnosaukums *Ciemupe* tādā gadījumā būtu kalks). Nevar noliegt arī sastatījumu ar līb. *kilā* 3. 'skaļš, trokšņains', tātad 'skaļupe' (Dambe 1987, 40). Hipotētiski iespējams saistījums arī ar latv. *ķilas* 'Treibeis (vižņi)' ME II 380 vai ar *ķilava* 'Waldeninsel im Moraste (meža sala purvā)' ME II 380. Varētu salīdzināt ar liet. upju vārdiem *Kilupis*, *Kilupāitis*, *Kilintakis*, kurus A. Vanags sliecas saistīt ar liet. *ķilas* 'augsts, izcils', *kylėti* 'celt, celties, izcelties', *kihūs* 'paaugstināts, izcils' EŽ 156, 157. Varianti ar *Ķil-* droši vien ir radušies fonētiskā pagarinājuma rezultātā, taču, ja tos uzskatītu par pirmatnīgiem darinājumiem, tad reāls būtu saistījums ar latv. *ķilis* I 'der Keil', *ķilis* IV «?» 'die Zeit, da die Flüsse aufgehen (laiks, kad upe paceļas/ =? ledus iešanas laiks/)' ME II 388.

Ķisupe // *Ķisums* — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. Senajās kartēs to atzīmē kā *Kisum uppe*. Droši vien šis nosaukums saistāms ar latv. valodas somugrismu *ķisis* 'der Kaulbars' (sal. līb. *kīš* 't. p.') ME II 389. Šī sakne nav retums Latvijas hidronimijā: *Ķīse* // *Ķīšupe* Saldus un Kuldīgas raj., *Ķīšupe* Valmieras raj., 3 *Ķīšupītes*, vairāki *Ķīšezeri*. Paralēlnosaukums *Ķisums* ir viens no retajiem hidronīmu darinājumiem ar piedēkli *-um-*: sal. vēl dažus Latvijas upju un ezeru vārdus — *Dežums* u, *Īkstums* u, *Miļums* u, *Dzirkstums* ez, *Mazums* ez, *Mizums* ez, *Zaļums* +ez.

Lakītene — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. Nosaukuma cilme nav skaidra. Varbūt tas ir sens indoeiropiešu vārds, ko varētu salīdzināt ar gr. *λακίς* 'Fetzen (lupatas, driskas)', *λακίζειν* 'pārplēst, saplēst', lat. *lacer* 'pārplēsts, saplēsts' LEW 336. Diezgan ticams arī liet. un latv. hidronīmu ar sakni *Lak-* salīdzinājums ar lat. *lacus* 'ezers' (Schmid 1972, 8—9). Formālais saistījums ar latv. *lakāt* 'lecken (lakt)' ME II 417 vai ar latv. *lakāt* 'ziellos hin und her gehen oder laufen (bezņēmīgi šurp un turp staigāt vai skriet)' EHI 717, kas turklāt reģistrēts tikai Rucavā, šķiet mazticams.

Lauce // *Laucese* // *Laucesīte* — Daugavas kr. pieteka Aizkraukles raj., lejpus Pļaviņu HES, 33 km gara. Šīs upes nosaukums radies no latv. īpašības vārda *lāuks* 'blässig, mit einer Blässe (tāds, kam ir zvaigznīte pierē)' ME II 427, kas tālāk saistāms ar gr. *Λευκός* 'weiss (balts)' u. c. Varētu salīdzināt arī ar latv. *lauks* '1. die Waldblösse, Lichtung, waldlose Fläche im Walde (meža klajums); 2. das Freie, das freie Feld (klajš lauks)' ME II 426 (gan pieminētais īpašības vārds *lāuks*, gan lietvārds *lauks* etimoloģiski ir vienas cilmes vārdi, kaut arī semantiski atšķirīgi). Tātad tā varētu būt 'upe, kas veido gaišāku vietu mežā, kas spīd' vai arī 'upe, kas tek cauri laukiem'. Analoģiski upju vārdi ir reģistrēti arī Lietuvā — *Laukė* u, *Laukesà* u, *Laukystà* u u. c. EŽ 183.

Ličupe // *Liču strauts* — Daugavas kr. pieteka Ogres un Bauskas raj., 21 km gara. Šis upes vārds ir radies no latv. *līcis* 'der Krumme; Beugung, Krümmung' ME II 476. Vārds *ličupe* latviešu valodā ir pazīstams arī kā sugasvārds: *ličupe* 'ein sich schlängelnder Fluss' ME II 477.

Lipsēnstrauts — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. Strautiņš nosaukumu ir aizguvis no mājvārda *Lipsēni*.

Lokstene // *Lokstiņa* — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj., 8 km gara. Droši vien nosaukuma pamatā ir latv. *lūoks* 'etwas Gebogenes, die Biegung, Krümmung' ME II 525, *lūocīt* 'wiederholt biegen' ME II 522, *lūocītiēs* 'sich biegen, sich krümmen, sich schmiegen' ME II 523. Sal. arī latv. *lūoksne* 'etwas Gebogenes die Biegung, Krümmung' ME II 525. Tātad semantiski to varētu skaidrot kā 'izlocījušos, likumotu upi'. J. Endzelīns šo nosaukumu pieņem kā tādu, kam nav produktīva piedēkļa (Endz. 1934, 147). Sal. arī zemniekmājas nosaukumu *Lokste* Pļaviņās E I 115. Arī liet. upes vārds *Luokštas* // *Luokšta* acīmredzot < **Luokstas* un varētu būt saistāmi ar sakni **luokst-* < **lankst-*, sal. liet. *lankstūs* 'lokans, viegli saliecams, ātrs, žigls' EŽ 199.

Lebjava // *Lebģe* // *Lebje* // *Leblova* — Daugavas atteka Doles salā Rīgas raj. Iespējams, ka upes vārds saistāms ar šīs saknes citām latv. leksēmām: *leba* 'nolaidīgs cilvēks' Stendē EH I 769, *lebaties* 'nolaidīgi rīkoties vai dzīvot' Stendē EH I 769, *leberīgs* 'süßlich (sal-kans), unschmackhaft (von Speisen)' Garozā, Codē EH I 769, *lebinātiēs* 'liederlich essen' Valmiermuižā EH I 769, *lebjava* 'ein übermässig dicker, ungewandter Mensch (pārmērīgi resns, neveikls cilvēks)' Viesienā EH I 769. Tā varētu būt 'uz visām pusēm izplūdusi, izžurkājusies upe' vai arī 'salkana, negaršīga upe' (kas šķiet mazāk ticams). Ticamāks šķiet saistījums ar somugru valodām: ig. *lebe* 'still, ruhig, mild' Wied. 479, tātad 'mierīga upe'. Sal. arī strauta nosaukumu *Lebiņa* Ogresgalā.

Mālniekupe — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. Droši vien šis nosaukums saistīts ar latv. *māls*, *māli* 'der Lehm' ME II 581. Varbūt ir sakars ar mājvārdu *Mālēni* (Aizkrauklē) vai ar uzv. *Mālnieks*. Sakne māl- ir sastopama gan vairāku Latvijas upju vārdos: *Mālupe* Alūksnes, Gulbenes, Kuldīgas un Limbažu raj.; gan Lietuvas hidronīmos: *Mólē* u, *Mofynē* u, *Móliupē* u, *Mólupis* u (sal. liet. *mólis* 'māls') EŽ 219.

Maltupīte // *Maltavupe* — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj., 8 km gara. Semantiski nosaukums ir analogisks ar *Dzirnavupīti* // *Dzirnavupīti*, resp., radies no latv. *mālt* 'mahlen' ME II 559, bet paralēlvariants (kas fiksēts tikai Bīlenšteina vākumos) — no *māltava*, *māltave* 'die Mahlkammer; die Mühlenkammer' (tā arī Lv II 375, ME II 559). Analogiskas upes vārds ir reģistrēts arī Lietuvā — *Māltupis*.

Mārupīte — iztek no purva masīva Rīgas DR daļā, 12 km gara. Šis acīmredzot ir antroponimiskas cilmes nosaukums, radies no personvārda *Māra*. Sal. *Māras ezers* // *Māras dīķis*, kuram cauri iztek šī upīte.

Mazā Daugava // *Lucavdaugava* — ar salām nodalīts Daugavas kr. atzarojums Rīgas teritorijā. Nosaukums radies pretstatā *Lielajai Daugavai*. Šāds darināšanas tips — izmantojot antonīmos īpašības vārdus *mazs* — *liels* — latv. hidronīmijā ir plaši izplatīts, sal. *Lielā Jugla* — *Mazā Jugla*, *Lielā Muša* — *Mazā Muša*, *Lielā Susēja* — *Mazā Susēja*, *Lielirbe* — *Mazirbe*. Īpatnība vienīgi tā, ka visos gadījumos šie nosaukumi apzīmē atšķirīgus objektus, resp., atšķirīgas upes, turpretī *Mazā Daugava* ir *Lielās Daugavas* atzars.

Mazdaugaviņa — Daugavas kr. atteka pie Doles salas. Nosaukums — pretstatā *Galvenajai* jeb *Ceļā Daugavai* — veidots kā saliktenis: *mazs* 'klein' ME II 574 + deminutīvs *Daugaviņa*.

Mazurga — Daugavas l. pieteka Ogres raj., pirms Ogres pilsētas, blakus *Urgas* upei. Tas ir saliktenis, kura I daļa — jau pieminētais latv. īpašības vārds *mazs*, bet II daļa — somugrisms *urga*, par kuru plašāk sk. s. v. *Titurga* un *Urga*.

Melderupe // *Remte* // *Anniņstrauts* — Daugavas l. pieteka Lielvārdē, Ogres raj. Pirmais nosaukums *Melderupe*: latv. *melderis* 'der Müller' (kas kopā ar ig. *mölder* aizgūts no līv. *molder*) ME II 594. *Remte* varētu būt saistāma ar latv. *riņt* 'still, ruhig werden' ME III 526, *rēmdēt* 'besänftigen, stillen, beruhigen, dämpfen' ME III 509 (arī LEW 695) vai ar latv. *reņties* 'sich stützen (atbalstīties)' ME III 510. Sal. citus šīs saknes hidronīmus: *Remtes upe* // *Viesata* Tukuma un Saldus raj., *Remtiņa* // *Runtiņupīte* Rīgas raj., liet. *Reņtis* // *Reņtē ez*, *Remtūs* // *Rimītis* u EŽ 272. *Anniņstrauts* ir personvārdiskas cilmes nosaukums (latv. *Anna*, deminutīvs *Anniņa*), lai gan tieši konkrētais upītes vārds droši vien radies no *Anniņkroga* vai *Annas muižas* nosaukuma. No šā paša personvārda darināts hidronīms *Annupīte*, kas ir Kaibalas l. pieteka Ogres raj., un vēl viens analogisks nosaukums — *Annas upīte*, kas reģistrēts Liepājas raj. Arī Lietuvā ir upes nosaukums *Ūnupis*, darināts no liet. personvārda *Onā*, kam atbilst latv. *Anna*.

Mežziedupīte // *Melderupīte* — sīka Daugavas kr. pieteka Aizkraukles raj. Tas ir ļoti poētisks nosaukums — saliktenis: *mežs* + *zieds* + *upīte*. Par *Melderupītes* vārdu sk. iepriekšējo nosaukumu. Semantikas ziņā sal. *Maltupīte*, *Dzirnupīte* // *Dzirnāvupīte*.

Milgrāvis // *Milgrāvja atteka* // *Dūņupe* — Ķīšezeru un Daugavas starpteka, Gaujas—Daugavas ūdensceļa sastāvdaļa Rīgas teritorijā, 1,6 km gara, 200 m plata, 9 m dziļa. Šis ir vācu cilmes nosaukums — *Mühlgraben* 'dzirnavu grāvis': 13. gs. sākumā Daugavgrīvas cietokšņa cisterciešu klostera mūki savienoja Ķīšezeru ar Daugavu un

ierīkoja dzirnavas. Paralēlnosaukums *Dūņupe* ir skaidras cilmes vārds: *dūņas* 'Schlamm' ME I 528.

Ņega — Daugavas kr. atteka Ogres raj. Iespējams, ka nosaukums radies tieši no latv. *ņega* I 'Lärm, Getöse (troksnis, kņada)' ME II 897 vai no verba *ņeguôt* 'lärmen (trokšņot)' ME II 897, bet var būt, ka tas saistīts ar mājvārdu *Ņega* U V 313 // *Ņegas* E II 60 Birzgalē. Šī sakne vietvārdos ir ļoti reta, reģistrēta vēl vienīgi Rembatē.

Ogre // augštecē *Ogrīņa* — Daugavas l. pieteka Ogres raj., 188 km gara, ap 120 pieteku, viena no straujākajām Latvijas upēm, tās kritums 210,6 m. Nosaukuma cilme nav īsti skaidra. Ļoti ticams, ka tas ir baltu cilmes vārds < **Vangrē*, sal. liet. *vangùs* 'trāge', *vingrùs* 'krumm', *vingis*, *vingris* 'Krümmung' (Būga RR I 513, III 198); sal. arī latv. īpašības vārdu *viņgrs* I 'elastisch, fest; frisch, hurtig, geschickt' ME IV 599. Tātad tā varētu būt 'likumota upe'. J. Endzelīns Ogres vārdu salīdzina ar senprūšu upes vārdu *Wangrapia* Apr. 195 (Endz. 1934, 150). Ir mēģināts hipotētiski saistīt arī ar pr. *angurgis* 'zutis', latv. vietvārdu *Engure* u. c.

Olekte — Daugavas kr. pieteka Rīgas raj., 5 km gara. Upes vārds ir radies no senāk izplatīta garuma mēra (50—65 cm), kas atvasināts no cilvēka apakšdelma garuma — 'die Elle' ME IV 417, lai gan iespējams, ka upes nosaukuma pamatā ir tieši pirmatnējā olekts nozīme 'garums no īkšķa gala līdz elkonim' ME IV 417.

Padraudze — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. Vietvārda cilme nav skaidra. Varbūt tas ir atvasinājums ar priedekli *pa-* + *draudze* 3. — augšzemnieku dialektā 'sieviešu dzimte vārdam *draugs*' ME I 491 jeb saistāms ar *padraugs* 'ne gluži tuvs draugs' EH II 128, sal. *Drauguolis* ez Vecpiebalgā (lai gan no semantiskā viedokļa šie sastatījumi ir ļoti mazticami). Iespējams, ka upes nosaukums saistāms ar mājvārdu *Padraudze* Pļaviņās (vai arī otrādi).

Pelīte // *Pelēnu upīte* — ietek Daugavas Sakā Ābeļos Jēkabpils raj., 7 km gara. Saistījums ar grauzēju *pele*, demin. *pelīte* acimredzot ir jāuzskata par tautas etimoloģiju. Visticamāk, ka te ir saskatāma sakne *pal-* / *pel-* (skaņu mijā) ar slapjuma, slapjas vietas nozīmi (sal. daku. *pala* 'purvs', trāķiešu *Palae*, lat. *palus* '1. stāvošs ūdens, purvs, mūklājs; 2. ezers, upe', liet. *pālios* 'lieli purvi aizaugušu ezeru vietās' LKŽ IX 265, kā arī latv. *palas*, *paļas* 'purvainis ezera krasts', *pali* 'plūdi' ME III 56). Hidronīmi ar sakni *pal-* / *pel-* tiek uzskatīti par ļoti arhaiskiem vārdiem (EŽ 241).

Pērse // *Pērsēja* — Daugavas l. pieteka Madonas un Aizkraukles raj., 50 km gara. Tā ir viena no straujākajām upēm Latvijā. Šīs upes vārds pieminēts jau 13. gs. (1277 — *Perse*). Lietuviešu valodnieks K. Būga to saista ar sēļu valodu (plūst pa kādreizējo Sēlijas teritoriju, kā arī raksturīgās *-rs-* skaņu kopas dēļ) (Būga RR III 537). J. Endzelīns šīs upes vārdu salīdzina ar latv. *pērsla* 'pārsla',

pērsēt 'apsarmot' (pieminot arī senslāvu **porxъ*, serbu *prâh* 'putekļi', čehu *prši* 'šķīst uz visām pusēm', senskandināvu *fors* 'ūdenskritums' ME III 176, Endz. 1934, 174) (šajā upē, kā zināms, ir bijis ūdenskritums). Tātad tā varētu būt 'upe, kurā ir ūdenskritums; ūdeņi, kas vietām plūst pār akmeņiem un sadalās šļakatās' (Dambe 1987, 43).

Šo nosaukumu varētu salīdzināt ar liet. hidronīmiem, kuru saknes *Pars-* /*Perš-* /*Pers-* saistāmas ar liet. *prāparšas*, *praperšā*, *próperša* 'neaižsalusi vieta ledū; retāka vieta mežā'. O. Bušs izsaka pieļāvumu, ka varbūt ir eksistējuši tādi sugasvārdi kā zemgaļu **pērša*, **pērše*, sēļu **pērsa*, **pērse*. Iespējams, ka *Pērses* sākotnējā nozīme ir bijusi 'upe, kuras plūdums veido klajāku vietu mežā' (Bušs 1987, 93—96). Šādā variantā nosaukuma motivējošā semantika būtu tāda pati kā vārdam *Laucese*.

Piešupīte — Daugavas l. pieteka starp Pļaviņām un Koknesi Aizkraukles raj. Nosaukums saistāms ar latv. *piēsis* 'der Sporn' ME III 289 vai, visticamāk, tieši ar auga nosaukumu *piesīši* 'Rittersporn' ME III 289. Latvijā vēl ir reģistrēts *Piēšvalks*² Spārnē, *Piešazars* pļ Grenčos.

Pikste // *Pikstupīte* — Daugavas kr. pieteka Rīgas raj. Šā nosaukuma cilme nav īsti skaidra. Upītes augštecē ir arī mājas *Pikstes*. Hipotēzes par sakni *pikst-* sk. s. v. *Pikstere*. Sal. vēl dažus upju vārdus Latvijā: *Pikstulīte* u Daugavpils raj., *Pikstupe* // *Pikstupe* Tukuma raj.

Pikstere // *Ptkstere* // *Pikstupe* — Daugavas kr. pieteka Jēkabpils un Aizkraukles raj., 20 km gara, iztek no *Piksteres* ez. Iespējams, ka upe savu vārdu ir aizguvusi no ezera nosaukuma, kurš ir reģistrēts arī nominatīva formā *Pikstere*. Ja par pareizu uzskatītu formu ar *-ī-*, tad varētu saistīt to ar karpu dzimtas nelielu zivi *pīksti* (*Cobitis fossilis* L.), bet otrajā daļā varētu saskatīt ig. *jārv* 'ezers', lai gan arī šis skaidrojums ir ļoti hipotētisks. Salīdzinājumam — līb. *pīk*, ig. *pīk* 'Pike, Spiess, Lanze' Kett. 296, Wied. 831.

Pliņupīte — Daugavas kr. pieteka Aizkraukles raj. Visticamāk, ka nosaukums radies no latv. *pliens* I 'weisser Ton (baltais māls)', 'Kalkstein (kaļķakmens, radze)', *plienes*, *plieni* 'platte Kalksteine (plakani kaļķakmeņi)' ME III 351, lai gan nevar noliegt arī saistījuma iespēju ar mājvārdu *Plieni* Sērenē. Šī sakne ir sastopama vairākos latv. hidronīmos: *Pliņu valks* Skrundā, *Pliņatvars* Sīnolē, *Pliņezers* un *Pliņupe* Tukuma raj. Sal. arī liet. *Pliņupis* u EŽ 262.

Pūkupīte // *Pūkupīte* // *Vikule* — Daugavas kr. pieteka Jēkabpils raj., iztek no *Vīķu* ezera, 3 km gara. Atkarībā no tā, kurš no paralēlnosaukumiem ir primārs, šo hidronīmu varētu saistīt ar *pūķis* 'der Drache; der Schätze bringende Hausdrache'; 'Kohlweissling' ME III 446 vai *puķe* 'die Blume' ME III 405. *Vikule* droši vien radusies (saīsinot saknes patskani) no ezera nosaukuma *Vīķu ezers*, kas savukārt varētu būt radies no latv. zivs nosaukuma *viķe*, *viķītis* 'Fittchen (*Alburnus lucidus*)' ME IV 639.

Pūķupīte — nogrāvota Daugavas kr. pieteka Rīgas raj., pirms Ķekavas u. Par tās iespējamo cilmi sk. iepriekšējā vārda analīzi.

Pulkupe — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. Senajās kartēs tā ir apzīmēta kā *Pulck-upp*. Netālu ir *Pulkas kalns*, *Pulkas krogs*. Iespējams, ka šo nosaukumu pamatā ir latv. *pūlka* = *pulks* 'der Haufe, die Schar, eine Menge' ME III 407 vai latv. *pulka* = *pulķis* (no līb. *pūlka* resp. ig. *pulk*) ME III 409. Sal. *Pulkas upe* Smiltēnē, *Pulkaine* Tukuma raj., arī *Pūķupe* Liepājas raj.

Raganupīte — Daugavas kr. pieteka Dolē (reģistrēta tikai J. Endzelīna vākosmos = varbūt tā pati *Raģupīte*?). Nosaukums ir radies no latv. *ragana* 'die Hexe' ME III 464 (arī J. Endzelīns šo vārdu skaidro kā 'Hexenbach' Endz. 1934, 123). Gan latviešu, gan lietuviešu hidronīmiņā šī sakne ir diezgan plaši izplatīta: latv. *Ragana* u Ventspils raj., *Raganiņa* u Balvu raj., *Raganas ezers* // *Raganiņas ezers* // *Raganu ezers* Cēsu raj., *Raganas ezers* Valkas raj., liet. *Rāgana ez*, *Ragānē* u, *Ragānraistis ez*, *Raganupē*.

Raģupīte // *Dzirnupīte* — Daugavas kr. pieteka Rīgas raj. Iespējams, ka pirmais nosaukums saistāms ar latv. *raģis*, *raģe* 'der Hornvieh; eine gehörnte Kuh (ragulops, ragaina govš)', kaut gan konkrētajā gadījumā pilnīgi ticams, ka upīte savu vārdu ir ieguvusi no mājvārda *Raģi*. Paralēlnosaukums *Dzirnupīte* ir skaidras cilmes nosaukums, kam nav nekādas papildu diferenciālas pazīmes, resp., tas ir radies no latv. *dzirņas*, *dzirņus*, *dzirņavas* 'die Quirne' ME I 554.

Rēveļupe — pavisam sīka Daugavas l. pieteka Ogres raj., kura — tāpat kā daudzas citas mazās upītes — savu vārdu ir ieguvusi no māju nosaukuma *Rēveles*, kas, iespējams, radies no latv. *rēvelēt*² 'laut und lange weinen od. lachen (skaļi un ilgi kliegt vai smieties)' EH II 370, *rēvelis* 'ein Schreihals, ein Weinerlicher (bļauris)' EH II 370, sal. arī *rēvēt* 'ravēt' (reģistrēts Koknesē) ME III 521. Bet varbūt mājvārds ir radies sakarā ar seno Tallinas nosaukumu *Rēvele*?

Rīte // *Rītupe* // *Rītes strauts* — Daugavas l. pieteka Jumpravā, Ogres raj., 9 km gara. Šīs upes paralēlnosaukumi droši vien ir saistīti ar latv. verbjiem *ritēt* I 'rollen, kreisen (ripot, riņķot, griezties)' vai *ritēt* II 'dünn werden (kļūt retam, plānam, tievam)' ME III 533, sal. arī liet. *ritūs* 'labi ripojošs'. Mājvārds *Rītes* laikam radies no analizējamā upes nosaukuma. Dažreiz lietojamais nosaukums *Rītupe* ir jāuzskata par variantu ar nepamatoti pagarinātu saknes patskani.

Rītere // *Rīterupīte* // *Rīterupe* // *Grotene* // *Grotupe* // *Grotupīte* — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. (lejtece ietilpst Pļaviņu HES ūdenskrātuvē). Šķiet, ka upe savu nosaukumu aizguvusi no muižas vārda *Rītere*, kas savukārt radies no latv. val. ģermānisma *rīteris* 'ein Reiter (jātnieks)' ME III 540 vai arī no attiecīgā uzvārda. Paralēlnosaukumu ar sakni *Gruot-* cilme nav īsti skaidra. Varbūt

varētu saistīt ar latv. *gruōti* = *gruodi* 'Bohlenlage auf den Brücken, auch die Balken, die Bohlenlage halten' (kas reģistrēts tikai Mazsalacā) ME I 671. Arī Lietuvā ir reģistrēta upe *Gruōtē* (Pakrojas raj.), ko saista ar minēto latv. vārdu un uzskata par latviskas, precīzāk, zemgaliskas cilmes vārdu (EŽ 124).

Robežupe — sīka Daugavas kr. pieteka Ogres raj., robežupe starp diviem pagastiem (Lindi un Mazjumpravu).

Rudzaite // *Rugaite* — Daugavas sānupes Sakas kr. pieteka Jēkabpils raj., 14 km gara. Upes nosaukums saistīts ar latv. *rudzis*, pl *rudzi* 'das Roggenkorn; der Roggen (Secale cereale)' ME III 555, liet. *rugỹs* 't. p.'. Iespējams, ka upes vārds ir darināts tieši no minētā lietvārda atvasinājumiem *rudzaite*, *rugaite* 'ein Feld, wo Roggen gestanden hat; ein Stoppelfeld' ME III 555. Sal. arī liet. upes vārdu *Rūgupis* EŽ 283.

Rumbaņa // *Rumbas upe* // *Rumbene* // *Ranka* — Daugavas l. pieteka Ogres raj., pie Lielvārdes, 5 km gara. Pirmie trīs upes nosaukumi saistīti ar latv. *rumba* II 'ein Wasserfall, eine Stromschnelle (ūdenskritums)' ME III 558. Upes vārds *Ranka* droši vien radies no latv. *ranka* 'der Einschnitt, die Kerbe; der Streifen; die Falte (ierobs, iegriezums; svītra, strēmele; kroka, grumba)' ME III 477. Vēl ir reģistrēta Ogres upes pieteka *Ranka* un *Rankupe* Engurē.

Saka — Daugavas kr. sānupe Jēkabpils raj., uz leju no Jēkabpils, 6 km gara, kritums 3 m. Šīs upes nosaukums acīmredzot saistāms ar liet. *šakā* 'zars; upes, ezera atzarojums' (Dambe 1987, 39), resp., ar kādu sēlismu, kas atbilst šim lietuviešu vārdam. Tātad šī upe varētu nozīmēt 'atzarojums'. Sal. vairākus Lietuvas upju vārdus ar šo sakni: *Šakā*, *Šakē*, *Šakāitē*, *Šakālē*, *Šakēlē* EŽ 324.

Saltupe, tagad arī *Avotupe* // *Avotiņupe* — Daugavas kr. pieteka Rīgas raj. Pirmais nosaukums *Saltupe* semantiski saistāms ar aukstumu — latv. *salts* 'kalt', *salt* 'frieren' ME IV 676. Daugavas kr. pieteka Krāslavas raj. ir *Saltupe* (sal. liet. *šāltas* 'auksts'). Šī sakne hidronīmos ir populāra: *Saltavots* u Rīgas raj., *Saltupe* Jēkabpils un Preiļu raj., *Saltupis* // *Saltupes grava* Gulbenes raj., *Saltupīte* Ludzas, Madonas, Rēzeknes raj., liet. *Šaltupē* u, *Šaltupỹs* u, *Šalteikē* u EŽ 325. Paralēlnosaukumi *Avotupe* // *Avotiņupe* — zināmā mērā arī saistīti ar aukstumu — etimoloģiski ir skaidri: latv. *avuōts* 'der Quell' ME I 233. Starp citu, liet. *šaltinis* (arī sakne *šalt-!*) ir 'avots'.

Sarkandaugava — 1) Daugavas l. ateka Rīgā, līdz 19. gs. sākumam saukta arī par *Soda grāvi* (tur raganu prāvu laikā pārbaudīta buršanā apsūdzēto vaina), un 2) *Sarkandaugava* — daļēji aizbērta Daugavas l. pieteka Rīgā. Pastāv divi salikteņa *Sarkandaugava* pirmās daļas skaidrojumi: 1) senāk krastā bijuši dzeltenī un iesārteni smilšu kalni; 2) *Rehde Dūna* > *Rote Dūna*, saistāms ar lejasvācu *reed*, holandiešu *reede* — 'izdevīga vieta, kur kuģiem noenkuroties' (Širants 1971, 243).

Sausā Daugava — Doles salas atdalīts Daugavas zars pie tās kreisā krasta, Rīgas raj., 8 km garš. Nosaukums — *Ceļa Daugavas* antonīms — veidots kā vārdkopa, kuras pirmais komponents — latv. īpašības vārds *sāuss* 'trocken, durr; nuchtern' ME III 776 — liecina par to, ka vasarās dažreiz šis atzars mēdz izžūt.

Sienapura upe // *Sienupīte* // *Norume* // *Norumupe* // *Norupīte*, pēdējā laikā saukta arī par *Dzirnupi* // *Dzirnavupi* // *Melderupi* — Daugavas kr. pieteka Ogres raj., 10 km gara. Pirmais nosaukums ir toponīmiskas cilmes vārds, radies no purva un pārpurvojušos pļavu vārda *Sienapurs* (Birzgalē). Paralēlnosaukumi *Norume* // *Norumupe*, iespējams, atvedināmi no latv. *nuorums* 'ein gewisser Seefisch; ein Taimchen, Lachsforelle (*Salmo trutta*)' ME II 841 (šis Latvijas zivs — taimiņa — nosaukums savukārt, iespējams, ir aizgūts no Daugavas lībiešiem, sal. ig. *nōrijas*, ģen. *nōrija* 'Forelle' Pērnavas apvidū, kas varbūt saistāms ar ig. *nōr*, ģen. *nōre* 'jauns, svaigs' Wied. 750 (Laumane 1973, 228—229)). Paralēlnosaukums *Norupīte*, šķiet, ir saisinājums no *Norumupītes*, kam ar latv. *nuōra* 'ein abgearbeitetes, als Weide dienendes Stück Land' ME II 836 ir tikai tautetimo- loģisks sakars. Par nosaukumiem *Dzirnupe* // *Dzirnavupe* sk. s. v. *Raņupīte* // *Dzirnupīte*, sal. arī *Melderupe* un *Maltupīte*.

Skadiņupe — Daugavas l. pieteka Ogres raj. Upīte savu nosaukumu aizguvusi no mājvārda *Skadiņi* (Lielvārdes apkārtnē), kas savukārt acīmredzot radies no latv. *skadiņi* 'Zaunspricken, ein Flechtzaun (pīts žogs)' ME III 863.

Skanstupīte — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. Acīmredzot savu nosaukumu ieguvusi no latv. vārda *skaņste* 'die Schanze; die Befestigung, Festung (nocietinājums)' ME III 871.

Skolas upīte — Daugavas l. pieteka Pļaviņās Aizkraukles raj. Šādu upes nosaukumu acīmredzot noteikusi upītes lokalizācija, resp., skolas tuvums. Šādi un līdzīgi nosaukumi ir plaši pazīstami visā Latvijā: *Skolas grāvis* u — Lielupes l. pieteka Jelgavas raj., *Skolas strauts* — Vijas kr. pieteka Valkas raj., *Skolas upe* Ogres raj., Rīgas raj., *Skolas upīte* Alūksnes, Cēsu, Aizkraukles, Valmieras raj. Tie, protams, ir samērā jauni nosaukumi, kas doti nelieliem hidro-objektiem.

Slabatiņa — Daugavas l. pieteka Jumpravas apkārtnē Ogres raj. Nosaukums radies no bijušās Lieljumpravas priekšpilsētas nosaukuma *Slabada*, kas savukārt ir slāvisms: sal. kr. *слобода* 'piepilsēta, piepilsētas ciemats'. Par *Slabadu* vēl dēvē Dvietes upi Daugavpils un Jēkabpils raj.

Spindzelupe — sīka Daugavas kr. pieteka Ogres raj., nogrāvota. Upītes nosaukums droši vien ir aizgūts no mājvārda *Spindzeles* (Tomē E II 36), lai gan iespējama arī tieša saistība ar latv. *spindzelēt* = *spindelēt* 'summen, schnurren (dūkt, dīkt)' ME III 997, *spindzelīgs*

'2. hastig, neftig (ātrs, steidzīgs), lustig (priecīgs, jautrs)' ME III 998 vai *spīndzele* I 'die Pferdebremse, die Wespe (dundurs, lapsene)' ME III 998. Minētā verba un īpašības vārda semantika varētu būt piemērota hidronīma motivācijai.

Stalānupīte — sīka Daugavas kr. pieteka Aizkraukles raj., kuras nosaukums radies no mājvārda *Stalāni* (Sēlpilī).

Tammulgrāvis — Daugavas l. pieteka Ogres raj., vasarās daļēji izžūst. Savu nosaukumu grāvis ir ieguvis no mājvārda *Temmuļi* // *Temuļi* (Lielvārdē).

Titurga — Daugavas kr. pieteka Rīgas raj., 8 km gara, iztek no Tīturgas ezera, ļoti līkumota, bet strauja, ietek Daugavā pretī Doles salai. Visticamāk, ka tas ir somugru cilmes vārds — saliktenis: ig. *tōtt* 'steiga' Wied. 1198 vai *tūdi* 'Stör (Acipenser Sturio)' Wied. 1232 + latv. *urga* 'ein Loch in der Erde, ein Wasserloch' ME IV 304, kas ir radies no līb. *ūrg(a)* 'kleiner Bach; Niederung mit fließendem Wasser', ig. *urg* 'Vertiefung, Höhle'. Arī K. Būga uzskata, ka tas ir somugriskas cilmes vārds (Būga RR III 646). Sal. arī ezer-vārdus *Tītus ezers* Ipiķos, *Tīta ezers* Zilupes apkārtnē. Arī Lietuvā ir sastopami šīs saknes hidronīmi: *Tītūva* u, ez, *Tītūnas ez*, *Tītūpis* u, *Tītūvalka* u, ko varētu saistīt ar liet. *tītūnagas* 'krams', kas ļauj domāt par sakaru ar gaismas jēdzienu (sal. senind. *tīthi* -, *tīthá*-, kas varbūt nozīmē 'diena', gr. $\tau\iota\tau\omega$ 'diena, saule', lat. *tūtio* 'nodegulis, apdegusi pagale' EŽ 346).

Torbānstrauts, agrāk *Dīriķu strauts* — Daugavas kr. pieteka Ogres raj. Abi nosaukumi ir radušies no tuvējo māju vārdiem.

Urga — Daugavas l. pieteka Ogres pilsētā. Pirms Rīgas HES uzbūves ietecēja Ogrē, tagad ūdeņus pārsūknē Daugavā. Tas ir skaidrs somugru cilmes vārds ar nozīmi 'strautiņš'. Sīkāk par to sk. s. v. *Titurga*. Latvijā ir reģistrētas vairākas *Urgas* — Liepājas raj. pie Pāvilstas, 3 upītes Ogres raj., Rīgas raj., sal. arī *Urgale* Gulbenes raj.

Vaņķengrāvis — Daugavas l. pieteka Ogres raj., leļpus Ogres pilsētas. Nosaukums radies no mājvārda *Vaņķeni*, vietējo iedzīvotāju skaidrojumā — no sugasvārda ar nozīmi 'ozolbluķi, no kuriem taisa mucas'. Sal. latv. *vanki* 'behauene eichene Balken (aptēsti ozolbaļķi)' ME IV 471.

Varžupīte — Daugavas kr. pieteka Rīgas raj., pie Daugmales pilskalna, nogrāvota. Latv. leksēma *varde* 'der Frosch' ME IV 476, sakne ir plaši sastopama Latvijas ūdeņu nosaukumos: *Varžupe* Ventspils raj., *Varžupīte* Valkā, *Varžezers* // *Varžu ezers* Tukuma raj., *Varžu ezers* Alūksnes raj., Aizkraukles raj., Tukuma raj., *Varžūns* // *Varžuma ezers* Cēsu raj.

Vecdaugava — Daugavas labā krasta atteka Rīgā, sens Daugavas grīvas posms. Nosaukums ir veidots kā saliktenis: latv. *vecs* 'alt' ME IV 517 + *Daugava*.

Vecsērene — Daugavas kr. pieteka pirms Jaunjelgavas, Aizkraukles raj. Analoģiski iepriekšējam nosaukumam arī šis veidots kā saliktenis: latv. *vecs* un *sēre* 'die Sanddüne im Fluss; ein flaches, mit Kieseln bedecktes Ufer' ME III 828 + izskaņa *-ene*. Sal. arī muižas nosaukumu *Vecsērene* (Sērenē U V 362). Šī pati sakne reģistrēta arī hidronīmos *Sērenvalks Kuldīgas raj.*, *Sēres ezers // Sērezers Rīgas raj.*

Vilkupe — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. Nosaukuma pamatā latv. *vilks* 'der Wolf' ME IV 588. Šī sakne ļoti plaši izplatīta baltu toponīmijā, arī hidronīmijā.

Vitkapupīte // Alstiķe — Daugavas kr. pieteka Ogres un Aizkraukles raj., 9 km gara, iztek no Aklezera. Pirmais nosaukums acīmredzot ir radies no muižas vārda *Vitkapi // Vitkapu muiža* (Sērenē). Paralelnosaukums *Alstiķe* ir saistīts arī ar muižas vārdu *Alstiķe*, kas, iespējams, radies no **alsviķe* = v *Halswighshof* (FBR XII 133).

Ziedupīte — Daugavas l. pieteka Aizkraukles raj. Upes vārds saistāms ar latv. *ziēds* 'die Blüte, Blume' ME IV 739, kas sastopams arī dažos citos latviešu hidronīmos, piemēram, *Ziede // Ziedene // Ziedupe Valmieras raj.*, *Ziedezers Rāmuļos Cēsu raj.* Arī Lietuvas hidronīmos šī sakne ir diezgan plaši pazīstama: *Žiedēlis ez.*, *Žiedupe, Žiedūpis, Žiedupys* EŽ 401.

Ziemeļsusēja // Susēja // Mazsusēja // Mazā Susēja — Daugavas kr. pieteka Jēkabpils raj., ietek Daugavas sānupē Sakā, 53 km gara. Par *Ziemeļsusēju // Mazsusēju* dēvēta pretstatā *Dienvidsusējai // Lielajai Susējai* (vēl // *Susēja // Lielā upe*), kas ietek Mēmelē Jēkabpils raj. Tautā mēdz teikt: «Susēja susēja, Sauka to baroja.» Iespējams, ka etimoloģiski var saistīt ar latv. verbu *susēt* 'trocken werden (kļūt sausam)' ME III 1125. Sal. arī liet. hidronīmus *Sūsīa ez.*, *Susienā u.*, ko varētu semantiski salīdzināt ar liet. toponīmiem *Sūskēš me.*, *Sūskē pl.*, kas savukārt radušies no liet. verba *sūsti* 'nīkt, nīkuļot, izžūt' EŽ 321. Nozīmes ziņā analoģiski varētu būt latv. upju vārdi *Sausupe // Sausupīte Limbažu raj.*, liet. *Sausinė u.*, *Saūsupis u.*, *Sausdrāvas u* EŽ 292.

Zilupīte — Daugavas kr. pieteka Ogres raj., 7 km gara. Vietvārds radies no latv. īpašības vārda *zils* 'blau' ME IV 720, kas ir diezgan plaši izplatīts Latvijas hidronīmijā: *Zilupe Ludzas raj.* (šis nosaukums gan, kā zināms, radies pārpratuma dēļ), *Talsu raj.*, *Zilupīte Tukuma raj.*, *Zilais ezers // Zilezers Ludzas raj.*, *Zilonis Kuldīgas raj.*, *Zilūža ezers Valmieras raj.*

Zunds // Zunda atteka — Daugavas kr. atteka Rīgā, kas atdala Ķīpsalu, platums 50—200 m, dziļums 3—7 m. Iespējams, ka nosaukums saistāms ar somugru valodām: sal. ig. *sund* 'Zwang, Trieb, Befehl (piespiešana, pavēle)' Wied. 1090. Taču visticamāk, ka ana-

lizējamais vietvārds ir tā dēvētais pārnestsais toponīms un saistāms tieši ar *Zunda šaurumu* // *Zundu* — Dānijas šauruma austrumu daļa, kas savieno Baltijas jūru ar Kategatu un Ziemeļjūru.

Zvenņupe — Daugavas l. pieteka Ogres raj., pie Lielvārdes. Senajās kartēs šīs pietekas vārds ir fiksēts kā *Sirrne upp*, *Schwenge upp*, *Sirrenge upp*. Analizējamais upītes nosaukums radies vai nu tieši no latv. sugasvārda *zvenģe*, *zvenģis* I 'ein Jauchgrube; eine Mistgrube; ein Wasserloch (vircas bedre, atkritumu bedre, ūdens peļķe)' ME III 770 (šīs nozīmes ir piemērotas hidronīma motivācijai), vai no darbības vārda *zveņģēt* 'tragen, schleppen' ME III 771, vai arī no māju nosaukuma *Zvenģi* (Lielvārdē). Sal. arī latv. *zvenģe* II = *zvenģele* 'Schibbenhof, das Ortscheit, der Schwengel' ME III 771 un *zvenģis* II 'ein junger plumper, starker Mensch (jauns, neveikls, spēcīgs vīrietis)' ME III 771, lai gan šim vārdam diez vai ir tiešs sakars ar minēto hidronīmu.

TEKSTĀ IZMANTOTIE SAĪSINĀJUMI

c	— ciems	pl	— pļava
ez	— ezers	pl	— plurālis (daudzskaitlis)
+ez	— bijušais (nosusinātais, aizaugušais) ezers	pr.	— prūšu
gr.	— (sen) grieķu	raj.	— rajons
ide	— indoeiropiešu	sal.	— salīdziniet
ig.	— igauņu	senind.	— senindiešu
kr.	— kreisais (-ā)	sk.	— skatiet
kr.	— krievu	s. v.	— <i>sub voce</i>
l.	— labais (-ā)	u	— upe
lat.	— latīņu	uzv.	— uzvārds
latv.	— latviešu	v.	— vācu
lvj.	— lejasvācu	vs	— viensēta
liet.	— lietuviešu	>	— pārvērties par
līb.	— lībiešu	<	— radies no
me	— mežs	//	— paralēlforma
pag.	— pagasts		gadskaitlis aiz vietvārda norāda ekspedīcijas gadu

VILIS BENDORFS

KO DAUGAVAS DZIESMAS VAR LIECINĀT PAR MŪSU ETNISKO VĒSTURI

Droši vien tikai retais pēdējos gados notikušo folkloras pasākumu apmeklētājs nebūs teicējiem un ansambļiem līdzī dziedājis *Upe nesa ozoliņu*. Jau pirms Jurjānu Andreja un Jāzepa Vītola apdaru publicējumiem šī dziesma — arī ar citām melodijām — dziedāta un pierakstīta daudzās Latvijas novados.

No «Latvju Dainās» ievietotajiem dziesmas pierakstiem trīspadsmit variantos upe nav saukta vārdā; tā tas ir Lielupes baseinā un pie Daugavas. Gandrīz divreiz vairāk pierakstu nāk no Kurzemes, kur *Venta nesa ozoliņu*. Vēl vairāk variantu iegūts Daugavas baseinā; tur, protams, *ozols gāja par Daugavu*. Nav pavisam aizmirsta arī *Gauja* — tā *nesa ozoliņu* dažādās vietās pie Gaujas, Daugavas un to pietekām.

Likumsakarība diezgan skaidra, vismaz tendence — dziedāt par to upi, kura ģeogrāfiski tuvu. Līdzīgi ir ar 14307. dainu. Vairums šīs precību dziesmas variantu sākas:

Sveši ļaudis laivu prasa,
Aiz upītes stāvēdami.

Liepkalnē, Liezērē, Cirstos un Secē pierakstītajos variantos svešie laivas prasītāji stāv *aiz Daugavas*, bet Saldū un Skrundā — *aiz Ventiņas*.

Šais dainās Daugava vai cita upe saistīta ar konkrētu cilvēka darbību. Taču attālums netraucē Daugavu skatīt gara acīm vai tās tēlu izmantot kādam salīdzinājumam.

Div' dzeltenī kumeliņi
No jūriņas izpeldēja.

Tā dziedāts Vidzemē, arī Alsungā un Nīgrandē. Turpretim bārtinieku, nīcenieku, sieksātnieku dziedājumā dzeltenie kumeliņi izpeld no Daugavas.

Visos Latvijas novados pierakstīta 8456. daina:

Gulbis guļ ezerā,
Es guļ' ļaužu valodās;
Celies, gulbi, no ezera,
Es no ļaužu valodām.

Vienīgi kādā cīravnieku variantā, kas pēc Bitnera nāves uzziets viņa rokrakstos,

Gulbis peld par Daugavu,
Es par ļaužu valodām;
Izpeld gulbis no Daugavas,
Es no ļaužu valodām.

Sarunās ar dažādu nozaru zinātniekiem vienu otru reizi gadījies dzirdēt domu, ka tālāk no Daugavas pierakstītajās dziesmās ar Daugavas vārdu varētu būt apzīmēts lielāks ūdens vispār. Manā rīcībā nav ziņu, kas liktu šādu domu droši pieņemt, vismaz mūsu vietvārdu zinātnes autoritāte Valija Dambe šā vārda sakni skaidro pavisam citādi. Lutriņos — tuvu pie Ventas, tālu no Daugavas, — pierakstīts šāds 31024. dainas variants:

Venta tek čakstēdama,
Daugaviņa vizēdama:
Venta pilla smalku kārklu,
Daugaviņa sudrabiņa.

Te taču runa par divām konkrētām upēm ar noteiktām to vērtību atšķirībām. Šī daina nav vienīgā. Lai būtu kā būdams, Daugavas vārds bagātīgi minēts visdažādākajās visu novadu dziesmās, vēl vairāk: visu novadu dziesmās Daugava minēta biežāk nekā jebkura cita upe, vienīgi Raņķos un varbūt arī Zlēkās Venta minēta biežāk nekā Daugava. Tas rāda, kāda vieta Daugavai bijusi mūsu senču darbos un domās.

Vēl interesantāk Daugavas vārda minēšanas biežuma ziņā salīdzināt dažādus novadus. Skaitļi te nozīmē procentus no katrā apriņķī pierakstīto dainu kopskaita.

Daugavpils apriņķī	2,01%	Ludzas	0,45
Jaunjelgavas	1,71	Bauskas	0,45
Rēzeknes	1,26	Aizputes	0,44
Cēsu	1,23	Talsu	0,38
Rīgas	0,91	Grobiņas	0,38
Ilūkstes	0,82	Kuldīgas	0,37 (Venta 0,33)
Valmieras	0,81	Jelgavas	0,30
Valkas	0,73	Tukuma	0,19
Ventspils	0,50 (bet Venta 0,34)		

Biežuma skaitļu atšķirībās šo to var izskaidrot ar apriņķu ģeogrāfisko attālumu no Daugavas. Tomēr tad paliek nesaprotams,

kāpēc Tukuma un Jelgavas apriņķī Daugava minēta retāk nekā Kurzemē.

1897. gadā J. Endzelīns atklāja likumsakarību, kā latviešu valodas zilbju intonācijas atbilst citu indoeiropiešu valodu radniecīgo vārdu zilbju intonācijām. Spriežot pēc Milenbaha—Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīcas», Vidzemes izlokšnēs, it sevišķi ap Raunu — Vecpiebalgu, šī likumsakarība ir spēkā gandrīz bez izņēmumiem. Turpretim Latvijas rietumdaļā jūtama kādas citas intonāciju sistēmas ietekme. Tur gaidāmās krītošās intonācijas vietā daudzos vārdos lieto stiepto, it sevišķi ap Aizputi, bet gaidāmās stieptās intonācijas vietā — laužto, it sevišķi ap Kurzemes un Zemgales robežu. Kur vairāk vārdu ar stiepto intonāciju gaidāmās krītošās vietā, no turienes «Latvju Dainās» vairāk ir daktilā sacerētu tautasdziesmu, bet antropoloģisko īpatnību vidū — m a z ā k austrumniecisku un dienvidiešu iezīmju. Sīkāk par to esmu rakstījis «ZA Vēstu» 1987. gada 10. numurā ievietotajā rakstā «Latviešu tautasdziesmu daktila cilme». Svarīgi, ka šajās korelācijās pa daļai iekļaujas arī Daugavas dziesmas: kur to vairāk, tur dažu austrumniecisko pazīmju īpatsvars ir augstāks, bet daktilā sacerētu tautasdziesmu mazāk. Apmēram tikpat cieša ir vēl kāda korelācija — jo tuvāk Daugavai, jo mazāk daktila dziesmu. Tas viss liek domāt, ka Vidzemes vidienes izlokšņu zilbju intonāciju, tautasdziesmu trohaja, austrumniecisko un dienvidiešu iezīmju savdabīgā apvienojuma izcelsme meklējama kādā baltu etnosā, kurš bronzas laikmetā būs ienācis Latvijā pa Daugavu.

Ja šie ienācēji atnesuši latviskās zilbju intonācijas un mūsu tautasdziesmu galveno pantmēru, tad tas diezin vai būs vienīgais viņu ieguldījums latviešu valodā un kultūrā. No kurienes viņi atnākuši? Antropologu meklējumi pagaidām ved tālu uz dienvidiem vai dienvidaustrumiem. Varbūt meklēšanā var palīdzēt Daugavas apkārtnes tautasdziesmu melodika? Vai ir kāda sena melodikas īpatnība, kas Daugavas apkārtne izteikta spilgtāk nekā citos novados un būtu raksturīga arī kādas citas tautas mūzikai?

Patiesi, tādas īpatnības ir un ved uz dienvidiem, Balkānu virzienā. Bet vispirms maza valodnieciska atkāpe. Valodnieki vēro, ka sākotnēji mums svešākam indoeiropiešu dialektam piederīgās Balkānu valodas (trāķiešu, albāņu u. tml.) senatnē stipri ietekmējusi, pat pārveidojusi kāda baltiem radniecīgāka valoda; to pašu liecina daudzie Balkānu vietvārdi, kuriem līdzīgi sastopami gan Latvijā, gan Lietuvā un labi izskaidrojami ar baltu valodu vārdiem. Savu seno valodu vēl saglabājuši albāņi. Pārējiem turienes iedzīvotājiem jau 1. gadu tūkstoša sākumā bija jāmacās latīniski, vēlāk daudziem no viņiem — arī slāviski. Tā izveidojās rumāņi, bulgāri un dienvidslāvi. Taču šīs tautas saglabāja arī balkāniskus valodas un kultūras elementus.

Šai sakarā interesanti pavērot, kā starp Daugavu un Ogrī (no Lielvārdes līdz Viskāļiem un Vestienai) dzied godubalsus un rotāšanas dziesmas. No attiecīgajām citu novadu dziesmām tās gan neatšķiras ne veidojuma, ne arī skaņu sastāva un pēdējās skaņas ziņā (uz baltajiem taustiņiem spēlējot, būtu jāizmanto piecas skaņas no *do* līdz *sol* vai no *sol* līdz *re*; šīs melodijas vienmēr beidzas ar otro pakāpi). Bet īpatnēja, gandrīz tikai šim novadam raksturīga ir šo dziesmu apakšējā balss — tajā izmanto tikai divas zemākās no piecām skaņām un dzied ar tekstu. Pa daļai līdzīga dziedāšana — abām balsīm vēl pievienojot vilkšanu vai apakšējā balsī tekstam mijoties ar vilkšanu — sastapta arī Sēlpilī, Vārnavā, Preiļos, Dumnalkā. Taču ne skaņu sastāva, ne apakšējās balss īpatnību ziņā no Lielvārdes — Vestienas dziesmām neatšķiras dziedāšana, kādu pazīst daudz tālākā novadā — Sofijas apkārtnē un uz dienvidiem no turienes.

Šī paralēle dienvidu virzienā nav vienīgā. Latgales dienviddaļā, tāpat tuvu Daugavai, pierakstīts daudz senatnīgu, interesanti veidotu melodiju: teksta divrindes pirmo rindu atkārtoti, otro ne. Līdzīgas melodijas pazīstamas šaurā joslā uz dienvidiem — Lietuvas dienvidaustrumos (Dzūkijā), Baltkrievijā, Ukrainas rietumos, Rumānijā, vārdu sakot, novados, kur tautastērpu ornamentu pārsvarā ir ģeometriski, līdzīgi mūsējiem. Nesen no kādas Ļvovas apkārtnes dziedātājas dzirdēju gandrīz burtiski tādu pašu melodiju, kāda daudzkārt pierakstīta no Izvaltas, Rudzētu, Galēnu, Asūnes vai Nirzas teicējam (sk., piem., E. Melngaiļa «Latviešu mūzikas folkloras materiālu» 2. sējuma Nr. 160, 162, 1011 u. c.); līdzību atzina arī Ļovieši. Bet Ļvovas apkārtnē, pēc O. Trubačova pētījumiem, baltisku hidronīmu nav, tur jau sākas rietumbalkāniskie. Ja vien šī melodija nav Latgalē aizgūta no ukraiņiem (melodija izklausās ļoti senatnīga, bez īpašas ārējas pievilcības; tādas parasti neklejo no tautas uz tautu), tad te nu būtu gluži konkrēts muzikāls apliecinājums mūsu senajai radniecībai ar Balkāniem.

Šādam secinājumam līdzī nāk milzīga atbildība. Par senu kopīpašumu šo melodiju drošāk drīkstētu atzīt, ja arī antropoloģija apliecinātu dienvidlatgaliešu sevišķu tuvību Ļvovas apkārtnes ukraiņiem, turpretim aizgūt jebkuru kultūras elementu var arī bez antropoloģisko īpatnību aizgūšanas. Vārdu sakot, senā radniecība būtu drošāk pierādīta, ja Ļvovas apkārtnes ukraiņiem dienvidlatgalieši būtu antropoloģiski tuvāki nekā visu novadu latvieši, kopumā ņemti. Spriežot pēc divām antropoloģijas sistēmām — odontoloģijas un dermatoglikas —, dienvidlatgalieši tiešām ir nedaudz tuvāki. Taču vēl tuvāki rietumukraiņiem ir, piemēram, kurzemnieki no Kuldīgas — Aizputes apkārtnes. Līdzīgi ir ar bulgāriem: tuvāki nekā visu novadu latvieši kopumā viņiem ir Augšze-

mes latvieši (žēl, ka nav ziņu par novadiem starp Daugavu un Ogrī), taču tikpat tuvi ir arī, piemēram, ventiņi.

Kā to saprast? Nav taču ziņu, ka Kurzemē būtu bijušas pazīstamas melodijas ar tādu veidojumu kā dienvidlatgaliešu dziesmām.

Melodiju, kuru dzirdēju Ļvovā, latgalieši dažkārt dzied, atkārtojot nevis pirmo, bet otro teksta rindu. Var arī melodiju saīsināt, katru rindu dziedot tikai vienu reizi, var atkārtot abas rindas. Līdzīga parādība novērota arī Dzūkijā — vienu un to pašu dziesmu dziedot, vieni teicēji atkārtot pirmo rindu, turpretim citi neatkārtot. Manā rīcībā pagaidām nav šādu ziņu par Ļvovas apkārtni; rumāņiem teksta rindu atkārtošana ziņā šāda brīvība nav sveša. Tātad vajadzētu nopietni izpētīt, kā latviešu senākajās melodijās savstarpēji saistīti dažādi teksta rindu atkārtošanas varianti. Tas ļautu drošāk spriest, kuriem tautasdziesmu melodikas elementiem arī citos novados varētu būt kāds sakars ar Balkāniem.

Neatbildēts palika jautājums par Vidzemes vidienes izlokšņu zilbju intonāciju, tautasdziesmu trohaja, Daugavas dziesmu, austrumniecisko un dienvideuropeīdo antropoloģisko īpatnību savdabīgā apvienojuma sakariem Balkānu virzienā.

Latvijā interesantus novadus veido tie vietvārdi, kuriem ar Balkānos zināmajiem saskan gan sakne, gan piedēklis. Šai ziņā tikai rietumbalkāniski vietvārdi (un neviena austrumbalkāniska) ir Latgales rietumdaļā, kā arī starp Ventu un jūru. Turpretim Vidzemes augstienē ir tikai austrumbalkāniski vietvārdi; tādi pārsvarā ir arī gar Daugavu un Kurzemes ziemeļos. Rietumbalkānu senajās valodās zilbju intonācijas, cik var spriest pēc turienes vietvārdu grieķiskās rakstības, skanēja nevis kā latviešu valodā, bet kā tai intonāciju sistēmā, kuras pēdas visspilgtāk saglabājušās Latvijas rietumdaļā un šur tur Latgalē. Turpretim Austrumbalkānu — trāķiešu un daku — valodas zilbju intonācijas, šķiet, bijušas līdzīgākas Vidzemes vidienē lietotajām. Varbūt nav nejaušība, ka gandrīz vai vienīgais rumāņu tautasdziesmu pantmērs ir ļoti līdzīgs mūsu tautasdziesmu trohajam. Tātad nav gluži neiespējams, ka ienācēji, kuri bronzas laikmetā pa Daugavu atnesa latviskās zilbju intonācijas un tautasdziesmu trohaju, bija tuvi radinieki tiem, kuri spēcīgi ietekmēja Austrumbalkānu valodas un kultūru. Protams, šī hipotēze vēl rūpīgi jāpārbauda.

IESKATS IKŠKILES VĒSTURĒ

Ikšķile ir tā vieta, kur pirms vairāk nekā 800 gadiem aizsākusies visas Latvijas, Austrumbaltijas un pat Eiropas nozīmes vēstures notikumi. Tie sevišķi nozīmīgi latviešiem, kuru teritorijā šie procesi risinājās, un vāciešiem, kam tajos bija galvenā loma.

Par šiem 12. gadsimta otrās puses un 13. gadsimta pamatnotikumiem, t. i., kristietības ieviešanu Austrumbaltijā un par vācu tiekšanu uz austrumiem («*Drang nach Osten*»), pieminot arī Ikšķili, gadu gaitā sarakstīts daudz vēstures pētījumu. To nozīme vērtēta dažādi, pat pilnīgi pretēji. Vācu autori, arī kristīgās baznīcas pozīciju aizstāvji uzsver visu šo notikumu pozitīvo — kultūras izplatīšanas lomu. Baltijas tautu pārstāvji saskata arī negatīvo pusi — to, ka ar vardarbīgu kristietības izplatīšanu tika pārtraukta Baltijas tautu dabiskā ekonomikas, sabiedriskā un kultūras attīstība.

Jāņem vērā, ka nozīmīgi vēsturiski notikumi kādā vietā norisinās tikai tad, kad tam nobriedusi situācija. 12. gadsimtā Baltijas politiskajā arēnā konstatējami divi pamatspēki: kristietība, kas veidoja divus masīvus — 1) aktīvāku, spēcīgāku Romas katoļu baznīcu, kas 11.—13. gadsimtā pārdzīvoja savas varenības ziedu laikus, un 2) grieķu katoļu jeb pareizticīgo baznīcu, kas izplatījās Austrumeiropas plašumos un šā reģiona politiskajā situācijā nevarēja būt aktīvāks spēks. Kristīgās ticības apgūtie apgabali no visām pusēm apņēma Baltijas austrumos dzīvojošo nekristīgo tautu — rietumslāvu, baltu (prūšu, lietuviešu un latviešu) un igauņu—somu zemes.¹ Tas nozīmē, ka situācija bija nobriedusi ideoloģiskai kristietības invāzijai. Tā faktiski jau bija sākusies. Baltijas zemēs no austrumiem tiecās iespieties Polockas un Pleskavas krievu ķnazi. Zemes gar Daugavu 12. gadsimtā bija nonākušas Polockas ķnazu atkarībā, un, piemēram, Jersikā pat jau ir bijusi pareizticīgo baznīca. Latvijas ziemeļaustrumu daļā — Tālavā — meslus ievāca Ples-

¹ *Mugurēvičs Ē.* Kristīgās ticības izplatība Latvijas teritorijā 11.—12. gs. un katoļu baznīcas ekspansijas sākums // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. — 1987. — Nr. 5. — 10.—27. lpp.

kavas kņazi. Kristietības izplatības mēģinājumi nāca arī no rietumiem, lai gan bez jūtamiem panākumiem.² Tikai 12. gadsimta vidū notika izšķirošas pārmaiņas, kas bija saistītas ar politisko un ekonomisko situāciju. Otrs pamatspēks bija feodālās valstis, kas izveidojās gan rietumos (Vācijā, Dānijā u. c.), gan austrumos (krievu kņazistes). Agresiju izraisīšana saistīta ar to, ka laicīgo valdnieku varu atbalstīja kristīgā baznīca, kas tādā veidā tiecās nostiprināties jaunās teritorijās.

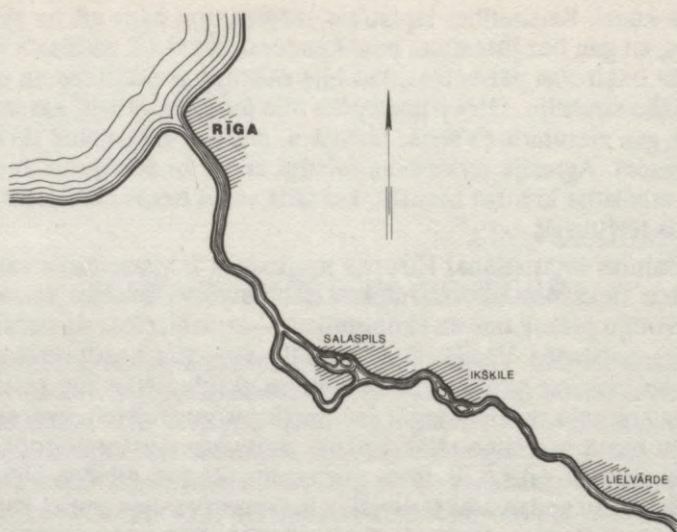
Baltijas iesaistīšanai Eiropas notikumos ir visciešākais sakars ar vācu tiekšanos uz austrumiem. To savukārt noteica straujais iedzīvotāju pieaugums un ekonomikas — amatniecības un tirdzniecības — attīstība Vācijā, tāpat feodālo attiecību nostiprināšanās. Feodāļu tieksme pēc jaunām zemēm un ekspluatējamiem zemniekiem, tirgotāju centieni iegūt jaunus tirgus un izejvielu avotus un katoļu baznīcas vēlme tālāk izplatīt savu varu Austrumeiropā saplūda vienotā gultnē. Baltijas austrumos, kā jau minēts, bija vēl pagānu tautu apdzīvotas teritorijas, uz kurām varēja vērsties katoļu baznīcas aktivitāte. Amatniecības attīstība deva vācu tirgotājiem aktivizēšanās stimulu, bet rietumu virzienā šo aktivitāti realizēt traucēja tur tirgos jau agrāk nostiprinājušies pašu rietumzemju — holandiešu, angļu u. c. amatnieki un tirgotāji. Turpretī Austrumu tirgi bija vēl neapgūti. Vikingu iestaigātie ceļi «uz grieķiem» bija radījuši tikai nojausmas par iespējām. Bija vēl viens zīmīgs faktors: katoļu baznīca attīstīja plašu klosteru un baznīcu celtniecību, tika būvētas arī feodāļu un garīgo valdnieku pilis. Tur lielos vairumos patērēja vaska sveces, bet galvenais vaska ieguves avots bija tirdzniecība ar Krieviju. Krievija bija arī galvenais zvēražu avots, tā bija neierobežots rietumu preču noņēmējs. Tas viss deva stimulu militārai agresijai tieši austrumu virzienā, bet vēl — nekristīto Baltijas zemju eksistence un to politiskā sadrumstalotība pavēra ceļu vieglākai militārās ekspansijas realizēšanai.

Daugavas lejtece bija tas rajons, kur visu minēto apstākļu dēļ šī agresija varēja sākties un sekmīgi sākas. Tam savukārt priekšnoteikums bija vietējā sabiedriski politiskā situācija.

Pēc Indriķa Livonijas hronikas ziņām, Daugavas lejteci 12. gadsimtā apdzīvojuši lībieši.³ Arī arheoloģiskie pētījumi liecina, ka Daugavas krastos no tās lejasgala līdz Aizkrauklei dzīvojuši lībieši, bet viņi mituši it kā atsevišķām latgaļu un zemgaļu apņemtām salīņām. Mūs interesējošā zonā minami lībiešu ciemi tagadējās

² *Mugurēvičs Ē.* Kristīgās ticības izplatība...

³ *Heinrici Chronicon Livonie.* Recognoverant L. Arbusow et A. Bauer. — Hannover, 1955. — Bd 1: 1—5. (Turpmāk: *Chronicon Livonie.*)

1. att. Lībiešu novadi Daugavas lejtecē.

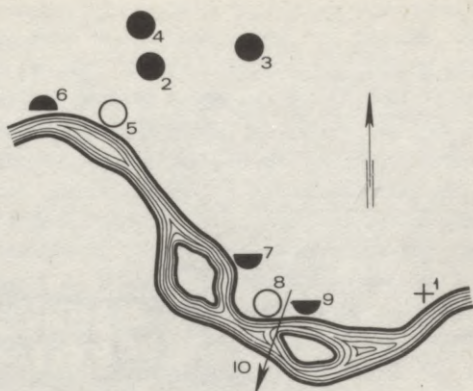
Rīgas teritorijā, Salaspils (Mārtiņsalas, Raušu, Laukskolos, Lipšu ciemi), Ikšķiles (Ikšķiles, Kābeļu ciemi) un Lielvārdes novadā (1. att.). Nav nekādu ziņu par to, ka minētie lībiešu apvidi būtu organizatoriski savstarpēji saistīti, ka viņiem būtu kaut kāda vienota virsvadība. Gluži pretēji, pēc rakstītiem avotiem spriežot, šo novadu iedzīvotāji vēsturiskos notikumos darbojušies neatkarīgi cits no cita. Tāpēc arī 12. gadsimta beigās — 13. gadsimta sākumā tos ātri un visumā viegli pakļāva vācu feodāļu un katoļu baznīcas varai.

Un šī pakļaušana sākās ar Ikšķili. Ikšķiles novadā apdzīvotība sākusies jau mezolītā (2. att.: 1), ar Vīnakaļna nocietināto apmetni (2. att.: 2)⁴ kopš bronzas laikmeta otrās puses un ar Kapurāmura un Lejaskalnu pilskaļņu (2. att.: 3, 4) vēlākā laikā te iezīmējās zināms centrs. Kopš 12. gadsimta apdzīvotības intensitāti norāda nelielā apgabalā konstatētie arheoloģiskie pieminekļi: Kābeļu ciems un uzkalniņu kapulauks (2. att.: 5, 6), Zariņu kapulauks, kam atbilstošā ciema vieta nav konstatēta (2. att.: 7), un Ikšķiles ciems ar blakus situēto Rumuļu kapulauku (2. att.: 8, 9).

Un te nu Daugavas krastā stāv senās baznīcas un pils drupas, kas redzējušas pirmā vācu misionāra Zēbergas klostera augus-

⁴ Граудонис Я. Я. Строительство на Икшкильском Винакальнсе // Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. — Tallinn, 1970. — P. 63—68.

2. att. Ikšķiles novada arheoloģijas pieminekļi: 1 — mezolīta atradumu vieta; 2 — Vīnakalns; 3 — Kaparāmura pilskalns (Velna kalns); 4 — Lejaskalnu pilskalns; 5 — Kābeļu ciems; 6 — Kābeļu uzkalniņkapi; 7 — Zariņu līdzenais kapulauks; 8 — Ikšķiles ciems; 9 — Rumuļu līdzenais kapulauks; 10 — Daugavas pārejas vieta.

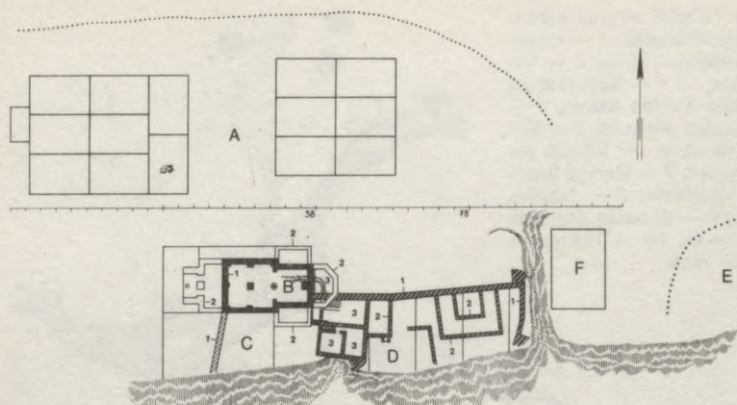
tīniešu ordeņa kanoniķa Meinarda darbības sākumu, viņa pirmās veiksmes un neizdevības.

Ne Livonijas hronikā, ne citos rakstu avotos nav minēts un nav droši nosakāms gads, kurā Meinards sācis dzīvot Ikšķilē. Jāpiekrīt T. Grentrupam, ka tas noticis tikai pēc viņa un Lībekas tirgotāju vairākkārtējiem kopīgiem braucieniem uz šo zemi.⁵ Meinardam vajadzēja iepazīt zemes iedzīvotājus, viņu kultūru un tradīcijas, izzināt politisko situāciju apgabalā. Tas, ka ciema iedzīvotāji Meinardu un, domājams, ne viņu vienu pašu uzņēmuši ar zināmu uzticību un devuši viņam savā ciemā pat zemes gabalu baznīcas un pils celšanai, var liecināt tikai to, ka viņš te bijis jau ļoti labi pazīstams. Ņemot vērā to, ka 1186. gadā, Ikšķiles un Mārtiņsalas (Salaspils) piļu celšanas starplaikā, Meinards iesvētīts par bīskapu,⁶ jāsecina, ka Ikšķiles pils celtniecība pabeigta 1185. gadā. Saskaņā ar hronikas ziņām, baznīca celta vēl gadu agrāk — tāpat 1184. gadā. Šādai celtniecības darbībai vajadzēja sagatavoties, iegūt zemi, sagādāt materiālus, nodrošināties ar celtniekiem. Tāpēc diezgan droši var sacīt, ka uz pastāvīgu misionāra dzīvi Ikšķilē Meinards apmeties vismaz jau ap 1180. gadu.

Lībiešu ciems, kurā Meinards apmetās, gar Daugavas labo krastu aizņēmis vairāku hektāru platību (3. att.: A). Šis ciems izaudzis stratēģiski svarīgā vietā — vietā, kur lielo satiksmes maģistrāli Daugavu šķērsojis sauszemes ceļš (2. att.: 10). Tas no ziemeļiem vedis uz dienvidiem, uz Lietuvu un tālāk. Livonijas hronikā minēts, ka šo

⁵ Grentrup T. Die Anfänge des Christentums in Livland // Sankt Gabrieler Studien. — 1939. — Bd 8. — S. 2931.

⁶ Chronicon Livonie, Bd 1 : 8.

3. att. Objekti Ikšķilē. A — lībiešu ciema rajons. B — senā baznīca; 1 — 12. gadsimta mūri; 2 — 1879.—1881. gada mūri; 3 — senākie pamati. C — baznīcas kapsēta; 1 — kapsētu šķērsojošais mūris. D — pils teritorija; 1 — aizsargmūri; 2 — celtņu sienas; 3 — pagrabi. E — Rumuļu kapulauks. F — kaļķu cepļa vieta.

pāreju savos karagājienos izmanto lietuvieši.⁷ Tātad šis ceļš un Daugavas pāreja bija zināma plašākā reģionā. Šī pāreja pār Daugavu tur saglabājās līdz 20. gadsimta 70. gadiem, kad tika uzcelta Rīgas HES.

1968.—1975. gada arheoloģiskie pētījumi liecina, ka plašais lībiešu ciems Daugavas labajā krastā apņēmis baznīcas, pils un baznīcas kapsētas teritoriju (3. att.: B, C, D). Rietumos no ciema teritorijas atradies Rumuļu kapulauks (3. att.: E), kurā apbedīti mirušie ciema iedzīvotāji.

Jaunāko izrakumu gaitā⁸ tika izpētīta daļa no šā lībiešu ciema teritorijas, visa baznīcas, baznīcas kapsētas un pils teritorija, kā arī Rumuļu kapulauka saglabājusies daļa.⁹

Izpētītajā lībiešu ciema teritorijā līdz 1,0 m un vietumis pat dziļākais kultūrslānis augšdaļā bija stipri pārjaukts, ļoti intensīvi apstrādājot augsni, bet dziļāk — ar 15.—17. gadsimta celtņu atliekām. Neraugoties uz to, izrakumi deva ieskatu lībiešu materiālajā kultūrā.

⁷ *Chronicon Livonie*, Bd 9 : 2, 3.

⁸ Īsa informācija par to: *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu ... gada pētījumu rezultātiem (Rt) un Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu ... gada pētījumu rezultātiem (Mat.)*. — R., 1969—1976.

⁹ *Graudonis J. Ikšķiles Rumuļu kapulauks // Arheoloģija un etnogrāfija*. — R., 1987. — 16. sēj. — 82.—93. lpp.

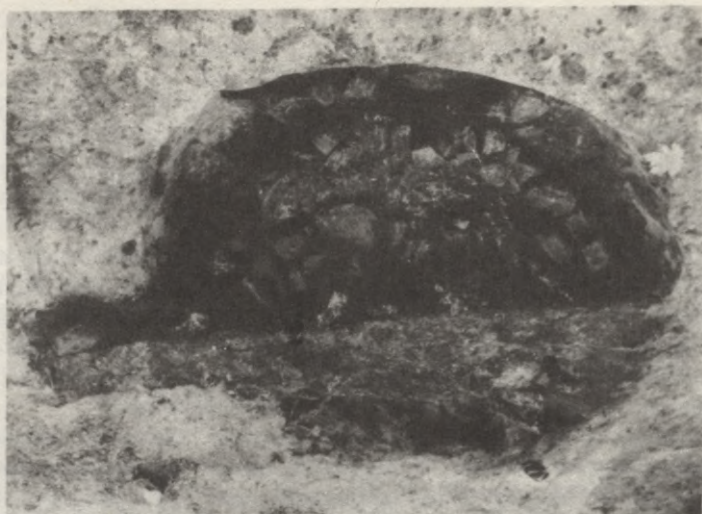
Ciema teritorijā dzīvojamo celtnu vietas norādīja plienakmeņu vai māla kloni, sienu pamatos liktie plienakmeņi un pavardu vai krāšņu saglabājušās daļas (4. att.). Ap 3,5—4,5 x 4—6 m lielās celtnes bijušas virszemes vai iedziļinātas, divas pat 0,7—1,0 m dziļas, acīmredzot celtas guļbūves tehnikā. Apkurei izmantoti vairāku tipu atklātie pavardi un iedziļinātas akmens krāsnis (5. att.). Pavardi ir: a) līdz 0,6 m iedziļināti, diametrā līdz 2,0 m, bet lēzenās malas izliktas ar akmeņiem; b) līdz 0,7 m iedziļināti, 1,65 un 2,10 m diametrā, ar stāvām bedru malām (6. att.), bedres pamatā un gar malām var būt nolikti akmeņi; c) līdzeni — virszemes pavardi, kas atklājas kā 1,1—1,5 x 1,2—1,5 m lieli akmeņu klāsti vai līdz 1,4 x 1,4 m vidusdaļā augstāki, ar uz šķautnes noliktiem akmeņiem norobežoti mālu blīvējumi. Akmeņu krāsnis veidotas līdz 0,7 m dziļās un 1,7 m platās bedrēs.

Savdabīgs celtniecības objekts ir «pārtikas bedres» jeb pagrabiņi, līdz 1,0 m dziļi un līdz 1,5 m plati, ar līdzenu vai nedaudz ieliektu dibenu. Šādos pagrabiņos, domājams, glabāti pārtikas krājumi. Tie atradušies gan celtnu iekšpusē, gan tuvu blakus to ārpusē.

Celtniecības objektu izpētē atklājās lībiešiem raksturīga tradīcija — zem pavardu akmeņiem vai celtnu sienām kā ziedojumi likti suņu, zirgu (7. att.), retāk citu mājdzīvnieku galvaskausi vai citi kauli.

4. att. Celtnu rajons ciema teritorijā.

5. att. Akmens krāsns vieta.

Līdzīgi celtniecības objekti un to celšanas paņēmieni konstatēti arī citās Daugavas lejteces lībiešu ciemu vietās.¹⁰ Tie raksturo Daugavas lībiešu materiālās kultūras vienādību. To pašu apliecina arī apmetnē atrasto senlietu komplekss, tāpat arheoloģiskās un rakstīto avotu ziņas par Daugavas lībiešu saimniecību. Tās pamatnozāres bijušas zemkopība un lopkopība, no blakusnozārēm nozīmīga zvejniecība. Piekopta arī meža dravniecība. Meža zvēru kauli osteoloģiskajā materiālā norāda, ka medību nozīme šajā novadā bijusi maza.

Ciema teritorijā atrastās senlietas attiecas galvenokārt uz 12.—13. gadsimtu, bet daļa (monētas, būvdetaļas, lavas dzirnakmens u. c.) — arī uz vēlākiem gadsimtiem.

Vairākās vietās lībiešu laika — 12.—13. gadsimta — celtniecības elementiem pāri sedzas 15. gadsimta un vēlāka laika konstrukcijas. Tāda, piemēram, ir atsegtā — t. s. hipokausta tipa — siltumkrāsns telpu apsildei ar karstu gaisu (8. att.), kas datējama ar 15. gadsimtu. Ar 15.—17. gadsimtu var būt datējama plašāka celtnē, kuras pamati norobežojuši ap 100 m² lielu laukumu. Celtnē no rietumu puses veda rūpīgi veidotas kāpnēs. Krāsns podiņu fragmenti

¹⁰ Zariņa A. Arheoloģiskie izrakumi Salaspils Laukskolā 1969. gadā // Rt. — 1970. — 73., 74. lpp.; Mat. — 1974. — 87.— 90. lpp.

6. att. Ilgstoši izmantota pavarda vieta, griezumā zem vēlāka laika klona redzams senāks klons.

un sienu apmetums liecina, ka tā bijusi dzīvojamā māja, kas ietilpusi baznīcas celtnu kompleksā (pastorāts).

Visu atsegto celtniecības elementu raksturs un arī atradumu komplekss rāda, ka Ikšķiles lībiešu ciems radies 11. gadsimta beigās vai 11./12. gadsimta mijā. Visintensīvāk apdzīvots tas bijis 12.—13. gadsimtā. 15. gadsimtā līdz ar mūra celtniecības ieviešanu tur uzbūvēts baznīcas celtnu komplekss. Tolaik feodālim — muižniekam ciemā jau bija tāda vara, ka viņš spēja piespiest zemniekus pārcelties uz dzīvi ārpus ciema. Uz bijušajam ciema zemēm šajā teritorijā sākusies muižas mūra ēku celtniecība. Līdz ar to 15. gadsimtu varam uzlūkot par Ikšķiles lībiešu ciema eksistences beigu posmu.

Pētījumi Rumuļu kapulaukā apliecina ne vien 11.—13. gadsimta lībiešu materiālās, bet arī garīgās kultūras līdzību Ikšķiles novadā un visā Daugavas lejteces lībiešu teritorijā. Šis Ikšķiles pieminekļu kompleksā ietilpstošais kapulauks bija saglabājies tikai daļēji, bet tur atsegtais un konstatētais materiāls pilnīgi raksturo apbedīšanas paražas. Tāpat kā citos lībiešu līdzenajos kapulaukos, mirušie glabāti 0,35—0,90 m dziļās, galvenokārt ziemeļrietumu-dienvidaustrumu virziena kapu bedrēs, ar galvu uz ziemeļrietumiem. Vairums mirušo apbedīti nededzināti, bet sastopami arī ugunskaņi. Kapu piedevas samērā bagātas. Vīriešu kapiem raksturīgi ieroči (dunči, šķēpi, retāk

7. att. Zirga galvaskauss zem celtnes pamatiem.

zobeni) un darbarīki (naži, cirvji), mazāk rotas (saktas, greznas jostas, gredzeni u. c.), arī ikdienas priekšmeti (kaula ķemmes). Sieviešu kapu piedevās pārsvarā rotas (kaklariņķi, saktas, važiņas, krelles, dažādi piekariņi), retāk darbarīki (naži, vērpjamo vārpstu skriemeļi, šujamadatas, dunči greznās makstīs) u. c. Dažkārt vīriešu kapos tiek atrasti arī lībiešu kapiem raksturīgie suņu apbedījumi. Gandrīz visos kapos likti māla podi ar ēdienu. Apbedīšanas paražām raksturīgi rituāli akmeņu krāvumi gan virs kapiem, gan starp tiem. Tādas pašas apbedīšanas paražas konstatētas arī Gaujas baseinā lībiešu uzkalniņkapos, kas liek domāt par plašāka reģiona kultūras kopību.

Ikšķiles ciema teritorijā un kapulaukā ir atradumi, kas raksturo ciema iedzīvotāju tirdzniecības sakarus kā austrumu (kauri gliemežvāki, stikla krelles, krustiņi u. c.), tā rietumu (bronza, damascētā tērauda ieroči, kaula ķemmes u. c.) virzienā. No Gotlandes, piemēram, nācis bronzas zobena maksts gala apkalums. Samērā nelielais ievesto priekšmetu skaits varētu būt izskaidrojams ar vietējās amatniecības attīstību. Lielāko daļu darbarīku, ieroču, iedzīves priekšmetu un arī rotu pagatavojuši vietējie amatnieki.

Kopsavilkumā jāteic, ka 12. gadsimtā, kad Daugavas lejtecē parādījās vācu tirgotāji, misionāri un bruņinieki, tur dzīvoja organizatoriski nesaistītas lībiešu grupas ar savu īpatnēju materiālo un garīgo kultūru. Saimniecības raksturs un tās attīstības līmenis šajā laikā Daugavas lejtecē aptuveni atbilda līmenim plašākā Baltijas reģionā.

8. att. Siltgaisa krāsns lībiešu ciema teritorijā.

Tas, ka katoļu baznīcas un vācu bruņinieku iespiešanās Baltijā bija veiksmīga un norisa ātri, izskaidrojams galvenokārt ar vietējo tautību, arī lībiešu, sabiedriski politisko atpalcību (nebija nostiprinājušos valstisko veidojumu, izpaudās agrajam feodālismam raksturīga sabiedrības sašķeltība). Zināma atpalcība bija celtniecībā (Latvijā nepazīna mūrēšanu), arī militārajā jomā (bruņojumā, militārajā organizācijā). Visus šos un citus trūkumus vietējo tautību pakļaušanai izmantoja iebrucēji. Šajā viņu uzvaras gājienā nozīmīga bija prasme celt mūra celtnes — pils un arī baznīcas, kas tāpat varēja pildīt nocietinājumu funkcijas. Ikšķiles novadā šajā aspektā nozīmīga loma 12. gadsimtā un arī vēlākā laikā bija kā baznīcai, tā pilij.

Gan par baznīcu, gan pili rakstīts dažādu autoru publikācijās,¹¹ bet agrāk zināmo tagad iespējams papildināt ar arheoloģisko izrakumu materiāliem.

Nelielais ieskats arheoloģiskajā materiālā liecina, ka 12. gadsimtā iedzīvotāju materiālās un garīgās kultūras attīstība Ikšķiles novadā bijusi līdzīga ne vien Daugavas lejtecei, bet visā Austrum-

¹¹ *Löwis of Menar K.* Die Düna von der Ogermündung bis Riga und der Badeort Baldohn. — R., 1910. — S. 40—57; *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. — Dorpat, 1942. — S. 23—26; *Tilmanis O.* Ikšķiles baznīca sakarā ar izrakumiem 1927. g. vasarā // *Ilustrēts Žurnāls.* — 1927. — Nr. 10. — 315.—320. lpp.; u. c.

baltijā vērojama. Kapulauku arheoloģiskie materiāli norāda uz iedzīvotāju mantisko diferenciaciju, tāpēc saprotami Livonijas hronikas minējumi par dažādu pakāpju dižciltīgajiem. Taču zīmīgi, ka gan Salaspilij, gan Lielvārdei hronikā ir minēti novadu vadītāji, bet Ikšķilei tādi minēti nav. Tas varētu būt norādījums uz šā novada iedzīvotāju organizatorisko sašķeltību.

Acīmredzot kā vācu tirgotājus, tā mūku Meinardu šurp vedusi ne vien Ikšķiles atrašanās svarīgu satiksmes ceļu krustpunktā, bet vēl kādi citi apstākļi. Iebraucot Daugavā no jūras puses, viņi nepaietu garām tagadējā Rīgas teritorijā un Salaspils novadā konstatētajiem lībiešu ciemiem un neizvēlētos dziļāk iekšzemē esošo Ikšķili, ja vien tam nebūtu nopietnu ieganstu. Visus šīs izvēles cēloņus vairs noskaidrot nevaram, bet senā baznīca un pils ir tās neapšaubāmi liecinieki.

IKŠKILES BAZNĪCA UN PILS

Tās abas ir vecākās mūra celtnes ne vien Latvijā, bet visā Austrumbaltijā. Šis fakts, kā arī ar šīm celtnēm saistīto vēsturisko notikumu nozīme pievērsusi daudzu pētnieku uzmanību. Senāko pētījumu pamatā bija galvenokārt hronikas ziņas, daļēji arī dokumenti un attēli. Tikai 19. gadsimtā sākās pieminēkļu, to skaitā arī Ikšķiles pieminēkļu kompleksa apsekošana dabā un arheoloģiskie izrakumi.

Pirmo soli šajā virzienā spēra F. Krūze. 1839. gadā viņš apceļoja Latviju, lai iepazītos ar tās arheoloģiskajiem pieminēkļiem. Tad viņš apsekoja arī Ikšķiles pieminēkļu kompleksu, uzzīmēja pirmo pils un baznīcas situācijas plānu.¹² Plašāki zemes darbi ap seno baznīcu notika 1879.—1881. gadā sakarā ar baznīcas radikālu pārbūvi. Šajā laikā jau darbojās Vācu senatnes pētītāju biedrība, bet tā neveica pieminēkļa zemes darbu zinātnisku uzraudzību. Rakšanas darbos atsegti kapi, atrastas dzelzs un bronzas senlietas, bet tās pievākuši strādnieki. Tikai dažus priekšmetus biedrībai nodevis mūrniekzellis (*Mauerpolier*) J. Krēgers.¹³

Lielu uzmanību Ikšķilei veltījis K. Lēviss of Menārs, kam pieder pirmais plašākais Ikšķiles baznīcas un pils apraksts, arī 1910. gadā zīmēts jauns situācijas plāns.¹⁴ Šo plānu savā pētījumā par Igaunijas un Latvijas mūra pilīm no jauna 1942. gadā publicējis A. Tūlse.¹⁵ Baltvācu vēsturniekus pils interesēja no arhitektūras vēstures viedokļa, arī kā vācu ekspansijas centri un to

¹² *Kruse F.* Necrolivonica oder Alterthumer Liv-, Esth- und Curlands bis zum Einführung der Christlichen Religion in Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements, — Dorpat; Leipzig, 1842. — S. 64, Tab. 6.

¹³ *Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896.* — R., 1896. — S. 126.

¹⁴ *Lewis of Menar K.* Die Düna..., S. 40—57.

¹⁵ *Tuulse A.* Die Burgen..., S. 23—26, Abb. 1.

atbalsta punkti. Lēviss of Menārs par Ikšķili izsakās šādi: «*Hier in Uexkull aber haben wir die weihevollle Stätte, wo das Feuer zuerst entzündet wurde, dem die Roheit und Wildheit des Finsteren Heidentums nicht widerstehen konnte*» («Te, Ikšķilē, ir tā svinīgā vieta, kur vispirms iedegta tā uguns, kam tumšā pagāniskuma rupjums un mežonīgums nevarēja pretoties»).¹⁶ Tas ir spēcīgi iesakņojies baltvācu pētnieku mērķis — raksturot vācu «*Drang nach Osten*», uzsverot vācu misionāru un krustnešu kultūras nesēju misiju. Viņi nesaskatīja, ka tādās vietās kā, piemēram, Ikšķile cieši saskārās ienācēju un vietējo iedzīvotāju kultūras un turpmāk attīstījās mijiedarbībā. Vēl 20. gadsimta 30. gados arī latviešu pētnieki mūra pilis uzlūkoja par tipiskiem vācu kultūras pieminekļiem un to izziņāšanai veltīja maz vērības. Tikai pēdējos gadu desmitos, kad mūra pilis notika plašāki arheoloģiskie izrakumi, veidojies to pilnvērtīgs zinātniskais novērtējums.¹⁷ Mūra pilis ir ne vien sava laika celtniecības piemineklis, ne vien vācu kultūras mantojums, bet arī vietējo iedzīvotāju dzīves raksturotājas attiecīgajā laikposmā. Tāpēc mūsdienās šo arhitektūras un vēstures pieminekļu izpētei pievērsta liela uzmanība.

Ikšķiles kompleksā pirmie zinātniskie izrakumi notika 1927. gadā sakarā ar nodomu atjaunot 1916. gadā sašauto baznīcu. Diemžēl šo pētījumu dokumenti gājuši bojā. Ir tikai neliela informācija par tiem¹⁸ un izrakumos atrastās senlietas Latvijas Vēstures muzejā. Nelieli izrakumi te izdarīti 1942. gadā, bet arī par tiem dokumentācijas nav. Plašāki, labi dokumentēti pētījumi sakarā ar baznīcas konservācijas darbiem veikti 1961. gadā,¹⁹ bet 1968.—1975. gadā šā raksta autora vadībā tika izpētīta daļa lībiešu ciema, visa baznīcas un pils teritorija, arī baznīcas kapsēta. Iegūtās ziņas ļauj precizēt dotumus par baznīcas un pils celtniecību, dod ieskatu vācu un lībiešu kultūras saskarē.

Tālāk palūkosimies uz Ikšķili no mūsdienu viedokļa.

BAZNĪCA

Par senās Ikšķiles baznīcas celšanas laiku un to, no kāda materiāla — koka vai mūra — tā bijusi, viedokļi ir atšķirīgi. Dažādi tulkojot Livonijas hronikas tekstu «*et ecclesiam in villa Ykescola*

¹⁶ Lōwis of Menar K. Die Düna..., S. 43.

¹⁷ Mugurēvičs Ē. Zur Archäologie mittelalterlichen Burgen in Lettland // Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte. — 1986. — Bd 12. — S. 241—243.

¹⁸ Tilmanis O. Ikšķiles baznīca...; [Šturms E.] Ikšķiles baznīcas kapenes // Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1931—1932. — 7. sēj. — 12532.—12535. sl.

¹⁹ Latvijas Vēstures muzeja arheoloģijas nodaļas arhīva 395. lieta.

construendo», vieni autori domā, ka 1184. gadā uzceltā baznīca bijusi koka, citi — ka mūra celtne.²⁰ Rakstīto avotu nepilnība un arī arheoloģisko izrakumu rezultāti abus diskutējamus jautājumus atstāj atklātus.

Loģiski domājot, liekas neapšaubāmi tas, ka jau 1185. gadā baznīcai un pilij bija jābūt gatavai, jo, kā vēstī hronika, 1186. gadā divu piļu — Ikšķiles un Salaspils — celšanas starplaikā Meinardu iesvēta par bīskapu. Hronikas apgalvojumu, ka 1186. gadā Meinards iecelts par bīskapu ar sēdekli Ikšķilē, apstiprina pāvesta Klementa III Romā 1188. gada 1. oktobrī izdotais dokuments.²¹ Nekādi nav iedomājama bīskapa iecelšana un bīskapijas dibināšana, ja baznīcas — bīskapa sēdekļa un domkapitula mitekļa — nebūtu bijis.

Arhitekts O. Tilmanis, kas vērojis 1927. gada izrakumus, pēc baznīcas romāniskās kolonnas, konsolēm un pieclapu rozetes uz kolonnas konsoles secina, ka tā celta ne agrāk kā 1270.—1280. gadā.²² Šāds secinājums ir nepamatots, jo par sākotnēji celtās baznīcas nopostīšanu un jaunas celšanu hronikās ziņu nav. Ņemot vērā to, ka bīskaps Alberts ar domkapitulu 1202. gadā pārcēlās uz Rīgu un Ikšķiles baznīca zaudēja savu izcilo stāvokli, tālaika situācijā tās loma tomēr vēl arvien bijusi ievērojama. Vai gan citādi 1225. gadā tajā būtu ieradies pāvesta legāts Modenas Vilhelms, lai tur noturētu pirmo bīskapu piemiņai veltītu dievkalpojumu?²³ Tālāk tā minēta vairākos dokumentos, piemēram: pāvests Gregors IX Ikšķiles baznīcu 1231. gada 26. aprīlī apsola Rīgas domkapitulam,²⁴ bet 1248. gada 16. augustā Rīgas bīskaps Nikolajs šo dāvinājumu apstiprina.²⁵ Nevienu dokumentā nav minēti baznīcas postījumi vai jaunbūves, tāpēc jāpaliek pie uzskata, ka baznīca jau 1185. gadā bijusi uzcelta.

Arheoloģiskā pieminekļa izpēte tikai apstiprina to, ka senā Ikšķiles baznīca līdz 1879.—1881. gada lielajai pārbūvei bijusi divjomu celtne. Draudzes telpas centrā krusta kolonna balstījusi krus-ta velvi. Kora daļa šaurāka par draudzes telpu (sk. 3. att.: 3). Romāniska kolonna dalījusi triumfa arku divās daļās. Arheoloģiskie materiāli tikai nedaudz papildina rakstīto avotu ziņas par celšanas

²⁰ *Löwis of Menar K. Die Düna...*, S. 43; *Tuulse A. Die Burgen ...*, S. 23, 24; *Tilmanis O. Ikšķiles baznīca ...*, 318. lpp.

²¹ *Senās Latvijas vēstures avoti.* — R., 1937. — 2. sēj., 1. burtn., Nr. 24. — 16. lpp.

²² *Tilmanis O. Ikšķiles baznīca ...*, 318. lpp.

²³ *Chronicon Livonie*, Bd 29:5.

²⁴ *Senās Latvijas vēstures avoti.* — R., 1940. — 2. sēj., 1. burtn., Nr. 166. — 147., 148. lpp.

²⁵ *Turpat.* — Nr. 300.— 275., 276. lpp.

9. att. Baznīcas iekštelpa ar centrālās kolonnas pamatiem un kapličām.

paņēmienu, par pils un baznīcas savstarpējo saistību, bet uz pārbūvēm nenorāda.

Baznīcas kapsētā zem 15.—16. gadsimta apbedījumiem atrase klostera tipa jumta kārnīni un literatūrā rakstītais²⁶ varētu norādīt gan uz kādu pārbūvi jau 14. gadsimtā. Tad no Ikšķiles uz Rīgas Doma baznīcu esot pārvestas bīskapu Meinarda un Bertolda mirstīgās atliekas. Tomēr konkrētāku ziņu par iespējamo pārbūvi nav.

Par baznīcas pārbūvēm un remontiem 15.—18. gadsimtā arheoloģiskajos izrakumos liecības praktiski konstatēt nevar, bet rakstītos avotos tādas atzīmētas vairākkārt. Minēsim 17. gadsimta remontdarbus, kas veikti pēc Krievijas cara Alekseja Mihailoviča karagājiena 1656. gadā. Tad Vidzemē nopostītas sešas lauku baznīcas, to vidū arī Ikšķiles. Remontdarbu laikā celtnes sienās aizmūrētas šaujamlūkas un izlauzti logi, aizmūrēts dienvidu portāls un izlauzts jauns portāls rietumu gala sienas dienvidu pusē, izlauzta un pārvelvēta kora telpā trīs kapličas (9. att.), paaugstināts grīdas līmenis. Šo 17. gadsimta otrās puses celtniecības darbu rosību apliecina 1927. gada izrakumos atrastās zviedru monētas, kas attiecas

²⁶ *Schrade H.* Zur frühen Kunstgeschichte in den Baltischen Landen // *Baltische Lande.* Bd 1. Ostbaltische Frühzeit. — Leipzig, 1939. — S. 432; *Rigasche Zeitung.* — 1886. — N 223.

10. att. Ikšķiles baznīca
pēc 1881. gada.

uz 17. gadsimta otro pusi.²⁷ Visi darbi pabeigti un 1669. gada 14. septembra vizitācijā atzīmēts, ka baznīca ir jau labā stāvoklī.²⁸ Plašāki remontdarbi notikuši vēl 1754. gadā. Tie atzīti par tik nozīmīgiem, ka gadskaitlis «1754» bijis īpaši iekrāsots pie arkas augšpus centrālās kolonnas.²⁹

Mazāk nozīmīgi remontdarbi Ikšķiles baznīcā notikuši daudzkārt, bet, runājot par pārbūvēm, jāpiemin, ka 1798. gadā Rīgas pilsētas kases kolēģija baznīcas austrumu galā uzcēlusi no ķieģeļiem mūrētu sakristeju.³⁰

Jautājums par vecās baznīcas radikālu pārbūvi izvirzījies 1863. gadā. Pārbūves projektu 1866. gadā sāka izstrādāt arhitekts

²⁷ *Tilmanis O.* Ikšķiles baznīca ..., 318., 319. lpp.

²⁸ Rīgas pils. arhīvs, 19. f., 1. apr., 429. l., 265. lp.

²⁹ *Lōwis of Menar K.* Die Düna ..., S. 46.

³⁰ Rīgas pils. arhīvs, 19. f., 1. apr., 651. l., 128.—130. lp.

11. att. Ikšķiles baznīca 1969. gadā.

J. Felsko, kas ierosināja baznīcu paplašināt tā, lai tajā būtu ap 1030 vietu.

Kapitāla baznīcas pārbūve notika no 1879. gada līdz 1881. gadam. Pirms tam arhitekts V. Bokslafs to uzmērija un uzzīmēja. Pārbūves gaitā nojauca rietumu galasieni, palielināja draudzes telpu un tālāk no tās uz rietumiem uzcēla zvanu torni ar plašu priekshalli. Nojaucot kora austrumu sienu, ēkas paplašinājumā uzcēla pusastonštūra apsīdu un austrumu sienas vietā izveidoja jaunu triumfa loku. Logus paplašināja un izveidoja tos gotiskus. Pie baznīcas ziemeļu sienas uzcēla mācītāja kambari, pie dienvidu sienas — sakristeju. Pēc pārbūves pabeigšanas celtnie ieguva tos apveidus, kādi saglabājās līdz tās sagraušanai 1915. gada beigās (10., 11. att.).

Arheoloģiskie izrakumi visā baznīcas telpā deva ieskatu mūrēšanas paņēmienos. Tā tika konstatēts, ka ziemeļu siena mūrēta, rūpīgi liekot horizontālās kārtās nelielus plakanus plienakmeņus, par saistvielu izmantojot kaļķu javu. Šīs sienas pamati celti tieši uz radzēm, kaļķu javā guldot aptuveni vienāda garuma plienakmens plāksnes. Turpretī dienvidu sienas pamatos virs radzēm ap 0,3 m augsts nelielu plienakmeņu krāvums bez saistvielām. Virs tā ap 0,02 m bieza kaļķu kārtā līmeņa nolīdzināšanai, tad pamata mūrējums no rupji apcirstiem, izmeklēti lieliem (0,57 x 0,37; 0,88 x 0,38; 1,07 x 0,26 m u. c.) plienakmeņiem. Pati siena, tāpat kā ziemeļos, mūrēta, rūpīgi liekot horizontālās rindās plienakmens

plāksnes. Celnēs divu sienu pamatu atšķirīgais veidojums, liekas, skaidrojams ar to, ka ziemeļu sienas pamati celti no jauna reizē ar visu ēku, bet dienvidu sienas pamati mūrēti uz agrāk te pastāvējušas celnēs pamatiem. Pie sienām to iekšpusē vairākās vietās atsedzās, domājams, kādreizējo pilastru pamati, kas palikuši, baznīcas iekšstelpu atkārtoti pārbūvējot. Senās baznīcas galasienas nojauktas 1879.—1881. gada pārbūvē, tās pārbaudīt nevarēja.

Senā kora daļā atklājās četras ar plienakmeņiem un daļēji ar ķieģeļiem izmūrētas telpas (sk. 9. att.): centrā 2,5 x 2,0 m liela bijusī altārtelpa, ziemeļos no tās 3,2 x 2,0 m, rietumos 3,25 x 2,45 m un dienvidos 3,4 x 2,4 m lielas kapličas. Kapličas tika atvērtas 1927. gadā, bet tad vairs nekas ievēribas cienīgs tur atrasts netika.

Apsīdas dienvidu daļā tika atsegta pils apkārtmūra un baznīcas senās austrumu sienas sadure un konstatēts, ka apkārtmūris pie baznīcas sienas pielīmēts, t. i., ka tas celts vēlāk par baznīcas sienu. Šāds arheoloģisks konstatējums apstiprina hronikas vēstījumu, ka mūks Meinards Ikšķilē vispirms uzcēlis baznīcu un tad pili. Ne baznīcas sienu, ne pils aizsargsienas mūrējuma raksturā atšķirības netika konstatētas, kas liecina par vienādiem celtniecības paņēmieniem.

Baznīcas apsīdas daļā jau 1927. gadā tika atsegti no plienakmeņiem un lielākiem laukakmeņiem ar bagātīgi liktu kaļķu javu mūrēti pamati.³¹ Ap 1,5 m biežie pamati dienvidu virzienā pāriet zem pils aizsargmūra un tālāk, liecoties uz rietumu pusi, — arī zem baznīcas dienvidu sienas. Gar apsīdas ziemeļu malu tie tālāk rietumu virzienā turpinās zem baznīcas senās austrumu gala sienas un cauri tai draudzēs telpā. Tas nozīmē, ka šie pamati ir vecāki kā par pils aizsargmūri, tā par senāko baznīcu. Apaļās centrālās kolonnas, baznīcas sienu un šo senāko pamatu situācija norāda uz diviem celtniecības posmiem. Senākie laukakmeņu pamati pieder kādai jau pirms baznīcas un pils eksistējušai ēkai.

Šie senākie no laukakmeņiem mūrētie pamati un Meinarda celtās baznīcas un pils tikai no plienakmens plāksnēm mūrētās aizsargsienas neapšaubāmi pieder pie atšķirīgiem laikposmiem. Tikpat neapšaubāmi šie mūrējumi pauž dažādas celtniecības tradīcijas, t. i., no laukakmeņiem mūrētie pamati nav Gotlandes meistaru celti.

Nemot vērā to, ka Meinards savu darbību sāka Ikšķilē, no jūras puses aizbraukdamš garām Rīgas un Salaspils novadu lībiešu ciemiem, ir pamats domāt, ka Ikšķiles ciemā jau pirms viņa atnākšanas eksistējusi kāda celtne. Tā, domājams, bijusi Daugavā

³¹ *Tilmanis O.* Ikšķiles baznīca..., 315.—320. lpp.

iebraucošo vācu tirgotāju bāze. Tikai ar šādas bāzes eksistenci var skaidrot hronikas ziņu, ka vācu tirgotāji Daugavas lejtecē brauc bieži.

IKŠĶILES PILS

Par to, ka Ikšķiles senā pils uzcelta 1185. gadā, tās aprakstītajiem domstarpību nav, netiek arī apšaubīta pirmā mūra nocietinājuma nozīmība turpmāko gadsimtu vēsturiskajos notikumos. Bet par pils postījumiem vai pārbūvēm vēlākos gadsimtos ziņu nav.

No Livonijas hronikas uzzinām, ka Ikšķiles pils kā sava laika spēcīgs nocietinājums 1203. gadā izturējis Polockas kņaza aplenkumu. 1205. gadā to nevarēja ieņemt zemgaļi. Pēc neveiksmīga lībiešu uzbrukuma vāciešiem tie uzbrucējus šajā pašā gadā izdzina no pils, un par tās vienīgo saimnieku kļuva Konrāds Meiendorfs. 1206. gadā šo nocietinājumu neieņēma ne sacēlušies lībieši, ne lietuvieši, ne polockieši. Par vēlākiem militāra rakstura notikumiem ap pili ziņu nav daudz, bet par šīs pils kā stratēģiski svarīgā vietā esoša nocietinājuma nozīmi liecina Livonijas ordeņa tieksme iegūt to savā pārvaldībā. Tāpēc līdz pat Rīgas bīskapa valsts sekularizācijai 1566. gadā Ikšķiles pils bijusi bīskapu un ordeņa strīda objekts.³²

Kopš Ikšķiles pils un baznīcas uzcelšanas Ikšķiles novada virskungs līdz pat 1566. gadam bija Rīgas bīskaps, bet praktiski tur darbojās bīskapa vasaļi.

Bīskaps Alberts Ikšķili jau 1201. gadā bija izlēņojis bruņiniekam Konrādam Meiendorfam, ar šo aktu Livonijā ieviesdams Rietumeiropā pastāvošo feodālo attiecību principus. Vienlaicīgi šis akts parādīja, kāds liktenis gaida vācu varai pakļautās zemes un iedzīvotājus.

Pēc Meiendorfu Livonijas zara izmiršanas Rīgas bīskaps Alberts II Ikšķili atdevis lēņos bruņinieka Johana Bardevisa dzimtai, kuras pārstāvji sākuši saukties par Ikšķiles kungiem («*Herren von Üxküll*»). Šīs dzimtas pēcteči vēl mūsdienās dzīvo Vācijā.

Pēc Vidzemes nokļūšanas Polijas varā un pēc bīskapa valsts sekularizācijas 1566. gadā Ikšķile kļuva par Polijas karalistes īpašumu. Bet jau 1586. gadā Polijas karalis Stefans Batorijs pret aizņēmumu Ikšķili un novadu ieķīlājis Rīgai. Kad savukārt 17. gadsimta sākumā Vidzeme un Rīga nonāca Zviedrijas virskundzībā, Ikšķile kļuva par Zviedrijas karalistes īpašumu. Karalis Gustavs Ādolfs 1630. gada 23. aprīlī dāvināja to Rīgai. Kopš tā laika līdz pat 1940. gada zemes reformai Ikšķiles muiža līdz ar bijušās pils un

³² *Löwis of Menar K. Die Düna ...*, S. 49—57.

baznīcas teritoriju un tālāk esošajiem mežu masīviem piederēja Rīgas pilsētai. Protams, Ikšķilē saimniekoja muižas nomnieki, no kuriem īpaši pieminams Vidzemes barons Fitinghofs (*Burchard Christoph Vietinghoff-Scheel*). Viņš 18. gadsimta otrajā pusē Ikšķilē uzcēla jauno pili, bet arī tā kara laikā tika sagrauta.

Par Ikšķiles senās pils nopostīšanas laiku tuvāku ziņu nav, to nebija iespējams konkretizēt arī arheoloģiskajos izrakumos. Baltvācu vēsturnieks A. Rihters raksta, ka 1484. gadā to nopostījis Livonijas ordenis,³³ bet no poļu 1582. gada revīzijas protokola var saprast, ka tas noticis Rīgas arhibīskapu un Livonijas ordeņa hegemonijas karos mestra Valtera Pletenberga (1494—1535) laikā.³⁴ Spriežot pēc šiem datiem, ar zināmu ticamību jāpieņem, ka pils nopostīta 15. gadsimta beigās. Šādam pieņēmumam par labu var liecināt Vidzemes poļu administrācijas 1590. gada revīzijas dati.³⁵ No tiem redzams, ka tajā laikā no vecās pils saglabāties vairs nav nekas un bijušās pils teritorijā pastāv muižas koka celtnes. Revīzijā minēts kaļķu ceplis, kurā izdedzināto kaļķu pārdošana varot dot ap 300 zlotu ienākumu. Šā cepla pamatus atklāja arheoloģiskajos izrakumos. Acīmredzot, tā kā 16. gadsimtā pils šaujamo ieroču izplatības dēļ bija zaudējusi militāru nozīmi, pēc nopostīšanas tā vairs nav atjaunota. Tās mūrus nojaucot, iegūtie plienakmeņi izmantoti kaļķu dedzināšanai.

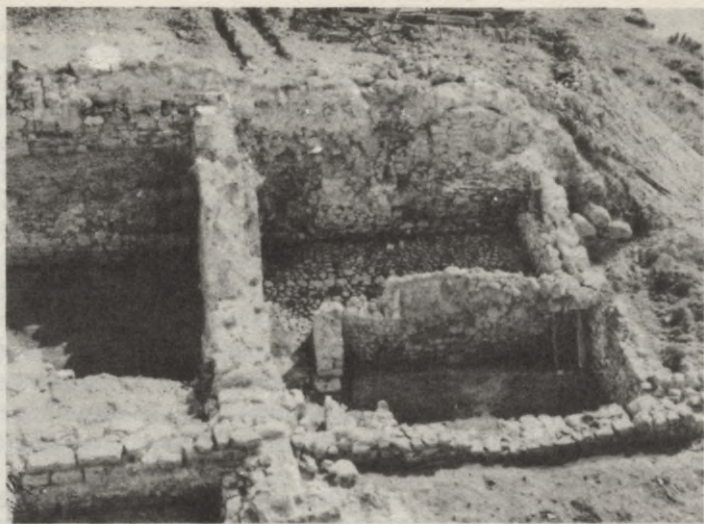
Arheoloģiskajos izrakumos atklātā senās pils aizsargsiena (sk. 3. att.: D1) gar Daugavas krastu norobežoja ap 56 m garu, līdz 22 m platu laukumu. Aizsargmūri tika atsegti gar šā laukuma ziemeļu, austrumu un rietumu malu, bet dienvidu malā to nebija. Ja aizsargmūris bijis arī gar Daugavas krastu, tad tas nobrucis, Daugavas ūdeņiem izgraužot krastu. Toties ir saglabājusies aizsargmūru dienvidaustrumu daļa, un rietumos esošo pagrabu sienas veidojums vedina domāt, ka gar augsto, stāvo Daugavas klinšaino krastu aizsargmūru nav bijis. Šī puse bija droša tāpat, un, dabiskos šķēršļus izmantojot, mūrus varēja necelt, tā ietaupot darbaspēku un materiālus. Iespējams, ka tāda pati situācija bijusi arī Mārtiņsalā.³⁶ Rietumu galā aizsargmūru pamatā kaļķu javā likti prāvi laukakmeņi un tikai augstāk plienakmeņu mūrējums. Šķiet, ka pils teritoriju sākotnēji te norobežojusi pagrabu rietumu siena, kas pildījusi arī rietumu aizsargsienas funkcijas. Plānā (sk. 3. att.: 3) redzamā siena, kas iezīmējas no senās baznīcas rietumu gala Daugavas virzie-

³³ *Richter A.* Geschichte des dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen OstseeProvinzen. — R., 1850. — Th. 1, Bd 2. — S. 70; *Löwis of Menar K.* Die Düna ..., S. 53.

³⁴ Rīgas pils arhīvs, 19. f., 1. apr., 429. l.

³⁵ Kopija Restaurēšanas projektu institūtā Rīgā.

³⁶ *Tuulse A.* Die Burgen ..., S. 27, Abb. 2.

12. att. Pagarabi pils rietumu daļā.

nā, baznīcas sienai pielīmēta. Tā kā zem šīs ap 1,4 m biežās sienas pamatiem tika atsegti 13.—15. gadsimta kapi, jāsecina, ka tā celta 15.—16. gadsimtā, norobežojot baznīcas kapsētas teritoriju. Šīs Daugavas virzienā ejošās sienas iekšpusē atklāja dzīvojamu ēku paliekas, kas datējamas ar 16.—17. gadsimtu. Tāpēc var domāt, ka tai tomēr bijušas arī zināmas aizsargfunkcijas.

Ar senāko baznīcas austrumu sienu un minēto pils rietumu sienu saistīti divi pils teritorijas rietumu galu aizņemošie pagrabi (12. att.). Ziemeļu puses pagrabs 4,5 x 5,8 m liels. Tā ziemeļu siena (ziemeļu aizsargsiena) saglabājusies 3,3 m augstumā, dienvidu — 2,5 m augstumā. Rietumu puses ieeju norāda kāpņu telpa, kurā vēl savās vietās 10 pakāpieni. Pagraba austrumu sienu un arī grīdu veido dabiskās radzes. Dienvidu puses pagrabā tāpat no rietumiem veda ap 1 m platas kāpnes, kur saglabājušies 13 pakāpieni. Tas dalīts divās telpās. Rietumu telpa 5 x 4,5 m, austrumu — 6,20 x 3,85 m liela. Austrumu telpā ļoti rūpīgi izlikta laukakmeņu grīda, tās vidū no lielākiem akmeņiem izveidots krusts. Abos pagrabos konstatēta apkure, tātad tie izmantoti par dzīvojamām telpām. Pāri pagrabiem pacēlusies virsbūve, kas, tāpat kā minētie pagrabi, cieši saistīta ar baznīcu. No šā kompleksa caur durvīm baznīcas austrumu sienā varēja ieiet baznīcā.

Tieši pret šo ieeju 18. gadsimtā celta kapliča, kas redzama Ungerna-Šternberga 1829. gada baznīcas zīmējumā.

Pēc baznīcas, minēto pagrabu un to virsbūves situācijas jāsecina, ka šis celtnu komplekss 12. un 13. gadsimta mijā veidojis hronikā minēto pils Meinarda piektdaļu, kurā dzīvojis viņš un viņa domkapituls. To apstiprina arī austrumos no šā kompleksa konstatētā lībiešu daļa, ko droši norādīja arheoloģiskajos izrakumos atklātās lībiešu celtniecības atliekas — akmens krāšņu vietas. Tās līdzīgas lībiešu ciema vietā atsegtajām, kā arī citur Latvijas pilskalnu 11.—12. gadsimta kultūrlāņos zināmām krāsīm.³⁷ Virs tām atklātas vēlāka laika mūra celtnu paliekas. Attēlā redzamo celtnu sienu pamati diemžēl nav precīzi datējami, bet vienā no celtnēm atrasts ar 13. gadsimta pirmo pusi datējams zviedru monētu depoziāts. Pamatoti var domāt, ka šīs celtnes te parādījušās pēc 1205. gada, pēc lībiešu padzišanas no pils. Centrālās celtnes rajonā atrastie mucu galdiņi, spundes, 16.—17. gadsimta cirvji, kapļi, vēlā keramika u. c. liecina par apbūvi un dzīvi laikā, kad pils teritorijā jau pastāvējušas muižas ēkas.

Vēl minama pagrabu kompleksam austrumos konstatētā 3,5 x 5,1 m lielas divtelpu celtnes eksistence (sk. 3. att.). Tur visā platībā atklājās ļoti rūpīgi veidots māla klons, sienām bijis kaļķu javas apmetums. Celtnes ziemeļrietumu stūrī konstatēti krāsns pamati (1,0 x 0,7 m) un dūmvada pamati (0,5 x 0,7 m), bet dienvidaustrumu malā ārpus celtnes — 1,85 x 1,30 m liela no ārpuses kurināma krāsns ar dūmvadu (siltummūri) telpā. Pēc situācijas jāsecina, ka tā bijusi 13. gadsimta sākumā celta ar pagrabu kompleksu saistīta piebūve — bruņinieku dzīvojamā ēka.

Sniegtais nelielais ieskats Ikšķiles vēsturē norāda, ka šīs vēstures detalizētākai izpētei jāizmanto gan vēl maz apzinātie Latvijas un citu vietu arhīvu materiāli, gan arheoloģisko izrakumu ziņas. Taču jau tagad var secināt, ka Ikšķiles novadā vismaz 13.—15. gadsimtā līdzās pastāvējušas divas kultūras, kuru savstarpējā mijiedarbība bijusi vāja. Līdz pat lībiešu ciema eksistences beigām tajā nav jūtama celtniecības tradīciju maiņa. Kā jau minēts, pat pils lībiešu daļā atsegtās agrīnās celtnu paliekas uzrāda tīras vietējās celtniecības tradīcijas. Atrastais materiāls neliecina par zemkopības vai lopkopības tradīciju izmaiņām, rakstīto avotu ziņas apliecina zvejniecības nozīmes saglabāšanos, saglabājas vietējā amatniecība.

Divu kultūru pastāvēšanu uzrāda arī arheoloģiskie izrakumi baznīcas kapsētā, kur pavisam izpētīts vairāk nekā 800 kapu. Pakļaujoties kristietības prasībām, daļa mirušo kapos glabāta rietumu—austrumu virzienā, tomēr citi saskaņā ar pirmskristietības tradīcijām apbedīti lībiešu senkapiem raksturīgā ziemeļrietumu—dienvidaustrumu virzienā. Vēl spilgtāk pagānisko tradīciju notu-

³⁷ Latvijas arheoloģija. — R., 1924. — 193., 194. lpp., 112. att.

rību pauž kapos līdzī dotās rotas (saktas, važiņas, piekariņi, krelles), retāk darbarīki (makšķerāķi, sirpji, visai bieži naži), pat ieroči (zobens). Ir konstatēti pat ugunskaņi. Visu 13.—17. gadsimta kapu izpēte liecina, ka konsekventāk kristietības prasības ievērotas 13.—14. gadsimtā, bet 14.—15. gadsimtā jūtama it kā pagānisko tradīciju atdzimšana. Pēc tam tās izzūd gandrīz pilnīgi.

Šāda divu kultūru saskares situācija skaidrojama ar to, ka Ikšķilē 12.—13. gadsimtā ienākušo vācu kultūras nesēju skaits bija neliels. Ienācēji — lielākoties bruņinieki — maz kontaktējās ar vietējiem iedzīvotājiem, kas, spriežot pēc rakstu avotiem, bija visumā naidīgi noskaņoti. Šie ienācēji bija karotāji, kas nevēlējās un bieži vien nespēja būt kultūras izplatītāji. Arī kristīgā ticība lielā mērā tika uzspiesta varmācīgi un nevarēja aizstāt vietējās tautas tradīcijas. Tās iesakņošanās Ikšķiles novadā, tāpat kā visā Latvijā, norisa pakāpeniski vairāku gadsimtu gaitā.

Lai saglabātu Latvijas vēsturei nozīmīgo pieminekli, 1975.—1976. gadā ap senajām pilsdrupām un baznīcu uzbēra mākslīgu saliņu. Uzbērums pilsdrupas sedz pilnīgi, bet baznīcas mūru apakšējo daļu — 1,5—2 m augstumā.

PĀRDOMAS PAR LIELVĀRDES TIPA JOSTĀM

Tēma par Lielvārdes tipa austajām jostām te risināta: 1) turpinot iepriekšējos gados aizsākto šauru audumu, t. i., prievīšu un jostu izpēti; 2) sakarā ar vispārēja sabiedrības nacionālās pašapziņas pieauguma palielināto interesi par tautas mākslas tradicionālā ornamenta un nacionālās simbolikas problemātiku.

Paplašinās zināmo ornamentu motīvu, kompozīciju un simbolu izmantošana, kā arī tiek aktualizēti daļēji piemirstie. Lietojumā ienāk jauni motīvi, vai jau zināmiem motīviem tiek piešķirta jauna, situācijai atbilstoša semantika (simbolika). Šajā sakarībā uzmanību atkal piesaista Lielvārdes tipa jostas.

Pirmoreiz pastiprinātu uzmanību šīm jostām (jeb, precīzāk sakot, jostas tipam) interesenti pievērsa 80. gadu sākumā pēc igauņu mākslinieka Teņa Vinta publikācijām presē¹ un kopīgi ar kinorežisoru Ansi Eperu veidotās filmas «Lielvārdes josta»² demonstrēšanas.

80. gadu beigās interese par Lielvārdes tipa jostām un it kā ar tām saistītajām leģendām atkal palielinājās. Gan radio, gan TV var dzirdēt pieminam Lielvārdes jostu itin dažādās sakarībās, kuras tomēr vairāk vai mazāk vieno pamatdoma par šo jostu īpašo nozīmi citu jostu vidū, kā arī par teiksmaino vēstījumu, kas «ierakstīts» šajās jostās un kas tām piešķir gandrīz vai maģisku spēku.

Sabiedrībā ir arī diezgan neskaidri priekšstati, it kā pastāvēt kāda viena Lielvārdes josta (vai vairāku vienādu jostu grupa), kura esot «īstā» un «pareizā», tajā esot šis vēstījums un spēks. Šai versijai

¹ Vints T. Par Peru segu un noslēpumaino SHOU zīmi // Literatūra un Māksla. — 1979. — 21. dec. — 16. lpp.; Vints T. Kāpēc neprotam lasīt Lielvārdes jostu? // Māksla. — 1985. — Nr. 2. — 11.—15. lpp.; Винт Т. Лиелвардские пояса: Дикторский текст фильма «Лиелвардский пояс» в сокращении // Декоративное искусство СССР. — 1988. — № 5. — С. 38; u. c.

² 1980. gadā Rīgas kinostudija uzņēma divdaļīgu populārzinātnisku filmu «Lielvārdes josta». Scenārija autors T. Vints, režisors A. Eperns, operators A. Apsītis.

attīstoties tālāk, maģiskais spēks tiek piedēvēts jebkurai Lielvārdes tipa jostai. Bez tam diezgan neskaids ir jautājums par šo jostu darināšanas laiku, jo pastāv uzskats, kuru radiatoridījumā pauda Rasma Rozīte,³ it kā šīs jostas esot bezgalīgi vecas un saglabājušās no neatminami seniem laikiem. Pie šāda paša uzskata attiecībā uz Lielvārdes tipa jostu darināšanas laiku pieturas arī Andrejs Pinka savā rakstā «Lielvārdes novada josta: Daži fakti un minējumi».⁴ Kopumā šajā A. Pinkas rakstā vērojama tendence izteikt apgalvojumus, tos pietiekoši nepamatojot un nenorādot avotus, no kuriem ziņas gūtas. Tā tas ir attiecībā uz jau minēto priekšmetu vecumu, kā arī runājot par dažādo jostās izmantoto raksta elementu viennozīmīgo skaidrojumu u. c. Bez tam, atsaucoties uz jostu aušanas un raksta kompozīcijas tradīcijām, kas nākot it kā no gadsimtiem pirms vācu iebrukuma tagadējās Latvijas teritorijā, netiek norādīts, par kādas cilšu grupas kultūras sastāvdaļu tās tiek uzskatītas. Šajā pašā grāmatā arheoloģes Annas Zariņas rakstā «Lielvārdes apkārtnes senatne»⁵ varam lasīt, ka dažādos laika posmos Lielvārde bijusi gan baltu cilšu — zemgaļu, sēļu un latgaļu —, gan arī somugru lībiešu apdzīvota teritorija.

Lielākā daļa autoru, kas strādājuši ar Lielvārdes tipa jostām, bieži vien vēlamo cenšas uzdot par esošo.

Ar Lielvārdes jostām saistīto jautājumu loks, kā jau daļēji tika minēts, ir visai plašs. Tā kā pētījumi vēl turpinās, tad šajās pārdomās ietverti tikai tie jautājumi, kas iespēju robežās palīdz skaidrot jostu darināšanas un lietošanas laiku.

Pašlaik lielākā Lielvārdes tipa jostu kolekcija glabājas Latvijas Vēstures muzeja (turpmāk LVM) etnogrāfijas nodaļas fondos. Tur ir 74 jostas, kas galvenokārt savāktas bijušā Rīgas apriņķa deviņos pagastos. Tie ir Jumpravas, Kastrānes, Krapes, Lauberes, Lēdmanes, Lielvārdes, Madlienās, Meņģeles un Rembates pagasti (1. att.). Visvairāk Lielvārdes tipa jostu (31 josta) iegūts Lielvārdes pagastā. (Jāteic, ka daļai šo jostu Lielvārdes pagasts kā iegūšanas vieta uzrādīts ar jautājuma zīmi.) Tālāk jostu daudzuma ziņā seko Lauberes, Lēdmanes un Rembates pagasts — no katra pagasta pa septiņām jostām. Pārējos pagastos iegūts mazāks jostu skaits.

³ Cikla raidījumā «No tautas krātā dziesmu pūra» 1988. gada 15. oktobrī Rasma Rozīte lasīja Lielvārdes jostas rakstu skaidrojumus.

⁴ Pinka A. Lielvārdes novada josta: Daži fakti un minējumi // *Lāčplēša zemē* / Sast. P. Bauģis un E. Kunkulis. — R.: Avots, 1989. — 55.—59. lpp.

⁵ Zariņa A. Lielvārdes apkārtnes senatne // *Lāčplēša zemē* / Sast. P. Bauģis un E. Kunkulis. — R.: Avots, 1989. — 9.—23. lpp. Šeit un turpmāk ziņas par jostu iegūšanas vietu, darināšanas laiku u. tml. ņemtas galvenokārt no LVM etnogrāfijas nodaļas zinātniskā arhīva materiāliem.

Minētajā kolekcijā ir arī sešas jostas, kas austas kā šā tipa atdarinājumi. Tikai vienai no šīm jostām ir konkrēti zināms darināšanas laiks. Tas ir 1935.—1938. gads. Divām jostām tas varētu būt ne ātrāk kā 20. gadsimta 20. gadu beigās, kad iznāk «Latvju rakstu»⁶ 2. sējums, kurā publicēti arī Lielvārdes tipa jostu zīmējumi. Salīdzinot šo divu jostu⁷ rakstus ar zīmējumu,⁸ var konstatēt, ka tās austas pēc šīs publikācijas, ko apliecina nelielo kompozīcijas izmaiņu raksturs. Domājams, ka arī pārējās trīs jostas austas apmēram šajā laikā vai vēlāk, jo tām un jau minētajiem Lielvārdes tipa jostu atdarinājumiem ir kopīgas raksta veidošanas un auduma tehnisko rādītāju pazīmes. Šīs jaundarinājumu grupas jostas austas galvenokārt ārpus iepriekšminēto pagastu teritorijas.

Bez tā sauktajām Lielvārdes tipa jostām, kas pēc darināšanas tehnikas tipa ir rakstainās audenes ar vairākiem raksta motīviem vai to variācijām (vienā jostā ir no 5 līdz 22 dažādiem raksta elementiem, kuriem iespējamas arī variācijas), iepriekšminētajos pagastos savāktas arī rakstainās audenes ar nemainīgu rakstu (atkārtojas viens vai pamīšus divi raksta elementi nemainoties un bez variācijām), kā arī citās tehnikās darinātās, t. i., celos austās, pītās un adītās jostas.

LVM fondos lielākā daļa iepriekšminēto jostu iegūta laika posmā no 1928. gada līdz 1930. gadam. Vislielākās jostu kolekcijas muzejam nodevis H. Sprinģis (1930. gadā 20 Lielvārdes tipa jostas) un Fricis Vollenbergs (1930. gadā 14 un 1931. gadā vēl 2 Lielvārdes tipa jostas). Pašreizējās LVM Lielvārdes jostu kolekcijas pamatā, kā tās pirmie eksponāti, ir Rīgas Latviešu biedrības savāktās 13 jostas. Par to iegūšanas laiku precīzu ziņu nav, RLB etnogrāfisko priekšmetu kolekcija veidojās laikposmā no 19. gadsimta 80. gadiem līdz 20. gadsimta 20. gadiem. Domājams, ka tad arī minētās jostas nonāca RLB īpašumā.

Tā kā jostas LVM īpašumā iegūtas ar starpnieka palīdzību, tad muzeja etnogrāfijas nodaļas zinātniskajā arhīvā ir ļoti maz rakstīto ziņu par jostu darinātājiem un darināšanas laiku, valkāšanas kārtību un rotāšanas noteikumiem. Līdz ar to pētītas galvenokārt tikai pašu priekšmetu īpašības.

Lielvārdes tipa jostu zīmējumi vai apraksti publicēti maz. Daļa no tiem atrodama «Latvju rakstu» 2. sējumā. Salīdzinot tur publicētos Lielvārdes novada jostu rakstu zīmējumus ar oriģināliem, jākonstatē, ka no sešiem zīmējumiem tikai viens precīzi atbilst oriģinālam. Vienai jostai ir publicēta tikai puse no kopējā raksta.

⁶ Latvju raksti. — R., 1924—1931. — 1.—3. sēj. Turpmāk LR.

⁷ LVM 161819 un LVM 170815.

⁸ LR 2. sēj. XLIII 429. Lēdmanes pagasts. Jostiņa. Rīgas Latv. biedr. krājumā.

1. att. Latvijas novadi, kur sastopamas Lielvārdes tipa jostas: I — Latvijas robeža; II — Rīgas apriņķa robeža; III — Lielvārdes tipa jostas, kas LVM fondos iegūtas attiecīgajā administratīvajā teritorijā; IV — Lielvārdes tipa jostu jaundarinājumi (darināšanas laiks, sākot ar 20. gs. 20. gadu beigām), kas LVM fondos iegūti attiecīgajā administratīvajā teritorijā. 1 — Baldones pagasts; 2 — Jumpravas pagasts; 3 — Kastrānes pagasts; 4 — Krapes pagasts; 5 — Lauberes pagasts; 6 — Lēdmanes pagasts; 7 — Lielvārdes pagasts; 8 — Madlienas pagasts; 9 — Meņģeles pagasts; 10 — Rembates pagasts.

Diviem zīmējumiem oriģinālus konstatēt neizdevās, toties vienai no šīm jostām, kā jau iepriekš minēts, ir divi vēlāka laika atdarinājumi. Divi pārējie jostu zīmējumi oriģināliem tikpat kā neatbilst. Māksliniekam acīmredzot nav bijis būtisks rakstu precīzs zīmējums, skaits, secība utt. Piemēram, vienā no jostām ir 13 vienādi, lieli krustveida jeb nosacīti zvaigznes attēlojuma elementi, bet publicētajā zīmējumā to ir tikai 3. Bez tam šajā jostā ir vēl 5 savstarpēji vienādi, bet no 13 iepriekšminētajiem nedaudz atšķirīgi raksta varianti — tie vispār nav zīmēti.

Viena no šīm divām pēdējām ir arī T. Vinta tulkotā Lielvārdes josta. Jau pieminētajā T. Vinta un A. Epnera kopīgi veidotajā filmā redzamais eksemplārs nav oriģināls, bet atdarinājums, kas austs pēc LR publicētā zīmējuma. Tādējādi filmā pausto ideju pamatojumam izmantotā josta uzskatāma par mākslinieka radošās fantāzijas veidotu Lielvārdes tipa jostas variantu un to nebūtu pareizi pieņemt par etalonu, kurā viskaidrāk un uzskatāmāk atklājas Lielvārdes tipa jostu ornamenta veidošanas principi.

Par Lielvārdes tipa jostu darināšanas laiku var spriest galvenokārt pēc izejmateriāla un krāsvielām, kas izmantotas vilnas dzijas krāsošanai. Pārsvārā šīs jostas austas no vilnas dzijas un līnu diegiem velkos, arī audos galvenokārt līns. Materiāls, it sevišķi līnu diegi, ļoti augstas kvalitātes — smalki un grodi vērpti pavedieni. Tas liecina par šo dziju izgatavotāju augsto meistarību. Dažās jostās līnu pavedienu vietā izmantoti kokvilnas diegi. Vilnas dzija krāsota pārsvārā ar ķīmiskām krāsvielām. Šķiet, ka tikai deviņām jostām dzijas krāsotas ar augu krāsvielām (priekšmetu inventāra grāmatā atrodas ziņas tikai par vienu. Minēts madaru sarkans). Līdz ar to var secināt, ka šīs jostas darinātas ne agrāk kā 19. gadsimta vidū vai sākumā, ko arī apstiprina ieraksti inventāra grāmatā pie dažām jostām. (Minēts darināšanas laiks pirms četrām paaudzēm vai 90 gadi. Ieraksti izdarīti 1930. gadā, tātad darinātas ap 1840. gadu.)

Ka šāda veida jostas nav ļoti senas, liecina priekšmeta darināšanas tehniskā sarežģītība, tas, ka raksta veidošanai tiek izmantots ļoti daudz (31—71) raksta diegu.⁹

Salīdzinājumā ar citviet Latvijā savāktajām rakstainajām audeņiem Lielvārdes tipa jostām ir vislielākais raksta diegu skaits. Sakarā ar to, ka jostu audumam tiek izmantoti ļoti smalki diegi un dzijas, to platums būtiski neatšķiras no pārējā Latvijas teritorijā iegūto jostu izmēriem (3—7 cm). Tas izskaidrojams ar jostu velku (šai gadījumā arī raksta) diegu lielo blīvumu. (1 cm ir 8—12 raksta diegi, vienai no jostām pat 15. Tie ir tikai vilnas raksta diegi, neskaitot līnu pamatdiegus. Uz vienu vilnas raksta diegu ņem divus nātnus (līna vai kokvilnas) pamatdiegus.) Liels ir arī audu diegu blīvums — 7—12 audi 1 cm.

Parasti Lielvārdes tipa jostām izmantoti tikai divu krāsu velki — sarkana vilnas dzija un balti līnu vai kokvilnas diegi. Dažās jostās tomēr ir arī vēl nedaudzi citu krāsu pavedieni — parasti zaļa, retāk zila vai violeta vilnas dzija, ievietota jostas vidū vai malās.

Kompozicionāli jostas laukums tiek iedalīts divējādi:

1) praktiski visu jostas platumu aizņem viena centrālā raksta josla, kuru ietver šaura svītriņa katrā jostas malā. Tā kā katru šo svītriņu veido tikai divi velku diegi un tās attiecībā pret centrālo

⁹ Spriežot pēc audeņu (jostu tehnikas vispārēja tipa nosaukums, pie kura pieder arī Lielvārdes tipa jostas) rekonstrukciju zīmējumiem A. Zariņas grāmatā «Seno latgaļu apģērbs 7.—13. gs.» (R.: Zinātne, 1970. — 31. lpp.), kopējais diegu skaits tajā laikā šajos jostu audumos ir tikai 24—32 diegi. Turpat ir minēts arī rakstaino audeņu rašanās laiks: «Salīdzinot ar rakstainajām celainēm, rakstainās audeņes ir vecākas (10. gs.), taču to raksti vienkāršāki. 18.—19. gs. etnogrāfiskais materiāls liecina, ka audeņu darināšana pēc 13. gs. atīstījies tālāk, radot jaunu rakstaino audeņu veidu, kurām līnu pamataudumā ielasīti daudzveidīgi, grezni vilnas velku raksti» (kursīvs mans. — A. B.).

2. att. Shēma raksta laukuma dalījumam vienā joslā. Šāda kompozīcija ir lielākajai daļai Lielvārdes tipa jostu.

3. att. Shēma raksta laukuma dalījumam trīs joslās — centrālajā un divās malas joslās. Šāds laukuma dalījums ir lielākajai daļai Latvijā savākto rakstaino jostu, to skaitā arī dažām Lielvārdes tipa jostām.

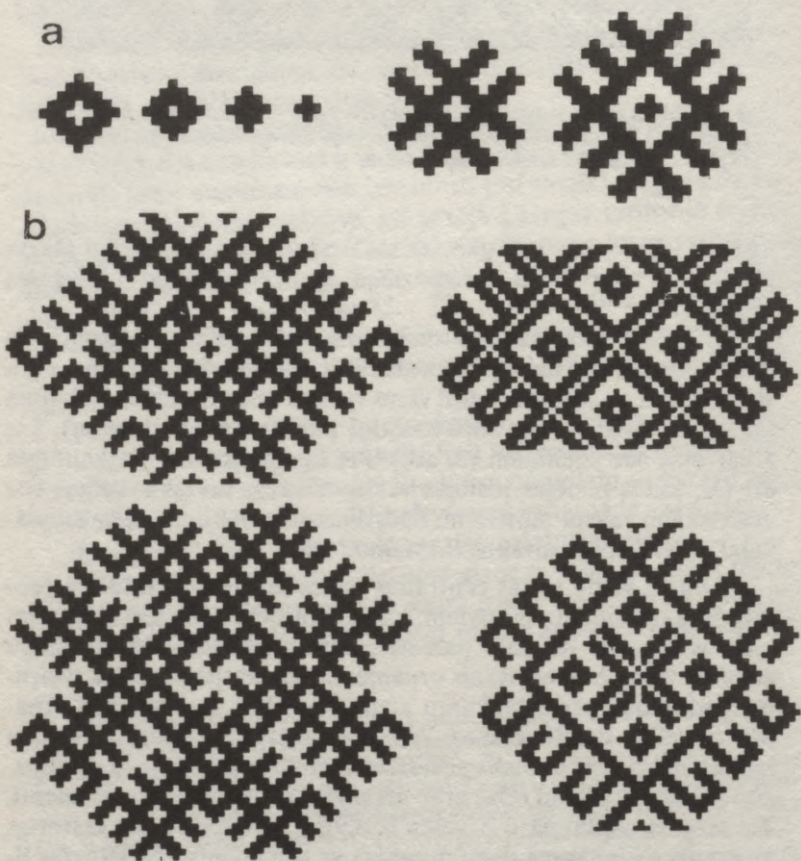
jostu ir ļoti šauras, nav pamata tās uzskatīt par atsevišķām raksta joslām (2. att.). Šāda kompozīcija ir lielākai daļai Lielvārdes tipa jostu;

2) priekšmeta laukums dalīts trīs joslās. Vidējā raksta josla daudz platāka par malējām, kurās rakstu veido trīs vai piecas velku vilnas dzijas un tiek izmantoti viens vai divi raksta elementi (skujiņā sakārtoti kāsiši vai arī slīpi krustiņi pamīšus ar rombiņiem), kas atkārtojas bez izmaiņām (3. att.). Pie šā tipa jostām pieskaitāmas arī tās, kurās malējās josliņas veido vairākas šauras svītriņas bez atsevišķiem raksta motīviem. Šāds laukuma dalījums piemīt lielākajai daļai Latvijā savākto rakstaino jostu.

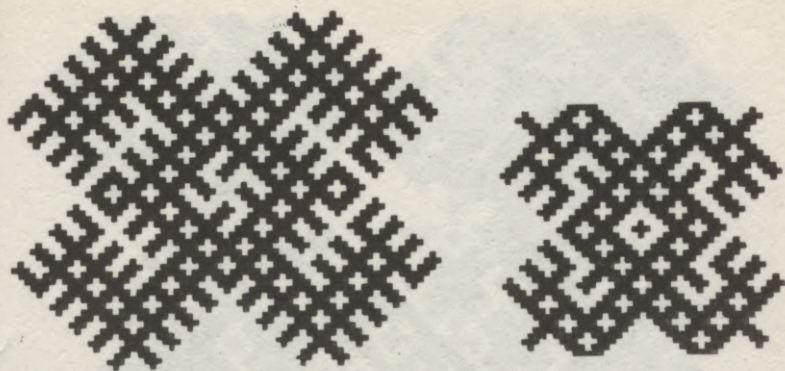
Abu šo veidu jostās centrālais raksts sastāv no dažādiem ģeometriskā ornamenta motīviem, kas kārtoti lentveida joslā. Šos elementus nosacīti var dalīt pamatelementos (lielāko elementa daļu aizpilda viens ģeometriskais ornaments) un starpelementos (vairumā gadījumu raksta laukumu aizpilda sīkāku ģeometrisko ornamentu vai to detaļu grupa). Pamatelementus, kas parasti aizņem laukumu, ko ietver rombs ar nošķeltiem diviem pretējiem stūriem, citu no cita atdala un reizē ar to arī savā starpā saista starpelementi. Tie aizņem paplatinātu X veida laukumu. Kompozīcijai raksturīgs moments — laukuma aizpildījumam ar ornamentu nav stingras likumības, proti, brīvās vietas aizpilda ar sīkākiem rakstiem, to grupām vai detaļām. Jostās austi arī elementi, kas ietilpst nošķelta

vai nenošķelta trīsstūra laukumā. Tie joslā pamišus vērsti uz abām pusēm.

Pamatelements vairumā gadījumu sīkāk dalās centrālajā rakstā vai rakstu grupā un to ietverošajā rakstā jeb «dārziņā». Šeit ar atšķirīgu motīvu un to variāciju dažādām kombinācijām panāk lielu raksta elementu daudzveidību. Dažādās jostās šo elementu iedalījums galvenajos un pakārtotajos ir atšķirīgs. Bieži vien ir grūti nošķirt, vai pamatelements un starpelements ir savstarpēji vienādi svarīgi un līdzvērtīgi, vai viens ir tikai papildinājums otra elementa rindai. Tāpat ir arī ar centrālo raksta elementu un to ietverošo «dārziņu».

4. att. Dažāda veida krusti, rombi un to papildināti varianti.

5. att. Raksti, kurus veido pretēji vērsti saākēti kāši. Tos mēdz saukt arī par «mēnesskrustiem», «krupīšiem» utt.

Jostās izmantoto raksta motīvu skaits ir ļoti dažāds. Turklāt citu ģeometriskā raksta motīvu dažādi varianti var būt gan pamatelementu, gan starpelementu sastāvā, turpretī citi veido tikai pamatelementus vai tikai starpelementus.

Visās jostās nav izmantoti vieni un tie paši motīvi, bet kopumā šajās jostās tie ir šādi.¹⁰

Dažāda veida krusti, rombi, to papildināti varianti. Šie ģeometriskie ornamentu veido gan pamatelementus (4.a att.), gan starpelementu daļas (4.b att.), un dažādas to variācijas sastopamas visās Lielvārdes tipa jostās. Pie šā paša veida ģeometriskajiem ornamentiem, tā kā to pamatā, raksta centrā ir lielāks vai mazāks rombs, pieskaitāmi arī savstarpēji pretēji vērsti, saākēti kāši (tos mēdz saukt par «mēnesskrustiem» vai «krupīšiem») (5. att.). Šie raksti ar līdzīgu, zarainu detaļu papildinājumiem parasti veido starpelementus.

Lauztas, zarainas līnijas ornamenti, izlocīts pareiza vai apvērsta S burtā formā. Šā raksta variantus mēdz saukt arī par «zalkša» rakstu. Vairumā gadījumu tie var būt papildināti ar sīkākām krus-tiņiem vai rombiņiem (6. att.). Pamatelementu un starpelementu iedalījuma ziņā tie pieskaitāmi pie pirmajiem.

Vēl Lielvārdes tipa jostās starpelementus veidojošo rakstu grupās sastopami daudzi sīkaki, zaraini raksti, arī abpusēji vērsti ugunskrusti (7. att.). Par pēdējiem jāteic, ka tiem šajās jostās nav raksturīgas dažādas variācijas. Daļa šo rakstu sastopama arī kā pamatelementi vai to daļas.

¹⁰ Attēlos redzami tikai daži no jostās sastopamajiem viena motīva variantiem.

6. att. Daži tā sauktā zalkša raksta varianti.

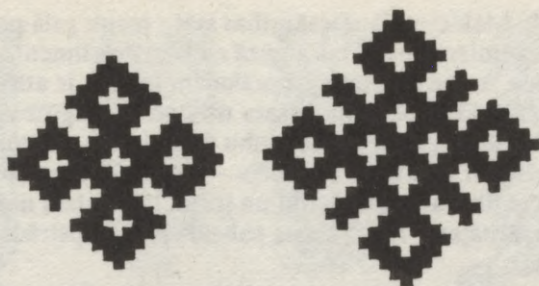
Galvenokārt starpelementus veidojošo rakstu grupās ir arī tādi motīvi un to varianti, kurus Eiropas mākslas literatūrā sauc par «maģiskajiem mezgliem», jo to pamatā ir līnija ar cilpām bez noslēguma (8. att.). Šā raksta dažādi varianti sevišķi daudz izmantoti renesanses laikmeta ornamentikā.

Tāpat šajās jostās sastopami dažādi zvaigžņu attēlojuma varianti (9. att.). Šo rakstu variācijas ļoti bieži izmantotas starpelementos, kā arī pamatelementos gan kā to detaļas, gan kā centrālais ornamenta elements.

Nedaudzās jostās ir arī tādi raksti, kuros var saskatīt Viduseiropas mākslā plaši izplatītā nelķes zieda motīvu (10. att.). Tie vis-

7. att. Daudzo sīko zaraino rakstu un arī abpusēji vērstu ugunskrustu atsevišķi paraugi. Trešais no kreisās puses — gandrīz vai vienīgais Lielvārdes tipa jostās sastopamais paplašināta, pilna ugunskrusta variants.

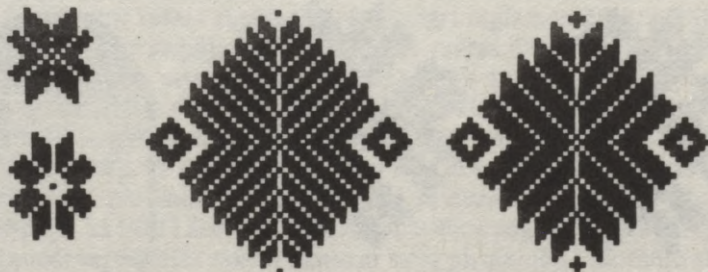

8. att. Maģiskā mezgla raksts un tā papildināts variants.
(Maģiskais mezgls — raksts, kuru veido līnija ar cilpām bez noslēguma.)

biežāk izmantoti starpelementos, retāk kā pamatelementa papildinājums.

Lielvārdes tipa jostām ir raksturīgs asimetrisks galu noslēgums. Sākuma galā tiek atstātas ļoti īsas (pārsvārā 2—4,5 cm) nepārgrieztas bārkstis (11. att.). Tieši šī tradīcija ļauj noteikt jostas sākuma galu, jo tik īsas, nepārgrieztas bārkstis jostas noslēgumā atstāt nav iespējams tehnoloģisku nosacījumu dēļ. Jāpiebilst, ka T. Vints izvēlēto jostu sāk «lasīt» no tās beigu gala, kuru viņš acimredzot pieņēmis par jostas sākumu. Šeit atļaušos nelielu paskaidrojumu: T. Vints, tāpat kā LR publicēto zīmējumu autors, nepārzina jostu aušanas tehnoloģiju, un līdz ar to viņi vienkārši nevarēja zināt jostas faktisko sākumu.

Beigu galā bārkstis atstātas garas (10—12 cm) un lielākajai daļai jostu tās sapītas pīnē. 12. attēlā redzami dažādi Lielvārdes tipa jostu gala noslēgumu pīņu veidi. Visizplatītākais ir vienkārtņa pīnums, kurā velku gali sadalīti kontrastainas krāsas šķipsnās

9. att. Lielvārdes tipa jostās izmantoto zvaigžņu attēlojuma daži varianti.

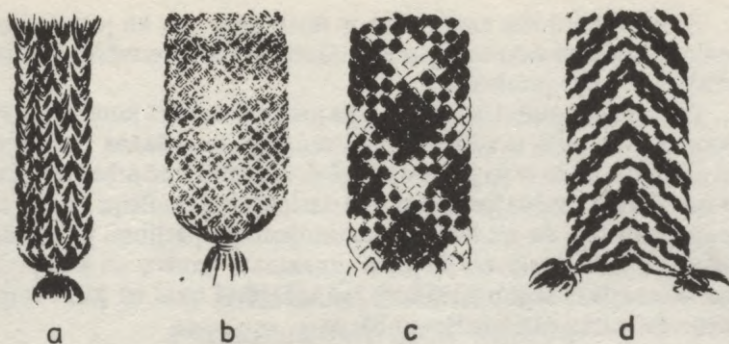
(12. att. c; d). Meklējot likumsakarības starp jostas gala noslēguma apstrādes paņēmieni un to, cik augstā meistarības līmenī austā pati josta, jāsecina, ka ne vienmēr greznākajām jostām ir atbilstošs pīnums. Tomēr dažām jostām ir raksta uzbūves sarežģītības pakāpei atbilstošs gala noslēgums. Neatbilstību starp jostas rakstu un pīnumu var skaidrot ar to, ka jostas audējs — amatnieks, pastāvot darba dalīšanai, veic tikai aušanas darbu un jostu, līdz galam neapstrādātu, atdod pasūtītājam. Tas tad pats pabeidz jostas apstrādi un sapin vaļējos galus.

Kā jau minēts, pagaidām vēl joprojām trūkst drošu dokumentu ziņu par jostu lietošanu un valkāšanas tradīcijām Lielvārdes novadā. Tādēļ pagaidām nav atrasta atbilde, kas izskaidrotu jostu asimetrisko galu noslēgumu. Iespējams, tas noticis tādēļ, ka jostu materiāls sakarā ar savu augsto kvalitāti droši vien bija dārgs un tāpēc bija jācenšas to izlietot pilnīgi. Josta sāka aust pēc iespējas tuvāk pavedienu galiem, turpretī beigās, kur tehnisku iemeslu dēļ nav iespējams izaust visu pavedienu garumu, palikušos galus sapin pīnē, tādējādi pagarinot jostas audumu.

Lielvārdes tipa jostu kolekcijā kopumā vērojama ļoti augsta audēja meistarība, kaut vai tikai jostu tehniskā izpildījuma ziņā vien. Par to liecina šo priekšmetu malu, respektīvi, eģes, kvalitāte, kā arī jostas auduma platuma vienmērīgums. Tas apstiprina «Die-nas Lapas» etnogrāfiskajā pielikumā publicētās ziņas, ka Lielvārdē jostas auduši īpaši jostu audēji. Ka šo jostu darinātāju vidū bijuši audēji ar savu «rokkrakstu» (vienots stils autoram izveidojas, tikai ilgstoši darinot viena veida priekšmetus), liecina arī tas, ka šajā kolekcijā iespējams atpazīt dažādas viena autora darinātas jostas. Visdrošāk to var teikt par trīs jostu pāriem. (Vienu pāri darinājis viens autors.) Katra pāra jostas savā starpā tomēr ir pārāk atšķirī-

10. att. Viduseiropas mākslā plaši izplatītā neļķes zieda variants Lielvārdes tipa jostās.
11. att. Lielvārdes tipa jostu sākuma gala nepārgriezto bārķšu shēma.

12. att. Dažādi Lielvārdes tipa jostu gala noslēgumu piņu veidi: *a* — kopā sašūtas trīs šķipsnu pīnītes; *b* — vienkārtna pinuma pīne (abiem veidiem sarkanie un baltie pavedieni nav dalīti atsevišķi); *c* — vienkārtna pinuma pīne; *d* — ar dažādu blīvumu palīdzību tiek veidots skujas raksts (abiem veidiem pavedieni dalīti kontrastainas krāsas šķipsnās).

gas, lai abas varētu būt austas pēc viena parauga vai arī viena no jostām varētu būt bijusi par paraugu otrai. Pazīmes, kas ļauj šīs jostas uzskatīt par viena autora darinātām, ir vienots stils, atsevišķi raksturīgi kopīgi elementi, kopīga jostas kompozīcijas shēma vai arī nostrādājums.

Fakts, ka ar jostu aušanu nodarbojušies amatnieki, liecina par to, ka šie priekšmeti tikuši pasūtīti masveidīgi. Līdz ar to samazinās katras jostas īpašā individualitāte.

19. gadsimta pirmajā pusē, kad darinātas vecākās no LVM kolekcijā esošajām Lielvārdes jostām, ornamenta zīmju skaidrojošā jēga, kā liecina etnogrāfisko ekspedīciju materiāli, lielākoties jau bija zudusi. Iepriekšminētajās jostās nav vienojošas, visām jostām kopīgas ornamenta motīvu secības formulas. Šis fakts izslēdz iespēju, ka jostas raksts saglabājies kā stingri reglamentēta tradīcija un reizē ar to kā iespējams vēstījums par tautas likteņgaitām vai cilvēka mūžu. Sava nozīme šeit ir arī Lielvārdes un tai apkārtējo pagastu ģeogrāfiskajam un ekonomiskajam stāvoklim. Lielvārde atrodas netālu no Rīgas un Kokneses, pie tāda sena un intensīva ūdens tirdzniecības ceļa kā Daugava, sena un laba zemesceļa un kopš 19. gadsimta arī pie dzelzceļa. Šie faktori samazina vai pavisam izslēdz iespēju, ka tieši Lielvārdē vai tai apkārtējos pagastos būtu varējušas ilgstoši saglabāties rakstu zīmes ar savu pirmatnēji sākotnējo skaidrojošo nozīmi. Bez tam, kā liecina vēstures dokumenti, Piedaugavas pagastos notika intensīva dažādu novadu ļaužu migrācija.

Tomēr Lielvārdes tipa jostas ir nozīmīgas gan kā jostu ornamenta risinājuma virsotne, gan kā mākslinieciski augstvērtīgi tautas lietišķās mākslas priekšmeti.

Tas, ka aplūkotās Lielvārdes tipa jostas ir samērā jaunas, tomēr nenozīmē, ka tajās ir zudušas visas senās jostu aušanas tradīcijas. Lai noteiktu, kāda ir šo jostu un Lielvārdes apkārtnē arheoloģiskajos izrakumos atrasto jostu audumu darināšanas tradīciju saikne un vai tā apstiprina šo tradīciju pārmantojamību, pētījumi jāturpina. Īpaša uzmanība jāpievērš šo jostu ornamenta motīvu un kompozīcijas semantikas skaidrojumiem, kas izdarāmi tikai uz ļoti rūpīgu kultūrvēsturisku salīdzinājumu bāzes.

JĀNIS VILCIŅŠ

DAUGAVAS AINAVA
PRIEKŠLIKUMI UPJU AINAVU
ESTĒTISKAI VĒRTĒŠANAI

Daugava Latvijai un latviešu tautai ir ne tikai liela, skaista upe, mūsu mazās zemes bagātība, tā ir kļuvusi par simbolu. Daugava latviešiem ir mātes, izturības, centības, skaidruma, spēka un varenības simbols, tā ir tautas vienotāja un cīņā saucēja.

Daugavas reģionā dzīvo apmēram puse no Latvijas iedzīvotājiem.

Tecēdama no dienvidaustrumiem uz ziemeļrietumiem, Daugava sadala Latvijas teritoriju divās apmēram vienādās daļās. Tā ir kā milzīga ģeogrāfiska ass, pie kuras latvieši piesaistījuši savus likteņus. Likteņupe.

Laika tecējumā Daugavas nozīme tautas dzīvē ir mainījusies. Senatnē cilvēka praktiskajā dzīvē Daugavai bija cita loma. Pirmkārt, tas bija ūdensceļš gan vietējām ciltīm, kas dzīvoja tās krastos, gan svešzemniekiem, tā sauktais ceļš no varjagiem uz grieķiem. Otrkārt, Daugava bija darba devēja. Pavasaros, kad pacēlās ūdens līmenis un daļēji pazuda krāces, pa upi pludināja kokus un daudzi pelnījās ar plostnieka darbu. Treškārt, Daugava bija maizes devēja. Tajā bija patiesi neizsmeļamas zivju bagātības, jo upi baroja jūras un okeāni. Pa Daugavu pārvietojās ceļotāji: laši, vimbas, zuši, nēģi. Tā bija tautas bagātība. Un, ceturkārt, Daugava ļaudis pievilka ar savu skaistumu, varenību, mainību. Cilvēki labprāt apmetās uz dzīvi tās krastos. Tā pamazām izauga ciemi un pilsētas.

Laika gaitā pirmie trīs faktori praktiski zuduši, daļēji saglabājies ceturtais, estētiskais faktors. No izmantošanas viedokļa Daugavai šodien ir pavisam cita nozīme, tā kļuvusi par elektroenerģijas ieguves avotu. Šī jaunā Daugavas funkcija pilnīgi pārvērtusi gan pašu upi, gan tās gultni, gan krastus, t. i., ainavu kopumā. Daugavas ainavai kā dabas estētisko resursu iemiesotājai sava nozīme jāsaglabā arī nākotnē.

Dabas estētiskie resursi ir visas tautas īpašums, un neviens nedrīkst piesavināties šo resursu monopolu vai praktiskajā darbībā tos

ignorēt. Taču nesenā pagātnē, būvējot Daugavas kaskādes elektrostacijas, par ainavu netika domāts. Pēc Pļaviņu un Rīgas HES uzbūvēšanas Daugavas regulētajā posmā, daļēji izņemot agrāk izveidoto Ķeguma HES augšējo bjefu, ainava ir zaudējusi savas kādreizējās estētiskās īpašības. Pirms elektrostaciju uzbūvēšanas Daugava pievilka daudz apmeklētāju, kas brīvdienās un atvaļinājuma laikā vēlējās atpūsties pie Daugavas. Tagad stāvoklis kļuvis citāds. Ūdens līmeņa pacelšana augšējos bjefos, kā arī krastu izskalošanās lejas bjefos ir padarījusi ainavu visai nepievilcīgu.

No ainavas vizuālo struktūru viedokļa Daugava uzskatāma par vidēja lieluma upi, kaut arī kā ūdenstece tā pieskaitāma pie lielām upēm. Jāpiebilst, ka šāds upju dalījums ir nosacīts un stingru robežu starp lielām un vidēja lieluma upēm noteikt pagrūti. Viss atkarīgs no vizuālo struktūru elementu proporcijām. Vidējās upes no lielajām atšķiras ar vizuālajām kvalitātēm proporciju jomā. Lielo upju ainavās dominē pati upe un tās ūdensspogulis, bet pretējais krasts, kas ir stipri attālināts no vērotāja, redzams kā samērā šaura svītra. Tādējādi pretējam krastam nav sevišķi aktīva vizuāla iedarbība. Mazo, arī vidējo upju pretējais krasts iedarbojas uz skatītāju gandrīz tāpat kā pati upe. Estētiskās kvalitātes un uztveres potenciāls ir atkarīgs no krastu vizuālo struktūru elementu daudzveidības, gleznieciskuma, proporcionalitātes. Arī uz cilvēku, kas ainavu vēro no laivas, lielu un mazu, arī vidēju upju krasti atstāj dažādu ietekmi, lielāka tā ir vidēju upju krastiem.

Daugavas ainava Latvijas robežās 359 kilometru kopgarumā ir visai bagāta gan no ģeogrāfiskā, gan estētiskā viedokļa. Taču dažādībai piemīt arī zināma vienotība, vizuāli atšķirīgo dabas kompleksu organiska saistība, harmoniska pāreja no viena uz otru. Viduseiropas un Austrumeiropas upju vidū Daugava kā līdzenuma upe ir unikāla parādība.

Ņemot par pamatu ģeomorfoloģiskos un antropogēnos apstākļus, kas nosaka ainavu, Daugavu Latvijas teritorijā var sadalīt trīs atšķirīgos posmos. Pirmais posms Piedruja—Daugavpils, otrais — Daugavpils—Jēkabpils, trešais — no Jēkabpils līdz ietekai Rīgas līcī.

DAUGAVA POSMĀ NO PIEDRUJAS LĪDZ DAUGAVPILIJ

Posma garums 90 kilometri, līmeņa starpība apmēram 13 metri. Šajā posmā Daugavas gultni veido irdeni ieži, tece visumā mierīga, bez krācēm. Pavisam nesen sakarā ar Daugavpils HES celtniecību šim posmam bija pievērsta Latvijas iedzīvotāju lielas daļas uzmanī-

ba. Tautai izdevās nosargāt šā Daugavas posma unikālo ainavu, kas HES celtniecības gaitā tiktu iznīcināta.

Šai Daugavas posma ainavai piemīt vairākas īpašības, kādas nav sastopamas tālākajā upes tecējumā.

Pirmā, pati svarīgākā, ir *ainavas dabiskums* ar it kā pirmatnējās ainavas iezīmēm. Tā, protams, nav pirmatnējā ainava, taču antropogēnā iedarbība tur dažviet nav jūtama nemaz vai izpaužas visai vāji. Šādi dabas kompleksi šodien ir sevišķā vērtē. Arī Daugavas tālākajā tecējumā tādu tikpat kā nav. Visbiežāk šāda ainava sastopama posmā starp Krāslavu un Daugavpili. Pēc ainavu funkcionālo tipu dalījuma tā pieskaitāma pie mežsaimniecības ainavām. Šādu, vismaz vizuāli pirmatnīgu ainavu nozīme nākotnē arvien pieaugs, jo mūsdienās to skaits katastrofāli samazinās. Dabiskās mežaudžu ainavas parasti saistītas arī ar citiem pozitīviem faktoriem: tās bagātina dabas vidi (savvaļas, arī retie augi, dzīvnieki), ietekmē mikroklimatu, hidroloģiju utt.

Otrā īpatnība ir *reljefa un krastu izteiksmīgums*. Zemi krasti, kas paceļas tikai dažus metrus virs ūdens līmeņa, mainās ar 40 metrus augstiem, stāviem krastiem... Reljefs mainīgs ne tikai upes tecējuma virzienā, bet arī perpendikulārā virzienā; raksturīgas terases un daudzplānu skati ar dažādām perspektīvām — tuvām, vidējām, tālām. Reljefa daudzveidība ir viens no ainavas gleznieciskuma pamatfaktoriem. No augstajiem krastiem paveras lieliski skati. Atklāti lauki, kas arī sastopami šajā posmā, it īpaši no Piedrujas līdz Krāslavai, harmoniski apvienojas ar krastu mežainajiem posmiem.

Trešā īpatnība — *upes gultnes likumainība*, it sevišķi teces daļā starp Krāslavu un Daugavpili. Likumainības diapazons visai liels — sākot ar tikko samanāmiem upes pagriezieniem un beidzot ar milzīgiem meandriem, kas kartē atgādina sinusoīdu, kuras amplitūda sasniedz 5 kilometrus. Likumainība kopā ar daudzveidīgo reljefu un dažādajām koku sugām padara ainavu neatkārtojamu gan vērotājam no krastiem, gan ceļotājam laivā. Emocijām īpaši bagāts ir ceļojums pa upi saulainā dienā, kad saule spīd te no priekšas, te no sāniem, te no mugurpuses.

Citu ainaviski spilgtu parādību — ūdenskritumu, krāču, peldvietu — šajā posmā nav, tikai pie Krāslavas atrodas unikāls 10 metrus augsts morēnu māla atsegums.

Ceturrtā ainavas īpatnība ir *koku sugu daudzveidība*. Sevišķa bagātība jebkurā ainavā ir skujkoku, galvenokārt priežu masīvi. Tādu tur ir visai daudz, it īpaši starp Krāslavu un Daugavpili. Sastopami arī dažādi lapkoki (bērzi, liepas, apses, vītoli, alkšņi, kļavas, ozoli, ievas, pīlādži u. c. koki un krūmi), taču priežu meži ir visvērtīgākie. Meži veselīgi, tajos daudz ogu un sēņu. Priedes aug galvenokārt uz lielām grants un smilšu iegulām. Lai gan meži ir samērā

Netālu no Piedrujas. (Tekstā izmantoti J. Vilciņa zīmējumi.)

jauni un to ciršanas laiks vēl nav pienācis, tomēr lielas platības ir izcirstas. Tas noticis sakarā ar Daugavpils HES celtniecību. Butišķos, kur nocirstā meža vietā atklāts grants karjers, jau izveidojusies «Mēness ainava». Vēl bezcerīgāka ainava ir Daugavpilī netālu no elektrostacijai izraktās būvbedres.

Par piekto spilgto ainavas īpašību var uzskatīt tās *daudzveidību*. Kā jau minēts, posmā no Piedrujas līdz Krāslavai dominē agrārā ainava, leļpus Krāslavas — galvenokārt meža ainava. Abos posmos daudz dažādu dabas kompleksu, kuri nomaina cits citu. Kontrasti starp meža un agrāro ainavu vēl tiek papildināti ar dažādību ainavas tipu robežās, tādējādi padarot ainavu vizuāli interesantu un emocionāli iedarbīgu.

Par pēdējo, sesto pēc skaita šā posma ainavas īpašību var uzskatīt tās *monumentalitāti*. Upes pagriezienu, meandru un reljefa formu proporcijas kopā ar kokaudzēm — mežu masīviem piešķir ainavai vērienīgumu un monumentalitāti. Ainavas elementu vizuālo struktūru formas lielākoties ir liela mēroga, nesadrumstalotas. Tas izpaužas galvenokārt tālajās perspektīvās un dažādo (tuvo, vidējo un tālo) plānu elementu izmēros un vienotībā, ko nosaka dabas kompleksu lielums un mērogs.

Salīdzinājumā ar Latvijas lauku mozaikas visai sīkkontūraino ainavu, kā arī citu upju (Gauja, Venta, daļēji Lielupe) ainavu Dau-

gavas ainava gan šajā posmā, gan arī pārējos ir daudz monumentālāka.

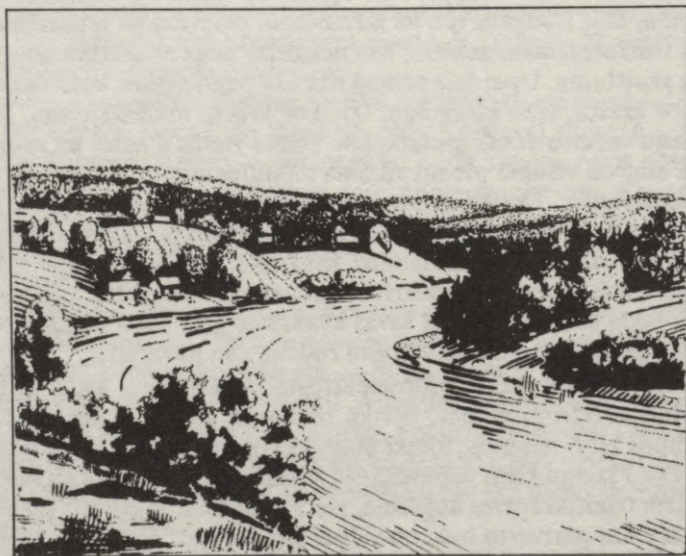
Šajā izklāstā netiek aplūkoti bioloģiskie, ģeoloģiskie, hidrotehniskie, kultūrvēsturiskie (etnogrāfija, arheoloģija) un citi aspekti, kam ļoti liela nozīme šā Daugavas posma vērtējumā, jo daudzējādā ziņā tie ir unikāli. Ņemot to vērā, ar pilnu pārliecību var teikt, ka Daugavas posms no Piedrujas līdz Daugavpiliņ ir pelnījis aizsargājamās teritorijas statusu.

DAUGAVAS POSMS NO DAUGAVPILS LĪDZ JĒKABPILIJ

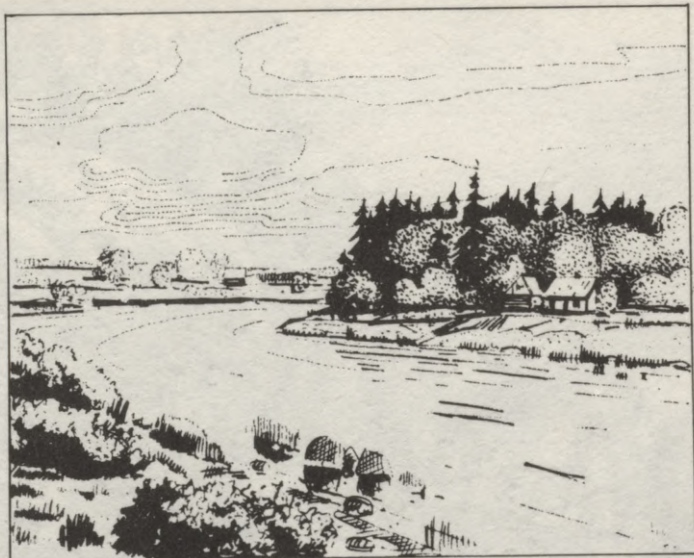
Šis posms no visiem viedokļiem objektīvi šķiet visneinteresantākais visā upes tecējuma garumā Latvijas robežās. Šajā posmā Daugavai ir tipiskas līdzenuma upes pazīmes, kuras gultni veido irdeni ieži. Tikai pie Trepes dzelzceļa stacijas augšpus Jēkabpils dibenā sāk parādīties dolomīts un upe kļūst seklāka un straujāka. Vēl augstāk, pie Līvāniem, ir dziļūdens posms.

Posma kopgarums 90 kilometri, upes līmeņa augstumu starpība apmēram 8 metri. Daugavas teces posms no Daugavpils līdz Jēkabpiliņ ir pēdējais upes neregulētais posms, kas normālos apstākļos (izņemot pavasara plūdus) nav saistīts ar kaskādes elektrostaciju darbību. Šeit Daugava tek pa līdzenumu, pārsvarā pa lauksaimnieciski izmantojamām zemēm, kas neizceļas nedz ar sevišķu auglību, nedz skaistumu. Upei šajā posmā nav asu pagriezienu, lielu līkumu, augstu krastu, iežu atsegumu, izteiktu krāču, ūdenskritumu, lielu akmeņu vai citu dabas pieminekļu. Dažās vietās ir salas un saliņas. Taču ainavai visumā piemīt zināma monumentalitāte, vērienīgums un sakārtotība. Tā kā krastos nav smilšu un grants iegulu, tie nav cietuši no antropogēnas darbības. Šim Daugavas posmam raksturīga vizuālo struktūru viengabalainība, kas izpaužas tālās, monumentālās perspektīvās, kuras pie apvāršņa beidzas ar sabiezinātu apauguma joslu. Šāda ainava nezaudē savas kvalitātes gadalaiku maiņās, tā ir skaista gan ziemā, gan vasarā, gan rudenī, gan pavasarī.

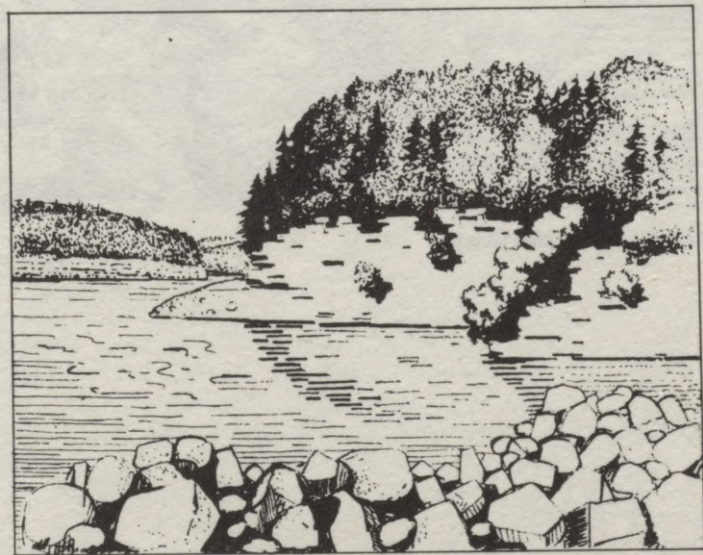
Kaut arī Daugavas hidroelektrostaciju kaskāde, kādu to bija iecerējis «Hidroprojekts», netika izveidota, tas ir, Daugavpils un Jēkabpils HES nebūvēs, tomēr ainava šā posma lejasdaļā var mainīties. Pēc Pļaviņu HES uzbūvēšanas sakarā ar ledus un vižņu sastrēgumiem ūdenskrātuves augšdaļā, pie Zelķu tilta, Jēkabpils regulāri applūst. Lai pārtvertu ledu un vižņus jau augšpus Jēkabpils, jābūvē aizsprosts. Te var tikt izveidota neliela hidroelektrostacija, kas īpaši nemainīs kopskatu.

Starp Krāslavu un Daugavpili.

Pie Trepes.

Oliņkalns.

Klinšainie krasti pie Pļaviņām.

Staburags.

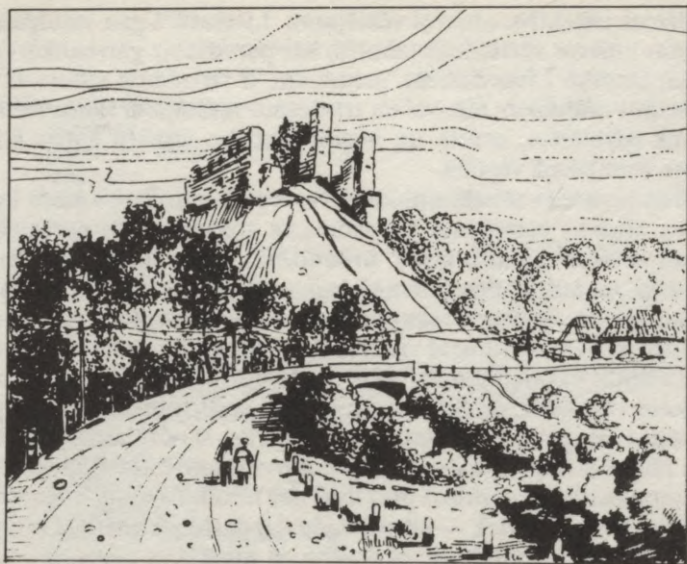
DAUGAVAS POSMS NO JĒKABPILS LĪDZ IETEKAI RĪGAS LĪCĪ

Posma garums 170 kilometri, līmeņu starpība ap 77 metriem. Pirms Daugavas kaskādes izveidošanas ainava šajā teces posmā bija ļoti daudzveidīga, kontrastiem bagāta.

Šā Daugavas posma ainavu nepieciešams aplūkot gan pirms, gan pēc kaskādes uzbūvēšanas. Jākonstatē, ka pēc upes regulēšanas, t. i., kaskādes režīma ieviešanas, kādreizējā ainava un līdz ar to dabas estētiskie resursi ir tikuši iznīcināti. Te vainojami divi apstākļi — pirmkārt, izcilu dabas veidojumu (stāvie krasti, krāces u. c.) applūdināšana, otrkārt, upes krastos notiekošie erozijas procesi, ko izraisa galotņu hidroelektrostacijām raksturīgās lielās un biežās ūdens līmeņa svārstības.

Krastu erozijas process ir ilgs — 30—50 gadi un vairāk.

Pirms kaskādes izveidošanas šajā Daugavas posmā bija daudz iemīļotu atpūtas vietu. Daudzi rīdzinieki svētdienās (tolaik vienīgā nedēļas brīvdiena) izbrauca atpūsties pat līdz Koknesei un Pļaviņām. Tagad Daugavas ainava praktiski nevienu vairs nepievelk. Izņēmums ir atsevišķas saglabājušās interesantas vietas krastos (Vīgantes parks, daži skatu punkti), taču pati upe, tās tece ir nepievilcīga. Zudis skaistais, daudzās gleznās attēlotais un apdziedātais Pērses ūdenskritums. Mazliet labākā stāvoklī ir Ķeguma spēkstacijas augšas bjefs, tā sauktais Ķeguma ezers, tādēļ ka spēkstacijas vieta no ainavas viedokļa ir veiksmīgi izvēlēta. Šodien HES darbības dēļ cilvēka spēkos nav mainīt esošo stāvokli ainavā. Taču ir iespējams un pilnīgi nepieciešams sakopt Daugavas krastus, likvidēt antropogēnās darbības negatīvās sekas: pārtraukt netīro ūdeņu ievadīšanu upē un izskaust vizuālo piesārņojumu. Pirms kaskādes režīma izveidošanas savas ģeomorfoloģiskās uzbūves, t. i., Pļaviņu svītas dolomītu, dēļ Daugavas ainava varēja lepoties ar Austrumeiropas līdzenuma upēm neparastiem dabas veidojumiem. Mūsu līdzenuma upēm neparasti, neraksturīgi bija tādi Daugavas krastu veidojumi kā Staburags un Oliņkalns, kā arī tā sauktais Pļaviņu kanjons visā tā garumā no Pļaviņām līdz Koknesei. Ne velti tautasdziesmās tieši šī Daugavas teces daļa ir tik bieži apdziedāta. Tagad Staburags saglabājies tikai mākslas darbos (eļļas gleznas, zīmējumi, gravīras u. c.) un fotogrāfijās, Oliņkalns un Pļaviņu klinšainie krasti — galvenokārt fotogrāfijās. Pļaviņu kanjona robežās atradās galvenās Daugavas krāces: Ščucijkrāce, Greizā, Zaļā, Grūbes-Priedulāja, Oliņkalna, Aizkraukles Grūbes, Lazdasgalvas, Lejas un Augšas Pūšļa un Zvirbuļu krāces. Šajā teces posmā Daugava ir pilnīgi iegrauzusies dolomītā, veidojuma it kā lielu dabas koridoru. Vecie plostnieki stāsta par neparastām izjūtām, kas viņus pārņēmušas, iebraucot Pļaviņu kanjonā un raugo-

Kokneses pilsdrupas.

ties uz vertikālajiem un augstajiem upes krastiem, zilo debesu strēmeli virs tiem un mutuļojošo Daugavu zem kājām.

Gribas ticēt, ka tautas atmiņā šie unikālie dabas veidojumi saglabāsies un ka Daugava kādreiz atkal atgūs savu brīvo tecējumu. Jācer, ka elektroenerģijas apgādes problēmas atrisināsies un Daugava atbrīvosies no tai uzspiestajām neekoloģiskajām hidroelektrostacijām. Tā, protams, būs sāpīga operācija, kas varbūt notiks tāltālā nākotnē.

Kā jau minēts iepriekš, dabas kompleksi Daugavas posmā no Jēkabpils līdz ietekai ir visai atšķirīgi. Teces daļā starp Jēkabpili un Pļaviņām ainava sevišķi neatšķiras no iepriekšējā (Daugavpils—Jēkabpils) posma ainavas. Seko Pļaviņu kanjons, visai unikālu dabas kompleksu simfonija. Tālāk lejtecē daži kanjona elementi parādās atsevišķās vietās krastu veidojumos gan garākos, gan īsākos posmos. Ainaviski iespaidīgi skati pēc applūdināšanas vēl joprojām vērojami pie Skrīveriem, saglabājušās ir arī terases lejpus Jaunjelgavas. Labajā Daugavas krastā praktiski redzama tikai kultūrainava, kreisais krasts mežaināks. Tuvāk Rīgai ainavā parādās vairāk urbanizācijas elementu, tā industrializējas.

Daugavas ainava no dabas estētisko resursu viedokļa nav pētīta. Šis izklāsts ir tikai neliels ieskicējums. Jāpiebilst, ka upju ainavu pētīšanai nav izstrādāta metodika, ar kuras palīdzību varētu dot

daudz maz objektīvu ainavas vērtējumu. Literatūrā gan sastopamas dažādas ainavas vērtēšanas tabulas, kas paredzētas galvenokārt agrārājai ainavai. Lietuviešiem, piemēram, ir izstrādāta tabula ar astoņdesmit rādītājiem ainavai un trīsdesmit rādītājiem skatu vietām. Tabula pārblīvēta, neērta un nedod faktisko ieskatu dabas kompleksu estētiskajā vērtībā.

Šeit ievietota tabula upju ainavu vērtēšanai. Pirms kāda upes posma ainavas vērtēšanas tas sadalāms apakšposmos pēc ainavu tipiem krastos: agrārā, meža, urbanizētā. Katrs posms vērtējams atsevišķi, iegūtās balles summējamas un summa dalāma ar apakšposmu skaitu. Iegūtais rezultāts būs kopējās ainavas vērtējums. Posmos, kur ainava samērā vienveidīga, šāds dalījums nav vajadzīgs.

Ja atsevišķo rādītāju vairums ir ar augstu vērtējumu (ballēm), posmam vajadzētu piešķirt aizsargājamo teritoriju statusu; ja pēc rādītājiem ainava ir laba, jāatrunā, kur un kas saudzējams; ja lielākā tiesa rādītāju ir ar zemu vērtējumu, ainavai nav estētiskas vērtības un saimnieciskajai darbībai praktiski nav ierobežojumu. Taču viena prasība vienmēr paliek — antropogēnajai darbībai nedrīkst būt negatīvu seku ne vizuālajā, ne ekoloģiskajā jomā.

Jāpiebilst, ka ieteiktā upju ainavas vērtēšanas metodika nav aprobēta un lietošanas gaitā tā var tikt mainīta un papildināta.

UPES AINAVAS ESTĒTISKO RĀDĪTĀJU TABULA

Nr.p.k.	Ainavas raksturīgās pazīmes un vērtējums
1.	<i>Ainavas pirmatnīgums, dabiskums</i> (pilnīgi pārveidota — 0, dabiska — 5, pirmatnīga — 10)
2.	<i>Ainavas gleznieciskums:</i> — plānu skaits (viens plāns — 0, vairāki plāni — 1, daudz plānu — 3) — perspektīvas (vidējās — 1, vidējās un tālās — 2)
3.	<i>Reljefa izteiksmīgums:</i> — paugurainība (līdzenums — 0, viļņots līdzenums, lēzeni pauguri — 1, izteikta paugurainība — 2) — pauguri un nogāzes (maz — 1, vidējs daudzums — 2, daudz — 3) — ieplakas, ielejas un gravas (redzamās un neredzamās) (maz — 1, vidējs daudzums — 2, daudz — 3)
4.	<i>Krastu izteiksmīgums:</i> — augstums (neliels, daži m — 0, vidējs, 5—10 m — 2, liels, 30 m — 4) — skatu vietas (maz — 0, vidēji daudz, pēc 5—7 km — 1, daudz, ik pēc 1—2 km — 2) — iežu atsegumi (mazizteiksmīgi — 1, izteiksmīgi — 2, sevišķi izteiksmīgi, daudz — 5)

5. *Upes gultnes izteiksmīgums:*
 - likumainība
(maza — 0, vidēja — 1, liela — 3)
 - krāčainība
(nav — 0, redzamas krāces — 1, redzams krītošs, burbuļojošs ūdens — 3)
 - peldvietas
(nav — 0, reti, ik pēc 5—10 km — 2, bieži, ik pēc 1—2 km — 3)
 - salas, sēres, lieli akmeņi
(nav — 0, vidēji daudz, ik pēc 3—5 km — 1, daudz, ik pēc 2—3 km — 2)
6. *Ainavas daudzveidība (dažādu ainavu tipu maiņa, kas vērojama, braucot pa upi laivā):*
(maza, ainavu tipi nemainās 5—10 km — 0, vidēja, ainavu tipi mainās ik pēc 3—5 km, ainavu tipu kontrastainība vidēja — 1, liela, ainavu tipi mainās ik pēc 2—3 km, ainavu tipu kontrastainība liela — 3)
7. *Kokaudzes:*
 - kopējā mežainība
(nav, maza — 0, vidēja — 2, liela — 4)
 - ir skujkoku meži
(mazi — 1, vidēji — 2, lieli — 4)
 - koku sugu dažādība
(nav, neizdalās — 0, izdalās — 1, sevišķi labi izdalās — 2)
 - mežu nogabali, birzis, puduri, grupas, rindas, lieli soliteri
(nav — 0, vidēji daudz — 1, daudz, labi izdalās — 2)
8. *Antropogēnās parādības:*
 - ciemati, sētas, atsevišķas ēkas, kas labi izdalās
(maz — 1, vidēji daudz — 2, daudz — 3)
 - ceļi, elektrolīnijas un telefona līnijas
(nav, neuzlabo ainavu — 0, ir, labvēlīga ietekme uz ainavu — 2)
 - lauku proporcionalitāte 1 — 3
9. *Cilvēka kultūras darbība:*
 - antropogēnie pieminekļi 1 — 3
 - pieminekļu nozīme (vietējās nozīmes — 1, republikas — 2, Vissavienības — 3)
10. *Ainavas monolitāte, monumentalitāte (ainava nav monolīta — 0, vidēji monolīta — 5, vienota, monolīta — 10)*

BRĀĻU DRAUDZE DOLĒ UN ŅEKAVĀ

Brāļu draudzes Vidzemē 18. gadsimta 30. gados nodibināja no Saksijas kā misionāri ieceļojušie hernhūtieši, kas uzskatīja sevi par husītu garīgajiem mantiniekiem un veidoja atsevišķu strāvojumu luterisma konfesijā. Tā reliģiski filozofiskais pamats bija Vācijā 17.—18. gadsimtā izplatītais piētisms (ar centru Halles universitātē), kas pretstatā ortodoksālā luterisma racionālajai ievirzei par galveno cilvēka dvēseles dzīvē uzskatīja personiskā reliģiskā pārdzīvojuma dziļumu. Tas arī, viņuprāt, noteica cilvēka vērtību, nevis viņa sociālais vai mantiskais stāvoklis laicīgajā pasaulē. Hernhūtieši prasīja no savas draudzes locekļiem tikumisku un askētisku dzīves veidu. No kristīgās ticības dogmām hernhūtieši lielāko vērtību vērtēja Jēzus — Dieva jēra — ciešanām un grēcinieku atpestīšanai. Šie uzskati hernhūtiešiem palīdzēja ātri atrast pieeju latviešu zemnieku dvēselēm un apvienot viņus brāļu draudzēs. Zemnieki līdz šim laikam ar kristīgo ticību bija saistīti galvenokārt tikai ārēji, bez kristīgo dogmu un pat mehāniski iekalto lūgšanu izpratnes. Taču jāteic, ka arī hernhūtiešu sludinātās kristīgās ticības dogmas atbalsojās zemnieku prātos visai īpatnēji.

Hernhūtiešu dibinātās brāļu draudzes Vidzemē atbalstīja pietiski noskaņotie muižnieki un garīdznieki, brāļu draudžu centrs bija Vidzemes vidiene. 1743. gadā šī kustība aptvēra 25 baznīcas draudzes,¹ kurās lielākas vai mazākas ticīgo grupas savukārt piederēja pie brāļu draudzēm, — tādu šais novads bija 50%—75% iedzīvotāju.

Brāļu draudzes cēla savus saiešanas namus, kur sprediķoja no tautas nākuši tētiņi, kur izpaudās pašu zemnieku ierosme garīgajā un vēlāk arī laicīgajā dzīvē.

¹ Vārdam «draudze» laika gaitā ir bijušas vairākas nozīmes; šai rakstā tas lietots kā konkrētai baznīcai piederīga ticīgo kopa un arī novads, ko šie ļaudis apdzīvoja. Vidzemē draudzes novads bija arī administratīva vienība, kurā parasti ietilpa vairāku muižu teritorijas. Brāļu draudze turpretim apvienoja ticīgo grupas, kas nebija cieši saistītas ar kādu noteiktu baznīcu vai draudzes novadu.

Šis latviešu tautas pirmās patstāvīgās organizācijas formas nozīme, tās pozitīvie un atsevišķie negatīvie aspekti ir aprakstīti un izanalizēti L. Adamoviča, A. Apīņa, J. Zuša, M. Kaudzītes, A. Johansonā, G. Straubes darbos.² Šā raksta mērķis nav vispusīgs brāļu draudžu darbošanās apskats, tajā skartas tieši Doles draudzē konstatētās šā zināmā mērā sektantiskā, taču kultūras attīstību veicinošā reliģijas novirziena izpausmes. Raksta novadpētnieciskā ievirze nosaka Doles draudzē darbojošos personu un atsevišķu sētu izvirzīšanu apraksta centrā.

Doles draudze bija vienīgā vieta Daugavas krastos, kur izveidojās brāļu draudze.

Doles kristīgās draudzes sākums tiek saistīts ar 12. gadsimtā Mārtiņsalā celto baznīcu, taču karu rezultātā 18. gadsimta situācija bija tāda, ka 1726. gadā Doles draudzes baznīcu uzcēla Ķekavā, arī šīs draudzes plašākā teritorija atradās Daugavas kreisajā krastā, tajā ietilpa Ķekavas, Pulkarnes un Bērzmēntes ļaudis. Mācītājmuiža, tāpat kā agrāk, bija Doles salā apmēram četras verstis no baznīcas. No attālākajām draudzes zemnieku sētām līdz baznīcai bija 10—14 verstis.

Pēc Ziemeļu kara un Lielā mēra (1710. g.) Doles draudzē bija palikuši tikai 209 cilvēki, apmēram 15% no agrākā skaita. Šie ļaudis bija seno tradīciju un teiku glabātāji lībiešu sen apdzīvotajā novadā. Iedzīvotāju pieaugums bija gan dabisks, gan mehānisks, un 1744. gadā Doles draudzē dzīvoja jau 1597 personas.³ Iedzīvotāju absolūtais vairākums bija zemnieki, taču šai draudzē mita arī latviešu un vācu amatnieki, daži skolotāji, krodzinieki (gan latvieši, gan vācieši) un, protams, draudzes mācītājs.

Kara un mēra izpostītajā zemē luteriskā baznīca bija zaudējusi pat tos ārējos panākumus, kas zviedru valdīšanas laikā Vidzemē tika sasniegti baznīcas apmeklēšanas ziņā, kristīgās ticības elementāro dogmu zināšanā, arī skolu darbības jomā. Dievnamu un skolu ēkas bija sadedzinātas vai pussabrukušas, mācītāji miruši mērī vai aizvesti gūstā. Arī lasītpratēju bija palicis maz. Jaunieceltie mācītāji vairumā bija mazizglītoti labas dzīves tīkotāji, daži pat ar kriminālām tiesmēm un izdarībām.⁴ Dabiski, ka šādos apstākļos pastiprinājās t. s.

² Adamovičs L. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieki 1700—1740. — R., 1933. — 577 lpp.; Apinis A. Neprasot atļauju. — R., 1987. — 221 lpp.; Zutis J. Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gs. 20. gados. — R., 1956. — 226 lpp.; Zutis J. Baltijas jautājums XVIII gs. — R., 1951. — 468 lpp.; Kaudzīte M. Brāļu draudze Vidzemē. — R., 1877. — 136 lpp.; Johansons A. Latvijas kultūras vēsture 1710—1800. — Stokholma, 1975. — 578 lpp.; Straube G. Vidzemes brāļu draudžu kustības piekriētņu skaita dinamika // LPSR ZA Vēstis. — 1988. — Nr. 6. — 52.— 64. lpp.

³ Liepiņa Dz. Vidzemes zemnieki un muiža. — R., 1983. — 19., 22., 24., 25., 33.—187. lpp.

⁴ Adamovičs L. Vidzemes baznīca..., 55.—57., 147., 148., 195. u. c. lpp.

elkdievība. Taču zemnieki nevarēja iztikt bez baznīcas ceremonijām, jo zviedru laikos izdotie stingrie noteikumi par bērnu kristīšanu, laulībām un mirušo apglabāšanu bija spēkā arī 18. gadsimtā. Par to nepildīšanu draudēja sods.

Bargā baznīcas pārstāvja vietā Vidzemē ieradās sprediķotāji, kas pret dzimtbūšanā nospiešajiem zemniekiem izturējās kā brāļi. No Hernhūtes atnākušie amatnieki centās ieķļauties zemnieku vidē. Pats hernhūtiešu kustības dibinātājs grāfs N. L. Cincendorfs ceļā vidū sniedza roku dzimtzemniekam Ķīšu Pēterim kā sev līdzīgam.⁵ Šo pārdzīvojumu Pēteris nekad neaizmirsā.

Dolē brāļu draudzes kustībai pamatus lika piētiski noskaņotais mācītājs Johans Frīdrihs Zilmanis (*Sielmann*). 1737. gadā Cincendorfs viņu ieteica Valmiermuižas īpašnieci grāfienei Hallartei, pazīstamai brāļu draudzes atbalstītājai. Zilmanis bija Vācijā, domājams, Jēnā, studējis filozofiju. Brāļu draudzē Vācijā bīskaps Ničmanis (*Nitschmann*) viņu bija ordinējis par mācītāju. Zilmanis kļuva par Hallartes mājas garīdznieku. Dīvos gados viņš iemācījās latviešu valodu. 1739. gadā Zilmanis aizgāja no Valmiermuižas uz Doli par draudzes mācītāju. Zilmanis sprediķoja ar lielu pārliecības spēku, un viņa vārdi krita ļaužu izmocītajās sirdīs. Jo Doles un Ķekavas ļaudīm, tāpat kā citiem latviešu zemniekiem, negāja garām ne rīkstes, ne siekstas... 1742. gadā Puziņu, Kliņķu, Pilbartu, Gaņģu un Abrandu māju saimnieki sūdzējās tiesu iestādēm, ka Doles muižas pārvaldnieks B. G. Vilde nelikumīgi paaugstinājis klaugas un smagi sodījis zemniekus. Vilde draudējis pakārt aiz kājām un pātagot līdz nemaņai Abrandu saimnieka Evarta znotu Jostu, jo viņš atteicies iet par saimnieku nolaistajās Kauču mājās, kuru iepriekšējais saimnieks ar visu ģimeni bija aizbēdzis. Draudu ietekmē Josts aizgājis uz Kaučiem, nodzīvojis tukšajā mājā trīs dienas un pakāries...⁶

No Zilmaņa mutes zemnieki dzirdēja vārdus, ka «visas pasaules valdnieks sargā savus ļaudis». Zilmanis pat bija pārsteigts, ka viņa sludinātā mācība tika uzņemta tik atsaucīgi. Īsā laikā viņš ieguva ap 70 jaunās mācības piekritēju.

Brāļu draudze Dolē, tāpat kā citur, atklāti darbojās līdz 1743. gadam, kad cariene Elizabete Petrovna pēc Baltijas muižnieku un mācītāju ierosinājuma to aizliedza. Brāļu draudzes darbības izmeklēšanai tika iecelta komisija, kas Dolē darbojās 1743. gada martā.

⁵ Johansons A. Latvijas kultūras vēsture..., 265. lpp.

⁶ Apriņķa komisāra R. fon Felkerzāma (*Völkersahm*) vadītā izmeklēšanas komisija nesaskatīja pārvaldnieka vainu un norādīja zemniekiem nesniegt tiesu iestādēm maznozīmīgas sūdzības. Toties Rīgas namnieks Timermanis, kam muiža bija ieķīlāta sakarā ar lielāku aizdevumu muižas īpašniekam, Vildi atlaida no viņa ieņemamā amata. Viņa vietā pieņemtais pārvaldnieks Reinfelds pret zemniekiem izturējās cilvēcīgāk.

Šai sakarā uzrakstītie protokoli⁷ ir avots, kas mums sniedz priekšstatu par Doles draudzes zemnieku dzīvi un domāšanas veidu pirms apmēram 250 gadiem. Izmeklēšanas komisijas priekšsēdētājs bija virsleitnants barons O. R. Igelstrēms (*Igelström*), locekļi — kapteinis H. fon Knorings, Lielvārdes mācītājs J. Andrea un mācītājs G. J. Dīcs (*Dietz*). Saskaņā ar toreizējo kārtību, nopratināšanai iepriekš tika uzrakstīti jautājumi, šoreiz to bija 121. Tie attiecās galvenokārt uz brāļu draudzes rīkotajiem pasākumiem un reliģisko dogmu izpratni. Nebija jautājuma par cēloņiem, kas draudzes locekļiem likuši pievērsties «jaunajai mācībai».

Pirmie tika noklaušināti Doles draudzei piederīgie vācieši — Pulkarnes muižas pārvaldnieks asesors G. Šrēders (*Schröder*), agrākais Pulkarnes muižas pārvaldnieks, tagad baznīcpriekšnieks E. fon Šēlens (*Scheelen*), Ķekavas muižas pārvaldnieks Mārtiņš Paulīns, Doles muižas pārvaldnieks G. Reinfelds un 8 vācu tautības amatnieki. Uz komisijas jautājumu varēja atbildēt jebkurš no klātesošajiem. Vairums klusēja, aktivitāti izrādīja baznīcpriekšnieks Šēlens, kurpnieks J. Francis, kalējs M. Hermanis un mucinieks G. Kinders. Šēlens stāstīja, ka viņš jāšus izsekojis brāļu draudzes locekļus, kad tie dziedādami baros staigājuši pa mežiem, arī naktī. Vērojis, kā viņi pēc baznīcā pabeigtā dievkalpojuma cēlušies pāri Daugavai un kailu galvu devušies uz mācītājmuižu. Šēlens gājis uz latviešu sprediķi 1741. gada Vasarsvētkos un redzējis, ka pēc dievkalpojuma kādam brālim dzeltenās drānās sekojuši daudzi vīrieši un sievietes un visi devušies uz Doles zemnieka Bikšu mājām. Brālis, sēdēdams rijas priekšā uz baļķiem, stāstījis apkārtstāvošajiem ļaudīm par Sodomas un Gomoras pilsētām, kuras Dievs sodījis ar sēra un uguns lietu iedzīvotāju netikumības dēļ. Tāpat iešot šai draudzei, ja mazā dievbijīgā pulciņa (tas ir, brāļu draudzes) dēļ tā netikšot žēlota. Šēlenam garām jānot, ļaudis smējušies un teikuši: «Tur jāļ vācietis,» — kā vēlāk uzzinājis, teikuma turpinājums bijis — «ar savu zirgu uz elli...». Bikšu saimnieks nepiederot pie brāļu draudzes, bet nozīmīga persona viņu vidū esot audējs Pēteris. To pašu Vasarsvētku pirmajā naktī saiets bijis Odukalnā, otrā naktī — Bābu purvā, bet trešajā — netālu no Kalna Bauriem. Tagad par nakts saietiem vairs nedzirdot, un, kā viņam stāstījis Lejas Bauru brāļiem nedraudzīgais Jēkabs, tas esot Šēlena jādeļēšanas dēļ. Šēlens neesot atļāvis savam krodziniekam kā nerram pa naktīm blandīties — par to Šēlens saņēmis piezīmi no mācītāja.

Kurpnieks Jirgens Francis paskaidroja, ka mācītājs katru gadu braucot uz Valmieru un paliekot tur savas trīs nedēļas; tad latviski

⁷ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 237. f., 1. apr., 1. lieta, 1.—802. lp.

un vāciski sprediķojot mastu šķirotāja Šteinhauera atsūtītais students, no Rīgas nākot arī kāds friziera zellis Kēlers (*Koeler*) un svētdienās ļaudis no Rīgas, Milgrāvja u. c. Mucinieks G. Kinders un Doles muižas pārvaldnieks G. Reinfelds zināja, ka dievkalpojumā un saietā, kas kopā ilguši sešas stundas, ne reizi nav skaitīta Tēvreize. Kurpnieks Hermanis izteica savu nepatiku par mācītāju, kas dažiem vācu draudzes locekļiem nevēloties noturēt atsevišķu dievkalpojumu, jo viņam esot citas avis. Saietos zemnieku sētās dažreiz piedaloties arī mācītājs; Rendeļu mājās sprediķojot vīri, sievas, puīši un meitas, un šīs runas esot šausmīgas. Muciniekam Kinderam bija nepatīkami, ka arī viņa sieva piederēja pie draudzes un ne tikai svētdienās, bet divreiz nedēļā arī darbdienās vakaros krēslas stundās devās uz saietiem dažādās zemnieku sētās. Tur sievas dziedot no latviešu dziesmu grāmatām. Saietus vadot vīri, kas paši neprotot lasīt.

Uz visiem jautājumiem vācu aptaujāto grupa nevarēja atbildēt. Neviena no viņiem nebija dzirdējis, ka brāļi baznīcu (Baldones) būtu dēvējuši par «grēka pirti».

Doles draudzes trīs pērminderu, divu muižas ieceltu zemnieku tiesnešu⁸ un dažu citu zemnieku nopratināšanā papildus noskaidrojās, ka jauneklis Kristians no Kalna Vēberiem sūtīts mācīties uz Valmieru.⁹ Precētie brāļi katru otrdienu un piektdienu pulcējās Kalna Vēberu mājās, precētās māsas — pie Doles kalēja, bet puīši un meitas — Lejas Bauru mājās, kur noturot reliģiskas apceres — «stundas» — un dziedot no brāļu draudzes dziesmu grāmatas, kas izdota Rēvelē (Tallinā); Jāņu nakti brāļi un māsas pavadot baznīcā. Vīriešu vecākais Lejas Bauru Andrejs ejot uz Ādažiem lūgšanas turēt. Lejas Vēberu saimniece pat pavadījusi uz kapiem kādu mirušu māsu, tikai pirmsdien pārnākusi mājās. Pulkarnes Ennes saimnieks — zemnieku tiesnesis Jēkabs — zināja, ka mācītājs ar brāļu un māsu pulku devies uz Baldones baznīcu. Turiens mācītājs viņus attiecīgi «aizvadījis», tad atnācēji kopā ar baldoniešiem noturējuši lūgšanas Ennes Jura mājā.

Šī apjautāto grupa stāstīja par brāļu un māsu rakstiskiem sakiem ar Valmieru un Rīgu; nesen esot saņemta arī ziņa no Straupes, ka tur komisija savu darbu izbeigusi. Lejas Vēberiene par to ļoti priecājusies. Komisija noskaidroja, ka šī pati Lejas Vēberiene un

⁸ Pēc viduslaiku ieraduma tiesībām katru personu varēja tiesāt tikai viņa kārtas piederīgie. Līdz pat pagastu tiesu nodibināšanai 19. gadsimta sākumā muižnieki iecēla zemnieku tiesnešus (*Rechtsfinder*), kuru pienākums (teorētiski) bija noteikt sodus par mazākiem pārkāpumiem un būt klāt soda izpildīšanā. Faktiski sodus noteica muižas īpašnieks. Taču gadījumos, kad augstākas tiesu iestādes izmeklēja zemnieku sūdzības, tika pratināti zemnieku tiesneši.

⁹ Valmiermuižā bija Hallartes dibināts skolotāju seminārs.

Kalna Vēberiene, Lejas Bauru Anne un viņas māsa Ilze protot lasīt un rakstīt; lasīt protot mācītāja kalps Jēkabs — viņi saņemot vēstules, lasot tās un mācoties dziesmas.

Par tā dēvētajām brāļu un māsu mīlestības maltītēm tika iztaujāta mācītājmuižas saimnieka Stundas Dāvja meita Anne, kas kalpoja mācītāja mājā. Ik pēc četrām nedēļām brāļi un māsas, arī tie no Rīgas, salasoties pastorātā, sākumā pie slēgtām durvīm noturot garīgos vingrinājumus, lasot no Bībeles, lūdzot Dievu. Tas notiekot no pulksten desmitiem līdz vieniem. Pēc tam pulksten divos pēc pusdienas klājot galdus ar alvas traukiem, sudraba karotēm, servjetēm. Galdā liekot arī gaļu; vīnu nesot Šteinhauers. Kopš mācītājs pārvedis sievu, mielasti notiekot dārzā, kur iekārtoti sēdekļi.

Trešdienās pie mācītāja sanākot pulciņu vecākie; mācītājs viņu stāstīto pierakstījis grāmatā. Tagad šī grāmata esot nozudusi. Puķa Juris, kas arī agrāk pastorātā kalpojis, stāstīja, ka saieti reizēm turpinājušies naktī aiz slēgtām durvīm. Stundas Anne viņu pārlabojā, ka tas noticis tikai vienu reizi, piedalījušās vienīgi māsas un tās vēlāk aizsūtītas uz riju gulēt.

Stundas Dāvis vēl pastāstīja, ko zvanīķis dzirdējis no skolotāja: Šteinhauers atvedis 60 baļķus saiešanas nama būvei, un šis nams būšot lielāks par skolu.

Laba daļa zemnieku pauda neapmierinātību ar mācītāju. Viņš rūpējoties galvenokārt par «atgrieztajiem», bet esot bargs un noraidošs pret pārējiem, saukdams tos par pagāniem. Daudzus nepieņemot pie dievgalda, kristībās noraidot nepatīkamus krustvecākus; nepavadot mirušos. Mācītājs atteicies apglabāt kapsētā Staķu Jāņa tēvu, kas acīmredzot bija no mācītāja pretinieku pulka. Kad tēvs apbērēts bez mācītāja ziņas, tas līcis nelaiķi izrakt un nest baznīcā. Tā arī izdarījuši, pēc tam kapsētā apglabājuši. Par mācītāju sūdzējās 21 zemnieks. Sevišķi neapmierināts bija Pulkarnes krodznieks Kasars Būmanis — viņš esot devis mācītājam zaķi, divas irbes un vērsa cepeti, bet mācītājs viņa bērnu neesot pavadījis uz kapsētu. Pēc tam komisija aicināja liecināt brāļu draudzes vecākos un Doles skolotāju Ēvaldu Rīpu (*Riep*). Lejas Bauru Andrejs un Bikšu Pēteris atzina, ka ir vīru pulka vecākie un viņu pārziņā ir divi brāļi un 12 atmodinātie, kas vēl uzņemami brāļos. Lejas Vēberu Viļums un Kiņņu Juris pārziņāja 14 atmodinātos puīšus. Sievu sirdis ir bijušas atsaucīgākas mācītāja sludinātajai mācībai. Trīs vecāko — Kalna Vēberu saimnieces Maijas, Lejas Vēberu saimnieces Trīnes un Doles kalējienes Līzes pārziņā bija septiņas māsas un 20 atmodinātās sievas. Meitu pulciņā bez vecākajām Lejas Bauru Annes un Ilzes bija divas māsas un deviņas atmodinātās — tātad kopā 75 personas. Skolotājs Rīps paskaidroja, ka gatavojoties iestāties draudzē.

Ar brāļu draudzes locekļiem tika apspriesti šim reliģijas virzienam būtiski jautājumi. Vispirms iztirzāja pulciņu vecāko pienāku-

mus. Bikšu Pētera un Kiņņu Jāņa izpratnē viņu uzdevums bija sekot brāļu uzvedībai, kā arī norisēm viņu dvēselēs. Lejas Bauru Trīne par savu pienākumu uzskatīja piešķirt pulciņu sanāksmēm zināmu kārtību; kad māsas cita caur citu runānot un raudot, nepieciešams viens, uz ko visiem jāklausās.

Jautājumu par grēku jau bijis ierosinājis kalējs M. Hermanis. Doles skolotājs viņam izteicies, ka atmodinātie var grēkot, cik tik. Skolotājs Rīps paskaidroja, ka viņa vārdi nepareizi izprasti, viņš esot teicis, ka apžēlota dvēsele nespēj apzināti grēkot. Mācītājmuižas kalps Jēkabs, lasītpratējs un grāmatnieks, sacīja, ka grēki varot būt gan ļauni, gan labi. Lejas Bauru Andrejs skaidroja, ka brālība neuzņemot lepnos, bet tos, kas atzīst savu grēcīgumu un meklē piedošanu. Kristus par grēciniekiem ir izcietis, un caur viņu nāksot piedošana. Kalna Vēberu Maija uzsvēra hernhūtiešiem tik nozīmīgo principu — tiešo reliģisko pārdzīvojumu: viss, kas dzīvē nav saskaņā ar evaņģēlija mācībām, vispirms jāatklāj savā sirdī. Lejas Bauru Trīne piemetināja, ka mieru un žēlastību var rast tikai caur Kristus celsmi.

Komisija pārbaudīja vecāko un citu brāļu un māsu lasītprasmi un to, kā viņi izprot Bībeli. Bikšu Pēteris neprata lasīt, viņa vietā Bībeles tekstu nolasīja cits brālis. Pēteris pēc tam runāja par Jēzus labdarību: viss cilvēku taisnīgums neko neesot vērts, taisnīgi viņi kļūstot vienīgi caur Kristu. Lejas Vēberu Trīne pati lasīja un skaidroja norādīto Bībeles tekstu, lika klausītājiem pie sirds būt modriem un tulkoja kārdināšanas jēdzienu. Komisijai šķita, ka Trīne it kā zina Dieva vārdus, bet tie plūduši neskaidri cits caur citu. Trīnei uzdeva nolasīt arī kādu dziesmu no brāļu draudzes Rēvelē izdotās grāmatīņas (Rīgā iespiest to neizdevās) un jautāja, kas ir dziesmā minētais pravieša gars. Trīne domāja, ka pravieša gars nāk caur Jēzu.

Eksaminējot pārējos brāļus un atmodinātos, komisija konstatēja, ka viņi slīktāk lasa, vājāk izprot kristīgo ticību. Daži atmodinātie nezināja bausļus. Visumā komisija tomēr bija apmierināta ar noklausināto zināšanām reliģijā, jo neatmodinātie zemnieki lielāko tiesu nezinot neko.

Par celsmes stundām vecākie apstiprināja iepriekšējo liecinieku teikto, arī par t. s. mīlestības maltītēm, bet bez sīkiem aprakstiem. Jāņu nakti baznīcā pavadījis tikai meitu pulciņš toreizējās vecākās Kačas vadībā, un tas noticis tikai vienu reizi. Baznīcas durvis bijušas vaļā, jo tām sabojājusies slēdzene. Kopā ar meitu pulciņu dziedājis arī skolotājs ar sievu un meitu. Skolotājs devis šim nakts saietam sveci. Dziedāšana, kā zināms, bija nozīmīga celsmes stundu sastāvdaļa. Arī tālajos gājienos uz baznīcām un saietiem brāļi un māsas dziedāja sevišķi iemīļoto pārfrāzēto dziesmu «Nāc, tu latvju pestītājs» un «Nāciet kopā, bēdu ļaudis!».

No Bīķerniekiem uz Doles saiešanām nāca Staņņu ļaudis. Ierosinātāja bijusi Jāņa sieva Marija, viņai sekojis Oto un tikai tad

Marijas vīrs Jānis. Gīzes pusmuižnieks Andrejs jau veselu gadu apmeklējot saietu Ķekavas Kalna Vēberu mājās, kur mācot Lejas Bauru Andrejs un Bikšu māju audējs Pēteris. Mācītājs uz Biķerniekiem nenākot. Kuplastes Dārte saietos piedalījās jau trīs gadus, par neapmierinātību savam vīram Ansim.

No Biķernieku ļaudīm komisija uzzināja, ka brāļu un māsu laulība jāslēdz pēc vecāko norādījuma. Kas no tā atsakās, tam pulciņš jāatstāj. Laulības mērķis ir vienīgi cilvēku dzimuma turpinājums — vēlāk paskaidroja arī mācītājs Zilmanis. Komisija jautāja Biķernieku zemniekiem, vai viņi vienmēr spējot lūgties no sirds. Izrādījās, ka vienmēr tas neesot iespējams.

Milgrāvja zemnieks Brēdes Miķelis komisijai atbildēja, ka viņa dēls, iepriekšminētais mācītāja kalps Jēkabs, pirms trim gadiem bijis aizbēdzis uz Kurzemi, pēc gada ieradies Dolē un iestājies pie mācītāja par kalpu; viņš protot lasīt, un mācītājs solījis iemācīt arī rakstīt. Lūgšanas pirms un pēc maltītēm viņš neskaitot, jo mācītājs to neliekot darīt. Dievu vajagot lūgt ar saviem, nevis iemācītiem vārdiem. Komisija jautāja, vai Jēkabs neesot tēvam teicis, ka visi neatgrieztie piederot velnam. Brēdes Miķelis apgalvojis pretējo, pēc Jēkaba domām, visi atgrieztie būšot eņģeļi. Viņu ticība esot tik stingra, ka viņi varot bez bailēm pārgulēt kapsētā, pat neticīgu cilvēku kapu tuvumā.

Interesanti, ka komisija šos jautājumus pašam Jēkabam neuzdeva.

Brāļu draudžu locekļi apmeklēja dievkalpojumu arī kaimiņu draudzēs. Ne tikai Baldonē, bet arī Milgrāvī pie baznīcas sievas aicinājušas baznīcēnus atgriezties, jo neticīgajiem esot Dievs uz mēles, bet velns sirdī.

Ādažu ļaudis, kam Ādažu mācītājs atteicis reliģiskās apceres jeb celsmes stundas, gājuši uz Rīgas Jāņa baznīcu, kuras bēniņos celsmes stundas noturēja Rīgas brāļu draudzes mācītājs F. B. Blaufūss (1697—1756). Pēcāk viņi piedalījušies Doles brāļu saietos.

Salaspilī un Dolē bija uzturējies kāds Indriķis ar sievu: viņš ļoti asi izteicies par mācītājiem — salaspilieši ar savu mācītāju jau esot ellē, labāk lai ejot klausīties Doles mācītāju... Indriķis vēlāk no šā apvidus aizgājis. Pie brāļiem uzturējušies arī citi zemnieku bēgļi, Miķelis no Madlienas un vēl kāds Pēteris.

Doles saiešanu apmeklētāji no citām draudzēm arī tikuši pieņemti t. s. mīlestības maltītēs, ja viņi šai laikā bija ieradušies. Mīlestības maltītes, domājams, bija plaši saieti. Gan noklaušinātie, gan brāļi atbildēja, ka tās bijušas sanāksmes pēc dievgalda. Spriežot pēc baznīcas grāmatas ierakstiem, vismaz reizi gadā pie dievgalda tikušas pieņemtas visas ar hernhūtiešiem saistītās personas kopā ar ģimeni. Kādā 1740. gada svētdienā pie dievgalda gāja 27 ģimenes,

kopā 87 cilvēki, bet 1742. gada desmitajā svētdienā pēc Vasarsvētkiem — 30 ģimenes, kopā 116 cilvēki. Abos gadījumos piedalījās arī skolotāju ģimenes. Uz mīlestības maltītēm Dolē ieradās arī mastu šķirotājs Jānis Šteinhauers (1705—1779) ar ģimeni — sievu Barbaru, brāli Danielu (1720—1761), vēlāko cīnītāju par namnieku tiesību iegūšanu, un, iespējams, ar 1732. gadā dzimušo vecāko dēlu Janni. Mielastā piedalījās arī turīgās pārcēlāju Raņķu dzimtas pārstāvji, taču par viņu vēlākajām attiecībām ar brāļu draudzi trūkst tuvāku liecību. Turpretim Iļģuciema zvejnieku amata vecākā Hinrika Krastiņa dzimta piederēja pie brāļu draudzes vairākās paaudzēs. Hinrika dēls Jirgens (arī Juris, miris 1790. gadā) sūtīja savu 1762. gadā dzimušo dēlu Jēkabu mācīties uz Hernhūti, 1799. gadā viņš atradās vēl turpat.

Ko brāļu draudzes dalībnieki sprieda šais saietos, kur mācītājs esot piedalījies tikai sākumā? Nav šaubu, ka Rīgas brīvie latvieši Dolē meklēja kopību ar saviem tautasbrāļiem. Šteinhauera vadībā Iļģuciemā un Dzegužkalna apkārtnē darbojās brāļu draudze ar 30 (pēc citiem datiem, 70) locekļiem, mīlestības mielastus viņš varēja noturēt sava tēva Matisa un savos īpašumos. Taču domājams, ka tieši Dolē tika pārstāstītas sentēvu atmiņas par laikiem, kad lībieši bija brīvi un viņiem pašiem bija savi valdnieki. Mācītājs Blaufūss, kas pārzināja Rīgas brāļu draudzi, to acīmredzot labi zināja. Viņš savā latviešu valodā sarakstītajā manuskriptā «Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu» vērsās pret seno laiku nostāstiem un pret to, ka «daži, to vecu laiku atminēdamies, sūdz, skrien un raud par šādām tādām lietām». Blaufūss uzsvēra, ka senlatviešu ķēniņi nav bijuši īsti ķēniņi, bet tikai zemnieki.¹⁰ Tātad latvieši arī pēc 600 gadiem nebija aizmirsuši, ka viņi agrāk bija brīvi cilvēki. Kad 1753. gadā tika izdota vācu valodā tulkotā Indriķa Livonijas hronika, šīs atceres tika dokumentāri apstiprinātas. Indriķa hronika stāvēja Šteinhauera grāmatu plauktā, tātad viņam bija pazīstama Latvijas 13. gadsimta vēsture. Šo grāmatu vēlāk mantoja viņa dēls Daniels Gotlībs (1748—1811).

Jānis Šteinhauers visu mūžu palika uzticīgs brāļu draudzei un luteriskās konfesijas piētiskajam novirzienam. Par to liecina viņa grāmatu klāsts — N. L. Cincendorfa raksti, piētistu centrā Hallē izdotie M. Lutera sacerējumi, piētista H. Frankes sprediķi u. c. Raksturīgi, ka starp reliģiska, vēsturiska un praktiska satura grāmatām nebija neviena daiļdarba.¹¹ Savu meitu Margareti Eleonoru

¹⁰ Sk.: *Apinis A.* Rokrakstu grāmatas 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē // *Raksti I, Latvijas PSR Valsts bibliotēka.* — R., 1964. — 82., 83. lpp.

¹¹ *Pētersone V., Svarāne M.* Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē // *Bibliotēku zinātnes aspekti.* — R., 1980. — 47.—61. lpp.

(1743—1822) viņš lika uzaudzināt Hernhūtē, kur viņa pēc hernhūtiešu ieskatiem 25 gadu vecumā tika apprecināta ar Johanu Gotfrīdu Meseršmitu. Vēlāk, Rīgā dzīvojot, viņa sarakstījās ar brāļiem Hernhūtē. Dēls Jannis kļuva par brāļu draudzes mācītāju Anglijā, vairākas meitas pēc apprecēšanās dzīvoja vācu brāļu draudzes kolonijā Sareptā pie Volgas.

Brāļi un māsas, kā redzējām, pēc labākās izpratnes atklāti apliecināja savus reliģiskos uzskatus. Brāļu draudzes pulciņš bija pārliecināts, ka viņu dvēseles stāv pāri tiem, kas nespēj jaunajai mācībai sekot, gan šai, gan nākamajā dzīvē, kaut arī viņu miesa nav paglābta no pāridarījumiem un mokām.

Mācītājs Zilmanis turpretim jau bija sapratis, ka viņa darbošanās Dolē kļūst bīstama. Gandrīz uz visiem komisijas pārmetumiem viņš atbildēja ar vispāratzītām kristīgās mācības dogmām, noliedzams sakarus ar Hernhūti. Viņa dziļi ticīgajam pulciņam esot tikai zināma līdzība ar hernhūtiešiem. Viņi šo vārdu nemaz nepazīstot. Turklāt viņš neesot pieņēmis pie dievgalda tos, kam tas nepienākas pēc baznīcas likuma. Par sava pārpratuma kļūdu viņš atzina tikai mirušā pārapbedīšanu.

Pēc brāļu draudžu aizlieguma t. s. klusā gājiena laikā Zilmanis atklāti vairs nevadīja savas avis. Tās vēl vairākus gadus meklēja garīgo veldzi gan Rīgas Jāņa baznīcā, gan Dzegužkalnā pie Jāņa Steinhauera vai sanāca kopā naktīs mežā. Saiešanas nams Dolē netika uzcelts arī pēc 1764. gada, kad Katrīna II bija mīkstinājusi strikto brāļu draudžu aizliegumu. Par brāļu draudzes atjaunošanos Doles draudzē 18. gadsimta beigās un 19. gadsimtā ziņu nav. Avotos nav ziņu arī par to, ka Dolē būtu radušies brāļu draudzes hroniku sacerētāji vai brāļu dievbijīgās dzīves aprakstītāji, kā tas bija Vidzemes vidienē. Taču arī Daugavas krastos zemnieki paši sasauca sanāksmes bez mācītāja piedalīšanās, kur svētrunas teica un Bībeli skaidroja brāļi un māsas. Diemžēl nav zināms, vai šais saietos tika pārrunātas arī dzimtcilvēku laicīgās dzīves grūtības, jo šādi jautājumi iepriekš sastādītajā iztaujāšanas programmā nebija iekļauti. Toties šie dokumenti ir saglabājuši ziņas par Doles draudzes zemniekiem un zemniecēm, kas izcēlās no anonīmās dzimtļaužu masas, spēja aizrautīgi ticēt hernhūtiešu mācītāja sludinātajām ticības dogmām, gan izprotot tās sektantiski, kā tas bija raksturīgi apspiesto tautu reliģiskajām kustībām.

*

18. gadsimta 60. gados dzimtbūtnieciskā bardzība Doles draudzē atkal pastiprinājās. Agrāko muižas pārvaldnieku Reinfeldu bija nomainījis inspektors P. F. Šics (*Schütz*), kas solīja novilkt zemniekiem veco ādu un radināt pie disciplīnas. Par atteikšanos uzsākt

saimniekot pamestās mājās viņš spārdīja agrāko brāļu draudzes līdzjutēju Vaivodu Jāni, kas tomēr eksekūciju pārcieta. Brāļu draudzes locekli Ennes Indriķi par mājās aizmirsto birku¹² Šics aiz matiem norāva zemē un mežonīgi spārdīja, bet, kad Indriķis mēģināja bēgt, saķēra un sita ar suņu pātagu. Septiņu nedēļu laikā Indriķis noasiņoja, līdz lielās mokās nomira. Pēdējo reizi viņš vēl bija atvilcis kāzās Vaivodos; uzaicināts ēst un dzert, viņš atbildēja: «Es šai saulē vairs nedzeršu, man jau pietiek.»

Mācītājs Zilmanis atļāva Indriķi apglabāt bez tiesas apskates, lai gan zināja, ka viņš muižā sists. Viņa brāļi neesot pastāvējuši uz to, ka Indriķis miris no sitieniem. Lietu pret inspektoru Šicu ierosināja muižas Ipašniece baroniete Marta Boije, bijušā Baltijas ģenerālgubernatora P. Lasī (*Lacy*) meita. Vidzemes Zemes tiesa 1769. gadā atzina Šicu par vainīgu un sodīja ar naudassodu — 500 dālderiem (puse Doles baznīcai, puse Zemes tiesai) un grēku nožēlošanu Doles baznīcā trīs svētdienās. Nomas līgumu tiesa viņam tomēr neatņēma.¹³

Mācītājam Zilmanim tiesa izteica nopietnus pārmētumus par atļāvu apglabāt Indriķi. Mācītāja neiejaukšanās zemnieku un pārvaldnieka attiecībās šai nopietnajā gadījumā mazināja draudzes locekļu saprašanos ar viņu. Zilmaņa saites ar piētiski noskaņotajiem muižniekiem Kampenhauzeniem (Ungurmuižā, Veselavā) turpināja pastāvēt. 1756. gadā daļa Vidzemes muižnieku ierosināja aicināt Zilmani uz vakanto mācītāja vietu Rīgas Jēkaba baznīcā. Turpretim Vidzemes virskonsistorijas vadība šo priekšlikumu kategoriski noraidīja, jo viņš kā Cincendorfa piekritējs esot stipri kaitējis Vidzemes baznīcai un daudz dvēseļu pamudinājis uz tukšo hernhūtisko jūsmošanu. Zilmanis neesot pierādījis, ka ir atteicies no saviem agrākajiem kaitīgajiem uzskatiem...

Mācītājs Zilmanis nomira 1770. gadā 59 gadu vecumā kā Doles draudzes mācītājs un tika apglabāts Doles draudzes baznīcā.

Nedaudz ziņu saglabājis par Doles brāļu draudzes locekļiem 18. gadsimta otrajā pusē. Kādreizējais vīru pulciņa vecākais Lejas Bauru saimnieks Andrejs nomira 73. dzīves gadā, atstādams 6 bērnus un 12 mazbērnus. Bijušie brāļu draudzes locekļi turējās diezgan savrupi. Liecība tam ir bērnu kristības viņu ģimenēs, kur par kūmām tika aicināti domubiedri. 1762. gadā Doles kalēja Jāņa meitiņas Līzes kūmas bija Bikšu māju audēja Pētera sieva Līze, Vaivodu Jāņa sieva Anne un Bikšu Pētera dēls Pēteris. Bikšu Pēteris kļuva par pērminderi. Kalna Vēberu Kristiāns, ko 1740. gadā sūtīja mācīties uz Valmieras semināru, pēc tā beigšanas līdz 1751. gadam bija

¹² Kociņš, uz kura atzīmēja nostrādātās klašu dienas utt.

¹³ LVVA, 109. f., 3. apr., 550. lieta, 1.—107. lp.

skolotājs Dolē. 18. gadsimta 60. gados Doles skolā strādāja Jēkabs Čislevics (*Tschislewitz*).

Skolotāju un, iespējams, arī mācītāja ietekmē Doles draudzē bija pieaudzis lasītpratēju skaits. 1773. gadā šeit bija jau 55% pieaugušo lasītāju, viņu vidū vairums bija vīrieši, kamēr, kā jau redzējām, lasīt un rakstīt pratējas 18. gadsimta pirmajā pusē bija galvenokārt sievietes.¹⁴

Nav zināms, kāpēc t. s. klusais gājiens, kas pēc brāļu draudzes slēgšanas 1743. gadā Vidzemes vidienē un Rīgā turpinājās līdz šā aizlieguma atcelšanai 18. gadsimta 60. gados, Doles draudzē apsīka. Taču brāļu draudzes islaicīgās pastāvēšanas laikā brāļi un māsas bija vingrinājušies garīgās nodarbībās, vadījuši pulciņus, bijuši personiskā un rakstiskā saskarē ar citu draudžu ievērojamākajiem pārstāvjiem. Līdz ar to bija cēlusies viņu pašapziņa, tāpat Doles draudzes vispārējais izglītības un kultūras līmenis, kā tas bija visos brāļu draudžu novados.

¹⁴ LVVA, 233. f., 1. apr., 6. lieta, 329.—338. lp.

NĀVES SALA

Daugava izsenis ir bagāta salām. Par daudzām no tām paaudzēs saglabājušies dažādi nostāsti, citas klāj noslēpumainības plīvurs. Taču vienai — kas salu pulkam negaidot pievienojās pirmā pasaules kara laikā — Latvijas vēsturē ierādāma īpaša vieta. Nāves sala, kā to iedēvēja latviešu strēlnieki, liekot šim apzīmējumam aizskanēt tālu abpus Daugavas, tolaik gan vairāk līdzinājās pussalai. Par salu upes kreisā krasta ieloka attālākā daļa kļuva pusgadsimtu vēlāk, kad sakarā ar bēdīgi slavenajiem dabas pārveidošanas plāniem resp. hidroelektrostacijas celtniecību Daugavas vecā gultne iepretim Salaspils dolomīta pārstrādes rūpnīcai pazuda Rīgas HES ūdenskrātuvē. Virs ūdens palika tikai krasta augstākā daļa ar 30. gados Nāves salas aizstāvjiem uzcelto pieminekli. Latviešu strēlnieku un krievu kareivju asinīm bagātīgi slacītais zemes stūrītis, viņu pašai aizliedzīgi aizstāvētās pozīcijas rešoru birokrātiem izrādījās gluži vienaldzīgas.

Tas notika 1915. gada septembrī; krievu karaspēks uz dienvidaustrumiem no Rīgas atkāpās un Ikšķiles apkaimē pārgāja uz Daugavas labo krastu, nodedzinot aiz sevis tiltu. Jau pēc tam izrādījās, ka upes kreisajā krastā palikušas vairākas aizkavējušās rotas. Tām pa pēdām sekoja vācu jātnieki, tāpēc šo rotu kareivji turpat krastmalā steigšus izvēršās aizsardzībai, piespiežot vajātājus apstāties. Drīz vien minētās rotas saņēma papildspēkus un uzdevumu noturēt nelielo placdarmu, kas turpmāk, līdzīgi īsam ķīlim, iespiedās vācu karaspēka izvietojumā.

Dokumenti liecina, ka Krievijas armijas augstākās virspavēlniecības, tāpat Ziemeļu frontes štāba oficiālajos ziņojumos šī nelielā teritorija Daugavas kreisajā krastā tikusi saukta par Ikšķiles priekštilta nocietinājumu jeb, lietojot militārajā vēsturē ieviešanos attiecīgo franču terminu, *tête de pont*. Taču latviešu strēlnieki, kuriem nākamajā pavasarī lika aizstāvēt šo «karsto» iecirkni, kur pretinieka lodes un šāviņi ik brīdi meklēja kārtējo upuri, kā jau teikts, izvēlējās daudz atbilstošāku nosaukumu.

1916. gada aprīlī Nāves salas aizstāvju spēku papildināšanai Daugavas labajā krastā pie Ikšķiles ieradās 3. Kurzemes un 2. Rīgas

latviešu strēlnieku bataljons. Jau nākamajā naktī pēc ierašanās kurzemnieku rotas nomainīja krievu kareivjus Nāves salas labajā iecirknī. Tā agrākie aizstāvji tikai vietām bija ierīkojuši kārtīgus ierakumus, toties citur tie bija pavisam sekli — šausanai no ceļa vai pat guļus. Tas nu strēlniekus nevarēja apmierināt. Turklāt pavisam nedaudz bija patvertņu, tās pašas izrādījās sakrautas no pamestajās lauztuvēs ņemtajiem ģipšakmens gabaliem. Nepieļaujami riskanti bija balstīt aizsardzību tikai uz vienu ierakumu līniju. Tādēļ strēlnieki tūlīt pat stājās pie pozīciju pilnveidošanas.

Dienā par pozīciju nostiprināšanu nebija ko domāt, jo, tiklīdz vācieši pamanīja kādu kustību ierakumos, tā nekavējoties uzsāka intensīvu apšaudi. Visi darbi bija jāveic nakts tumsas aizsegā. Lai tie ritētu raitāk, jau pēc nedaudz diennaktīm uz Nāves salu nosūtīja arī 2. Rīgas bataljona vienu rotu. Naktīs no Daugavas otra krasta piegādāja nepieciešamo munīciju un kokmateriālus (baļķus, dēļus u. c.), pārtiku, arī darbarīkus. Centimetru pa centimetram tika padziļināti ierakumi un satiksmes ejas, cita pēc citas nostiprinātas patvertnes un veidota otrā ierakumu līnija.

Darbus Nāves salā parasti pārtrauca neilgi pirms rītausmas. Pēc «naktsmaiņas» pienācās atpūta, taču to parasti izjauca vācu lielgabali un mīnmetēji. Tāpēc divās trīs nedēļās izsika gan fiziskie spēki, gan nervu enerģija. Pavēlniecība to zināja un sekoja regulārai Nāves salas aizstāvju nomaiņai.

Pat atrodoties vistiešākajā nāves ēnā, kur gan mazai neuzmanībai, gan vienkārši nejausībai bija dzīvības cena, latviešu strēlnieki saglabāja optimismu un labsirdīgu humoru. To varam vērtēt arī kā sava veida paš aizsargāšanos, labi zinot, ka pietiek zaudēt dūšu un jau esi spēris platu soli pretī iznīcībai. Vēl vairāk, par spīti kaļķakmens un ģipša putekļiem, kas, gluži kā milti dzirnavās, pārklāja it visu: seju, rokas, šauteni, ietērpu, strēlnieki centās ievērot tīrību un kārtību. Visgrūtāk to panākt bija pēc lietus, kad puīši pukodamies smēla ūdeni no ierakumiem un centās nepakrist slidenaļos un lipīgajos dubļos.

Kad 3. Kurzemes bataljonu nomainīja 2. Rīgas bataljons, kurzemnieku rotas, atgriezušās Daugavas labajā krastā, steidzās uz Gaušīņu māju apkārtnē izbūvētajām zemnīcām. Kaut cik izgulejuši miegu un pirti nopērušies, viņi vairākas dienas pavadīja atpūtā. Tad atkal atsākās kaujas mācības, gatavošanās jaunām cīņām.

Ne visi atgriezās no Nāves salas. Ik diena palielināja zaudējumu sarakstu, kurā tika uzskaitīti kritušie, ievainotie un kontuzētie. Starp citu, no ievainojuma un kontūzijas nespēja izvairīties abi latviešu strēlnieku bataljonu komandieri J. Kalniņš un J. Francis.

Ar apķērību, drosmi un aukstasinību Nāves salā izcēlās latviešu strēlnieku izlūki. Naktīs viņi turēja nepārtrauktā sasprindzinājumā vāciešu priekšpostenus. Lai gan darbības lauks bija ārkārtīgi ierobe-

žots, izlūki pamanījās klusi nocelt pa gūsteknim, kā trofeju atstiept kādu ložmetēju vai atvilkt pretinieka dzeloņstiepli «ežus». Saniknotie vācieši steidzās atspēlēties, un pēc veiksmīga izlūkgājiena nākamā diena parasti pagāja zem ienaidnieka šāviņu un mīnu krusas. Pretēji krievu artilēristiem, kuru baterijas atradās aiz Daugavas, viņi lādījumus netaupīja. Vācieši bieži apšāudīja pāri Daugavai uzcelto kājnieku tiltu, tāpat kuģišus, kas pārvadāja karavīrus vai municiju.

Reizi pa reizei izlūki veica īpašus uzdevumus. Kādā jūnija naktī 2. Rīgas bataljona drošminiekiem bija jāpošas uz rudzu pļauju. Mazāk izrakņātajā un izdangātajā neitrālajā joslā agrākajos Līvesmuižas tīrumos krietni pastiepušies stiebrī traucēja pārredzēt un apšāudīt ienaidnieka priekšējo tranšeju. Tikmēr citi strēlnieki uzcītīgi raka tuneli uz vācu pusi, tiecoties nokļūt tuvāk ienaidniekam. Izrādījās, ka līdzīgi rikojušies arī vācieši. Pārsteigumu nevienai no pusēm tā arī neizdevās sagādāt.

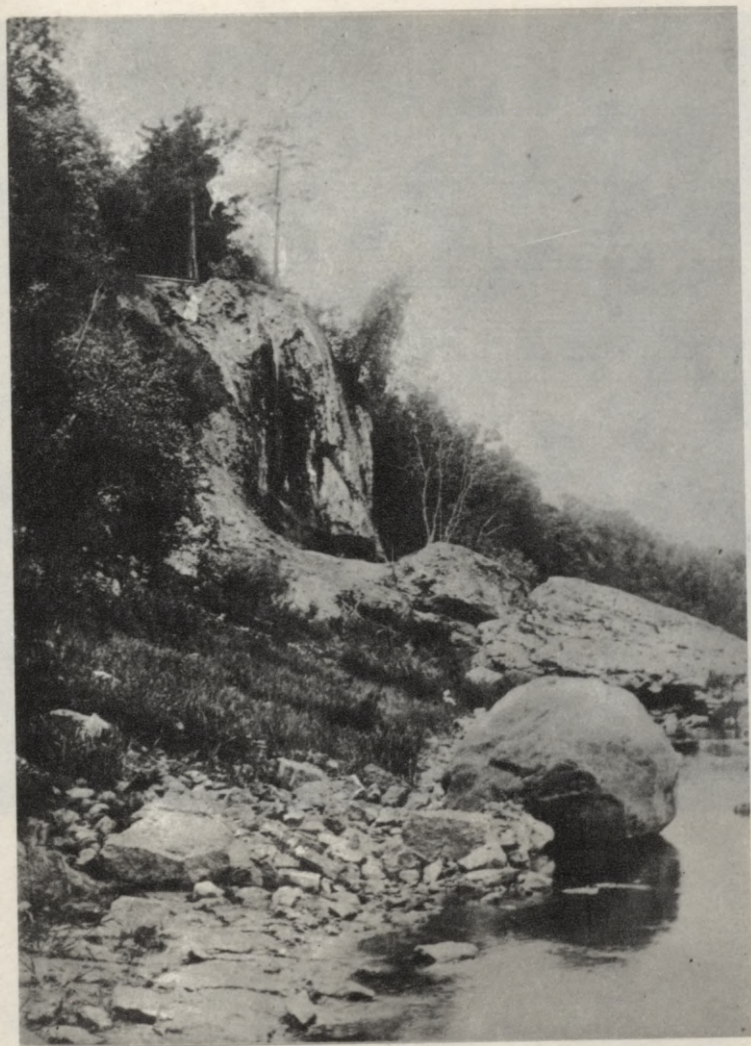
1916. gada vasarā tika uzbūvēts jauns tilts pār Daugavu. Viļuma* karotājiem tas bija kā dadzis acī. Viņu artilēristi tiltu ilgi apšāudīja, gan bez nopietniem panākumiem. Bojātās vietas ātri tika salabotas. Tas gan nenozīmēja, ka vācu artilēristi būtu neprāšas vai nelaiimes putni. Neizpalika veiksmē arī pretiniekam, piemēram, kad kāds šāviņš nogremdēja vienu no kuģišiem. Tādos gadījumos kļuva garākas koka krustu rindas Daugavas labajā krastā, uz kuriem pārvēda un apbedīja bojā gājušos karavīrus.

Nāves salas aizstāvji modri vēroja pretinieka tuvējo aizmuguri, lai savlaicīgi pamanītu indīgo kaujas gāzu palaišanu. Diemžēl Nāves salai šīs šausmas nepagāja secen. Tolaik gan latviešu strēlnieku vietu pozīcijās bija ieņēmušas 173. Kameņecas kājnieku pulka rotas. Nelaimīgas sagādīšanās dēļ šo rotu rīcībā nebija gāzmasku. Tas maksāja neiedomājami dārgu cenu: gāzu uzbrukuma laikā pulks tika iznīcināts.

25. septembrī (pēc vecā stila) plkst. 5 no rīta telefonisti ziņoja baismīgo vēsti no Nāves salas: «Gāzes! Vācieši palaiduši indīgās gāzes!» Ar kaujas trauksmi piecelts, 2. Rīgas latviešu strēlnieku bataljons ieņēma ierakumus Daugavas labajā krastā. Upe nebija gāzu vilnim nepārvarams šķērslis, un drīzumā saindējušos netrūka arī tur. Tomēr ar Nāves salu salīdzinājuma nebija un nevarēja būt; 173. kājnieku pulkā šausmīgās mokās mira gandrīz pusotra tūkstoša karavīru.

Kritiskajā situācijā tika nolemts uz Nāves salu nosūtīt latviešu strēlniekus. Tas bija vakarpusē. Kādos apstākļos notika strēlnieku nosūtīšana, vēlāk izklāstīja 2. Rīgas bataljona 4. rotas strēlnieks J. Ranks:

* T. i., Vilhelma II.

Es zinu, kam tu raudi, Staburadze,
Drīz dzelmju naktī nogrims skaistums viss,
Vien pretī zvaigznēm vērsies kaila radze,
Ko glāstīs vēja atrauts mākonis.

(1925. gads. Autors nezināms.)

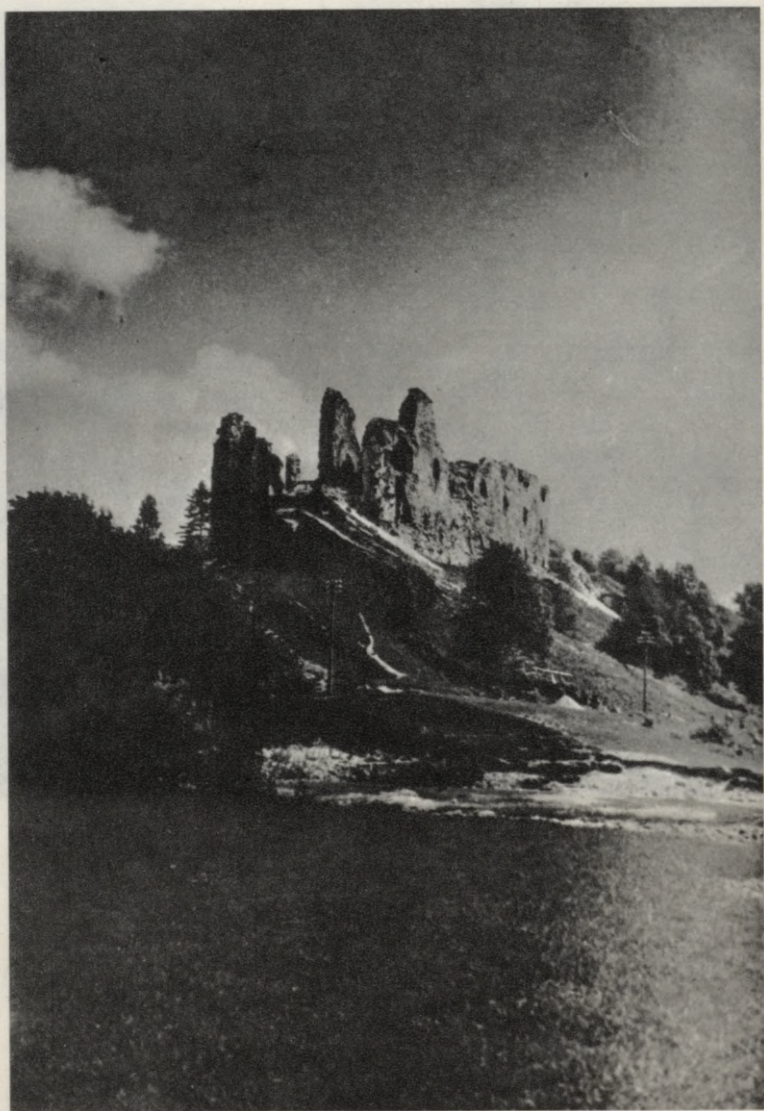

«Pērses krasts, mīļā zeme tu mana...»
(20./30. gadi. K. Ilmeņa foto.)

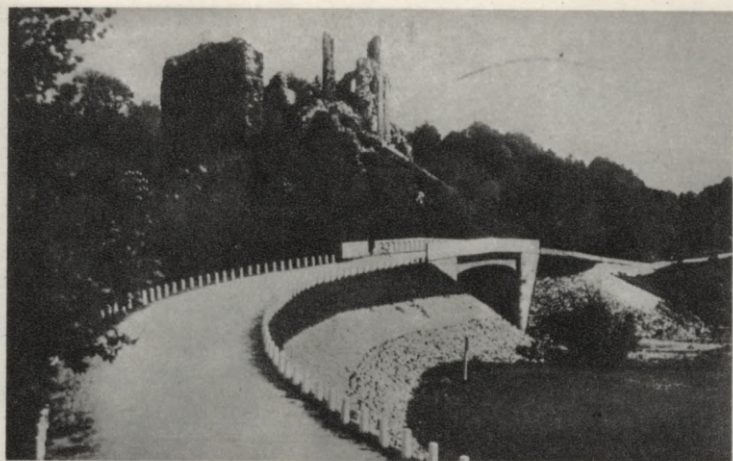

Mūžam nemierpilnais Liepavots...

(50./60. gadi. A. Dingas foto.)

Cik majestātiskas reiz pacēlās Kokneses pilsdrupas...
(30. gadi. Autors nezināms.)

Latvijas baltie ceļi aicina...
Tilts pār Pērses upi — saspridzināts.
(30. gadi. K. Vībura foto.)

Es vēlos ar «Staburadzi» aizbraukt, kaut vai tikai sapnī,
līdz Staburagam, dziedot «Kam raudi tu, ak, daiļā Staburadze...».
(30. gadi. Autors nezināms.)

Skaista mana zeme dzimtā! (Skats no pilsdrupām.)

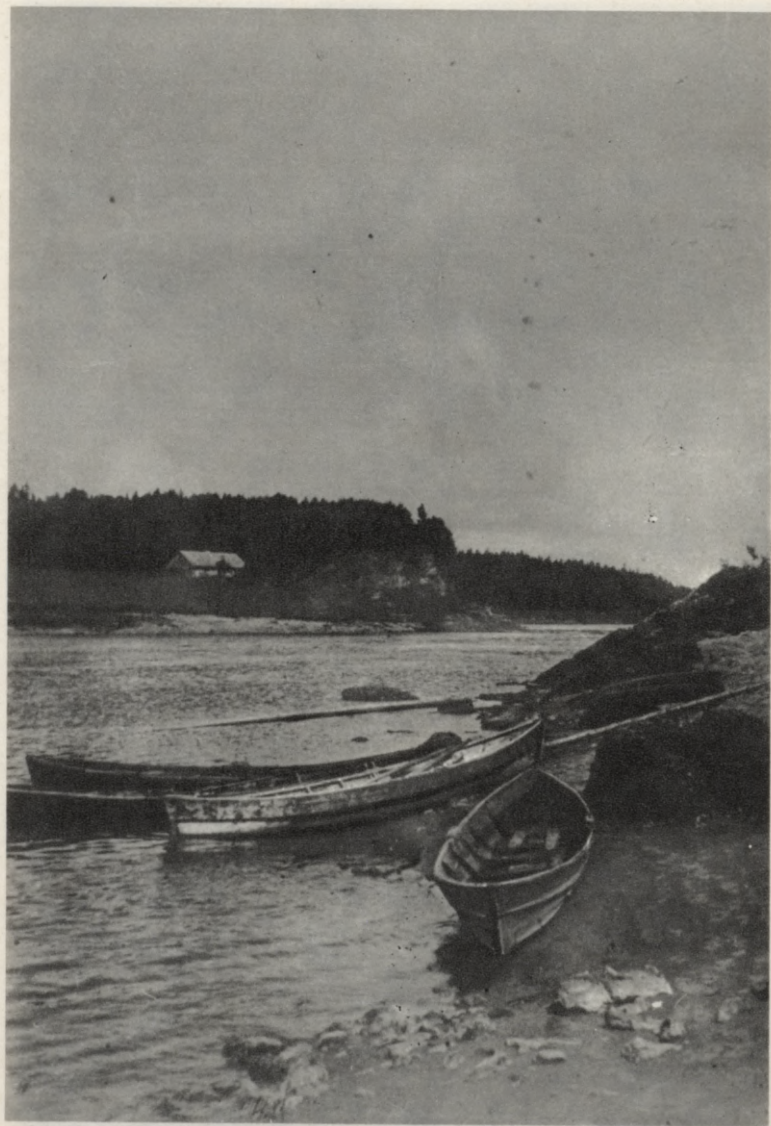
(30. gadi. V. Upiša foto.)

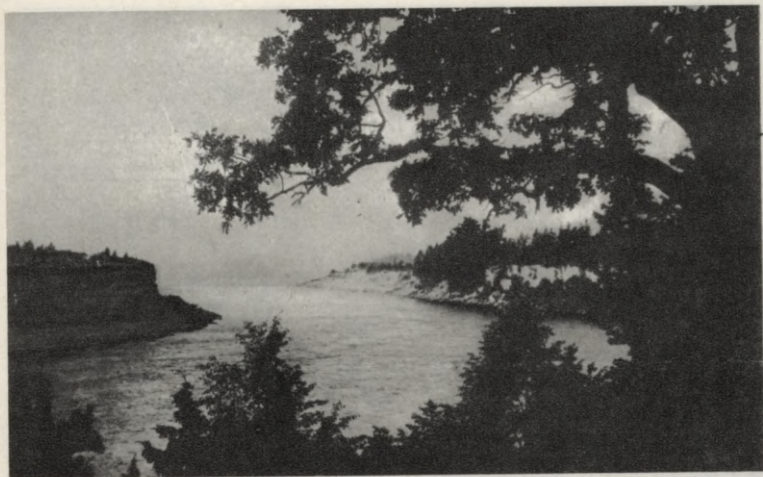
Kur palika prāmji un prāmnieki,
kur palika jaunības sapņi un cerības?
(20. gadu beigas. Autors nezināms.)

Uz prāmja zirgu pajūgi un zemnieki,
bet lepnais pukšķinātājs «Gulbis» ved pilsētnieku mādāmas no tirgus.
(30. gadi. V. Krūmiņa foto.)

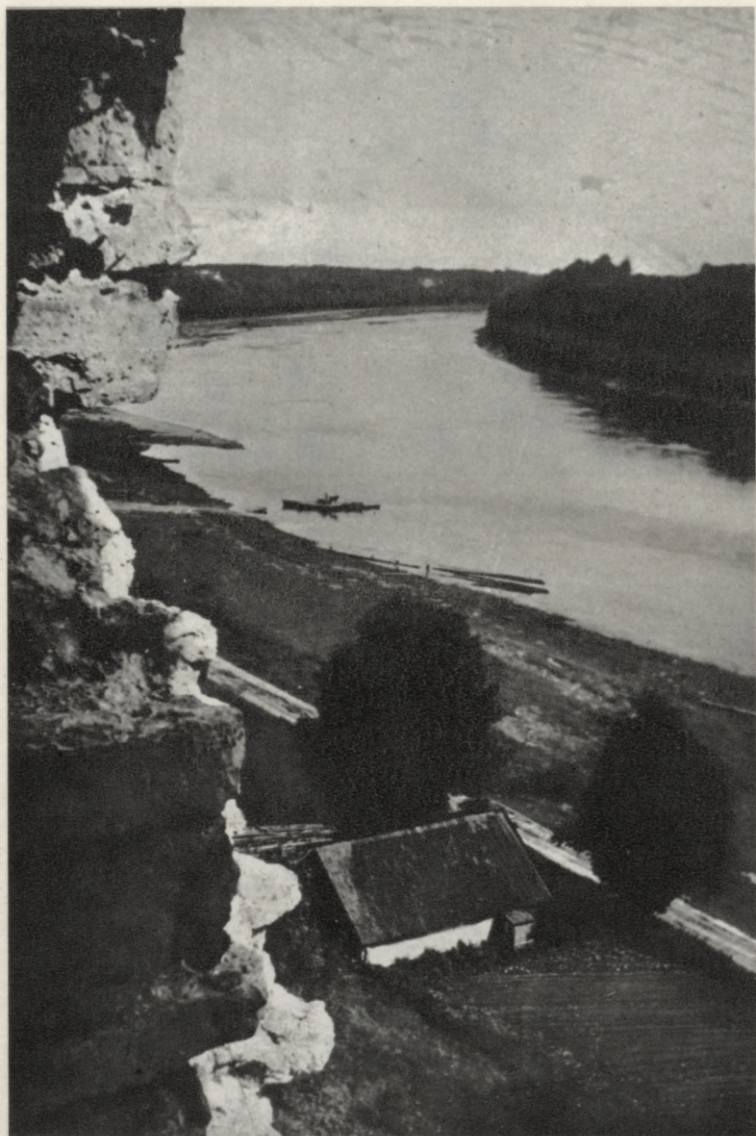
Bij arī laivas un zvejnieki, bij Daugavas nēģi un zuši...
(Ap 1922. gadu. V. Priedes foto.)

Vareni ozoli stāvēja krastos, sveicot saullēktus daudzus...
(30. gadi. V. Upīša foto.)

Vai tik šajās piramīdās pie Daugavas nav apglabāti mūsu senči?
(30. gadi. V. Upīša foto.)

Mūsu tautas likteņupe — kāds varens plūdums!
(1924. gads. V. Priedes foto.)

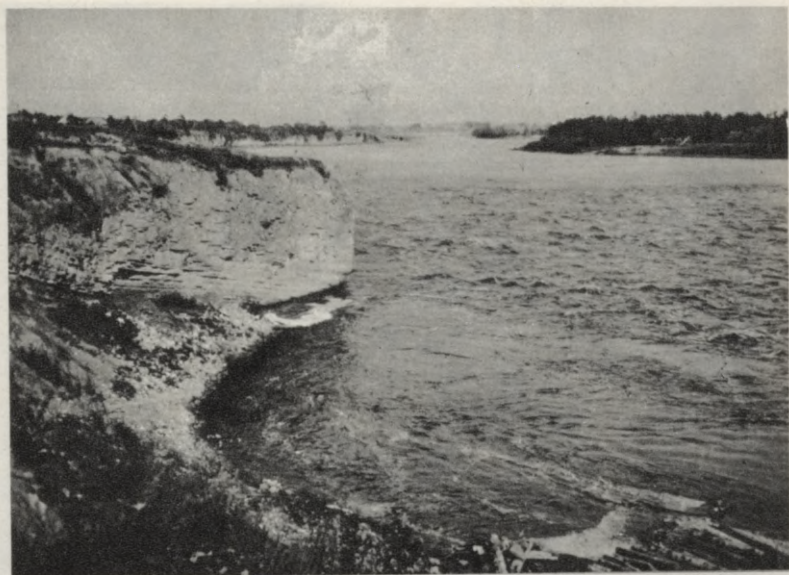
Aicināt aicina: nāc sēdies laiviņā...
(30. gadi. V. Upīša foto.)

Kur straujais ūdens plūdums,
tur krāces, tur arī plosti un plostnieki.
(30. gadi. V. Upīša foto.)

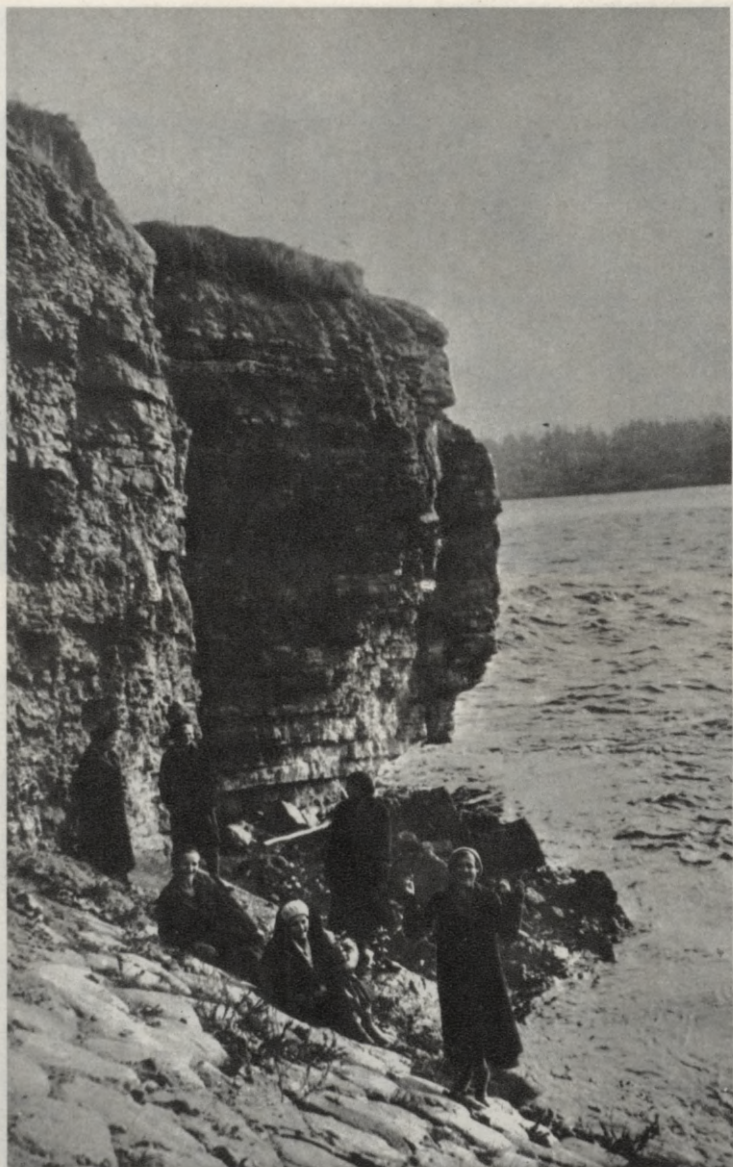
Arī tači bija Daugavas rota.
(1925. gads. Autors nezināms.)

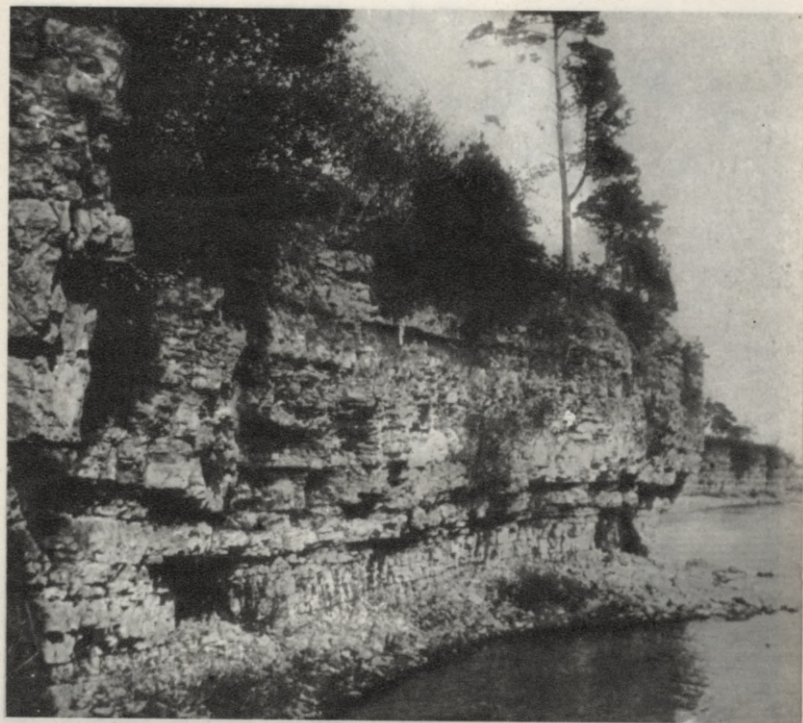
«Daugaviņa puto balta...»
(20. gadu beigās. E. Ragaļa foto.)

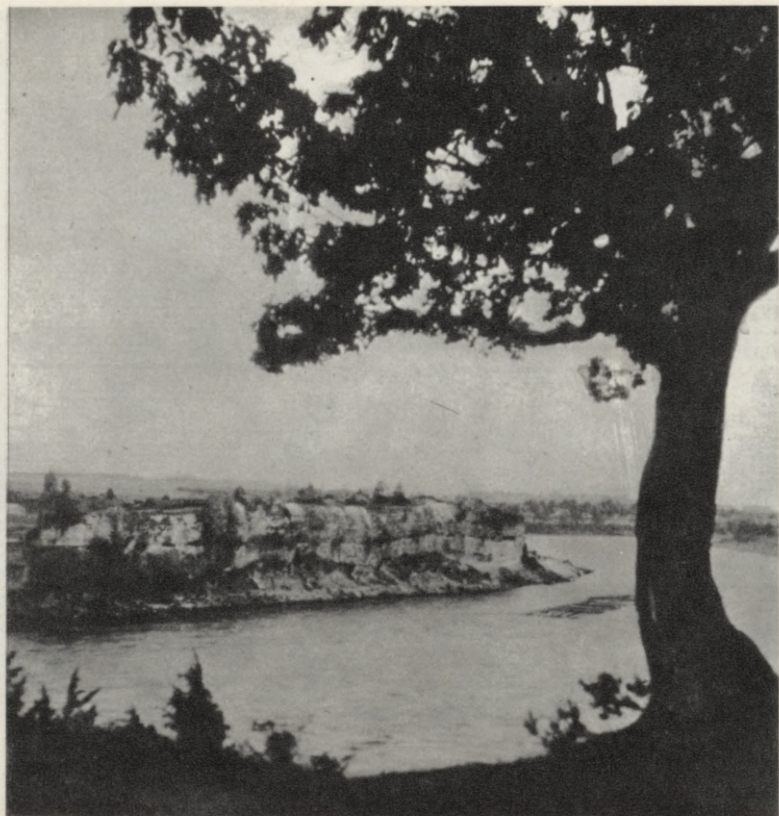
Seno dienu liecinieces Lielvārdē.
(1931. gads. G. Zemīša foto.)

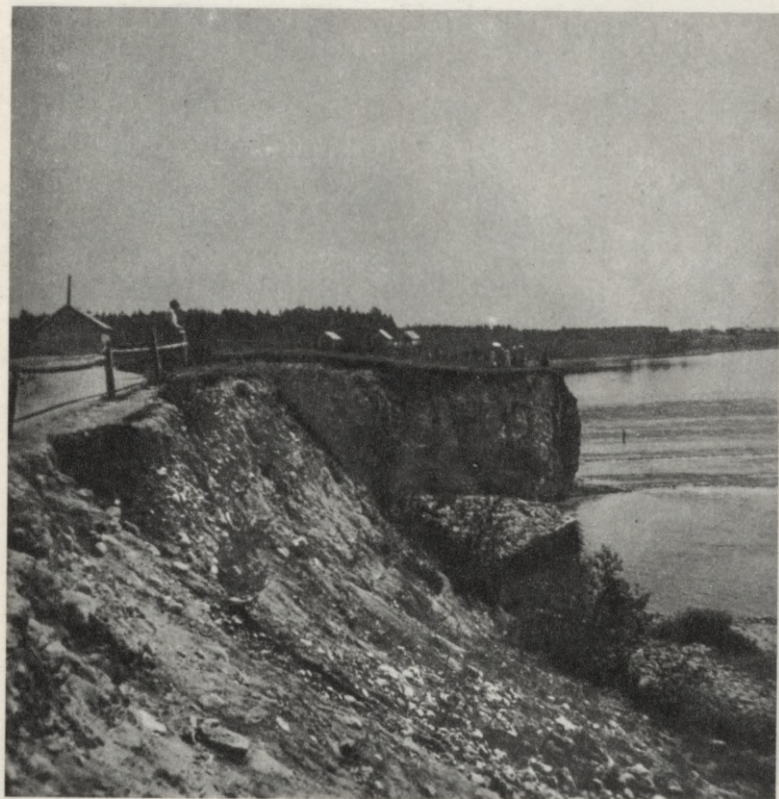
Tik jāņem ota rokā un jāuzbur glezna par Daugavas sargiem.
(20. gadu beigās. Autors nezināms.)

Kāds miers un spīts!
(1928. gads. E. Rāgeļa foto.)

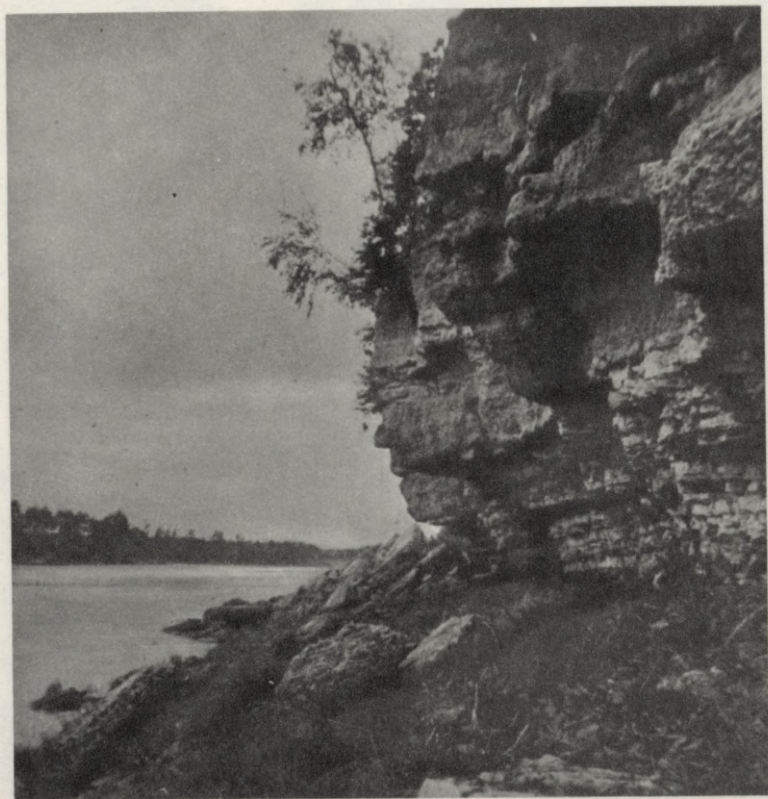
«Kad es stāvu tavos krastos...» (Skats uz Sēlpili no Oliņkalna.)
(20./30. gadi. P. Šmita foto.)

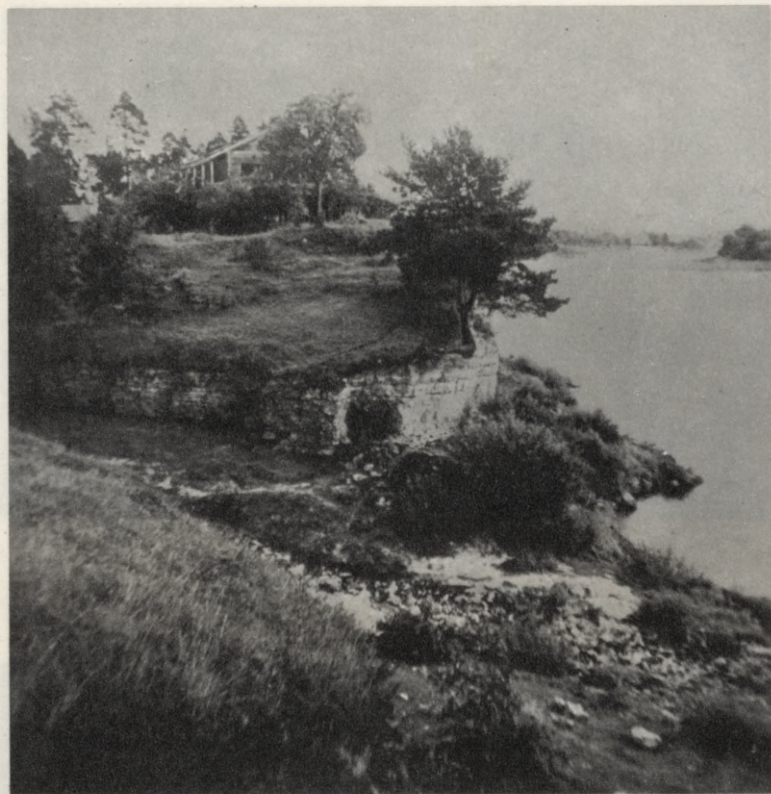
«Ņemšu darišu sev galu, stāvus lekšu Daugavā,» — tā dziedāja kādreiz,
bet šodien — ūdens taču netīrs, apdomājies!

(Ūdenskritums «Velna atvars».)

(20./30. gadi. P. Šmita foto.)

Daugavas krasti pie Stukmaņa muižas, kur reiz mitis
«Baltās grāmatas» karalis.
(20./30. gadi. P. Šmita foto.)

Ieklausieties Lukstiņupes čalā.

Klau, vai tā nestāsta par Jersikas pili un ļaudīm, kas še reiz dzīvojuši?

(20./30. gadi. P. Šmita foto.)

Agrāk tik bij vīri un arī zivis varenas!
(Ap 1910.—1915. gadu. Autors nezināms.)

Kad lašu loms ir krastā, tad makā lati krīt.
(30. gadi. Autors nezināms.)

«Cel mani pār Daugavu...»
(30. gadi. E. Tālanta foto.)

Pāri laikam jaunkundzes sveicina mūs!
Kur esat jūs, Daugavas meitenes, — kluss vaicājums lūpās gaist?
(30. gadi. Autors nezināms.)

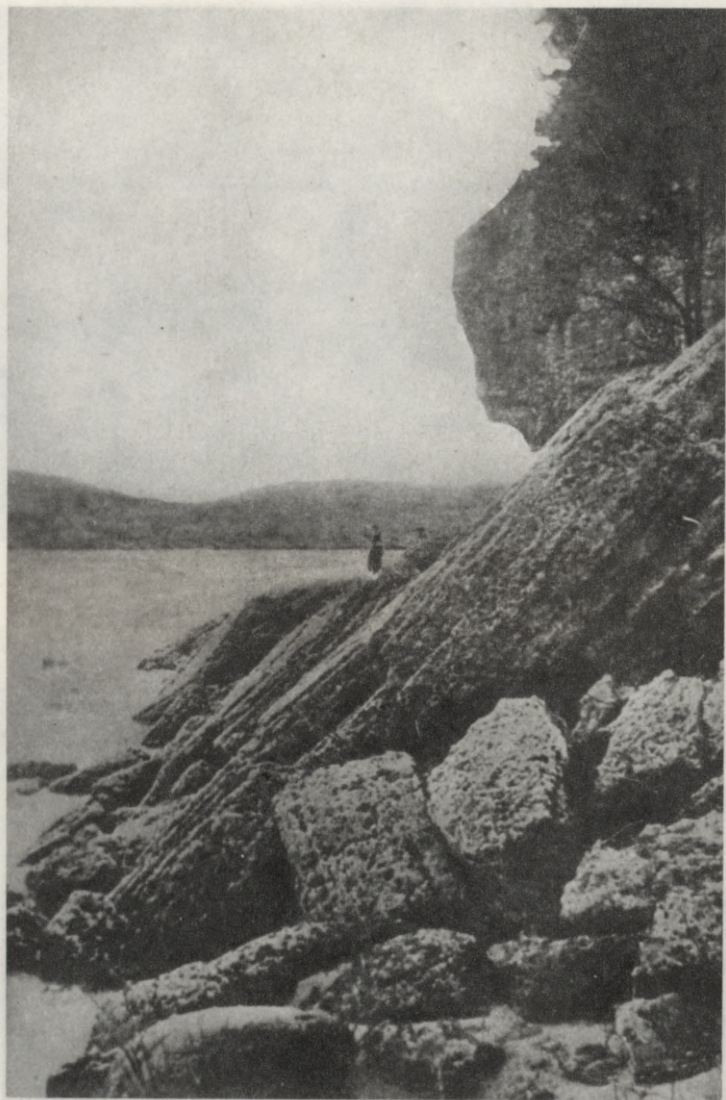
Top filma «Daugava» pēc K. Dziļlejas scenārija.

Operators Jānis Silis.

(1934. gads. Autors nezināms.)

Kad atkal Daugavas krācēs atskanēs «korņiku» un «malaču» balsis?
(1934. gads. Autors nezināms.)

Klinšu bluķi pie Pļaviņām.
(30. gadi. J. Novoselova foto.)

«Tumsai metoties, Daugava bij gaiša kā diena zem ienaidnieka raķetu uguns, lai kavētu mūsu pārceļšanos. Granātas un šrapneļi plīsa bez apstājas Daugavā un virs ūdens. Strēlnieki šinī viesuļa ugunī kā pelēka lenta soļoja pa kāju tiltiņu no labā uz kreiso Daugavas krastu, lai nomainītu un stātos nogurušo un nonāvēto krievu kareivju vietā. Neskatoties uz ienaidnieka uguni, it kā viņai par spīti, latviešu strēlnieki pārgāja un izmainīja krievu biedrus. Mēs, 4. rota, pa tiltu nedabūjam pāriet. Mūs pārcēla liellaivā, ar kuru bija atvesti nosmacētie... Bet vai! Tagad sākās īstais viesuļa uguns uz Daugavas. Vairākas raķetes reizē gāja gaisā, un vai simts dažāda kalibra lielgabali splāva un mums savu nāvējošo uguni. Granātas krita ap mums un šrapneļi plīsa virs mūsu galvām, gribēdamas mūsu divus vadus uz reizi iegāzt Daugavā un noslīcināt. Kāda granāta iekrita ūdenī pāris soļus no laivas malas: norāva man cepuri un aplēja mani un vēl otru ar ūdeni slapjus. Domājām, ka ar to pašu mūsu laivas apvelsies un iegāzīs mūs visus Daugavas dzestrajās ūdeņos. Raķetu gaismā varēja redzēt, kā apdullušās un nosistās zivis apgriezušās vēderus uz augšu un aizpeld pa straumi uz Rīgu. 20 minūtes, pavadītas šinī viesuļa ugunī, laivā izlikās tik nepanesami garas, ka gribējās lēkt vai Daugavas vidū un izskriet malā. Un patiesi, malu nesagaidījuši, soļus 10 no krasta jau visi bijām no laivas ārā un līdz jostas vietai pa ūdeni sasniedzām Nāves salu.»

Skats tur bija šausmīgs. Latviešu strēlniekiem pretim nāca gāzes saelpojušies krievu kareivji. Nelaimīgo lūpas klāja biezas, baltas putas. Viņi vaidēja, lūdzta palīdzēt. Oda pēc hlorā, kas bija pārklājis saindēto gļotādu. Strēlnieki kavēties nedrīkstēja, viņiem steidzami bija jāieņem pozīcijas un jābūt gataviem atsist iespējamo vācu kājnieku uzbrukumam. Un kā gan viņi varēja palīdzēt nelaimīgajiem cīņu biedriem?

Indīgās gāzes retināja arī latviešu strēlnieku rindas; ne visiem bija piemērotas gāzmaskas. 2. Rīgas bataljonā mirušo bija vairāki desmiti, daudz bija vieglāk saindējušos, kurus vajadzēja nosūtīt uz hospitāļiem. Daži no viņiem nodzīvoja garu mūžu, taču indīgo gāzu sekas izjuta visus turpmākos gadus. Arī sveikā palikušie nekad neaizmirsīs pārdzīvotās šausmas.

Nāves salas apkaimi latviešu strēlnieki atstāja 1916. gada oktobrī, tātad apmēram pēc pusgada ilgām cīņām. Latviešu strēlnieku bataljonus pārveidoja par pulkiem, kurus gaidīja jauni, vēl grūtāki pārbaudījumi — frontē pie Rīgas — Ziemassvētku kaujas.

Nāves salas aizstāvēšana turpinājās līdz 1917. gada jūlijam. Tad Ziemeļu frontes štābs izšķīrās atvilkt karaspēku no nelielā placdarma Daugavas kreisajā krastā un deva attiecīgu rīkojumu. Tika pasaudzēta daudzu karavīru dzīvība, taču kā pārmetums un mēms jautājums palika šai frontes iecirknī kritušo kapu kopīņas. Kam bija vajadzīgi šie upuri?

SENĀ DAUGMALE

(2. g. t. p. m. ē. — m. ē. 12. gs.)

Daugmales pilskalns un tam pieguļošā senpilsēta, ostas vieta un kapulauks atrodas Rīgas rajonā, Daugmales ciemā, Daugavas kreisajā — Zemgales — krastā. Pilskalns (tā plakums vēl 30. gados bija 3800 m², tagad vairs tikai 2300 m²) ar savu iespaidīgo, ap 70 m garo un 7 m augsto valni tā austrumu galā iekļaujas industrializācijas skartā lauku ainavā. Ziemeļu pusē nu jau vairākus gadus pilskalna malu ārda Rīgas HES ūdenskrātuves ūdeņi. Daugavas pretējā krastā Salaspils Laukskolā tie pārklājuši lībiešu ciema un senkapu vietu. Nedaudz tālāk paceļas Salaspils daudzstāvu namu un Saulkalnes rūpnīcas korpusi. Pilskalna rietumu un dienvidu malas norobežo Varžupītes grava. Pati Varžupīte šobrīd ir parasts meliorācijas grāvis ar plašāku ieteku Daugavā senās ostas vietā. Vēl nesen, pirms spēkstacijas uzcelšanas, ainava bija citāda. 1935. gada 14. septembrī «Jaunākās Ziņas» aprakstu par Daugmales pilskalnu sāk šādi: «Iepretīm Salaspilij, kur Daugavā, pāri plienakmeņu šķautnēm mutuļodama, ieplūst Varžupīte, daba izveidojusi stāvu uzkalnu. No trijām pusēm to apņēma grava, gar ceturto plūst Daugava, lēni drupinādama vairāk nekā 30 m augsto krauju. No kalna virsotnes atveras plašs skats uz apkārtējiem Zemgales mežiem un uzkalniem, uz otru krastu un Daugavu ar lejpusē esošo Doles salu, pie kuras Daugavas ūdeņi, uz jūru traukdami, šļāc un mutuļo pāri Glumās krāces akmeņiem. Sirmā senatnē te pacēlusies stalta senlatvju pils.»

Daugmales pilskalns ir viens no visplašāk pētītajiem Latvijas pilskalniem. Izrakumi tur izdarīti 1933., 1935.—1937. gadā V. Ģintera vadībā, 1966.—1970. gadā V. Urtāna vadībā, bet kopš 1986. gada — A. Radiņa un G. Zemīša vadībā. Visus šos gadus izrakumus veikušas Latvijas Vēstures muzeja arheoloģiskās ekspedīcijas. Jāpiemin arī 1979. gadā Daugmales senkapos J. Urtāna vadībā izdarītie aizsardzības izrakumi, kurus veica toreizējā Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniskās pētniecības padome. Runājot par Daugmales pieminekļu kompleksa izpēti, jāuzsver tā īpašā vieta Latvijas zinātnes un kultūras vēsturē. Līdz

I. att. 10.—12. gadsimta piekariņi.

1933. gadam Latvijā bija pēti tikai divi pilskalni — Kauguru Pekas kalns 1895. gadā V. Baloža un 1909. gadā F. Baloža vadībā un Raunas Tanīsa kalns 1927. gadā F. Baloža vadībā un 1930. gadā A. Karnupa vadībā. Nevienā no minētajiem pilskalniem netika iegūts tāds senlietu klāsts kā Daugmalē. Līdz ar to Daugmales izrakumi iezīmēja būtisku pavērsienu pilskalnu pētniecībā Latvijā.

Atšķirībā no citiem ievērojamiem mūsu zemes senajiem centriem — Tērvetes, Mežotnes, Jersikas, Turaidas — tiešu rakstītu ziņu par Daugmali senajos vēstures avotos nav. Arī tās seno nosaukumu var restaurēt tikai hipotētiski. Senajos dokumentos tuvējā muiža dēvēta par *Dūnhof*, t. i., Daugavas muižu. Vietējie iedzīvotāji pilskalnu saukuši par Daugavas pilskalnu. Šis nosaukums varētu atbilst tam, ar kādu pils bijusi pazīstama tās pastāvēšanas laikā, it īpaši pēdējos gadsimtos, t. i., 10.—12. gadsimtā. Trīsdesmitajos gados pilskalns bijis pazīstams kā pilskalns pie Tiču (Tičmaņu) vai Baltgalvju mājām, taču pēc izrakumu uzsākšanas apzīmēts ar atbilstošāko Daugmales pilskalna vārdu. Iespējams, ka par Daugmales pilskalnu ziņas atrodamas dāņu vēsturnieka Sakša Gramatiķa (dzimis ap 1150. gadu, miris starp 1216.—1220. gadu) aprakstītajās skandināvu sāgās — Hadinga sāgā (ap 866.—894. gadu) un Frodi

sāgā (10. gadsimta sākums). Teiksmainie dāņu vikingi Hadings un viņa dēls Frodi bieži sirojuši Austrumos, arī Baltijā. Sāga par Hadingu stāsta, ka vikings Hadings kritis kuršu valdnieka Lokera (*Lokero*) gūstā, bet izbēdzis, uzbrucis Helesponta (Helesponta bija skandināvu apzīmējums Daugavas ūdensceļam uz Austrumiem) karalim Anduanam (*Handwan*), ar kara viltību ieņēmis Daugavas pilsētu (*Dunam urbem*) un pieprasījis atlīdzību zeltā. Savukārt Frodi, atriebjoties krieviem par to, ka tie nogalinājuši dāņu mesliniekus, vēlreiz dodas iekarot Krievzemi, ieņem Polocku un cerībā nostiprināties visos Austrumos aplenc atkal Anduana pilsētu, ar viltību iekļūst tajā, pakļauj to sev, bet pēc tam apprec Anduana meitu. Abas šīs sāgas ir tipiski vikingu dēku apraksti. Grūti spriest, vai minētais Anduans ir vēsturiska persona. Tomēr nav šaubu, ka skandināvi ir pazinūši Daugavas (*Duna*) pilsētu, kas, spriežot pēc Daugmalē iegūtajām apmēram 17 000 senlietām, tiešām varēja atrasties Daugmalē. 13. gadsimta avotos, to skaitā Indriķa Livonijas hronikā, Daugmales pilskalns nav minēts, līdz ar to daudzi pētnieki uzskata, ka vācu agresijas laikā šis centrs vairs nav eksistējis. Spriežot pēc senlietu materiāla, pils gājusi bojā ap 12. gadsimta beigām. Trūkst tādu senlietu kā stopa bultu gali, kurus parasti atrod tajos pilskalnās, kur norisinājušās cīņas ar vāciešiem, piemēram, Mežotnē, Tērvetē, Jersikā u. c. Tomēr Indriķa Livonijas hronikā ir divas vietas, kuras parasti tiek minētas vēsturnieku un arheologu diskusijās saistībā ar Daugmales pilskalnu. Pazīstamākā no tām attiecas uz 1200. gadu, kad pāvests, draudot ar anatēmu (baznīcas lāsts), aizliedza apmeklēt tirdzniecības nolūkā Zemgali, it sevišķi tās ostu (Indr. hr. IV; 6). Jau E. Pabsts Indriķa hronikas vācu tulkojumā šai vietā aizrādījis, ka šeit, liekas, domāta Lielupe. To pašu atkārtoti arī hronikas tulkotājs latviešu valodā J. Krīpēns. Tādās domās, ka zemgaļu osta meklējama pie Lielūpes, bija arī vairāki vēsturnieki — V. Biļķins, R. Ērglis. Savukārt F. Balodis, arī V. Ģinters un R. Dukurs uzskatīja, ka tā meklējama pie Daugavas — Daugmalē. Otra epizode Indriķa Livonijas hronikā, kas norāda uz to, ka zemgaļi 12. gadsimta beigās dzīvojuši Daugavas kreisajā krastā, saistīta ar Ikšķiles pils celšanu 1186. gadā (Indr. hr. I; 6). Sīkāk šī epizode aplūkojama saistībā ar pilskalna malas nocietinājumu izbūvi.

Tā kā tiešu rakstītu ziņu par Daugmales pilskalnu nav vai arī tās nav viennozīmīgas, galvenais izziņas avots ir arheoloģiskais materiāls. Vairākas senlietas — akmens darba un tainsmuguras cirvji, kaula bultu gali, rotadatas, īleni, bronzas sirpji u. c. — liecina, ka Daugmales pilskalns bijis apdzīvots jau 2. g. t. p. m. ē. beigās. Agro metālu periodā (2. g. t. p. m. ē. vidus — m. ē. 1. gs.) tur dzīvojuši kāda senbaltu kopiena. Daugavas un Varžupītes gravas norobežotais zemesrags bija dabiski aizsargāta vieta, kuru vēl nepieejamāku

2. att. Daugmales pilskalna malas nostiprinājuma akmeņi. M. ē. 1. g. t. vidus.

padarīja cilvēki, ar grāvi un valni atdalot no pārējās augstienes trīsstūrveida plakumu. Izrakumos konstatēts, ka dabiskais kalna kritums rietumu, t. i., Varžupītes, virzienā senatnē bijis lielāks. Laika gaitā plakums pakāpeniski paplašināts un izlīdzināts. Līdz ar to kultūrslāņa biezums Varžupītes pusē audzis straujāk un vietām pārsniedz trīs metrus. 1. g. t. p. m. ē. pilskalna austrumu galā izveidots 2 m augsts valnis ar koka žogu augšmalā. Žogs bijis darināts no zemē iedzītiem mietiem, izlokot horizontāli guļošanas kārtis. Senākos nocietinājumus veidojusi ar mietiem nostiprināta guļkoku siena. Pēc arheologa J. Graudoņa aprēķiniem, šajā laikā Daugmalē vienlaikus bijušas 10—12 dzīvojamās ēkas, kurās varēja dzīvot 4—5 cilvēki katrā, bet apmetnes iedzīvotāju kopskaits varēja būt ap 45 cilvēkiem.

Agrajā un vidējā dzelzs laikmetā (2.—4. un 5.—9. gs.) dzīve pilskalnā turpinājusies, lai gan, iespējams, ar pārtraukumiem. No šā laikposma saglabāties zemgaļiem raksturīgais arheoloģiskais materiāls — dzelzs uznavas cirvji, sudraba kaklariņķa fragments ar noplacinātiem un skaldņotiem galiem, dzelzs konadatas u. c. 3.—4. gadsimtā veikta vērienīga pilskalna malas nostiprināšana ar plienakmeņu krāvumiem. Šāds krāvums ne tikai padarīja stāvāku pilskalna malu, bet arī neļāva uzbrucējiem parakties zem aizsargsienas. Apmēram m. ē. 1. g. t. vidū pilskalna malā izveidota neliela terase, kas nākamajā pilskalna nostiprināšanas reizē apbēta. Pēdējie akmeņu krāvumi no lielām plienakmens plāksnēm (1 m²) nogāzē vei-

doti vēl vēlajā dzelzs laikmetā (10.—12. gs.). Dažreiz izmantots arī granīts. Akmeņi vairākās vietās pilskalna malā pārklāti ar māliem. Plāksnes liktas tā, ka katrs nākamais akmens nosedz vidēji $\frac{2}{3}$, retāk $\frac{1}{3}$ no pamatakmens. Līdz ar to krāvums pēc savas uzbūves tuvojas mūrim.

Šajā sakarā interesantu pieņēmumu izsaka R. Dukurs, atsaucoties uz Indriķa Livonijas hronikā sniegtajām ziņām par notikumiem, kas saistīti ar Ikšķiles pils celšanu. Hronikas autors to tēlo šādi: «Šai laikā kaimiņi, pagāni zemgaļi, izdzirduši par akmeņu būvi un nezinādami, kā viņus (akmeņus) savstarpēji nostiprina ar kaļķiem, atnāca ar lielām kuģu tauvām un domāja savā muļķa prātā ievilkt pili Daugavā; bet, ievainoti no balistārijiem un cietuši zaudējumus, viņi atkāpās» (Indr. hr. I; 6). No šā fragmenta R. Dukurs secina, ka zemgaļi dzīvojuši ikšķiliešiem kaimiņos, tikai upes pretējā krastā, t. i., Daugmalē. Otrs moments, kas, pēc R. Dukura domām, padara šo visai kuriozo epizodi saprotamu, ir tas, ka senie daugmalieši gan pazina akmeņu konstrukcijas, bet vēl neprata tos sastiprināt ar kaļķiem. Tomēr 10.—12. gadsimta senlietu materiāls liecina, ka iedzīvotāju sastāvs pilskalnā bijis etniski jaukts — zemgaļi un lībieši, kuri ap 11. gadsimtu, šķiet, ieguvuši pārsvaru; iespējama arī skandināvu klātbūtne.

Katrā ziņā šajā laikā Daugmale piedzīvojusi uzplaukumu. Pilskalns ir bijis labi nocietināts. Uz vaļņa izveidotas aizsargkonstrukcijas no divām līdztekus novietotām guļkoku sienām, kuru starpa pie pamatnes pildīta ar zemi un akmeņiem. Gar pilskalna malu veidots no divām saistītām guļkoku sienām sastāvošs nocietinājums. Aizsargkonstrukcijas āršiena bijusi augstāka. Tās ārpusē ugunsdrošībai bijusi apmesta ar māliem, bet līmeniskie jumti noklāti ar velēnām. Šādus jumtus pazinuši arī senie skandināvi. Iespējams, ka 2 m plato joslu starp abām guļkoku sienām senpilsētas iedzīvotāji briesmu brīdī izmantojuši par patvēruma vietu. Dzīvojamās ēkas Daugmales pilskalnā bijušas izvietotas galvenokārt gar plakuma malām. Tās ir 20—40 m² lielas, no priežu baļķiem guļbūvē celtas dūmistabas ar akmeņu vai kleķa krāsnīm. Vairākas ēkas par 20—40 cm iedziļinātas zemē. Zem tām izrakti pagrabi vai saimniecības bedres. Atsevišķās celtnēs bijis māla klons. Vienā celtnē zem klona līmeņu starpības izlīdzināšanas nolūkā izklātas plienakmens plāksnes. Atsegti arī divi slieteņi ar pavardiem centrā, 11.—12. gadsimta maltuve ar dzirnakmeņiem, 11. gadsimta keramikas ceplis un rotkaļa darbnīca. Kādā celtnē, spriežot pēc lielā māla atsvāru skaita, atradušies aužamie stāvi. Pilskalnā gatavoti arī raga un kaula darbarīki. Ievēribu pelna arī līdz 6 m dziļā aka — cisterna pilskalna centrā.

10.—12. gadsimtā Daugmale uzplaukusi ne tikai kā amatniecības, bet arī kā tirdzniecības centrs. Daugavas tirdzniecības ceļš, kas

3. att. Daugmales pilskalns.

savienoja Ziemeļeiropu un Rietumeiropu ar Austrumiem — Krievzemi, Bizantiju un arābu zemēm —, veicināja šīs nozares uzplaukumu. Tāpat tirdzniecības ceļš savienoja Daugmali ar Mežotni un tālāk dienvidu virzienā ar lietuviešu zemēm, savukārt ziemeļu virzienā tas veda uz Ropažiem — Turaidu un igauņu zemēm. Pēc V. Urtāna aprēķiniem, $\frac{1}{5}$ no Daugmalē atrastajiem priekšmetiem ir importēta vai lietota tirdzniecībā. Daugmalē atrasts Rietumeiropas monētu depozīts, kurā ir pāri par 50 monētām, kā arī ap 100 citu monētu — arābu, Bizantijas, Rietumeiropas, vismaz 60 atsvariņu, ap 20 saliekamo svariņu daļas. Vairāki priekšmeti ir unikāli. Šeit jāmin 3,8 cm augstā bronzas cilvēka figūriņa — t. s. Daugmales vikinga figūra, divas bronzas jātnieka figūriņas, kuru izmēri attiecīgi 3,3 x 3,4 un 3,4 x 2,1 cm, no balta kaļķakmens gatavota zižļa vai kaujas vāles puse (garums — 4,6 cm, ϕ — 8 cm) ar lentes vijuma ornamentu un iegrebtām rakstu zīmēm — rūnām, kas lasāmas: «runar: pesar: O»; tulkojumā: «rūnas šīs veidojis O» (varbūt Olafs?). Daugmalē iegūta vesela virkne tādu priekšmetu, kas pēc importētiem paraugiem gatavoti uz vietas. Šeit jāmin bronzas krustiņi, kas iegūti ļoti lielā skaitā — pāri par 50, t. s. Jaroslava Gudrā cilts zīmes u. c. 1986. gadā Daugmalē atrasta lejamveidne, kurā izlieti piekariņi ar vērsa galvas attēlu. Šādi piekariņi saistāmi ar slāvu tradīcijām. Acīmredzot šajā laikā Daugmalē veidojās pilsētas tipa centrs ar etniski jauktu iedzīvotāju sastāvu, kas ne tikai saņēma impulsus no ārienes, bet arī ietekmēja plašus

reģionus, īpaši Daugavas—Dņepras baseinā. Domājams, ka, gadījumā ja iedzīvotāju sastāvs Daugmalē izmainījās un pārsvarā kļuva lībisks, tā tomēr joprojām, varbūt tradīcijas dēļ, palika saistīta ar pārējām zemgaļu teritorijām. Iespējams, ka ar to izskaidrojama arī lībiešiem vai somugriem raksturīgu kultūras elementu izplatība Zemgalē. Acīmredzot šajā laikā Daugmale bijusi pazīstama tālu aiz mūsu zemes robežām. V. Ģinters uzskatīja Daugmali par Rīgu pirms Rīgas. Arī tās novietojums dziļāk zemes iekšienē ir tam laikam raksturīga parādība un saistīta galvenokārt ar aizsardzības spēju nodrošināšanu.

Tomēr pēdējie 200 gadi pils pastāvēšanas vēsturē bijuši dramatiski. Pils četras reizes degusi — tāpat katra daugmaliešu paaudze piedzīvojusi vienu pils izpostīšanu. Līdz pilnīgai arheoloģisko pētījumu pabeigšanai no kategoriska secinājuma par pils bojāeju jāatturas. Iespējams, ka tā tikusi savstarpējos karos nopostīta 12. gadsimta otrajā pusē, vēl pirms vācu agresijas sākuma, vai arī panīkusi un tikusi pamesta pēc vācu nostiprināšanās Rīgā, Mārtiņsalā un Ikskilē.

Nobeigumā nedaudz sīkāk jāaplūko pie Daugmales pilskalna pastāvējušī senpilsēta, osta un kapulauks. Senpilsēta pie pilskalna sākusi veidoties jau 5. gadsimtā. Tā aizņēmusi nepilnus divus hektārus. Varžupītes krastā atsegta vārtu vieta, caur kuru vedis ceļš uz ostu. Apmēram 5 m platos vārtus aizsargājušas divas acīmredzot četrstūrainas torņveida izbūves. Vienas pamatā tika atrasti ziedoju mi — cilvēka apakšžoklis, 12. gadsimta lībiešu sudraba gredzens ar paplašinātu priekšpusi un apaļš sudraba piekariņš, bet otras — 12. gadsimta kuršu aproce. Vārtu vietā zem bruģa — cilvēka galvaskausa paliekas. Tur atrasts arī daudz ieroču un importētu priekšmetu — daudz vairāk nekā citās senpilsētas daļās. Iespējams, ka pie vārtiem tikušas veiktas tirdzniecības operācijas un kārtota muita. Celtņu vietas senpilsētā saglabājušās vāji. Par to eksistenci liecina atsegtās pavardu vietas. Atsegta arī dzelzs kausējamā krāsns. Senpilsētā notikusi arī bronzas apstrāde.

Daugmales senkapi tika atklāti 1979. gadā. Tad tur tika atrasti trīs vīriešu apbedījumi — divi ugunskāpi un viens skeletkaps. 1987. gadā tika atklāts bērna apbedījums ar līdzīgu dotu bultas galu. Visi apbedījumi datējami ar 11.—12. gadsimtu.

LIELVĀRDES APKĀRTNES SENVIETAS

Lielvārdes apkārtnē atrodas daudzas senvietas — apmetnes, pilskalni, kapulauki. Dažās no tām izdarīti arheoloģiskie izrakumi un atrasts bagātīgs materiāls, citās iegūti savrupatradumi, vēl par citām vietām ir tikai iedzīvotāju sniegtās ziņas. Ievērojamākā senvietu grupa ap Lielvārdes pilskalnu atrodas tieši kolhoza «Lāčplēsis» ciematā, Daugavas krastā. Šīs senvietas pēc Ķeguma spēkstacijas ūdenskrātuves ierīkošanas ūdens līmeņa svārstību un viņņošanās ietekmē tiek stipri postītas, tādēļ par to aizsardzību uzņēmās rūpes kolhoza vadība. Laikā no 1976. gada līdz 1981. gadam tika veikti kolhoza finansēti arheoloģiskie izrakumi Dievukalnā, Lielvārdes priekšpilī, senpilsētas vietā un kapulaukā pie bijušās Lielvārdes pārceļtuves¹ un 1987. gadā ar LPSR Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Ogres rajona nodaļas gādību — arī pils teritorijā.²

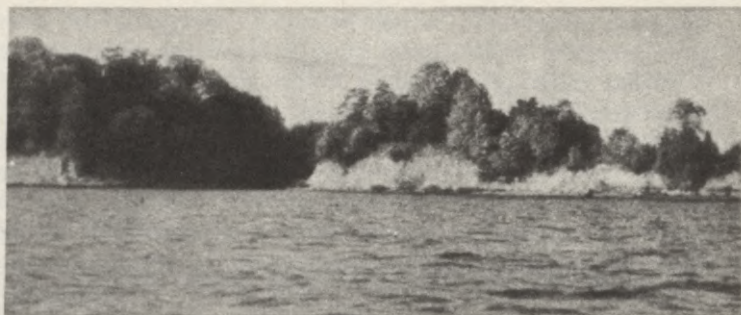
Senākā Lielvārdes apkārtnes dzīvesvieta ir Dievukalnā. Tur kopš 1. g. t. 1. puses p. m. ē. līdz m. ē. 7.—8. gadsimtam atradusies nocietināta apmetne, kas ir šim laikmetam raksturīgs dzīvesvietu veids. Tādās tajā laikā dzīvoja radniecīgas ļaužu grupas — lielās saimes, kas bija izdalījušās no ģints kopienas.

Lielvārdes Dievukalns, kuram lielvārdieši zina vēl arī citus nosaukumus: Cepures kalns, Upuru kalns, Taurētāju kalns, Karātavu kalns, — atrodas viegli aizsargājamā vietā — zemesragā Rumbiņas upītes kreisajā krastā pie tās ietekas Daugavā.

Daugavas krasta nobrukumos no Lielvārdes senvietām visvairāk cietis tieši Dievukalns (1. att.). Izrakumos tika noskaidrots, ka saglabājusies vairs tikai daļa nocietinājumu, kuri sargājuši apmetnes ziemeļaustrumu pusi, kamēr gandrīz visa apmetnes apdzīvotā daļa nobrukusi. Līdz 4,5 m biežajā mītņu slānī tika atklātas četras

¹ Zariņa A. Izrakumi Lielvārdē 1976. gadā // Materiāli par arheologu un etnogrāfu 1976. gada ekspedīciju darba rezultātiem. — R., 1977. — 76.—80. lpp.; Zariņa A. Izrakumi Lielvārdē 1977. gadā // Materiāli... — R., 1978. — 94.—98. lpp.; Zariņa A. Izrakumi Lielvārdē 1978. gadā // Materiāli... — R., 1979. — 97.—100. lpp.; Zariņa A. Izrakumi Lielvārdes pilskalnā un priekšpilī 1981. gadā // Materiāli... — R., 1982. — 163.—168. lpp.

² Urtaņš J. Pētījumi Lielvārdes pilī // Materiāli... — R., 1988. — 136.—139. lpp.

1. att. Dievukalns un Lielvārdes pilskalns.

radikālas nocietinājumu sistēmas pārbūves un virsējā — viduslaiku apbūve. Pēc tām senvietas apdzīvotību var iedalīt piecos stratigrāfiski krasi atšķirīgos slāņos.

No apmetnes senākā, 5. slāņa pie pašas Daugavas krasta kraujas ir saglabājusies tikai līdz 1 m plata apdzīvotās daļas josla un daļa nocietinājumu, kurus izveidoja līdz 2 m plats, 0,6 m augsts zemes valnis ar 2—3 m platu, 0,5—0,6 m dziļu grāvi ārpusē. Pret apmetnes vidusdaļu atradusies 2—3 m plata ieeja. Vaļņa gali abpus ieejas un tā ārējā nogāze rūpīgi nostiprināta ar akmeņiem un norobežota ar žogu — zariem aizpītu stabu rindu. Uz vaļņa muguras bijusi masīvs, ieraktos stabos nostiprināta, ar zariem vai kārtīm aizpīta aizsargsēta. Līdzīga konstrukcija bijusi arī gar vaļņa iekšējo nogāzi — vienlaikus nostiprinājums un arī dzīvojamās ēkas siena.

Pilnīgāks priekšstats iegūts par nākamā, 4. slāņa aizsargsistēmas uzbūvi, no kuras saglabājušās stabu vietas un pat apdegušu koka konstrukciju paliekas. Šā slāņa apdzīvotības laikā, apmetni paplašinot, nocietinājumi pārcelti uz iepriekšējā aizsarggrāvja ārmalu. Katrā ieejas pusē nocietinājumu sistēmas bijušas atšķirīgas. Rietumu pusē, izrokot jaunu grāvi, uzbērts 2—3 m plats, līdz 1 m augsts valnis, kura iekšmalu nostiprinājusi masīva guļbaļķu siena. No apmetnes puses sienu balstījuši stabi, no ārpuses — vaļņa uzbērums. Otra guļbaļķu siena atradusies virs vaļņa. Pie ieejas vaļņa gals nostiprināts ar akmeņiem un ciešu stāvkoku sētu. Ieejas austrumu pusē aizsargsistēma izveidota citādi. Tur sākotnēji vaļņa nav bijis. Iepriekšējā slāņa grāvja ārmalā 2 m platā joslā atklātas pāroglotas koka konstrukcijas paliekas, zem tām — ieraktu stabu vietas (2. att.). Sēta bijusi divkārsa: iekšpusē ap 2 m augsta no guļkokiem, ārpusē — no slīpiem, pret guļkoku augšmalu balstītiem stāvkokiem. Tādējādi panākta nocietinājuma sistēmas lielāka stabilitāte un izturība, tur-

2. att. Dievukalna 4. slāņa aizsargkonstrukciju paliekas.

klāt tā padarīta arī grūtāk pārvarama. Pēc aizsargsētas nodegšanas tās vietā ticis uzbērts valnis.

Spriežot pēc 4. un 5. slānī atrastajiem priekšmetiem, celtniecības paņēmieniem un aizsargsienu koku radioaktīvā oglekļa analīzēm, tie bijuši apdzīvoti 1. g. t. p. m. ē. pirmajā pusē un vidū.

Visvarenākā aizsargsiena Dievukalna nocietinātajā apmetnē ierīkota 3. slāņa apdzīvotības laikā, kad vaļņa izmēri stipri pārsnieguši iepriekšējos. Daļēji virs 4. slāņa vaļņa, apmetnes apdzīvoto

3. att. Dievukalna 3. slāņa vaļņa ārējās nogāzes nostiprinājums.

daļu vēl paplašinot un valni pavirzot uz ārpusi, uzbērts 3. slāņa valnis, kas, no iekšpuses vērtējot, ir 1,5 m, no ārpuses — 3,5 m augsts. Tā ārpusē izrakts līdz 2,5 m plats, līdz 1 m dziļš grāvis. Vaļņa ārpuse rūpīgi nokrauta ar dolomīta plāksnēm, kuras vaļņa apakšdaļā balstītas pret lielu laukakmeņu rindu (3. att.). Vīrs vaļņa esošām kamerveida aizsargkonstrukcijām pamati izkrauti no dolomīta plāksnēm.

3. slānis bijis apdzīvots 1. g. t. p. m. ē. otrajā pusē un m. ē. sākumā. Tā pastāvēšanas laikā notikušas vairākas pārbūves.

Ierīkojot nākamo, 2. slāņa aizsargsistēmu, apmetne vēl paplašināta, pavirzot vaļņa ārējo nogāzi līdz 2 m uz ārpusi. Paaugstināts arī pats valnis. Koka aizsargsienas bijušas vīrs tā un arī tā ārējās nogāzēs. Tāpat kā visos iepriekšējos slāņos, apmetnes dzīvojamās celtnes konstruktīvi saistītas ar aizsargsienām, izmantojot tās par ēku ārsienām. Grāvja vaļņa ārpusē šai laikā vairs nav bijis, vaļņa pakājē atradusies biezi apdzīvota atklātā apmetne, kur saglabājies tumšs mītnu slānis ar pavardu vietām. Likumsakarīgi, ka 1. g. t. sākumā — agrajā dzelzs laikmetā — atbilstoši saimnieciskās dzīves attīstības procesiem nocietināto apmetņu tuvumā izveidojās atklātās apmetnes, kurās jau mitinājās vairākas, no kopējās lielās saimes atdalījušās mazās saimes. Šajā laikā un arī vēlāk — vidējā dzelzs laikmetā — Dievukalna nocietinātā daļa noderēja galvenokārt par patvēruma vietu. Apdzīvota tad bijusi galvenokārt atklātā apmetne,

4. att. Dievukalnā atrastās kaula un krama senlietas.

kas sniegusies arī tālāk uz austrumiem, bet tur tā vēlāk izpostīta, rokot ap 10 m plato viduslaiku aizsargrāvi.

Ieskatu Dievukalna iedzīvotāju dzīvesveidā sniedz atradumi — galvenokārt akmens, krama un kaula senlietas (4. att.). No akmens darināti cirvji, kalti, graudberži, no krama — bultas un dažādi asmeņi, no kaula — ileni, asmeņu rokturi, adatas un rūpīgi izveidotās rotadatas, bet no bronzas, kas tika ievesta un acīmredzot bija dārga, atrasts tikai mazs maksšķerāķis, kaut gan uz bronzas priekšmetu izgatavošanu norāda māla lejamveidņu fragmenti. Par vietējās dzelzs apstrādes sākumiem liecības iegūtas m. ē. pirmo gadsimtu slāņos. Iedzīvotāju pamatnodarbošanās — zemkopība un lopkopība, arī medniecība un zvejniecība. Par etnisko piederību liecina māla trauku lauskas ar gludo un švīkato virsmu, kas iederas baltiskajā švīkātās keramikas kultūras apgabalā.³

Salīdzinājumā ar citām pētītajām apkārtnes nocietinātajām apmetnēm Dievukalns — senākā un ilgstošākā baltu cilšu dzīvesvieta

³ Latvijas PSR arheoloģija. — R., 1974. — 84. lpp.

Lielvārdes apkārtne — izceļas ar nocietinājumu varenumu. Tas liecina, ka tur dzīvojuši ļoti spēcīga kopiena.

Agrajā dzelzs laikmetā — m. ē. 2.—4. gadsimtā — Lielvārdes apkārtne bez Dievukalna bijušas vēl arī citas, tuvāk nenoskaidrotas apdzīvotas vietas, domājams, atklātās apmetnes. Par tām liecina muzejos nonākušās, Lielvārdes apkārtne atrastās romiešu monētas un citi priekšmeti. Tiklab apmetnes, kā arī kapulauki to tuvumā atradušies lauksaimnieciski izmantojamās zemēs, tādēļ vēlākajos gadsimtos šo zemju intensīvas apstrādes gaitā senvietas tikušas izpostītas vai pilnīgi iznīcinātas. Ap 6—8 m lielie, līdz 1 m augstie tālaika uzkalniņkapi, kuros katrā guldīti vienas saimes piederīgie, Lielvārdes apkārtne saglabājušies pie Ogresgala Puigām, Krapes Lejasokēniem, Ķeipenes Klētniekiem un Ūsiņām. Līdzīgi, tagad izpostīti, uzkalniņkapi bijuši arī pie Lēdmanes Jaunzemjiem un Ikšķiles Liepāderiem. Pēc tālaika tradīcijas ap paredzēto apbedīšanas vietu salikts akmeņu loks, kura centrā guldīts saimes vecākais, bet tam pāri sabērts uzkalniņš. Uzkalniņa augstums un lielums audzis ar katru jaunu apbedījumu, kas nolikts uz agrāk sabērtas virsmas un savukārt apbērts.

Mūsu ēras 1. g. t. 1. pusē pēc arheoloģiskos pieminekļos konstatētām raksturīgām etniskām īpatnībām skaidri iezīmējas vairāku cilšu teritorijas. Atradumos tālaika dzīvesvietās maz jūtamas atsevišķu apgabalu kultūras atšķirības, bet kapulaukos, it īpaši apbedīšanas tradīcijās un līdzdoto rotu savdabībā, tās izpaužas skaidrāk. Lielvārdes apkārtne sastopamie uzkalniņkapi ir tādi paši kā Latvijas teritorijas dienvidu daļā. Šā perioda etniskajā kartē Lielvārdes apkārtne atrodas zemgaļu un sēļu kultūras robežapgabalā.⁴

Vidējā dzelzs laikmetā — 5.—9. gadsimtā, kad saimnieciskās dzīves norises ritēja straujāk nekā iepriekš, nostiprinājās mazo saimju loma, veidojās teritoriālā kopiena. Šajā laikā beidza apdzīvot Dievukalnu un, iespējams, sāka apdzīvot Lielvārdes pilskalnu. Iedzīvotāju vairums tagad dzīvoja atklātajās apmetnēs, bet patvērumam izmantoja nocietinātus pilskalnus. Lielvārdes apkārtne šā perioda ciemu vietas zināmas pie Ogresgala Indrāniem, Birzgales Slaidēnu pilskalna dienvidu pakājē un ziemeļaustrumos no Birzgales Pilskalnu mājām. Tur pētījumi līdz šim nav veikti, bet uzartajos tīrumos krasi izdalās tumšāki pavardu plankumi ar apdegušiem akmeņiem un pelnaini ogļaina zeme. Te atrastas šim laika posmam raksturīgās bezripas keramikas gludo, apmesto un nagiespiesto māla trauku lauskas.

Mīrušos šajā laikā vairs neglabāja kolektīvos uzkalniņkapos, bet gan apbedīja līdzēnos kapulaukos. Lielvārdes apkārtne tās

⁴ Latvijas PSR arheoloģija. — R., 1974. — 58. lpp.

bijis pie Kaibalas ietekas Daugavā.⁵ Pirms Ķeguma ūdenskrātuves uzpludināšanas tas netika izpētīts, tagad šī vieta ir applūdusi, tāpat kā senā kulta vieta ar trim svētozoliem. Vidējā dzelzs laikmeta kapulauks zināms arī pie Ķeipenes Saliņām.⁶ Šie kapulauki raksturīgi Austrumlatvijas (latgaļu un sēļu) kultūras novadam, kur šajā laikā vīriešu un sieviešu apbedījumiem bija nostabilizējusies pretēja orientācija: sievietēm ar galvu uz rietumiem, vīriešiem — uz austrumiem, kas tikusi ievērota līdz pat tam laikam, kad to izskauda kristīgās ticības noteikumi.

Jāpiebilst, ka Lielvārdes apkārtnē vidējā dzelzs laikmetā bijusi apdzīvota samērā reti. Tas bijis it kā robežapgabalš starp lielākajiem centriem — Ķentes kalnu pie Ogres, kur bija nocietināta pils, un Aizkraukles apkārtni, kas bagāta ar vidējā dzelzs laikmeta atradumu vietām.⁷

Vēlajā dzelzs laikmetā — 9.—12. gadsimtā — Lielvārde ietilpst Daugavas lībiešu apdzīvotajā apgabalā un ir sava novada centrs. Bez tam stipri nocietinātas lībiešu pilis vēl bijušas Daugmalē un Aizkrauklē. Pēc Indriķa Livonijas hronikas var spriest, ka Lielvārdes lībiešu pils bijusi tajā pašā vietā, kur tagad atrodas vācu mūra pils drupaš. Lielvārdes pilij izvēlēta dabiski labi aizsargāta vieta, uz zemesraga iepretī Dievukalnam. No dienvidiem un ziemeļaustrumiem pilskalnu aizsargā Daugavas un Rumbiņas stāvie krasti, no atklātās rietumu puses tas norobežots ar grāvi un valni, aiz kuriem atradās priekšpils, kuru savukārt no rietumiem atdalīja grūti pārējama grava. Pilskalna plakums aizņem 0,8 ha, un pēc platības tas ir lielākais no lībiešu pilskalniem. Plašāki pētījumi līdz šim tur nav izdarīti. Nelielajos pārbaudes un aizsardzības izrakumos zem vācu pils mūriem atklātajā pirmsvācu perioda mītņu slānī senākie ir vidējā dzelzs laikmeta atradumi.⁸ Priekšpils teritorijā zem viduslaiku apbūves atklāts 10.—13. gadsimta mītņu slānis, tur bez lībiešu senlietām atrasti arī daži latgaļiem un zemgaļiem raksturīgi priekšmeti. Iespējams, ka Lielvārdes pilskalnā — teritoriālās kopienas centrā — iedzīvotāju sastāvs bija etniski jaukts.

Lielvārdei tuvākais ir ap 5 km attālais Birzgaļes Slaidēnu pilskalns Daugavas kreisajā krastā. Tur izrakumi nav notikuši. Pēc atsevišķiem atradumiem vērtējot, tas vairāk atbilst Dievukalna apdzīvotības laikam. Otrs pilskalns atrodas valsts mežā ap 9 km no Lielvārdes pie Pilskalnu mājām, bet tam nav pilskalniem raksturīgā mītņu slāņa. Tur varētu būt bijusi patvēruma vieta — meža slēptuve.

⁵ Latvijas PSR arheoloģija. — R., 1974. — 330. lpp.

⁶ Turpat. — 339. lpp.

⁷ Turpat. — 59. lpp.

⁸ *Urtāns J.* Pētījumi Lielvārdes pilī // Materiāli... — R., 1988. — 137. lpp.

Pie mazo upīšu ietekām Daugavā Lielvārdes apkārtnē konstatētas vairākas lībiešu periodam atbilstošas ciemu vietas — pie Skaņiem, Užkuriem, Kaibalas, arī pie Ogres upes — pie Utelēm, Svelmēm, Tručiem. Tīrumos zem augsnes tur atrodami tumšas mītnu zemes plankumi no iedzījinātām pavardu un celtnu vietām, māla trauku lauskas, deguši apmetuma gabaliņi, sakusuši dzelzs sārņu gabali u. c. Ka Lielvārdes apkārtnē lībiešu periodā bijusi intensīvi apdzīvota, norāda arī daudzie 10.—12. gadsimta kapulauki ar lībiešiem raksturīgiem apbedījumiem un senlietu komplekšiem. Galvenokārt tie ir līdzenie kapulauki: pie Lieljumpravas Bajāriem (kapulaukā pirms Ķeguma ūdenskrātuves atkārtotas ūdens līmeņa pacelšanas 1939. gadā izpētīti trīs apbedījumi, kapulauks tagad zem ūdens)⁹, Skrīveru Lielrutuļiem (izpētīti 11 kapi)¹⁰, Tīnūžiem¹¹ un pie bijušās Lielvārdes pārceltuves; šis kapulauks pētīts plašāk¹². Tas atrodas iepretī Austrīņu un Lejnieku mājām, ap 0,5 km uz rietumiem no Lielvārdes pilskalna. Tur varētu būt apglabāti pilskalna iedzīvotāji. 1940. gadā tur tika izpētīti 15 kapi. 1977. gadā, izpētot pieejamo krasta daļu, atklāti vēl 22 kapi, bet apbedījumi varētu būt apaugušajā piekrastē, ko apliecina 1985. gadā izskalotais bagātas sievietes kaps.¹³ Šis kapulauks aizņēmis ap 3 ha lielu platību, ap 2/3 no tā applūdinātas un izskalotas.

Arī atradumi pie Jumpravas Ziedīņiem norāda, ka tur bijis līdzenais lībiešu kapulauks. Uzkalniņu kapulauks zināms Ogresgala Lielpēčos.

Minētajos kapulaukos mirušie apbedīti galvenokārt nesadedzināti, ar galvu uz ziemeļrietumiem. Vairākos gadījumos gan blakus, gan virsū likti akmeņi, daļai apbedīto pie galvas vai kājām novietots māla trauks. Bēru rituālā ietilpusi ugunsкура dedzināšana kapa tuvumā, turklāt ogļainā ugunsкура zeme iepildīta arī kapa aizbērumā. Mirušie apbedīti svētku tērpā, ar rotām, dažiem darbarīkiem, vīrieši — ar ieročiem. Virs līnu krekla apvilkti vienkrāsains dabiski tumšas vai tumšzili krāsotas vilnas apģērbs. Atsevišķas apģērba daļas — villaines, galvasauti, kājauti, arī bērnu svārciņi — izrotātas ar bronzas gredzentiņiem, alvas rozetēm, stikla zīlītēm. Bez citām šim periodam raksturīgām bronzas rotām lībietēm īpaši iecienītas bijušas krūšu važiņu rotas. Lielvārdes pārceltuves kapulaukā tās sasto-

⁹ Latvijas PSR arheoloģija. — R., 1974. — 325. lpp.

¹⁰ Ūrtāns V., Briede I., Ūrtāns J. Aizkraukles ekspedīcijas darbs 1974. gadā // Materiāli... — R., 1978. — 94., 95. lpp.

¹¹ Latvijas PSR arheoloģija. — R., 1974. — 342. lpp.

¹² Zariņa A. Izrakumi Lielvārdē 1977. gadā // Materiāli... — R., 1978. — 94., 95. lpp.

¹³ Toropina G. Aizsardzības darbs kapulaukā pie bij. Lielvārdes pārceltuves un arheoloģisko pieminekļu apsekošana Cēsu rajonā // Materiāli... — R., 1986. — 109.—112. lpp.

5. att. 11. gadsimta lībiete. Rekonstrukcija pēc Lielvārdes pārceltuves kapulauka 37. kapa materiāliem.

pamas gan ar Kurzemes lībiešiem parastajām rotadatām, gan ar tīri lībiskajām bruņrupuču saktām (5. att.).

Pēc atradumiem Lielvārdes, tāpat kā citās lībiešu senvietās secināms, ka galvenā nodarbošanās lībiešiem bijusi zemkopība un lopkopība. Vēl jāatzīmē lībiešu rosīgie tirdznieciskie sakari ar kaimiņu un arī tālākām zemēm, ko apliecina kāda lībiešu bagātnieka 11. gadsimta otrajā pusē noguldītais dārglietu krājums — depozīts.

6. att. Lielvārdes pilsdrupas 1792. gadā. (Pēc: Brotze J. Chr. Sammlung verschiedener lieffländerischen Monumente, Prospekte, Wappen etc., Bd 5:159.)

1884. gadā depoziāts atrasts uzartā pļavā 0,6 km uz austrumiem no Lielvārdes Ipšiem, un tagad tas glabājas Latvijas Vēstures muzejā. Tur ir divi zelta gredzeni, divi sudraba kaklariņķi, vairāki sudraba rotu fragmenti un 243 sudraba monētas, kuru kopējā masa 1400 grami. Šīs lietas nākušas gan no austrumu, gan rietumu zemēm.¹⁴

Intensīvajā lībiešu kultūras izplatībā Vidzemē pagaidām vēl daudz neskaidrību. Līdz šim Daugavas lībiešiem, arī Lielvārdes apkārtnē, nav konstatētas drošas viņu senču — somu cilšu — vidējā dzelzs laikmeta senvietas. Lielvārdei tuvākie somiskās cilmes akmeņu krāvuma kapī konstatēti tikai Ogres upes augštecē pie Ērgļiem. Domājams, ka Lielvārdes apkārtnē, tāpat kā visā Daugavas lībiešu apgabalā, kur nav noteiktu ziņu par lībiešu senčiem, spēja lībiešu kultūras izveidošanās 10.—12. gadsimtā saistāma ar lībiešu cilmes iedzīvotāju ieplūšanu no Vidzemes ziemeļu daļas un Ziemeļkurzemes.¹⁵

Spraiģi un dramatiski notikumi Lielvārdes apkārtnē risinājušies 13. gadsimta sākumā — vācu krustnešu iebrukuma laikā, par tiem stāstīts Indriķa Livonijas hronikā. Jau 1201. gadā, pirms Liel-

¹⁴ Uriāns V. Senākie depoziāti Latvijā. — R., 1977. — 186.—188. lpp.

¹⁵ Мугуревич Э., Тыниссон Э., Зариня А. Ливы. Манускрипты.

vārdes pakļaušanas, bīskaps Alberts Lielvārdes pili piešķīra par lēni Danielam Bannerovam, bet tikai 1205. gadā, kad krustneši pili nodedzināja, lielvārdieši bija spiesti pakļauties un maksāt meslus Danielam. Domājams, ka kopš tā laika Daniels arī apmeties Lielvārdē un sākumā viņa dzīvesvieta bijusi Dievukalnā, blakus lībiešu pilij. Par to liecina Dievukalna virsējā slāņa atradumi un tur atklātā 13. gadsimta sākumā ierīkotā nocietinātā dzīvesvieta ar valni un līdz 10 m plato aizsarggrāvi.¹⁶ Ka lībieši vēl kādu laiku pēc pakļaušanas dzīvojuši savā Lielvārdes pilī, liecina turpmākie notikumi: 1212. gadā tie vēlreiz mēģinājuši no iebrucējiem atbrīvoties, bet tikuši apspiesti, un krustneši vēlreiz nodedzinājuši Lielvārdes pili. Tālaika notikumi saglabāti tautas teikā par Lāčplēša cīņu ar Melno bruņinieku. Krustnešu mūra pils Lielvārdes pilskalnā uzcelta 13. gadsimta pirmajā pusē.¹⁷ Tā atradusies bīskapa, uz laiku arī Livonijas ordeņa pakļautībā un pastāvējusi līdz 16. gadsimta beigām, kad Livonijas kara (1558—1583) beigās sagrauta. Kopš tā laika pilsdrupas pakāpeniski irušas, un, salīdzinot ar J. Broces 1792. gada zīmējumu (6. att.), redzams, ka līdz mūsdienām no tām saglabājusies apmēram puse. Šo procesu pēdējos gados mēģināts aizkavēt, nostiprinot un apjumjot irstošo mūru virspuses.

17. gadsimta pirmajā pusē, kad Vidzeme nonāk zviedru varā, Lielvārde līdz ar Jumpravas un Rembates muižām tiek piešķirta Rīgas naudas kaltuves pārzinim Volfam. Kopš tā laika Lielvārdē veidojās feodāļu muižas centrs ar muižas ēkām priekšpils vietā un tās apkārtnē, kas pastāvēja līdz pat 20. gadsimtam.

Līdz ar vācu feodāļu varas nostiprināšanos pie pilīm tika celtas arī baznīcas, tām blakus ierīkotas kapsētas, aizliegtas senās apbedīšanas tradīcijas. Lielvārdes senākā baznīca ar kapsētu atradusies rietumos no priekšpils. Tur pirmās mūra baznīcas (kas celta 1747. gadā, pirms tam bijušas koka celtnes) vietā vairākkārt atjaunota tagadējā ēka. Senākie apbedījumi šajā vietā, spriežot pēc atrastajiem priekšmetiem (stikla krellēm, piekariņiem), attiecināmi uz 13.—15. gadsimtu. Nelielos aizsardzības izrakumos Daugavas krastā, rietumos no baznīcas, atklāti vairāki 17.—18. gadsimta kapi.¹⁸ Mīrušie tur apbedīti pēc kristīgo rituāla ar galvu uz rietumiem, bez rotām, tomēr saglabājušās arī dažas senās paražas, piemēram, dažu kapu aizbērumā ogļaina zeme, pie viena kapa tā pamatnes līmenī — ugunskura vieta, vairākiem līdzīgi dotas monētas. Redzams, ka bez ārēji formālās kristīgās ticības noteikumiem lielvārdieši turējušies arī pie ticējumiem, kas balstījušies vēl uz senajām ieražām.

¹⁶ Zariņa A. Viduslaiku dzīvesvieta Lielvārdes Dievukalnā // LPSR ZA Vēstis. — 1983. — 4. nr. — 20.—34. lpp.

¹⁷ Latvijas PSR arheoloģija. — R., 1974. — 287. lpp.

¹⁸ Zariņa A. Izrakumi Lielvārdē 1976. gadā // Materiāli... — R., 1977. — 80. lpp

DAUGAVAS UN PIEDAUGAVAS VIETVĀRDI NOSAUKUMU CILME

D a u g a v a

Vārds *Daugava* ir relatīvi jauns. To gan pazīst arī igauņi un lietuvieši (lietuviešu valodā ar variētu piedēkli — *Dauguva*; šī forma sastopama arī latviešu izloksnēs), un pēdējos gadu desmitos vārdu *Daugava* literatūrā lieto arī citas tautas, bet vairākās valodās vēl saglabājušies šās upes citi nosaukumi: vācu *Düna*, krievu *Двина*, poļu *Dźwina*, igauņu *Väina*, somu *Väinä-joki* (kur *joki* ir 'upe'), lībiešu *Vēna* (no senāka *Veina*). Šie nosaukumi izveidojušies no senākā *Daugavas* vārda, kas latviešu valodā izzudis.

Senais *Daugavas* nosaukums bija **Dūeinā* (kur *ū* izrunāts kā angļu *w*), no kā saknes skaņumijā izveidojusies paralēlforma **Dunā*. Šie nosaukumi ir ārkārtīgi seni, tie sakņojas indoeiropiešu kopdzīves laika leksikā, tātad valodā, kas runāta pirms 6000—7000 gadiem. Šos nosaukumus upei laikam devušas pirmās indoeiropiešu ciltis, kas nokļuva līdz *Daugavai*, tātad tie radušies vēl pirmsbaltu periodā. Visā Eiropā sastopamie senie indoeiropiešu cilmes ūdeņu nosaukumi (hidronīmi) rāda, ka tie pārdzīvojuši gadu tūkstošus, neraugoties uz teritoriju vēsturiskajām pārmaiņām. Cilts un tautas saplūda, pārvietojās, teritorijās ienāca jauni iedzīvotāji, bet daudzi senie nosaukumi saglabājās, tos pārņēma viena cilts vai tauta no citas, parasti gan nedaudz pārveidojot vārda izrunu pēc savas valodas fonētiskajiem likumiem. Piemēram, Polijas upes nosaukums *Visla* (poļu *Wiśła*) izveidojies no senākas formas *Visla*, no kuras savukārt — latīņu *Vistula* un vācu *Weichsel*. Vācijas upe *Reina* (vācu *Rhein*) saglabājusi pirmformai **Reinos* tuvu vārda skanējumu, kaut gan vēsturiski arī šī forma mainījies (senaugšvācu *Rīn*, gallu *Rēnos*).

Seno ūdeņu nosaukumu pamatā ir parastās runas vārdi (apelaīvi), kas apzīmēja kādu vietu, priekšmetu vai īpašību. Piemēram, vārda *Reina* pamatā ir ide **reinos* 'liela ūdens platība, liela straume', no kā arī vidusīru *rīan* 'jūra'. (Tās pašas cilmes, tikai ar citu saknes paplašinājumu, ir latīņu *rīvus*, krievu *peka* 'upe').

Kāda indoeiropiešu sakne ir Daugavas nosaukuma **Dueinā* (**Dunā*) pamatā? Viens no mūsdienu izcilākajiem indoeiropiešu salīdzināmās valodniecības pētniekiem baltu valodu vēstures speciālists Getingenes universitātes profesors Volfgangs P. Šmids (Schmid) uzskata, ka nosaukuma pamatā ir sakne **dheu-* (**dhu-*) 'putēt, virpuļot, brāzties'.¹ No šās saknes atvasināts arī vārds *dūmi*, krievu дуть 'pūst', vācu *Düne* 'kāpa', grieķu *this* (ģen. *thinos* no senākas formas **dhuīnos*) 'smilšu kaudze, kāpa'. V. P. Šmids uzskata, ka Daugavas senais nosaukums vispirms izveidojies upes lejtecē, kur ūdeņus apņēma smilšu kāpas; sal. tautasdziesmā: «Visapkārt smilšu kalni, Pati Rīga ūdenī.» Iespējams gan, ka šo upes nosaukumu izraudzījās nevis pēc smilšu kāpām, bet pēc virpuļojošās, vietām brāzmainās straumes Daugavas krāču rajonos.

Senais Daugavas vārds **Dueinā* > **Dveina* latviešu valodā likumsakarīgi ieguva formu **Dviēna*. Ka šāds vārds tiešām bijis, rāda māju nosaukums *Dvieņinieki* Dignājā. Ar seno **Dvienu* saistāms arī mazākas upes, Daugavas pietekas, nosaukums *Dviete* (*Dvieta*). Tas ir vai nu patstāvīgs atvasinājums no saknes ar citu piedēkli, vai arī no vārda *Dviēna* darināts deminutīvs («mazā Dviēna»).

Fonētiskā maiņā no **Dveina* izveidojās slāvu *Dvina*. Līdzīgas skaņu pārmaiņas vērojamas baltu vārdā **kreiv-*, no kā lietuviešu *kreivas* 'līks', bet latviešu *krievs* un slāvu *kriv-* cilts nosaukumā *кривучи*. Baltijas somi no līdzskaņu kopas vārda sākumā izrunāja tikai vienu līdzskani, tāpēc viņu valodās no **Dveina* tapa *Veina* ar lokālām variācijām. Kalevalas teiksmainais Veinemeinens sākotnēji 'daugavietis', vēlāk kļuvis par 'dziesmotāju' (Kalevalas atdzejotāja L. Laicena skaidrojums).

Saknes skaņumijā izveidojusies paralēlforma **Dunā* > *Duna* daudzkārt minēta seno hroniku un dokumentu latīņu tekstos, arī Indriķa Livonijas hronikā. No šās formas radusies senskandināvu *Dyna*, vācu *Dūna*. Tas, ka blakus vārdam **Dveina* (**Dviēna*) bijis arī otrs upes nosaukums *Duna*, izskaidrojams ar atšķirībām seno latviešu cilšu valodās. *Duna* (varbūt *Dūna*) ir bijis kuršu un zemgaļu vārds. Vēl 14. gadsimta sākumā islandieša H. Erlendsona upju sarakstā minēta Zemgales upe *Duna*. Zemgaļu teritorija senāk sniedzās pāri Daugavai, arī upes lejtecē, un no viņiem ar šo vārdu iepazīnās kā vikingi, tā 12. gadsimta vācu kuģotāji. Ka šis vārds bijis pazīstams arī Latvijas austrumu daļā, rāda vietvārds *Dunava* (ciems, agrāk arī upe Jēkabpils rajonā). Varbūt te bijusi kāda zemgaļu vai kuršu apmetne? 19. gadsimtā bija vietvārds *Dūnasleja*, kas vēlāk pārveidots par *Dūņasleju* (Ābeļos, iepretim Pļaviņām). Kursā *Du-*

¹ *Realexikon* der germanischen Altertumskunde. — Berlin; New York, 1985. — Bd 6.

nas vārds lietots upju apzīmējumos neatkarīgi no Daugavas. Šis vārds saglabājies Ventas pietekas Dunavas nosaukumā, arī Dunikas un citos nosaukumos.

Daudz jaunāks ir tagadējais nosaukums *Daugava*. Sākot ar A. Bīlenšteinu, vairāki valodnieki šo nosaukumu ir saistījuši ar vārdu *daudz*.² Bijis adjektīvs **daugis* (J. Zubatijs) vai **daugas* (E. Blese) 'spēcīgs, liels'; no nēkattras dzimtes formas **daugiai* darināts adverbs **daugi* > *daudzi* > *daudz*. Vārds *Daugava* ir saliktenis, kura otrā daļa *-ava* atvasināta no saknes ar nozīmi 'tecēt; ūdens'. (No šās saknes arī vārds *avots*.) Tātad *Daugava* sākotnēji 'liels, plašs ūdens' vai 'spēcīga straume', no kā 'liela, ūdeņiem bagāta un strauja upe, kas pavasaros plaši pārplūst'.

Vārds *daugava* senāk laikam bijis sugasvārds, kas attiecināts uz palos pārplūstošām upēm. To rāda daudzas tautasdziesmas, kas pierakstītas dažādās Latvijas vietās, pat tālu no Daugavas, piemēram, Liepājas apvidū. Sal.: Droši bridu šauru upi, Baili bridu daugaviņu (LD 30960; pierakstīta Krotē).

S. Uļanovska jau pagājušajā gadsimtā norādīja uz Latgalē novēroto parādību, ka tur visas lielākās upes dēvē par daugavām. Konkrēti viņa minēja Maltu, ko ikdienā citādi nesaucot kā par *Daugovu*.³

Skaidrojot Daugavas vārda cilmi, K. Draviņš norāda uz tautasdziesmām, kur minētas pat vairākas daugavas (daugaviņas), piemēram:

Brājam gāju sievas vesti
Par deviņas daugaviņas;
Briežu ragi skrituļos,
Tatāriši vedējiņi. (LD 16131)

Šo tautasdziesmu Lubānā pierakstījis pazīstamais tautasdziesmu vācējs Mārtiņš Celmiņš, tā ka par tās autentiskumu nevar būt šaubu. K. Draviņš domā, ka zeme aiz «deviņām daugaviņām» varētu būt Lietuva.⁴

² *Bielenstein A.* Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache. — St. Petersburg, 1892. — S. 36.

Jau agrāk A. Bīlenšteins šo domu izteicis grāmatā «Die lettische Sprache». — Berlin, 1863. — Bd 1. — S. 320.

Vārdu *Daugava* ar *daudz* saistījis arī J. Endzelins. Sal.: *Latvijas PSR* vietvārdi. — R., 1956. — 1. d., 1. sēj. — 198. lpp.

Sal. arī Lietuvas upes nosaukumu *Daugupis, Daugupe*, ko A. Vanags saista ar *daug* 'plaši, bagāti'. Sk.: *Vanagas A.* Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. — Vilnius, 1981. — P. 81.

³ *Ulanowska S.* Lotysze Inflant polskich w szczegolnosc z gminy Wielońskiej powiatu Rzeżyckiego // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Krakow, 1892. — T. 2. — S. 105.

⁴ *Draviņš K.* Tautasdziesmu *Daugava* // Arhīvs (Austrālija). — 1964. — 4. laid. — 105.—114. lpp.

Jāpiemin, ka ir arī citi uzskati par vārda *Daugava* cilmi. E. Blese saista šo vārdu ar *dugt* 'apmākties', pieminot tautasdziesmu «Daugaviņa, melnācīte, Melna tek vakarā». ⁵ V. P. Šmids noraida visas līdzšinējās hipotēzes un izvirza jaunu: *dauga*-skaņumijā saistāms ar *danga* 'purvaina vieta' un *duga* 'gļotas uz ūdens'. ⁶ Šis vārda cilmes skaidrojums tomēr izraisa šaubas. Latvijas teritorijā *Daugava* nepļūst pa purvainām vietām, tā nav purvu upe.

Jautājums rodas par to, kad un kādos apstākļos mainījušies *Daugavas* nosaukumi. V. P. Šmids domā, ka tas noticis latviešu tautības konsolidācijas periodā, ne agrāk par 14. gadsimtu. Tā varētu pamatoti domāt, jo senajos dokumentos nav minēts vārds *Daugava*, tas parādās daudz vēlāk. Latviešu valodas veidošanā dominēja senās letgaļu cilts valoda, un varētu domāt, ka letgaļu nosaukums *Daugava* šajā laikā izspiedis agrākos upes nosaukumus. Taču senie hidronīmi tik ātri neizzūd, un senajiem *Daugavas* nosaukumiem vēl ilgi būtu vajadzējis saglabāties vismaz atsevišķās izloksnēs, atsevišķos apvidos. Tas tomēr nav noticis. Nav arī nekāda pierādījuma, ka vārds *Daugava* būtu tieši letgaļiem raksturīgs. Gluži otrādi, senkrievu *Dvina* taču radies no Latvijas austrumos (un vēl tālāk austrumos dzīvojošām baltu ciltīm) dzirdētā nosaukuma **Dveina*. Tas liek domāt, ka vārds *Daugava* kā paralēls upes nosaukums (varbūt kā pamatnosaukuma epitets) pastāvējis jau daudz agrāk, vismaz atsevišķos novados, kur pavasaros mēdza būt lieli plūdi. Pēc kādiem sevišķi lieliem, varbūt katastrofāliem plūdiem epitets pamazām pārtapis galvenajā apzīmējumā.

R I g a

Nemot vērā Rīgas lielo nozīmi, par šā vārda cilmi daudz rakstīti, un visi valodnieki bijuši vienisprātis, ka vārds izveidojies no senākas formas **ringa*, kuras pamatā varetu būt baltu sakne **ring-*'liekts, likumots'. Sal. lietuviešu *ringė, ringis* 'līkloču līnija, liekums', *ringuoti* 'likumot, locīties'. (Attiecībā uz *-in-* pārveidošanos par *-i-* latviešu valodā sal. lietuviešu *tinklas*, latviešu *tīkls*.) Uzskata, ka pilsētas nosaukums cēlies no upes vārda; Rīgas upe (vēlāk parasti *Rīdzene, Rīdzina*) vēsturiskajos aprakstos un dokumentos minēta vairākkārt. Zināms, ka tagadējās pilsētas vietā upe meta likumu, tāpat arī semantiski nosaukuma cilme būtu pamatota. Kursā, kur saglabājušies daudzi vārdi ar senāko *-in-*, sastopams arī izloksnes vārds *ringoties* 'likumot, locīties': «zalktis ringojas» (*Mūlenbahs K.* Latviešu valodas vārdnīca, 4. sēj., 528. lpp., Embūtē; pēc J. Endzelīna uzskata, vārds ir lituānisms).

⁵ Blese E. Zur Etymologie des lett. Flussnames *Daugava* 'Düna' // Studi Baltici. — 1952. — Vol. 9. — P. 186—210.

⁶ Reallexikon der germanischen Altertumskunde. — Berlin; New York, 1985. — Bd 6.

Šādu uzskatu par Rīgas vārda cilmi pirmais izteicis A. Bielenšteins.⁷ Viņam pievienojās citi autori, to vidū J. Endzelīns,⁸ K. Būga,⁹ E. Blese¹⁰ un daži jaunākā laika latviešu padomju autori, kuri gan nepiemin šās hipotēzes izvirzītāju un pirmo pamatotāju.¹¹

Par šādu Rīgas vārda cilmi tomēr jāšaubās. Lietuviešu (žemaišu) izlokšņu vārds *Ringa* 'Rīga', ko piemin K. Būga un uz ko atsaucas V. Dambe, nav pierādījums senākajai Rīgas vārda formai: tas var būt tāds pats runātāju pārveidojums («tautas etimoloģija») pēc Lietuvas vietvārda *Ringa* parauga kā lietuviešu *Mintauja* 'Jelgava' no senākās formas *Mītava* (sal. vācu *Mitau* 'Jelgava'), jo lietuviešu valodā nav vārdam *mīt* 'mainīt' atbilstoša tās pašas cilmes vārda, un tautas etimoloģijā vārds *Mītava* aizstāts ar atvasinājumu no citas cilmes un nozīmes *minti*. Nav arī neviena piemēra, kur nepārprotami būtu redzams, ka kāds Latvijas vietvārds ar *rīg-* vai *rīdz-* būtu izveidojies no senāka *ring-*. Saliktie vietvārdi, kuru sastāvā ir *Rīga* (piem., Rīgas kalns), to nepierāda, jo tie var būt jaunāki darinājumi, kas saistīti ar Rīgas pilsētas nosaukumu.

Pēc vēsturnieku, galvenokārt arheologu, konstatējuma, senās Rīgas pirmiedzīvotāji galvenokārt bijuši kurši un lībieši. V. Dambe raksta: «...tieši kurši, kuru valodā raksturīga vienzilbes skaņu kopas *in* saglabāšanās, būs bijuši tie, kas savā laikā šejienes upi, savu apdzīvoto ciemu un citas šejienes vietas nosaukuši Rīgas vārdā» (Jautājumi un Atbildes. — 1971. — 5. nr. — 15. lpp.).

Šis apgalvojums der nevis izvirzītās tēzes pierādīšanai, bet gan noraidīšanai: ja šā vārda devēji bija kurši, tad 12.—13. gadsimta kuršu valodā vai vēlākajās kursiskajās izloksnēs vajadzēja saglabāties arī šā vārda pirmformai, jo bijušajā kuršu teritorijā vietvārdos zilbe *-in-* taču nav pārveidojusies. Formas ar *-in-* līdz šim laikam saglabājušās arī lībiešu valodā. Lībieši bija tie Latvijas iedzīvotāji, ar kuriem vācu iekarotāji nodibināja pirmos kontaktus un no kuriem arī vispirms uzzināja vietvārdus. Ja 12.—13. gadsimtā forma **Ringa* vairs nebija saglabājusies Rīgas iedzīvotāju kuršu un lībiešu

⁷ Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volkstammes..., S. 38.

⁸ Endzelīns J. Darbu izlase. — R., 1974. — 2. sēj. — 373. lpp.

⁹ Būga K. Rinktiniai raštai. — Vilnius. — T. 1, 1958. — P. 511; T. 3, 1961. — P. 100.

¹⁰ Blese E. Rīga // Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1938. — 18. sēj., 35729. sl.

¹¹ Дамбе В. Название города Рига // Изучение географических названий. — М., 1966. — С. 107—109; Дамбе В. Kas Rīgai deva vārdu? // Jautājumi un Atbildes. — 1971. — Nr. 5. — 13.—15. lpp.; [Дамбе В., Zeids Т.] Vēlreiz par vārdu Rīga // Zvaigzne. — 1980. — Nr. 6. — 18. lpp.; [Zeids Т.] Jautājums par Rīgas dibināšanu // Feodālā Rīga. — R., 1978. — 14. lpp.

M. Stepermanis saista Rīgu ar lietuviešu Ringu, bet par vārda cilmi noteiktu uzskatu neizsaka — tas varētu būt no kuršu vai lībiešu valodas. Sk.: Zvaigzne. — 1958. — Nr. 7. — 24. lpp.

valodā, tad jāsecina, ka formas pārmaiņai *ring- > *rīg- vajadzēja būt notikušai jau ļoti sen un formas pārveidotāji nevarēja būt Rīgas pirmiedzīvotāji kurši un lībieši. Tie varēja būt letgaļi, varbūt arī zemgaļi un sēļi (kuriem gan formas ar -in- nav konsekventi pārveidotas), bet tādā gadījumā tiem vajadzēja būt Rīgas iedzīvotāju pamatmasai jau ilgu laiku pirms 12. gadsimta — tik lielai pamatmasai, ka spēja izdzēst no kuršu un lībiešu atmiņas Rīgas vārda agrāko formu. Taču vēsture liecina pretējo: «Masveidīgā arheoloģiskā materiāla analīze rāda, ka Rīgas apmetnē atrastās rotaslietas raksturīgas galvenokārt Daugavas lejtecē dzīvojošajiem lībiešiem, kā arī Kurzemes ziemeļu daļas šā laika iedzīvotājiem vendiem vai pārkuršotiem lībiešiem. Abas šīs tautības Rīgā 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā piemin arī senākais rakstītais Rīgas vēstures avots — Latviešu Indriķa hronika» (Feodālā Rīga. — R., 1978. — 33. lpp.).

Tātad jāsecina, ka sākotnējā vietvārda forma ir bijusi *Rīga* (nevis **Ringa*). Vēsturiskās ziņas un arheoloģiskie atradumi rāda, ka Daugava jau sen pirms vācu ienākšanas ir bijusi ievērojams starptautiskā tranzīta ceļš, ko 9.—10. gadsimtā intensīvi izmantojuši arī skandināvu karotāji un tirgotāji vikingi. Ja tie bija izveidojuši apmetni tagadējās Rīgas vietā (pirms vai blakus kuršu un lībiešu, varbūt arī zemgaļu apmetnēm), tie varēja dot arī apmetnes vārdu, kas dzīvajā tirdzniecības ceļā kļuva plašāk pazīstams. Senskandināvu *riga* (izrunājams ar *ī*) nozīmē 'nelīdzenums, izliekums'¹², kas pilnīgi atbilst Rīgas ģeofiziskajam profilam. Tātad sākumā vārds laikam attiecināts nevis uz upi, bet uz zemes reljefu, un tas varēja būt saistīts ar tagad norakto Rīgas kalnu (Indriķa hronikā *mons Rigae*).

Lielvārde

Nezinātniskā uzskatā («tautas etimoloģijā»), kas dažkārt gan izpaužies arī rakstos, nosaukumu *Lielvārde* saista ar «lielu vārdu» (vai «lieliem vārdiem»). Tam, protams, nav nekāda nopietna pamatojuma. J. Endzelīns izteicis uzskatu, ka vietas nosaukums varētu būt saistāms ar apvidvārdu *vāda* 'plūdos pāri krastam pārplūdušais ūdens; uzpludināts ūdens', ja vien vārdā *Lielvārde* vēlāk iesprausts līdzskanis *r*.¹³ Taču Lielvārde atrodas augstā Daugavas krastā, un par vietas applūšanu te grūti runāt.

Domājams, ka *Lielvārde* ir skandināvu cilmes vārds.

Indriķa hronikā Lielvārdes nosaukums ir *Lenewarde*, 13. gadsimta dokumentos *Lennewarde*. Šī seno rakstu forma atbilst sen-

¹² Unebenheit, Krümmung. Sk.: Baetke W. Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur. — Berlin, 1976. — S. 501.

¹³ Latvijas PSR vietvārdi. — R., 1961. — 1. d., 2. sēj. — 334. lpp.

skandināvu lietvārdam *lenda* (saliktenos arī *lenna-*) 'zemes īpašums' un tās pašas formas darbības vārdam ar nozīmi 'piestāties pie krasta, celties krastā' (sal. vācu *landen*), kam pievienots cits lietvārds *varda*¹⁴ 'akmens kaudze kā ceļa zīme (piemēram, salās); sardzes vai novērošanas tornis' (sal. vācu *Warte* 'sargtornis'). Tātad saliktena nozīme varēja būt 'sardzes vai novērošanas tornis piestāšanās vietā, atbalsta punktā'. Lielvārdē atrasti daudzi skandināvu cilmes priekšmeti, kas apliecina šās hipotēzes ticamību.

Vietvārda forma radusies tautas etimoloģijā. No sākotnējās formas *Len(e)varde* latviešu valodā dabiski izveidojās **Lievarde*, un saliktena sākums piemērots vārdam *liels*. Saliktena otrā daļā skaņkopā *-ar-* dabiski garināts patskanis.

Aizkraukle

Vārdu *Aizkraukle* A. Bīlenšteins saista ar netālu plūstošo strautu *Āzķere*, bet tālāku risinājumu nedod.¹⁵ Labu skaidrojumu vārdam *Aizkraukle* devis E. Blese: «No [verba *kraut*] saknes *krau-* atvasināts arī latviskais elements *-kraukle* Aizkraukles vārdā (no **krautle*; piedēkļa ziņā sal. *aukla*, arī *aukle* no *aut*) .. ar nozīmi 'akmeņu grēda, akmeņu krāvums'. Šo pašu elementu sastopam gan laikam upes vārdā *Kraukle* (Aizkrauklē). Tā pati nozīme formā *Aizkraukne*, kur sastopam to pašu sakni, tikai ar senāko daļu *-tne* (tātad no **Aizkrautne*).»¹⁶

Indriķa hronikā minētas formas *Aschrath*, *Ascrad*, *As(s)crade*, no kā izveidojies vietas vāciskais apzīmējums *Ascheraden*. J. Endzelīns raksta, ka vācu formas «pamatā laikam ir saliktenis ar vecāko *az-* pirmajā daļā»¹⁷, bet tālāko cilmi neskaidro. E. Blese vārdā *Ascrad* saskata sagrozījumu no latviešu vārda *krāce* paralēlformām *kradze*, *kradzis*: «Daugavas krāces ir upes gultnē uz augšu pacelti akmeņi — dažreiz augstāk, dažreiz ne tik augstu.»¹⁸ Tātad *Ascrad* < **Az-kradz-e*. Šis skaidrojums neliekas ticams. Drīzāk pamatā varētu būt **Az-krāte* vai **Az-krāde*, kur pamatvārds cēlies no darbības vārda *kraut*. (Sal. vārdu *krāsns* no saknes *krāt*.) Taču šāds vārds nefigurē ne senrakstos, ne mūsdienu lietojumā, un jāšaubās, vai tāds vispār ir bijis.

Domājams, ka Indriķa hronikā minētās un ar *Aizkraukli* saistāmās vietvārda formas *Aschrath*, *Ascrad*, *As(s)crade* cilmes ziņā atbilst senskandināvu lietvārdam *askr* 'osis', arī 'neliels kuģis, barka'

¹⁴ Šajā vārdā *d* apzīmē afrikātu (balsīgo) *th*.

¹⁵ *Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volkstammes...*, S. 44.

¹⁶ *Blese E. Valodnieka piezīmes par dažiem Latvijas vietu vārdiem // Tautas vēsturei*. — R., 1938. — 133. lpp.

¹⁷ Filologu biedrības raksti. — R., 1928. — 8. sēj., 6. lpp.

¹⁸ *Blese E. Valodnieka piezīmes...*, 133. lpp.

(sākumā laikam 'oša laiva'). *Ascrad* tātad būtu 'ošulājs' vai 'laivu piestātne'. Spriežot pēc mežkopju rakstiem, Aizkraukle atrodas novadā, kur bija izplatītas un vēl tagad ir ošu audzes.

Jādomā, ka *Aizkraukle* un *Ascrad* (ar paralēlformām) ir divi patstāvīgi vārdi divām blakusesošām vietām, skandināvu un latviešu (letgaļu, sēļu) apmetnēm; šo vārdu atšķirība izzudusi, beidzot pastāvēt skandināvu apmetnei. (Līdzīgs stāvoklis — ar divām netālām apmetnēm — laikam bijis Lielvārdē.) Vecais skandināvu nosaukums sagrozītā veidā saglabājies tikai vācu valodā.

J e r s i k a

Par Indriķa hronikā un senajos dokumentos minētā vietvārda *Jersika* un *Jersikas* valsts valdnieka Visvalža vārda cilmi rakstīts ļoti daudz. Pilskalns Daugavas krastā *Jersikas* vārdu saglabājis līdz mūsdienām, šajā vārdā nosaukts arī ciems Preiļu rajonā.

Vārda latinizētā forma Indriķa hronikā ir *Gercike*, 13. gadsimta dokumentos arī *Gerzika*, *Gerceke*, *Gerseke*. Pēc akadēmiķa A. Kuniķa uzskatiem, ko atkārtoja A. Bīlenšteins, vārda pamatā laikam ir senslāvu *grad* 'pils', bet tas saistāms arī ar senskandināvu *gerzkr* 'krievisks' no *gardariki*,¹⁹ kā sauca vikingu valdījumu Krievzemē.²⁰ Šo uzskatu atkārtojis arī A. Švābe.²¹

Jaunus uzskatus izteicis vācu valodnieks V. Laurs. Viņš sīki analizē arheoloģiskos un dokumentāros datus, salīdzina agrāko pētnieku uzskatus un pievienojas E. Kleinenberga izteiktajam viedoklim (1972), ka forma *Gercike* viduslejasvācu rakstījumā ir *Jersika*. Šā vārda pamatā V. Laurs saskata senkrievu *jar* 'stāvs, augsts krasts, grava, dziļa vieta', arī 'spēcīga straume, atvars'.²² Senkrievu valodā vārda rakstība bijusi laikam **Јаръскъ*. Ar vārdu *Gercike* senākos dokumentos apzīmēta arī nocietināta vieta Volhovas upes labajā krastā netālu no Novgorodas, kur, saskaņā ar leģendu, atradusies Rjurika pils.

Jautājums tomēr nav pilnīgi atrisināts: nenoskaidroti paliek apstākļi, kādos letgaļu pilskalns un pilsēta (lielas letgaļu valsts centrs) ieguvusi krievisku nosaukumu. *Jersika* atradās pie svarīga tirdzniecības ceļa, tanī bija liela krievu ietekme (pilsētā bija pareizticīgo baznīca, izrakumos atrasti daudzi Austrumu cilmes krustiņi), un *Jersikas* valsts bija lielā politiskā un ekonomiskā atkarībā no Polockas. Taču tā bija par maz, lai paši letgaļi nosauktu savu pilskalnu un pilsētu krieviskā vārdā. Hipotētiski var domāt, ka *Jersikas*

¹⁹ Baetke W. Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur, S. 194.

²⁰ Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volkstammes..., S. 99.

²¹ Švābe A. *Jersika* // Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1932. — 8. sēj., 14392. sl.

²² Zeitschrift für Ostforschung. — Bd 35, H. 4.

valdnieki dažās paaudzēs (varbūt arī hronista Indriķa laikā) bijuši krievu tautības un Jersikas vārds ir viņu dots un starptautiskajās attiecībās nostiprināts.

Iespējams tomēr, ka līdzšinējās hipotēzes par Jersikas vārda cilmi ir nepareizas. Apšaubot šīs hipotēzes, ir mēģināts vietas nosaukumu saistīt ar igauņu *järv* 'ezers', bet neskaidra paliek vārda formas veidošanās.

Ja Jersikas vārds ir baltu cilmes, to varētu atvasināt no indoeiropiešu saknes **er-* 'plēst, durt' (no kā arī vārdi *ērce*, *ērksķis*). Šās saknes atvasinājumi dažās valodās saistīti ar kaujas darbībām vai atribūtiem, piemēram, senindiešu *ṛṣāti* 'grūž, dur', Avestas *aršti-šķēps*. Varētu būt, ka letgaļu **ers-ika* ar slāvu ietekmē pievienoto protētisko *j-* **jers-ika* sākotnēji apzīmēja uzbrukuma bāzi, vēlāk nocietinātu militāra rakstura apmetni.

ŠKINDĒJA ZOBENI

Daugava — māmuļa, Daugava — likteņuupe. Kopš neatminamiem laikiem te skanējušas visdažādākās valodas — plostnieku saukšanās, tirgotāju lietišķās sarunas, tuvu un tālu tautu karavīru balsis. Nozīmīgo notikumu virknē, kas kopumā izšķīra Latvijas likteņus, ne viens vien norisa tieši Daugavas krastos. Atgādināsim vien dažas spilgtākās epizodes.

Senākās un arī intriģējošākās ziņas par cīņām Daugavas krastos 9.—10. gadsimtā sniedzis Saksis Gramatiķis, aprakstot dāņu vikinga Hadinga dzīves gaitas. Viņš vēsta, ka Hadingš uzbrucis Helesponta karalim Anduānam (*Handwanus*) un ieņēmis tā pilsētu pie Daugavas (*urbs apud Dunam*). Lai pārvarētu pilsētas nocietinājumus, Hadingš lika notvert te ligzdojošos putnus un piestiprināt pie to ķermeņa aizdedzinātus degļus. Atgriezoties savās ligzdās, putni aizdedzināja pilsētu, bet aizstāvji, aizņēmti ugunsgrēka dzēšanā, atstāja neapsargātus vārtus, ko pasteidzās izmantot Hadingš. Hadingš Anduānu sagūstīja un kā izpirkumu pieprasīja atsvērt sevi zeltā, t. i., Anduānam bija jādod tik zelta, cik viņš pats sver.

Vēlāk pilsēta pie Daugavas pārdzīvoja arī Hadinga dēla Frodi uzbrukumu, kurš to aplenca pēc Polockas ieņemšanas. Frodi ietēpās kalpones drānās un, uzdodamies par pārbēdzēju, iekļuva pilsētā, rūpīgi to izpētīja un nosūtīja karaspēkam ziņu nākamajā dienā ierasties pie vārtiem, kurus pats atvērs. Frodi aprēķins izdevās. Kad Anduāns jau redzēja dzimto pilsētu izpostītu, viņš lika sakraut savas bagātības kuģos un nogremdēt dzelmē. Savukārt Frodi, neapmierinājies ar uzvaru, lūdza Anduāna meitu sev par sievu. Anduāns ieteica viņam piesargāties un nepārvērst uzvaras veiksmi augstprātībā, bet saudzēt uzvarētos un cienīt to agrākos slavas laikus. Tāpat viņš lika pie sirds neaptraipīt radniecības nodibināšanu ar zemiskas alkatības dziņu. Pēc šīm pamācībām Anduāns atzina Frodi par savu znotu un ieguva savai valstij brīvību.

Tādi ir Sakša Gramatiķa aprakstītie teiksmainie notikumi, kas datējami ar 9. gadsimta beigām — 10. gadsimta sākumu. Nav šaubu,

ka tie saistāmi ar Daugavu, turklāt, spriežot pēc konteksta, tieši ar Latvijas teritoriju. Notikumū vieta visticamāk identificējama ar Daugmales pilskalnu — vienu no ievērojamākajām senvietām Daugavas krastos. Ir gan izteiktas šaubas, vai vispār var ticēt Sakša Gramatiķa darba leģendārajai daļai, ieskaitot Hadinga un Frodi gaitu aprakstus: tā kā darbs radies 13. gadsimta sākumā, tad te, iespējams, atspoguļotas Dānijas pretenzijas uz Baltijas zemēm, ko Saksis Gramatiķis izteicis teiksmainā formā, pārstrādājot liecības par notikumiem Baltijā 13. gadsimta sākumā. Saprotais, ka nē viss šai vēstījumā uztverams tieši. Piemēram, pilnīgi nereaļa ir ķermeņa atsveršana zeltā, kas, ņemot vērā zelta izplatību tālaika Eiropā un it īpaši Latvijas teritorijā, iespējama tikai leģendās. No otras puses, Ingvara sāgas, kas piemin zviedru karaļa Olava uz Zemgali sūtītos kuģus meslu ievākšanai, rūnakmeņi ar uzrakstiem par skandināvu braucieniem uz Daugavas, Zemgales un lībiešu zemēm, kā arī arheoloģiskais materiāls liecina par neapšaubāmiem Latvijas novadu sakariem ar Skandināviju senatnē. Šai kontekstā Sakša Gramatiķa darbs, lai arī neapšaubāmi pakļauts sava laika literārajām tradīcijām, kopumā vieš uzticību.

Līdz 12. gadsimta beigām turpmākās ziņas par politiskajiem notikumiem Daugavas lejtecē ir visai skopas. Pakāpeniski savu ietekmi te nostiprināja Polockas kņazi, padarot šejienes lībiešus par saviem mesliniekiem. Jādomā, ka šī tributārā atkarība gan nebija stabila, bet atkarībā no situācijas pastiprinājās vai pavājinājās.

12. gadsimta 80. gados Daugavas lībiešu vidū misijas darbu sāka Meinhards, kurš uzcēla Ikšķiles un Mārtiņsalas lībiešiem pilis, bet Ikšķiles baznīcu izraudzījās par savu rezidenci. Tā kā misijas darbs neveicās, Meinhards sāka organizēt krusta karu, taču 1196. gadā viņš mira, neko nēpanācis. 1199. gadā par bīskapu iesvētīja Albertu, kurš aktīvi ķērās pie krusta karotāju vervēšanas, Rīgas vācu apmetnes kā atbalsta punkta izbūves un pastāvīga militāra spēka radīšanas Livonijā, — 1202. gadā viņš kopā ar cisterciešu ordeņa abatu Teodorihu nodibināja Zobenbrāļu ordeni. Dažos gados Albertam izdevās pakļaut Daugavas un Gaujas lejteces lībiešus, piespiežot tos kristīties.

1206. gadā sākās plaša lībiešu sacelšanās. Pavasarī bīskapa Alberta sūtņi bija ieradušies Polockā, lai iegūtu kņazu atļauju darbībai tam pakļautajās lībiešu zemēs, taču priekšā jau bija aizsteigušies lībiešu pārstāvji, kuri aicināja kņazu uz kopdarbību vācu agresoru padzīšanā. Lai izšķirtu vācu un lībiešu strīdu, kņazs noteica sarunas 30. maijā pie Ogres upes. Vācieši uz sarunām tomēr neieradās, bet lībieši vienojās nocietināties Mārtiņsalā, no kurienes, aicinot palīgā arī lietuvjus, domāja uzbrukt Rīgai.

4. jūnijā, negaidot lībiešu uzbrukumam, Mārtiņsalā izcēlās vācu spēki: «Un, sākumā cīnoties ūdenī, viņi uzķēra krasta akmeņus un ienaidnieku šķēpus, kuri bargi lidoja pār viņiem, beidzot viņi ieņēma krastu, .. karaspēki sastopas, ienaidnieki tiek uzvarēti un pagriež muguras, vieni tiek nokauti, citi, gribēdami pārpeldēt, noslīkst, citi atgriežas uz pili.»

Iesākās kauja par pašu pili, ko novājinātie lībieši vairs nespēja noturēt un bija spiesti padoties. «Bet bija starp viņiem Ako, viņu virsaitis un vecākais, kurš bija visas nodevības un visa ļaunuma vaininieks, kurš Polockas kņazu bija pamudinājis uz karu ar rīdziniekiem, kurš leišus bija savācis, kurš turaidiešus un visu Līvzemi bija sasaucis pret kristīgo vārdu. Starp citiem arī tas bija nokauts, nokautā galva ar ziņu par uzvaru tika nosūtīta bīskapam.» Lībiešu vecākos aizveda uz Rīgu un iekala važās, bet Mārtiņsalas pili nometināja vācu garnizonu.

Sejoja gan ne tik veiksmīgs vācu karagājiens uz Turaidu un Satezeli, kuras iedzīvotāji bija sacelšanās līdzdalībnieki, jo Satezeli (jeb Dabreļa pili) ieņemt neizdevās. Lībieši tomēr bija spiesti slēgt mieru. Tikmēr Mārtiņsalas pili atkarot mēģināja polockieši, tomēr panākumus neguva un atkāpās. Lībieši vēlreiz slēdza ar bīskapu mieru, deva ķīlniekus un apsolija kristīties, bet nākamajā gadā viņu zemes savā starpā sadalīja bīskaps ar Zobenbrāļu ordeni. Tā beidzās lībiešu zemju pakļaušana, kur bīskaps veikli izmantoja vietējo cilšu (arī polockiešu) nevienprātību, rīcības nesaskaņotību un ķildas. Šo notikumu attīstību stipri ietekmēja tieši kauja par Mārtiņsalu.

Nākamā ievērības cienīgā kauja Daugavas lejtecē (izņemot Rīgu un Daugavas grīvu) notika jau 13. gadsimta otrajā pusē — 1279. gadā, kad vācu agresori uzbruka galvenokārt zemgaļu un lietuvju zemēm. Tā ir nepelnīti piemirstā Aizkraukles kauja, kura gan norises, gan seku ziņā uzrāda daudz līdzības ar notikumiem pie Saules 1236. gadā.

1279. gadā Livonijas ordeņa mestra Ernesta vadībā vācu karaspēks, kurā ietilpa arī dāņu vienība no Tallinas, kurši, zemgaļi, liels skaits krustnešu, devās sirojumā uz Lietuvu un laupīja Lietuvas valdnieka Traidenis novadā Ķernavē. Traidenis sapulcēja savu karaspēku un, sekojot sirotājiem, 5. martā panāca tos pie Aizkraukles. Sīvajā kaujā lietuvji guva uzvaru, ko sekmēja tas, ka vācu karaspēku pameta zemgaļi (nav vairs pieminēti kurši, kuri, domājams, devās uz mājām pa citu ceļu). Kaujas laikā krita liels skaits sirotāju, to vidū 71 ordeņa brālis un arī pats mestrs. Vācu ordenī, kura atzars bija Livonijas ordenis, šo sakāvi uztvēra visai sāpīgi. Nekavējoties tika sasaukta sanāksme, kurā Vācu ordeņa virsmestrs Prūsijai un Livo-

nijai iecēla kopīgu mestru — Konrādu fon Feihtvangenu. Nodrošināja arī karotāju vervēšanu un nosūtīšanu militārā spēka atjaunošanai Livonijā.

Pēc vācu sagraves pie Aizkraukles sākās zemgaļu sacelšanās Nameiša vadībā. Viņi padzina agresorus no visas Zemgales un pat uzbruka Rīgai. Diemžēl nav isti skaidra kaujas norises vieta. Tā notika pie vācu karaspēka nometnes, kas diez vai atradās pašā Aizkrauklē un, iespējams, meklējama pat Daugavas pretējā pusē. Zemgaļu cīņas turpinājās līdz pat 1290. gadam. Aizkraukles kauja ievadīja pēdējo brīvības cīņu posmu tagadējās Latvijas zemēs 13. gadsimtā, kam sekoja ne mazāk skarbi gadsimti svešu varu jūgā.

VECA LAIVINIEKA ATMIŅAS

Jānis GREMZDE dzimis 1895. gadā Ikšķiles pagasta Nejautās. Mācījies Ikšķiles pagasta skolā, draudzesskolā, tad Rīgā un Pēterburgā, kur apguvis mērnika profesiju. Laivinieka dēls, vasarās braucis tēvam līdzi, ar liellaivām vedot kravu uz Rīgu.

Ilgus gadus strādājis par mērniku; kopš 1930. gada aktīvi nodarbojies ar sportu. Bijis pirmais PSRS sporta meistars paukošanā. Daudzus gadus strādājis par treneri. Šeit ievietotās atmiņas uzrakstījis 1974. gadā. Miris 95 gadu vecumā, apglabāts Ikšķiles kapos.

Simtiem tūkstošu gadu Daugavas ūdeņi veidojuši upes gultni. Taču šodien Daugava vairs nav tāda, kā bija agrāk.

Gribu aprakstīt Daugavu tādu, kāda tā bija manā jaunībā.

Kā svarīgs satiksmes līdzeklis tā tika izmantota koku pludināšanai ar plostiem, strūgām un liellaivām — labības un dažādu mantu transportēšanai no Krievijas uz Rīgu. No agra pavasara līdz vēlam rudenim uz upes bija dzīva kustība. Simtiem plostu un liellaivu no Aiviekstes, Jaunjelgavas, Tomes, Ogres, lādētas ar malku un dažādiem būvmateriāliem, laidās uz Rīgu. Izlādētās, izmantojot ziemeļvakaru ceļavēju, ar piepūstām burām atgriezās mājās, lai atkal no jauna dotos lejup. Tāda kustība pa Daugavu bija līdz pirmajam pasaules karam, kad abus krastus saraka ierakumos un tie veidoja frontes līnijas. Daugavas laivinieki aizgāja karā, viņu liellaivas iznīcināja.

1921. gadā liellaivu satiksme daļēji bija atjaunojusies, taču pēc Ķeguma spēkstacijas būves laivošana beidzās.

Manas laivinieka gaitas sākās 1902. gadā un turpinājās līdz pirmajam pasaules karam. Mūsu mājas atradās uz paša Daugavas klinšainā krasta, kilometru augšpus Ogres grīvas, tā sauktajā Sīļu kalnā. Tāpat kā vectēvs, arī mans tēvs Kārlis bija Daugavas laivinieks, bet es jaunības gados — viņa līdzgaitnieks. Tas nebija vienkārši — pielādētu liellaivu izvadīt pa Daugavas straumēm, pa līkumotiem laivu ceļiem starp apslēptiem zemūdens akmeņiem un dolomītu klintīm.

Tēva liellaiva bija gatavota no koka, ar plakanu dibenu, 25 m gara, 5 m plata un 1,5 m dziļa. Laivai bija divi nolaižami masti — lielais vidū, mazais priekšgalā, tāpat divas zēģeles — lielā un mazā. Tādas pašas liellaivas bija arī citiem Daugavas laiviniekiem.

Mazo zēģeli lietoja, laižoties lejup ar pielādētu laivu, ja bija ceļavējš. Ja tā nebija, lietoja airus. Abas zēģeles bija vajadzīgas atpakaļceļā pret straumi, ja pūta ceļavējš. Laivā varēja ielādēt 62—64 tonnas akmeņu vai citādu materiālu vai 75 sterus malkas. Bija jābūt pieredzes bagātam stūrmanim, lai sekmīgi izvadītu laivu pa dažādiem kritumiem, dziļumiem, starp apslēptiem akmeņiem. Stūrmanim bija viens vai divi palīgi. Katra neprecizitāte, nokavēts mirklis varēja kļūt liktenīgs un beigties dramatiski.

Pavasari, līdzko Daugava atbrīvojās no ledus, liellaivas no augstajiem krastiem pa speciāli ierīkotām baļķu slīdām tiek nolaistas ūdenī. Sagaidījušas labu rietumu ceļavēju, tās zēģelēja uz augšu — līdz Tomei, Ķegumam, Koknesei, kur uzņēma malku, būvmateriālus, plienakmeņus, laukakmeņus, šūnakmeņus no Staburaga apkārtnes. Lejup nāca arī plosti no Krievzemes. Šie plosti parasti sastāvēja no 2—3 posmiem — gleiņiem. Uz vidējā bija salmu būda, kur paglābties no lietus un pavadīt naktis. Plosta vadīšanai abos galos bija ierīkoti airi — drīgalkas. Plostu vadīja 2—3 cilvēki, bieži vien baltkrievi no Vitebskas un Smoļenskas. Pieturoties palu ūdeņiem, Daugavas straumju klintis satiksmi sevišķi netraucēja. Taču no jūnija līdz rudenim ūdens dziļums parasti minimāls, liellaivas iegrime nedrīkst būt dziļāka par 1 metru.

1902. gada vasarā, kad man bija septiņi gadi, tēvs pirmo reizi mani paņēma līdz braucienā ar laukakmeņiem pielādētā laivā uz Rīgu. Izbraukt vajadzēja agri no rīta, kamēr Daugava brīvāka no plostiem. Man jau vakarā naktsguļa bija iekārtota laivā zem brezenta. Biju tik cieši aizmidzis, ka pamodos tikai pie Salaspils. Uz upes bija drēgna migla. Tēvs bija pie stūres, bet kā palīgs laivas priekšgalā ar airi — tēvabrālis Jānis. Bijām jau tikuši augšpus lielās, seklās straumes — Bulēniem. Tur mums pievienojās locis — tā sauktais Bulēnu velns — Kalniņš. Viņš smalki pārzināja visu Bulēnu straumi 2 km garajā posmā, visus akmeņus un klintsragus, starp kuriem izvadāma liellaiva. Vispirms Kalniņš izmērīja mūsu laivas iegrimi. 30 collas — ar to varēja cerēt izbraukt bez kravas atlādiņa. Laivas vadību šajā posmā uzņēmās Kalniņš, stājoties pie stūres. Tēvs pārģāja laivas priekšgalā un ar nāragu¹ pagrieza laivu uz norādīto pusi. Ar airi rīkojās tēvabrālis.

Sākumā gāja gludi, garām it kā skrēja ūdenī mirgojošie akmeņi un klinšu ragi. Taču drīz vien sākās... Straume mūs rāva uz priekšu

¹ Nāragš — laivas dzenamā kārts ar asu galu.

trakā ātrumā. Laivas dibens braksķēdams drāzās gar zemūdens klin-
tīm un akmeņiem. Locis deva rīkojumus griezt laivas priekšgalu te
uz Vidzemes, te Kurzemes pusi, stingrāk pievilkt auri, lai laivas gaitu
paātrinātu un tā klausītu stūrei.

Mani pārņēma paniskas bailes, es drebēju, jo šķita, ka laivu
pārlauzīs un mēs nogrimsim. Kliegt nedrīkstēju, apsedzu galvu ar
brezentu un gaidīju, kas notiks...

Beidzot iestājās klusums. Straumei bijām pāri, viss bija bei-
dzies labi.

Atvadoties gan Kalniņš noteica, ka labāk būtu bijis laivu
atladēt.

Tad uzvilkām mazo zēģeli un ar vēju laidāmies pa dziļo
ūdeni — plasu² — tālāk. Bīstamās straumes bija aiz muguras,
varēja jau saskatīt Rīgas torņus.

Tomēr vēl gadījās nelaime — mūsu ceļā pēkšņi noenkurojās
plosts. Garām tam bija jātiek gar Kurzemes pusi, taču sprauga
šaura — nepārvarama straume mūs nesa virsū krasta pālim. Laivas
sāni saņēma triecienu ar lielu braksķi. Trīs brangas bija lauztas, zem
grīdas parādījās ūdens, ko pa reizei vajadzēja izsmelt ar liekšķeri,
taču lielās briesmas bija garām. Brauciens bija atstājis smagu iespai-
du, bet tēvs mierināja un teica, ka tas esot mans pirmais rūdījums.

Pēc trim gadiem sākās manas skolas gaitas — Iksšķiles pagasta
skolā (Elkšņu skolā), tad draudzesskolā, pēc tam Rīgas pilsētas
Ķeizarienes Katrīnas II pieklasīgajā skolā. Taču vasarās gāju tē-
vam līdzī uz laivas. Vecā laiva bija nolietojusies, tādēļ 1906. gadā
bija jābūvē jauna. Ziemā sagatavojām vajadzīgos materiālus — cir-
tām mežā egles brangām un priedes dēļiem, plankām. Pavasarī ie-
vērojama Tomes laivu meistars Eglītis ar savu palīgu uzsāka mūsu
laivas būvi, un vasaras vidū tā bija gatava. Pēc rūpīgas drīvēšanas un
darvošanas laivu pa baļķu slīdām ieslīdināja Daugavā no augstā
krasta.

Liellaivu mūžs nebija garš — pieci seši gadi. Pēc tam parasti tās
pārdeva lietošanai lēnos ūdeņos Rīgas pievārtē, piemēram, grants
smēlējiem.

Gados, kad gāju tēvam līdzī uz laivām, darāmā netrūka —
straujie Rīgas būvniecības darbi 1900.—1913. gadā prasīja daudz
akmeņu māju celšanai, pamatiem, krasta nostiprināšanai, ielu bru-
ģēšanai.

Visu to, tāpat arī ģipsi, kaļķus, mālus, ķieģeļus Rīgai piegādāja
Daugavas laivinieki. Akmeņu lautzuves atradās vairākās vietās
Daugavas krastos: pie Kokneses, Ķeguma, Ogres un Salaspils. Pie
Staburaga bija šūnakmeņu, pie Iksšķiles — ģipša lautzuves.

² Plasa — rāma vieta upē.

Abos Daugavas krastos bija kaļķu ceplī, arī cementa krāsnis. No Tomes mežiem lejup ar liellaivām veda malku. No Jaunjelgavas un Jēkabpils rudenos veda labību, linsēklas. Šo vērtīgo kravu veikalnieki uzticēja tikai labi pazīstamiem laiviniekiem, kas brauca ar jaunām, stiprām laivām.

Augšup no mūsu mājām braucām pret straumi — aizzēģelējām. Parasti tas bija līdz Lieljumpravai, tur laivu «pielādēja». Ceļā bija jāpārvar daudzas straumes, ūdenskritumi, krāces jeb kauli. Daugavas seklākajā vietā pie Bulēniem, lejpus Salaspils baznīcas, bija ierīkotas speciālas laivu atlādes vietas, jo tur laiva varēja tikt pāri tikai ar pusiegrimi. Vietējie laivinieki piebrauca ar mazākām laivām, kurās atlādēja daļu kravas. Tad speciāla stūrmaņa vadībā pāri Bulēnu un Baltajam kaulam (sauktam arī par Panderi) līdz Parumbei, kur ūdens atkal dziļāks. Tur kravu pārkrāva atpakaļ liellaivās un tad pa lēno ūdeni līdz Rīgai. Bulēnu straumes labi pārzināja mazās laivas saimnieks Kalniņš, arī Egle un jaunais Kalniņš.

Reiz tur, garām braucot, redzēju uz Baltā kaula pārlauztu pielādētu malkas laivu, kurai vidus bija uz klints, abi gali iegrimuši ūdenī. Tad arī sapratu, kādēļ mans tēvs un tēvabralis pēc laivas pielādēšanas un atgrūšanas no malas nometās ceļos un skaitīja Tēvreizi.

Pēc grūtā turpbrauciena ar labu ceļavēju laiva piepūstām zēģelēm trauca mājup pret straumēm, veidojot priekšgalā lielu vilni ar baltām putām, bet sirds mums bija viegla un priecīga pēc labi padarītā darba.

Ja vēja nebija vai pūta pretvējš, tad iejūdza zirgus speciālās tauvās un laivu vilka augšup.

Bistams un smags, bet arī godājams un skaists bija Daugavas laivnieka darbs.

JOHANS HEINRIHS BAUMANIS DAUGAVAS KRASTOS¹

Šis apcerējums nekādā ziņā nav uzskatāms par vairāk vai mazāk pabeigtu pētījumu, bet gan par mēģinājumu notvert un iezīmēt atsevišķus pieturas punktus Latvijas kultūras un mākslas vēsturē populāras personas dzīves ceļa izpētes gaitā.

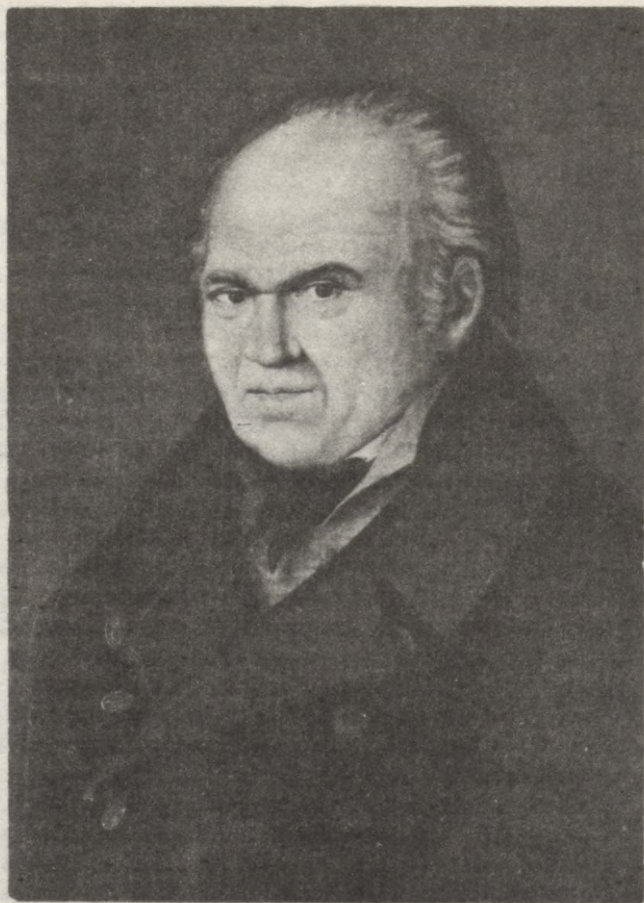
Pats par sevi saprotams, ka šoreiz mūs īpaši interesē viss, kas saistīts ar Daugavu.

Mūsu interešu loka centrā šoreiz nokļuvis gleznotājs un literāts Johans Heinrihs Baumanis (*Johann Heinrich Baumann*, 1753—1832). Viņa darbība lasītāju vairumam, jādomā, būs jau vairāk vai mazāk pazīstama, vismaz par to būs kas dzirdēts. Tādēļ šoreiz būtu lieki atkārtot visu par viņu zināmo, bet šo to atgādināt var.

Būdams Kurzemes superintendenta Joahima (arī Jukuma) Baumaņa (*Joachim Baumann*, 1712—1759) dēls, viņš savulaik Erfurtē studējis teoloģiju, turpat arī mācījies glezniecību pie animālista Jākoba Samuela Beka (*Jacob Samuel Beck*, 1715—1778). Šodien varam teikt, ka dzīvnieku gleznošana tad arī kļuvusi par galveno Baumaņa radošās darbības vadlīniju. Baumanis pats bijis liels mednieks un mednieku stāstu stāstītājs. Savu literāro sacerējumu titullapās palaikam dēvējies par medījumu mālderu. Viņš visai čakli publicējis dažādus latviešiem domātus tekstus, lokalizējis un pats sacerējis arī dažas ludziņas. Īpaši aizkustinošas ir viņa *a priori* sacerētās «Bēru runas», kas ar nelielu konkretizāciju piemērojamas katram atsevišķam gadījumam.

Daļa no viņa daudzajām gleznām — sulīgi un izteiksmīgi tvertajiem dzīvnieku un medījumu atainojumiem — saglabājusies muzeju fondos un privātās kolekcijās. Viņa palaikam itin tēlaini rakstītais vārds lasāms šodien jau par seniem saucamos drukas darbos un manuskriptos, kas glabājas bibliotēku retumu nodaļās. Noteiktā interesentu lokā viņš ir savā veidā populārs arī vēl šodien.

¹ Materiālu sarūpēt palīdzējuši: A. Blinkena, V. Hausmanis, L. Labrence, S. Pijola, V. Villeruša.

J. H. Baumanis.

Baumanis dzīvojis dažādās Kurzemes un Vidzemes vietās, un šķiet, ka itin lielu mūža daļu nodzīvojis arī Daugavas krastos.

Pēc ierakstiem Ikšķiles—Salaspils un Baldones draudžu baznīcu grāmatās, kur 18. gadsimta nogalē un 19. gadsimta sākumā J. H. Baumanis minēts kā krusttēvs vairākiem kristāmbērniem, var secināt, ka mūsu mākslinieks jau 18. gadsimta 90. gados dzīvojis Bramberģes un Baldones apkārtnē. Ar šo apvidu J. H. Baumaņa gaitas saistītas arī vēlāk. Par to liecību sniedz viņa manuskripts «Bramberģu muižas izskatīšana», kas lasāms Misiņa bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā (LBS — 5293 6.—8. lpp.).

Sniedzam šo darbu lasītāju ieskatam.

BRAMBERĢU MUISCHAS ISSKATTISCHANA

Teit, kur ne tahli te pirmē Widsemes uswarretaji, sawu pirmu mitteklī taisīja, tur es 11 gaddus klussa meera dsihwoja; us pascha daugawas klintaina krasta, kurras wirs, lihds wassaras sweetkeem ar baltu spiduschu sneegu apklahts.

Pee martinās salla (Martīnšch, bija pirmais Biskaps, kas us scha salla to pirmu Pilli mureja, kurras atleeki no tumscha wezzuma zik redsami) pretti Rigas Sallpilles Muischa arr saweem wezzas pilles atleekkeem redsama. Daugawa pe martinās un dohles salla teitan ar trim raggeem dallahs.

Pee krasta par labas rohka Sallpille, ar sawu Basnize un trim krohgeem, Skoles nammu un Kurtes muischu skaisti redsami, kur wisapkahrt augligi lauki un zeemi rahdahs.

Strauji wellahs daugawa tur garram, gar Martinās un dohles sallahm, par kreisi rohki straume teek par sausas daugawas nosaukta. Strugahm un plosteem ļohti jasargas, ka straume tanni ne eewelk.

Tee widsemmes krasti saļļodami lepni israhdahs, kad klintes, kad augsti klintes krasti, Kursemes pusse redsami. Ar kruhmeem, tohmeer wiņņas krasti reitti apsekti. Krastas wirsu sahkahts augligi lauki un dahrsi, kurra widda Bramberges Muischa gull, kajaneekam gruhti sasneedsama.

Masas strautes un grahwi, no augschenas tur aumuliskam no-gahschas eksch daugawas, ittin tā, ka tee to strauju daugawu wehl straujaku pataisiht gribbetu, lai udens zelsch wehl bailigags zaur scheem tikt warretu.

Ka nu zeļļu gahjeis, Brambergas, woi Jaņu, woi Kranzschas kalnu ar mohkahm sasnedsis, tad ierauga tas, uz kreisas pusses kalnu muischu un Bersaminde, ar saweem krohgeem, semnekeem un tihromeem. Pret mahrtinās salla, us dohles sallas preekscha, Dohles Basnizkunga muischa redsama, kurra krastes preekscha daugawas leddi, krastas warrin ploosa.

Ais Salspilles, no tahļenes, rigas lepni turni, ar wissu rigas pil-satu un tai rigai peederriga Jumprawas muischa, ar sudmallahm, patmallahm, pastes muischa, parumbes maitu nams un daschas preeku muischas un zeemi redsami.

Ta pluhst, lihds as Daugawas straumi, dascha baggatibas manta, no diwejahm muhsu passaules pussem, us widsemmes Pirm-Pillsa-tu. Tur rahdahs gar Daugawas krasteem atwarri, kur maitatas stru-gas, plosti un laiwas, no droscheem udens Brauzejeem tohp islapi-tas, un ta preze woi kalteta woi par lehtu naudu isdohta.

Us straujeem wiņņeem teek strugas, plosti un laiwas schupoti, brihscham us akmins kauleem maitatas. Wiseem ja turrahs us Wid-

semes pusse, ka ne sausa Daugawa eedsiti tiktu, kur taisni pohsta eht.

No pillsatu, no muischam un sallahm, stipri ihreji ar laiwahm schurp turp irrahs; ar siwihm un zittahm pilsatas wajadsigam leetahm, woi ar straumu nolaischahs, woi pret straumi ar seġeli un derrigu wehju us sawahm mahjahm sturejahs woi ar pilsahta nopirkeehm kahrumeem mahjahs leppotees.

Kur daugawas pusdeenas krasti, lihds wassaras sweetkeem sneegu kuppeni, lihds ar krastas krumeem no augschenes nogahschahs, tur Kursemes un Widsemes rohbeschi skirrahs; Tur muddiga semmes kopschana rahdahs. No turrenes tahji Baldohnes kalni redsami. No scheem krasteem, us meddischanu kahrighs meddineeks starp retteem krumeem, sillahm un plawahm, meddijamas weetas ierauga, is ka wiņņa kahrums ļohti tihka. —

Pret daugawas straume, no brambergas Jahņa kalna, ko es ar smuidrahm behrsahm apstadiju, us rihtas pussi, meschi lihds Liwes muischa rahdahs tanni preekscha, Liwes kunga muhreta Kappas weeta. Us seemeja un rihtas pusse daugawas krasts semmags isleekas, lihds rigas Uxkules muischa, kas no sawa wezzuma, ar jauku isskattischanu pazehlussees. Ais Uxkules, wehl tumschi silli kalni redsami. No bramberģa augsta Pils kalna, ta isskattischana 6 juhdsi aprinķe rahdahs Riga ar sawahm muischam, Baldone ar sawu awotu un mescha kunga Muischa, bazniza, krogi, zittas Muischas, zeemi, Fabrikes, meschi, tihrumi, plawas un purwi.

Rigas Pilsahta, daschas eedsihwotaju tautas atrohdami! Kuptschoschanas un mants krahschanas padohms, teem pilsehtas eedsihwotajeem baggatibu peeskihrussi, kas Schweschneekus, ar mihļu un dewigu prahtu usņemm. Rigas namneki, ar ikkatru schweschneeku mihligi un saderigi apehtas. Schidi ar Kreeweem un Wahzeeschemm, kohpmaņņi, kuptschi ar ammatneekeem un gohdigeem semneekeem; staltu dahrgu winu un Allu no apseltitam sudraba biķķereem, ar gardu brokastu saderrigi dserr un ehd —.

PASKAIDROJUMI

- 1) izskatišana — šeit: ainavas apraksts
- 2) no tumša vecuma cik redzami — liela vecuma dēļ kaut cik, maz redzami
- 3) vēl bailīgāks — vēl bīstamāks
- 4) parumbes — Parumbes ciems pie Rumbulas krāces
- 5) prieku muižas — t. s. lustes muižiņas, vasarnīcas
- 6) pirmpilsātu — pirmo pilsētu, galvaspilsētu
- 7) uz akmens kauliem — šeit: uz akmens krācēm
- 8) pusdienas krasti — dienvidu krasti
- 9) mudīga — šeit: čakla
- 10) Uxskules muiža — Ikšķiles muiža
- 11) dažas — dažādas
- 12) tautas — šeit: sociālās grupas
- 13) kupčošanas, kupči — tirgošanās, tirgotāji

Bramberģes muižas saimniecības ēku drupas.

Var rasties jautājums, uz kādu laikposmu attiecināms viss šajā apcerējumā aprakstītais. Atbildi uz to zināmā mērā sniedz daži Bramberģes muižas arhīva materiāli.² No tiem uzzinām, ka jau kopš 1801. gada vidus Bramberģes kroņa muižā saimnieko Salaspils muižas arendators Hermanis Dītrihs Baumanis (*Hermann Dietrich Baumann*). 1805. gadā par Bramberģes rentnieci kļūst kolēģijas padomnieka atraitne Eleonora fon Berga (*Eleonora von Berg*). Minētais Hermanis Dītrihs Baumanis turpmāk figurē kā viņas pilnvarotais un muižas pārvaldnieks. Tālāk jau uzzinām, ka 1817. gadā, beidzoties rentes termiņam, Eleonoras fon Bergas lietas ar attiecīgajām iestādēm kā viņas pilnvarnieks kārtojis gleznotājs Baumanis (*Maler Baumann*), kurš tūlīt pēc tam aizgājis no savas līdzšinējās dzīvesvietas Bramberģes muižā. Tā te nu mēs esam sastapušies ar mūs īpaši interesējošo personu. Tālāk varam jau secināt, ka Bramberģes muižas aprakstā minētie 11 gadi attiecināmi uz laiku līdz 1817. gadam. Kurp tieši J. H. Baumanis pārcēlies tūlīt pēc Bramberģes, pēc šiem dokumentiem konstatēt nevaram, bet zināms, ka savu mūža novakari viņš aizvadījis Mazajā Jumpravmuižā Rīgas pievārtē. 1811. gadā sastādītajās šīs muižas revīzijas aktīs, pats par sevi saprotams,

² LVVA, 6999. f., 4. apr., 142. lieta, 22., 54. lapa.

Johana Heinriha Baumaņa vārds vēl neparādās.³ Toties tur jau minēts 21 gadu vecais, no Jelgavas ienākušais grāmatvedis Vilhelms Kāde (*Wilhelm Kaade*), par kuru zināms, ka viņš bijis Johana Heinriha Baumaņa znots — viņa meitas Šarlotes vīrs. 1816. gada dokumentos V. Kāde jau reģistrēts kā Rīgas Zilās pilsoņu gvardes loceklis.⁴ Šajos pašos dokumentos lasāms arī toreizējā muižas arendatora Joahima Baumaņa⁵ vārds. 1811. gadā viņš ir 65 gadus vecs (tātad 7 gadus vecāks par Johanu Heinrihu Baumanu) un dēvē sevi par literātu.⁶ Par Johana Heinriha Baumaņa tiešo klātbūtni Mazajā Jumpravmuižā pagaidām varam pārliecināties citos avotos, kas saistīti ar viņa mūža noslēgumu.

1832. gadā, nedēļu pēc J. H. Baumaņa nāves (viņš mira 80 gadu vecumā), G. Merķeļa izdotajā «*Literarische Begleiter des Provinzialblattes*» ievietots nekrologs. Sniedzam tā fragmentus.

«Šī gada 6. jūlijā pazīstamais dzīvnieku gleznotājs Baumanis Mazajā Jumpravmuižā pie Rīgas vēlā stundā vēl ilgi draiskojās un jokojās ar saviem mazbērniem un tad sūtīja tos gulēt, jo esot noguris. Nākošā rītā tie trokšņodami ieskrēja mīlotā vectēva guļamistabā, lai sauktu viņu brokastīs; bet viņi uz pirkstgaliem izslidēja atpakaļ, jo vectēvs vēl dusēja. Pēc kāda laiciņa tur iegāja viņa meita, bet tā to vairs nepamodināja: viņš savā ierastajā guļasvietā bija aizmiedzis tajā miegā, no kura vairs nepamostas...»⁷ Šā notikuma atbilstošs, manuprāt, nav lieks: tāda beigu aina izgaismo mirušā cilvēka dzīvi un atklāj viņa raksturu. Tālāk seko dažī atziņģi un visnotaļ objektīvi spriedumi par J. H. Baumaņa daiļradi, tad atkal par mākslinieka vispārcilvēciskajām īpašībām un citiem viņa talantiem: «Baumanim piemita dzīva, iejūtīga attieksme pret citiem darbības veidiem: viņš bija lauksaimnieks, kaislīgs mednieks un, ja kāds notikums viņu īpaši satrauca, arī sulīgs rakstnieks. Vēl kāda savdabība — viņa nelielo, atsevišķi iespiesto rakstu vairums ir latviešu valodā.»⁸

J. H. Baumanim veltītas piemiņas rindas ievietotas arī «Latviešu Avīzēs», gan krietni pavēlāk — tikai 15. septembrī. Tur lasām, ka no šīs pasaules šķīries «..tas daudziem no jums pazihstams meddijuma malders Jahnis Indriķis Baumann, ta citkahrtīga superdenta Baumanna dehls, dsimmis Jelgavā, 10^{tā} Februar 1753 gadā. Viņsch daschā veetā Kurzemmē un Vidsemme dsivojjs, daudz draugus sev

³ LVVA, 199. f., 1. apr., 168. lieta, 102. lapa.

⁴ Turpat. — 147. lapa.

⁵ Šī Joahima Baumaņa, tāpat kā iepriekš minētā Hermaņa Dītriha Baumaņa, iespējamā radniecība ar Johanu Heinrihu Baumanu šobrīd nav vēl noskaidrota.

⁶ LVVA, 199. f., 1. apr., 168. lieta, 146. lapa.

⁷ Literarische Begleiter des Provinzialblattes. — 1832. — N 25.

⁸ Turpat.

bija sataisījies zaur savu taisnu, mihļu un allasch preecīgu sirdi...» Arī te tālāk uzskaitīti viņa sacerējumi latviešu valodā. Nobeigumā rakstīts: «.Savus pehdīgus gaddus viņsch pavadīja Masā Jumpravmuischā netahli no Rihgas, pee saveem behrneem, no kureem Deevs viņņu bes visses sirgschanas zaur ļohti veeglu nahvi 6ta Juli mehnescha deenā nosauze viņņa dvehseli muhschigos debbespreekos pahrzeldams. Viņņa meesa pee Katlakalna basnizas glahta. Lai ta tur veegli dus, un viņņa vahrds lai paleek mihļā peemiņņā pee visseem, kas scho gohdīgu veztehvu pasinnuschi.»⁹

Tātad Johana Heinriha Baumaņa mūža gājuma pēdējā un galīgā pietura ir viņa atdusas vieta Katlakalna kapu vecajā daļā, netālu no Garlība Merķeļa kapa. Lielā akmens krusta uzraksts vēstī, ka te guldīts Johans Heinrihs Baumanis un viņa dzīvesbiedre Anna, dzimusi Brigena (*Anna Briggen*). Krusta otrā pusē iekalts Vilhelma Kādes vārds, kas liecina, ka turpat guldīts arī mums jau zināmais J. H. Baumaņa meitas Šarlotes vīrs.

No Bramberģes muižiņas pašā Rīgas HES ūdenskrātuves malā skatāmas vienīgi bēdīgas saimniecības ēku drupas. Dzīvojamā māja, pēc nostāstiem, jau sendienās līdz ar krastu iegāzusies Daugavā. Vēl jau ir gan Jāņkalns, gan arī kaut kas no Kranšu kalna.

Dīvainā kārtā jo ilgi savas ārējās aprises bija saglabājusi Mazās Jumpravmuižas dzīvojamā ēka. Beidzot, ne visai sen, tā kapitāli pārbūvēta par atpūtas iestādi.

⁹ Latviešu Avīzes. — 1832. — Nr. 37.

JĀNIS KUGA UN DAUGAVA

Daugavas krastos vairākās paaudzēs dzīvoja viņa senči — zemes kopēji, plostnieki, pārcēlāji — laivinieki. Ikšķiles tuvumā Puriņu mājās pie Daugavas 1878. gadā piedzima un bērnību pavadīja arī pats nākamais latviešu nacionālās scenogrāfijas pamatlicējs Jānis Kuga. Ziemās Jānis mācījās Ikšķiles Ķēķa pamatskolā, vienu gadu — arī vietējā draudzesskolā. Vasarās bradāja un peldējās Daugavas ūdeņos, izložņāja visas krastu paceres, vēžus meklēdams, jo toreiz Daugavā to bija daudz.

Kad zēnam bija desmit gadu, nomira tēvs; drīz pēc tam dzimtās vietas nācās atstāt un doties uz Rīgu. Bet viņš paņēma līdzi dvēselē Daugavas tāļu plašos apvāršņus, tās varenā, brīvā plūduma ritmus, tā veidojot sava rakstura nosvērtību un pasaules uztveres plašumu. Rīgā viņš iemācījās apgleznot porcelānu, bet interese par mākslu aizveda tālāk uz Pēterburgu, kur Jānis Kuga mācījās Štiglica centrālajā tehnikās zīmēšanas skolā un apguva skatuves gleznotāja profesiju.

Un tad, dzīves gaitām ritot, viņš atkal uz īsu brīdi atgriezās Daugavas krastos. Šoreiz tā bija Jēkabpils. Tas notika 1908. gada rudenī, kad, izbraukājis ārzemes un iepazīnies ar scenogrāfijas mākslu Rietumeiropas lielākajos kultūras centros, Jānis Kuga sāka strādāt Jēkabpils tirdzniecības skolā par zīmēšanas skolotāju. Tā bija sagādājies, ka Latvijas teātros tobrīd vēl nebija vajadzīgi profesionāli labi sagatavoti skatuves gleznotāji...

Jaunā skolotāja ierašanos darbavietā visai tēlaini savās atmiņās aprakstījis pazīstamais gleznotājs Uga Skulme: «1908. gada rudenī inspektors Lūdis Bērziņš ieveda mūsu klasē vidēja auguma plečīgu cilvēku, kas atgādināja skumju, gudru putnu. Salīdzinājums radās, vērojot šā cilvēka acis un uz sāniem nošķiebtu galvu ar paprāvo degunu...» Šis «skumjais un gudrais putns» ienesa lielas un labas pārmaiņas Jēkabpils tirdzniecības skolā, kaut gan nostrādāja tur

* *Skulme U.* Atmiņas par Jaunā Rīgas teātra gleznotājiem // *Jaunais Rīgas teātris.* — R., 1958. — 74. lpp.

tikai vienu gadu. Zīmēšana daudziem kļuva par mīlāko nodarbību. Aizraušanās ar zīmēšanu (un pat gleznošanu ārpus stundām) bija tik liela, ka nākamajā gadā daži tirdzniecības skolas audzēkņi devās uz Rīgu mācīties mākslu, kas kļuva par viņu dzīves aicinājumu. Šo audzēkņu vidū bija arī vēlāk pazīstamais gleznotājs un mākslas vēsturnieks Alberts Prande un mākslas pedagogs un lietišķās mākslas speciālists Jānis Ērglis. Kontakts starp skolotāju un audzēkņiem izveidojās tik ciešs, ka 1909. gada rudenī vairāki zēni, kuru vidū bija arī Uga Skulme un vēlākais medicīnas profesors Pauls Stradiņš, brauca viņam līdzi, lai turpinātu mācības Dubultu ģimnāzijā, kur tagad sāka strādāt Jānis Kuga.

Daugavai un tās radītajiem iespaidiem bija liela nozīme visā Jāņa Kugas daiļradē. Pirmām kārtām viņš smēlis tās dabas tēlā ierosmi un iedvesmu vairākiem saviem krāšņajiem skatuves ietēriem. Vēl dzīvodams Jēkabpilī, viņš saņēma pirmo lielo pasūtījumu — izgatavot dekorācijas Aspazijas lugai «Vaidelote» Jaunajā Rīgas teātrī. Izrādes lielie panākumi un tās dekorāciju augstais novērtējums mudināja Jaunā Rīgas teātra vadību sadarbību ar Jāni Kugu turpināt. Tāpēc jau tūlīt pēc «Vaidelotes» iestudējuma viņam tika izteikts piedāvājums strādāt pie Raiņa lugas «Uguns un nakts» dekoratīvā ietērpā.

Šīs lugas tēlu un notikumu pasaule jauno dekoratoru ļoti saistīja un saviņņoja. Tās darbība norisa pie Daugavas, teiksmām apvītajā Lielvārdē un Aizkrauklē. Te, Daugavas krastos, daudzas paaudzes bija arušas, sējušas, cēlušas savus mājokļus un pils, te svešas varas bija viņu zemi postījušas, mīdījušas tautu kājām. Pret naidīgo varu cēlās Lāčplēsis, viņam palīgā devās Spīdola. Tautas likteņi, tautas cīņa šodien... Pirmo reizi Jānis Kuga par to iedomāja tik dziļi. Iztēli rosināja vairākas diennaktis ilgais brauciens pa Daugavu, kad radās iespēja pabūt vienatnē ar dabu. Tajā 1909. gada vasarā Jēkabpils tirdzniecības skolas vadītājs Ludis Bērziņš pārcēlās dzīvot uz Dubultiem un gribēja ņemt līdzi arī savu laivu. Jānis Kuga pieteicās nogādāt to pa Daugavu līdz Mīlgrāvim. Brauciens sniedza neizdzēšamus iespaidus. Saules lēkti un rieti uz Daugavas ūdeņiem, pusdienas tveicē tītie, mežiem apaugušie krasti, klinšu radzes, kas liecās pāri atvāriem, — viss saplūda ar lugā lasīto un pārdzīvoto. Tas ļāva viņam gara acīm skatīt Raiņa revolucionāri romantiskos tēlus dzīvojam un cīnāmieš Daugavas krastos.

«Uguns un nakts» uzvedums tapa krāšņs, ar mūziku, dziedājumiem, daudzveidīgām gaismas spēlēm un pantomīmu. Neatsverams atbalsts skatuves kopējā tēla radīšanā bija Jānis Kuga. Aizkraukles pils, nogrimusī Burtnieku pils, Spīdolas telts un senās Rīgas celšanas skats, Nāves sala, Lielvārdes pils — tādas bija skatuves ietērpā galvenās ainas. Jānis Kuga prata šo piļu interjerus organiski saistīt

ar poētiski izjustu Latvijas dabas tēlu. Episki traktētais Daugavas tāļu gleznojums bija piesātināts ar brīves alku izjūtām.

Ar Daugavas tēla iedzīvinājumu uz skatuves sastopamies mazliet vēlāk arī Raiņa lugas «Pūt, vējiņi!» skatuves ietērpā (turpat Jaunajā Rīgas teātrī). Te galvenās ainas ir šādas: maltuve, Daugavas krasts, zemnieku istaba. Dekorācijas bija ļoti tēlainas, tās, atainojot skatuvisko vidi, savā gleznojumā pauda arī lugas emocionālo atmosfēru un varoņu noskaņas. Traģisko finālu, piemēram, raksturoja nemierīgais Daugavas krastu atveidojums dekorācijās, tās ūdeņu ekspresīvais bangojums. Pie lugas «Pūt, vējiņi!» skatuves ietērpā Jānis Kuga atgriezās arī vēlāk, 1936. gada uzvedumā Nacionālajā teātrī.

Arī stājglezniecībā, kur Jānis Kuga pārsvarā kopa ainavas žanru, viņa galvenā tēma bija Daugava, tās ūdeņu tecējums, zilgā dūmakā grimstošās tāles, lēni slīdošās burulaivas, varenie mākoņu vāli, kas gūzmējās virs zilpelēkajiem ūdeņiem. Gleznās mākslinieka Daugavas vērojums un tēlojums pārsvarā ir lirisks, sirsnīgs, pilns klusu pārdomu. Taču reizēm tas mēdz pāraugt arī spēcīgākā monumentālā dabas tēla izjūtā. Tādos gadījumos gleznas interpretējums bieži ir saistīts arī ar dekoratīvo kvalitāšu izcelšanu, ar intensīvi zilo un oranžo toņu spēcīgiem pretstatiem, gleznojumam iegūstot stilizējošu raksturu.

Divdesmito gadu sākumā Jānis Kuga ar visu ģimeni pārcēlās uz dzīvi Iksķilē, atkal pie Daugavas. Šai laikā viņš jau bija slavu un vispārēju sabiedrības cieņu iemantojis scenogrāfs, kura vārdu rakstīja respektablāko Nacionālās operas un Nacionālā teātra uzvedumu afišās. Toreiz nesen atvērtajā Latvijas Mākslas akadēmijā viņš vadīja Dekoratīvās glezniecības meistardarbnīcu (1928. gadā viņam tika piešķirts profesora nosaukums), bet 1934. gada rudenī J. Kuga kļuva par akadēmijas rektoru. Kas mudināja cienjamo meistarū atstāt Rīgas dzīvokli un pārcelties uz Iksķili? Laikam jau tās bija ilgas pēc bērniības puses, pēc Daugavas ūdeņiem. Un, ja vēl tam pievienojās jaunības draugu aicinājumi, tad izšķirties nemaz nebija tik grūti.

Zemes gabals tika izraudzīts skaistā vietā, Daugavas senlejas kraujā. Jauno māju cēla pēc mākslinieka paša izstrādātā projekta, būvformu idejas smeļot itāliešu vēlās renesanses arhitektūrā. Tā tika iecerēta kā ārpilsētas villa ar asimetrisku plānojumu: kreisajā spārnā — liela, plaša darbnīca ar skatu uz Daugavas tālēm un Nāves salu, labajā — dzīvojamās telpas. Arī praktiski pie būves strādāja galvenokārt Jānis Kuga pats, tikai sarežģītākajos darbos pieaicināja amatniekus. Tāpēc māja cēlās gausi, krietni gausāk, nekā sākumā bija domāts. Līdz 1940. gadam pilnīgi izbūvēt tās iekšieni vēl neizdevās, divas istabas tā arī palika nepabeigtas.

Ārēji ēka bija ļoti iespaidīga, balta, stalta. To tiešām varēja saukt par mākslas pili. Vislielākā uzmanība tika veltīta darbnīcai, kur meistars īstenoja kādreiz Parīzē gūtos priekšstatus, kādai jābūt īstai mākslinieka darbnīcai — plašai, ar labi saskaņotām iekšstelpu arhitektoniskajām detaļām, pareizi izgaismotai, lai pa lielajiem logiem pavērtos skats uz tuvējo, iztēli rosinošo Daugavas panorāmu. Darbnīcai gar vienu malu bija ierīkota arī neliela skatuvīte, kur scenogrāfam eksperimentēt un praktiski pārbaudīt visu iecerēto.

Tā kā ēka bija iekļauta vidē, ko veidoja Daugavas senlejas krauja, tad augļu dārzs un košumkrūmu stādījumi ap māju tika kārtoti terasveidīgi. Visskaistākais skats uz Daugavu pavērās tieši no augšējās izmūrētās terases. Tur bija ierīkots laukumiņš, ko mākslinieks pats dēvēja par bastionu. Te viņš bieži mēdza pasēdēt viens vai kopā ar ciemos atbraukušajiem draugiem un akadēmijas kolēģiem, te viņi vēroja krāšņo ainavu ar vareno upi un priedējās par plašajām tālēm, kas vērās pretī, dzēra mājastēva iecienīto dzērienu — kafiju — un pārsprieda savas problēmas.

Viss, kas zaļoja ap māju — augļu koki, košumkrūmi, puķes, bija profesora paša gādāts, stādīts un aprūpēts. Ar laiku palīgā nāca arī dēls. Māksliniekam ļoti patika bērzi, un viņš stādīja tos grupiņās netālu no mājas un arī tālāk, ciemata teritorijā, tā veidojot nelielas alejas ceļu satekās.

Ikšķilē Jānis Kuga dzīvoja ne vien vasarās, bet arī ziemās. Brauca ar parasto vilcienu rītos uz Rīgu darbā un vakaros atpakaļ. Ikšķiliešu rīcībā toreiz bija savs sliežu tramvajs, ko viņi mīlīgi dēvēja par trullīti. Tas bija neliels vagoniņš, ko vilka divi zirgi. «Trullītis» kursēja vairākas reizes dienā no Daugavas pārceltuves uz staciju un atpakaļ. To izmantoja visi ikšķilieši, arī profesors. Taču diezgan bieži šo apmēram divus kilometrus garo ceļu gabalu līdz stacijai Jānis Kuga nostaiģāja kājām, it sevišķi vasarās. Bet ziemās, kad bija dziļi sniegi un tramvaja sliedes kādreiz aizputinātas, kāpa uz slēpēm. Divritenis un slēpes bija profesora iemīļotie pārvietošanās līdzekļi. Pēc sava ieņemamā stāvokļa sabiedrībā viņam varbūt būtu piederējies braukt ar automašīnu, bet šāda doma Jāni Kugu nenodarbināja. Kas gan vainas bija vilcienam un «trullītim»? Un reizēm pāris kilometru rītos un vakaros kājām vai ar slēpēm — tā bija tikai tāda krietna pastaiga možuma uzturēšanai. Vācu okupācijas laikā, kad kādreiz bija grūti dabūt atļauju braukšanai vilcienā, viņš ar divriteni braukāja uz Rīgu pildīt rektora pienākumus.

Ikšķiles darbnīcā īstenota liela daļa Jāņa Kugas trīsdesmito gadu radošo ieceru — teātra dekorāciju meti, ainavas, portreti, krāsaino litogrāfiju cikls pēc A. Brigaderes pasaku motīviem, meti monumentāliem gleznojumiem Rīgas pils svētku zālei un sūtņu uzgaidāmajai istabai. Te uzgleznota arī Ikšķiles baznīcas altārglezna «Dod mums savu svētību, Jēzus», kas tagad glabājas Rundāles pils

muzeja fondos. Jāņa Kugas darbība saistīta arī ar pašas Ikšķiles izveidošanu un labiekārtošanu. Divdesmitajos gados Ikšķile sāka izvērsties par vasarnīcu ciematu. Lai to modernizētu un padarītu skaistāku, tika nodibināta Ikšķiles labierīcības biedrība un par tās pirmo un vienīgo priekšsēdētāju ievēlēts Jānis Kuga. Protams, ka šis pienākums prasīja no mākslinieka ne mazumu pūļu. Biedrība savos nākotnes plānos bija iecerējusi ierīkot Daugavas krastā apstādījumus, kā arī sporta un izpriecu laukumu, bet tūristu vajadzībām uzcelt kūrmāju. Lai rastu visiem šiem pasākumiem līdzekļus, biedrība nolēma katru gadu rīkot Ikšķilē īpašus Daugavas svētkus. Šādas tradīcijas iedibināšana bija Jāņa Kugas ideja. Reizē tai bija arī plašāki kultūrvēsturiskie mērķi: vairot kā pašu ikšķiliešu, tā arī tuvākās un tālākās apkaimes iedzīvotāju interesi par savas vides izkopšanu, modināt plašos slāņos dzimtās puses mīlestību. Tāpēc šo svētku programmu galvenais nolūks bija popularizēt Daugavas skaistumu, tās tuvējās vēsturiskās vietas un dabas pieminekļus.

Daugavas svētkus Ikšķilē svinēja, sākot ar 1931. gada 5. jūliju, katru vasaru pirmajā jūlija svētdienā. Tie pulcēja daudz ļaužu no visas plašās apkaimes. Koncerta vajadzībām tika uzbūvēta neliela provizoriska estrāde, kur uzstājās uzaicinātie mākslinieki, dzejnieki, solisti no Rīgas, apkārtējie kori. Visiem priekšnesumiem bija viena tēma — Daugava, tās skaistums un likteņi. Vietējā amatieretātra aktieri parasti sagatavoja kādas nelielas ludziņas uzvedumu, kam dekorācijas darināja Jānis Kuga, kurš vienmēr arī savā aizņemībā atrada tam laiku.

Pēc koncerta sekoja dažādas atrakcijas — laimes aka, mērķī šaušana un tamlīdzīgi. Bērni te varēja no profesora izgatavotās pasaku pirtiņas pa skursteni izvilkt visādas gardas vai rotaļām noderīgas lietas. Izmantojot seno pazīšanos, Jānis Kuga atveda no Rīgas, no J. Jesena porcelāna fabrikas, vairākas kastes dažādu defektu dēļ norakstītu šķīvju, kurus tad svieda gaisā, un loka šāvējiem vajadzēja tiem ar buļu trāpīt. Tas bija īsts jampadracis, jo šķīvji lidoja, plīsa un šķembas šķīda uz visām pusēm. Starp ikšķiliešiem bija arī tādi, kas par visām šīm izdarībām vieba degunu. Lielais vairums tomēr uz visu to raudzījās ar humoru, un šaušana lidojošā mērķī nākamajā gadā atkal atkārtojās... Svētku atrakcijām beidzoties, koncerta dalībnieki tika aicināti profesora dārzā, kur viņus cienāja ar vakariņām.

Ikšķiles labiekārtošana prasīja daudz darba un enerģijas. Daudz kas tika arī paveikts: ierīkots sporta laukums, krastā nolīdzinātas vecās Pirmā pasaules kara laika tranšejas un uzstādīti soli, peldētājiem izbūvēta akmens ietve un kāpnes, kas ved pie upes. Bet lielākā daļa sapņu par Ikšķiles kūrorta izbūvi tomēr palika vienīgi Jāņa Kugas iecerē un netika īstenoti.

1944. gada rudenī, fronteī atkāpjoties, Jānis Kuga ar ģimeni atstāja dzimteni, līdzī paņēmot sāpi par tās likteņiem un nekad

neremdināmu vēlmi tajā atgriezties. Daugavas un Latvijas tēls viņu pavadīja visu atlikušo mūža daļu. Viņš to iedzīvināja savās dekorācijās, ko darināja Vācijā Eslingenes bēgļu nometnes trupas uzvestajām latviešu dramaturgu lugām. Pirmā atkal bija Raiņa «Pūt, vējiņi!». Bija pagājuši vairāk nekā trīsdemit gadi, kopš viņš šās lugas skatuves ietērpu darināja Jaunajam Rīgas teātrim. Toreiz pirmizrādē publika sajūsmā, kā prātu zaudējusi, aplaudēja un aplaudēja, negribēja šķirties no Daugavas varenā panorāmiskā skata. Tagad atkal bija maltuve, aina ar vētras nolauzto egli, atkal bija Daugava, tikai šoreiz sabangotie, nemierīgie ūdeņi viesa neizsakāmas skumjas. Skatītāju zālē daudz raudāja. Šajās skatuves gleznās Jānis Kuga bija daudz ko ielicis no savām toreizējām satrauktajām izjūtām. Kad pavērās priekšgars R. Blaumaņa lugas «Skröderdienas Silmačos» izrādei, atkal atklājās brīnišķīga Latvijas ainava — tik pazīstamie lauki, pļavas, kokos iegrimušās mājas un tāls apvārsnis, kas saplūda ar zilajiem siliem. Mākslinieks vēlreiz garā bija pārstaigājis tās vietas, ko bija skatījis bērnībā, jaunībā un vīra gados, un kopā ar atmiņu smeldzi uznesis tās uz skatuves.

Kad profesors vēlāk pārcēlās uz Amerikas Savienotajām Valstīm, uz Bostonu, viņš vienu dzīvokļa istabu pārveidoja par darbnīcu. Pēc atmiņas viņš uzgleznoja lugas «Pūt, vējiņi!» dažādu ainu dekorācijas, kas arī Bostonas darbnīcā ienesa Latvijas pļavu un birztaļu un Daugavas zilpelēko ūdeņu krāsas. Pēdējos mūža gados Jānis Kuga gleznoja galvenokārt ainavas, turklāt tikai tādas, kas bija it kā Latvijas ainavu atspulgs. Viņš brauca tālu ceļu uz Kanādu, kur daba dažviet atgādina Latvijas dabu, un gleznoja, gleznoja... Šos darbus pirka un iegādājās tādi paši ļaudis, kas slāpa pēc dzimtenes, kam šīs ainavas atgādināja kaut ko dārgu un pazudušu.

Jānis Kuga nomira 1969. gada 24. novembrī Kanādā, kur viņš ar dzīvesbiedri mūža nogalē bija pārcēlies dzīvot pie bērniem. Viņš apglabāts Toronto kapsētas latviešu nodaļījumā. Pie mums Latvijā, muzejos, palikušas mākslinieka gleznas, viņa daudzie meti krāšņajiem Nacionālās operas un Nacionālā teātra uzvedumiem. Viņa iedibinātos un profesionāli augsti izkoptos sintētiskā teātra principus saglabā un attīsta tālāk Operas un baleta teātra mākslinieku kopa, tie vēl ir dzīvi arī uz Dailes un Nacionālā teātra skatuves. Latviešu teātra un scenogrāfijas vēsture Jāņa Kugas vārdu piemin ar cieņu.

Daugavas krastos, Ikšķiles kapsētā, atdusas Jāņa Kugas senči. Te guldīti arī tēvs un māte. Bet viņa celto māju Jāņa Kugas ielā 9, kas joprojām ir viena no skaistākajām ciematā, tagad ņēmusi savā pārziņā Ikšķiles pilsētcienamata deputātu padome. Ēkas labajā spārnā un centrā izvietota izpildkomiteja, bet lielā darbnīca ar plašo skatu uz Daugavu tagad tiek izmantota par svinīgu laulību reģistrācijas zāli.

DAŽI ASPEKTI DOLES SALAS 20.—30. GADU VĒSTURĒ*

Pēc pirmā pasaules kara Doles sala, tāpat kā liela daļa Latvijas, bija pilnīgi nopostīta. Neskartas bija palikušas dažas mājas.

Taču līdz ar zemes reformu jau 20. gados gan skaitā nedaudzajās vecsaimniecībās, gan jaunsaimniecībās tika strauji celtas ēkas, iekopta zeme, iegādātas lauksaimniecības mašīnas.

Doles salā, kā jau Pierīgā, visa saimniecība pamatā bija orientēta uz Rīgas tirgu. Sevišķi pieprasīta prece bija zivis, kartupeļi, saknes, piena produkti, ķirši.

Lai iegūtu priekšstatu par Doles saimniecību izaugsmi, aplūkosim Vēverbūmaņu māju labības ražu. Turklāt jāņem vērā, ka salā augšne ir smilšaina, vāja. Vēverbūmaņi bija vecsaimniecība. Tās saimnieki daudzās paaudzēs bija Riekstiņi, kopš 1937. gada — Ādolfs Riekstiņš. Riekstiņiem piederēja 34,67 ha zemes, no tiem 19 ha aramzemes. Labībai ik gadus izmantoja apmēram 5—7 ha. Raža uzrādīta klētssvarā:

1933. gadā iekultas 11,2 t;

1937. gadā iekultas 14,9 t;

1938. gadā iekultas 21,4 t.

Taču šoreiz gribu aplūkot tos peļņas avotus, kas Doles salā, kur tik maz zemes, tomēr deva iespēju jau līdz 30. gadu sākumam atjaunot ēkas un nostiprināt saimniecību.

Vēverbūmaņu saimniecībā papildu ienākumu avots bija elektrozirnavas. Tomēr jebkurai salinieku ģimenei galveno ienākumu daļu deva Daugava. Tā bija zveja, laivinieku un enkurnieku darbs un vēl daudzi citi peļņas veidi — ledus ciršana un piegāde Rīgai, grants smelšana. Jebkurā gadalaikā Daugava deva iespēju vairāk vai mazāk, vieglāk vai grūtāk, bet pelnīt. Dolē bija ģimenes, kurās nenodarbojās ar lauka darbiem, bet tādu, kurās nebūtu kāds zvejnieks, enkurnieks vai pārcēlājs, gan nebija.

* Rakstā izmantoti Doles vēstures muzeja, LVVA un ZA Latvijas vēstures institūta Etnogrāfijas nodaļas materiāli.

Zvejai bija rūpniecisks raksturs. Galveno ienākumu daļu deva aizsprostu jeb taču zveja. Tačos ķēra tikai nēģus un lašus. Daugavas platuma un arī straujuma dēļ tača izbūvei vajadzēja daudz kokmateriālu, un tā uzstādīšana bija sarežģīta. Aizsprostus lika krācēs jeb, kā dolēnieši teica, — kaulos. Doles zvejnieki zvejoja grupās. Cilvēku skaits grupā bija ļoti dažāds — no 16 līdz pat 50 cilvēkiem.

20. gadu agrārreforma skāra arī Daugavas ūdeņus. Bijušās muižas zvejas vietas pārņēma valsts. Vispārējā saimnieciskā un sabiedriskā aktivizācija aizrāva līdzī zvejniekus. Tika dibinātas zvejnieku biedrības. Lielākās Dolē un tās apkārtnē bija Doles—Katlakalna biedrība «Krāce» ar 80 biedriem un Doles—Ķekavas zvejnieku biedrība «Daugava» ar 60 biedriem. Biedrības pirmām kārtām slēdza līgumus ar valsti par zvejas tiesībām Daugavā, kā arī aizstāvēja savus biedrus konfliktu gadījumā. Uz tik rosīgas un dzīvības pārpilnas upes, kāda toreiz bija Daugava, tā mēdza notikt. Bez tam biedrības organizēja kursus, priekšlasījumus, teātra izrādes. Ļoti populāras bija zvejnieku biedrību zaļumballes — zvejnieku svētki, kurus parasti rīkoja Doles muižas parkā.

Ne visas zvejas vietas nomāja biedrības. Biežāk nomātājs bija vesela zvejnieku grupa vai kāds atsevišķs turīgāks zvejnieks. Tā, piemēram, Klambaru māju saimnieks Riekstiņš nomāja ļoti ienesīgo nēģu un lašu zvejas vietu — Klambaru kaulu. Bija pat tāds gadījums, ka Salaspils veikalnieks Saulītis iznomāja no valsts divas krāces — Penderes un Reznu kaulus. Zvejniekiem tad zināma daļa zivju no sava loma bija jāatdod tača saimniekam. Saulītis pieprasīja,

1. att. Spēlmaņu māja celta 1928. gadā. Cidoviča foto.

2. att. Nēģu tacis Doles krācē. Priekšplānā Doles zvejnieki ar ģimenes locekļiem. (1934. gads.) Autors nezināms.

lai zivis tiktu realizētas viņa veikalos Salaspilī. Tiesības zvejojot kādā krācē maksāja ļoti dažādi, caurmērā ap 20 000 latu. Cenu noteica konkrētās vietas izdevīgums. Zvejas vietu izsole notika Rīgas pili svinīgos apstākļos ik pa 3—6 gadiem.

Tūlīt pēc pirmā pasaules kara zvejas grupās apvienojās gan sīksaimnieki, gan lielsaimnieki. Taču augstās nomas dēļ sīksaimnieki ātri bija spiesti pārgrupēties. Sīkie saimnieki pārgāja zvejojot uz lētākajām krācēm, kur, bez šaubām, lomi bija mazāki. Tā, piemēram, Doles Augškaulā zvejoja sīksaimnieki, Lejaskaulā — turīgākie saimnieki. Augškaulā labā reizē katrs zvejnieks nopelnīja aptuveni 60—80 latu diennaktī. Lejaskaulā — pat līdz 2500 latiem.

Katrai Doles krācei un reizē arī aizsprosta vietai bija savs vārds. Nēģu tačus ap Doli ierīkoja šādās vietās — Krāces kaulā, Doles Lejaskaulā, Doles Augškaulā, Ķišu kaulā, Stērķeļkaulā, Ķinnes kaulā, Vampu kaulā, Bērzsmentes kaulā, Nozmā, Rumbā, Kazukaulā, Greizenes kaulā, Penderes kaulā, Gruzī, Stāvužkaulā, Klambarkaulā, Aķu kaulā.

Lašus zvejoja Doles Augškaulā, Nulpes kaulā, Klambarkaulā.

Ūdeņos starp krācēm zvejoja ar tīkliem lašus un citas zivis. Arī par tīklu zveju bija jānomaksā valstij nodoklis, un tad drīkstēja zvejojot jebkurā vietā. Turklāt jāuzsver, ka 20.—30. gados Dolē zvejoja tikai augstvērtīgas zivis — lašus, vimbas, samus, zušus, zandartus, nēģus. Citas zivis uzskatīja par mazvērtīgām. Ja tādas tīklā ienāca, tās bieži vien izbaroja lopiem.

3. att. Doles zuši un vimbas Rīgas tirgū. Aiz letes tirgus strādnieki. Centrā zivju uzpircējs Ķezbers. (1928. gads.) A. Saules foto.

Sezonas sākumā zvejnieki vienojās ar uzpircējiem par zivju — pamatā tikai par nēģu un lašu — realizāciju. Citas zivis zvejnieki paši veda uz tirgu. Pazīstamākie uzpircēji, kas Dolē «noņēma» zivis, bija Sēlis, Ķezbers, Nariņš, Feifs u. c. Pirmie laši bija ļoti dārgi, pat līdz desmit latiem kilogramā, vēlāk tikai 2—3 lati. Ķezbers tiek dēvēts par V. Lāča romāna «Zvejnieka dēls» zivju uzpircēja Garozas prototipu. Jāteic, ka zvejnieki pretstatā V. Lācim Ķezberu atceras kā sirsnīgu un labsirdīgu vīru. Doles un Daugavgrīvas zvejnieki stāsta, ka patiesībā uzpircēji ir bijuši vairāk atkarīgi no zvejniekiem nekā otrādi. Ja kāds uzpircējs sakaitināja zvejniekus, viņi varēja atteikties tam dot zivis, un tad viss lašu loms aizgāja pie citā. Tāpēc, kā zvejnieki smeļ, uzpircēji pa lielu gabalu pazīnuši viņus, pat viņu sievas un bērnus.

Citas zivis realizēja tūlīt pēc zvejas, bet nēģus parasti cepa Dolē uz vietas. Katrā Doles mājā bija nēģu krāns, visbiežāk pat divas — virtuvē un pirtī. Doles Klambaru mājās bija atsevišķa ēka ar sešām krāsnīm, kur cepa nēģus. Tas bija tā sauktais zušūzis. Klambaru Riekstiņš uzpirka nēģus cepšanai no Bolderājas, Lielupes, Gaujas un pat Ventas. Izceptos nēģus salika kubliņos un veda uz Rīgu pārdot.

Būtisks peļņas avots dolēniešiem bija arī laivinieku amats. Ar liellaivām veda būvmateriālus Rīgai — laukakmeņus, Daugavas radzes, oļus, granti. Daugavas lejtecē bija vesela virkne cepļu — gan kaļķu, gan ķieģeļu — Katlakalnā, Dolē, Salaspilī, Daugmalē, Ogrē,

4. att. Grants izkraušana no liellaivas Rīgas kanālā 1930. gadā. Vidū uzņēmējs Kārlis Bruze. *J. Rieksta foto.*

Tomē. Cepļu īpašnieki katru sezonu nolīga liellaivas, kas aizveda produkciju — visvairāk uz Rīgu, bet nereti arī pa Daugavu un Lielupi līdz pat Jelgavai. Liellaivu garums bija 25 m, platums — 3 m, augstums — 1 metrs. Liellaivās varēja iekraut līdz 30 t akmeņu. Ja bija ceļavējš, tad laivas gāja ar divām zāģelēm. Bezvēja laikā laivnieki airēja vai vilka liellaivas ar zirgiem. Vienā laivā parasti bija 2—3 laivnieki. Daļai dolēniešu bija savas liellaivas, citi, kam to nebija, gāja par «laivas puisiem». Doles salā bija uzņēmējs Brieze, kuram piederēja 12 liellaivas. Briezes laivas nereti gāja pēc kravas līdz pat Aiviekstei. 30. gadu sākumā Brieze iegādājās grants smēlēju, t. s. bagaru. Tas ļoti atviegloja laivnieku darbu, jo līdz tam gan akmeņi, gan oļi, gan grants no Daugavas tika izcelta ar rokām. Akmeņus veda Rīgas ielu bruģim jeb, kā teica veci ļaudis, bulverķiem. Tos visbiežāk veda no Doles, Daugmales, Kokneses. Laukakmeņus izmantoja arī Daugavas krastu, dambju un malu būvei. Veci vīri atceras, ka 20.—30. gados Daugavas krastu stiprinājumu ik katru otro gadu rūpīgi pārbaudīja un pēc vajadzības laboja pat vismazāko bojājumu. Šodien krasti ir pilnīgi pamesti Daugavas, jūras un Rīgas HES varā. Neviens netur rūpi par krastu un ūdensceļa drošību.

Bija Dolē vīri, kas strādāja par enkurniekiem. Enkurnieks varēja būt tikai tāds cilvēks, kas labi pārzināja Daugavas gultni un ūdens režīmu. Enkurnieki brauca nedaudz augšpus Salaspils, tur sagaidīja liellaivas, pēc iegrimes novērtēja laivas kravu un daļu no tās pārlā-

5. att. Pēc kartupeļu talkas Doles Raušos. Tālumā Raušu sēklis. (20. gadu beigās.)
Autors nezināms.

dēja savās laivās. Šo darbu sauca par «iešanu uz atlādiņu». Tad, braucot pa priekšu liellaivai, rādīja ceļu caur krācēm un bīstamajām vietām.

Tāpat kā liellaivas, enkurnieki sagaidīja arī plostus, pārņēma to vadību un nopludināja līdz Doles salas lejasgalam, t. s. Marjuškai. Marjuškā plostus sagaidīja velkonis. Enkurnieki piesēja pie kuģīša vairākus plostus, pat 6—8, un velkonītis plostus aizvilka uz Rīgu, uz kokzāģētavām.

Lai labāk saprastu Doles salas ekonomisko dzīvi un svarīgo lomu, kāda tajā bija Daugavai, piedāvāju ielūkoties Doles salas Kanciņu māju saimnieka Jēkaba Berkmaņa saimniecības grāmatā.

J. Berkmanis pamatā bija zvejnieks un laivinieks, nedaudz līdzekļu budžetā ienesa arī ūdens līmeņa mērīšanas darbi, par kuriem bija noslēgti līgumi ar Jūrniecības departamentu. J. Berkmanim zemes bija maz. Apstrādājot zemi, varēja pabarot ģimeni, bet tā neienesa peļņu. Dati doti par 1939. gadu.

Janvāris	—	par nēģiem	119.97 Ls
Februāris	—	par nēģiem	48.10 Ls
		no pilsētvaldes	15.- Ls

			110.50 Ls
Marts	—	par nēģiem	10.- Ls
		par zivīm	25.- Ls
		no Jūrniecības departamenta	3.- Ls
			38.- Ls

Aprīlis	— no pilsētas valdes	74.-	Ls
	par zivīm	15.-	Ls
	no Jūrniecības depart.	8.80	Ls
	no Berkmaņa par plostu	104.-	Ls
		<u>201.80</u>	Ls
Maijs	— par akmeņiem	747.-	Ls
Jūnijs	— par drīgalku (plosta airu. — <i>D.L.</i>) aizceļšanu	28.-	Ls
	par akmeņiem	292.-	Ls
		<u>320.-</u>	Ls
Jūlijs	— par akmeņiem	359.-	Ls
	par ūdens mērīšanu	60.-	Ls
		<u>419.-</u>	Ls
Augusts	— par akmeņiem	691.-	Ls
Septembris	— par akmeņiem	821.-	Ls
	par lašiem	44.64	Ls
	par zivīm	8.40	Ls
		<u>874.04</u>	Ls
Oktobris	— par akmeņiem	227.-	Ls
	no Jūrniecības depart.	120.-	Ls
		<u>347.-</u>	Ls
Novembris	— ***		
Decembris	— par nēģiem	61.66	Ls
1939. gadā nopelnīts		3892.35	Ls
izdots		3993.89	Ls

Ārpus raksta robežām palika sabiedriskā un kultūras dzīve. Kopš 1920. gada salā darbojās četrklasīgā pamatskola, bija dziedāšanas biedrība, ļoti aktīva ugunsdzēsēju biedrība.

Neparādot Doles salas dzīvi kopumā, tomēr var spriest par Doli 20. gadsimta 20.—30. gados, tās straujo izaugsmi, ko tik cietsirdīgi pārtrauca 1940. gads.

ŽANIS KRAUKLIS,
JĀNIS LEJNIEKS

DOLES SALAS NĀKOTNE

Salas tūkstošgadīgajai kultūras attīstības vēsturei kā smags slogs uzgūlās Rīgas hidroelektrostacija. Republikas korumpētā un glēvā vadība nespēja panākt pēc celtniecības darbu pabeigšanas sabojāto zemju atjaunošanu, vēl vairāk — pagaidu betona mezgla vietā tika uzbūvēta dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca, kuras produkcija paredzēta izmantošanai ārpus Latvijas.

Sabiedrības spiediena ietekmē LPSR MP 1984. gada 5. novembrī pieņēma lēmumu «Par Doles salas zemju izmantošanu», kurš noteica, ka salai jākļūst par rīdzinieku īslaicīgās atpūtas vietu, un paredzēja rūpnīcas un dažādu noliktavu, bāzu u. c. objektu likvidāciju (gan nenorādot termiņus!). Ar šo pašu lēmumu tika uzdots institūtam «Pilsētprojekts» izstrādāt Doles salas detaļplānojuma projektu, kas arī 1986. gadā tika izdarīts (arhitekti J. Lejnīeks, O. Holma). Projekts saskaņots ar ieinteresētajām organizācijām un tomēr nav apstiprināts Rīgas rajona TDP IK. Kāpēc? Pirmkārt, nav pārtraukusi darbu dzelzsbetona rūpnīca, kas, protams, padara visai apšaubāmu atpūtas organizāciju tās apkaimē, un, otrkārt, ekonomiskās krīzes apstākļos nav sponsoru, kuri varētu finansēt (miljonos rubļu!) atpūtas objektu celtniecību un ekspluatāciju.

Tomēr Rīgas HES celtniecība ir radījusi veselu virkni problēmu, kuras agri vai vēlū būs jāatrisina. Galvenā no tām ir Daugavas zivju sugu saglabāšana. Lieta tāda, ka netika uzbūvēts zivju ceļš, bet paredzētā iekārta zivju ķeršanai un nogādāšanai ūdenskrātuvē nedarbojas. Daugavas zivju populācija nevar nokļūt uz nārsta vietām un izmirst.

Viens no minētās problēmas risinājumiem varētu būt airēšanas slaloma entuziastu un arhitekta Ž. Kraukļa priekšlikums par Rīgas HES zivju ceļa izbūvi komplektā ar airēšanas slaloma kanālu, kurš turklāt atrisinātu arī citu sasāpējušu jautājumu — Sausās Daugavas aizaugšanu.

Tas būtu pirmais solis hidroceltnieku izpostītas Doles salas un Daugavas senlejas ainavas rehabilitācijai Kultūras fonda Daugavas

programmas ietvaros. Nelielai salas daļai būtu atrasts īsts saimnīeks. Veicamos darbus gan pēc realizācijas paņēmieniem, gan termiņiem iespējams sadalīt trijos posmos.

1. Rīgas HES ūdenskrātuves dambī jāizbūvē ūdensņemšanas ierīces, kuras varētu darboties dažādos režīmos atkarībā no ūdens līmeņa krātvē un nepieciešamās caurteces (airēšanas treniņiem un sacīkstēm līdz 15—18 m³/s — īslaicīgi, zivju ceļam līdz 1 m³/s — migrācijas periodos, zivju audzētavai līdz 1 m³/s — pēc vajadzības).

Iespējami augšējā posma izbūves varianti: gultne var būt kopīga dažādiem režīmiem vai arī atsevišķa zivju ceļam. Racionālai ūdensenerģijas izmantošanai sacīkšu laikā straume pievadkanālā jānovirza caur atbilstošas jaudas turbīnu, kā to praktizē ārzemēs. Strāva izmantojama kopīgā tīklā vai, ja tas ir tehniski sarežģīti, Ķekavas vai Salaspils akumulējošās siltumcentrālēs.

2. Hidrokompleksa vidējais posms — airēšanas slaloma kanāls (zivju ceļš) — ir betonēta gultne, kura dažādos caurteces režīmos var tikt izmantota dažādiem mērķiem. Šīs daļas izbūves priekšlikumi sagatavoti, balstoties uz pieejamajiem materiāliem — ārzemju airēšanas slaloma kanālu tehniskajiem aprakstiem un rasējumiem, kā arī aplūkojot dažus no šiem kanāliem Latvijā slaloma airētāju viesturneju laikā. Izmantota arī iespēja konsultēties Prāgas Tehniskajā universitātē pie inženiera Jaroslava Polerta.

Aptuveni 750 m garā mākslīgā betonētā gultne 10 m platumā un 2 m dziļumā (līmeņu starpība trases galos 6—7 m) izbūvējama Doles salas dienvidrietumu stūrī, Sausās Daugavas labajā krastā pie Kazīķu mājām, pamestā karjerā.

Augšējais baseins, kura izmēri būs aptuveni 20x30 m, noderēs sacīkšu startam un kā zivju ceļa uzkrāšanās dīķis pirms augšējā posma. Tā kā caurtece ir mazāka, gultne veido atstrauņmu un nelielu pārgāžu sistēmu, piemērotu zivju migrācijai. Ja tiktu izvietoti maināmie šķēršļi un vārti un caurtece palielināta līdz 15 m³/s, kanālā rastos treniņiem un sacīkstēm piemērota trase. Ik pēc 50 m gultnē veidojamas kabatas — avārijas izejas. Pēc 400 m izveidojams starpfiniša baseins un kanāla lejasgalā — finiša baseins ar izeju (zivīm viegli pārvaramu pārgāzi — krāci) Sausajā Daugavā.

3. Kompleksa lejas posms neatkarīgi no iepriekšminētajiem veidojams Sausajā Daugavā kā uzkrāšanās un nārsta dīķu kaskāde. Dīķi savā starpā savienoti ar nelielām pārgāzēm — zivju ceļiem. Šī mākslīgo krāču sistēma veiks arī ūdens attīrīšanu — bagātinās to ar skābekli un noderēs zivju pievilināšanai. Dambjiem jānodrošina līmeņu starpība, lai novērstu piesārņoto ūdeņu ieplūšanu spēkstacijas darbības laikā. Dīķu dziļums (1,5—2,0 m) nodrošinātu tos pret intensīvu aizaugšanu un radītu piemērotus apstākļus zivju nārstam. Airēšanas slaloma (zivju ceļa) regulāra darbība papildinātu svaigā ūdens pieplūdi no Bērzsentes un filtrācijas avotiem.

Jāpiebilst, ka zivju ceļa izbūves nepieciešamība abās gultnēs pie Doles uzsvērtā jau 1930. gadā Jūrniecības departamenta Doles ūdens spēka stacijas rīcības komitejas ziņojumā.

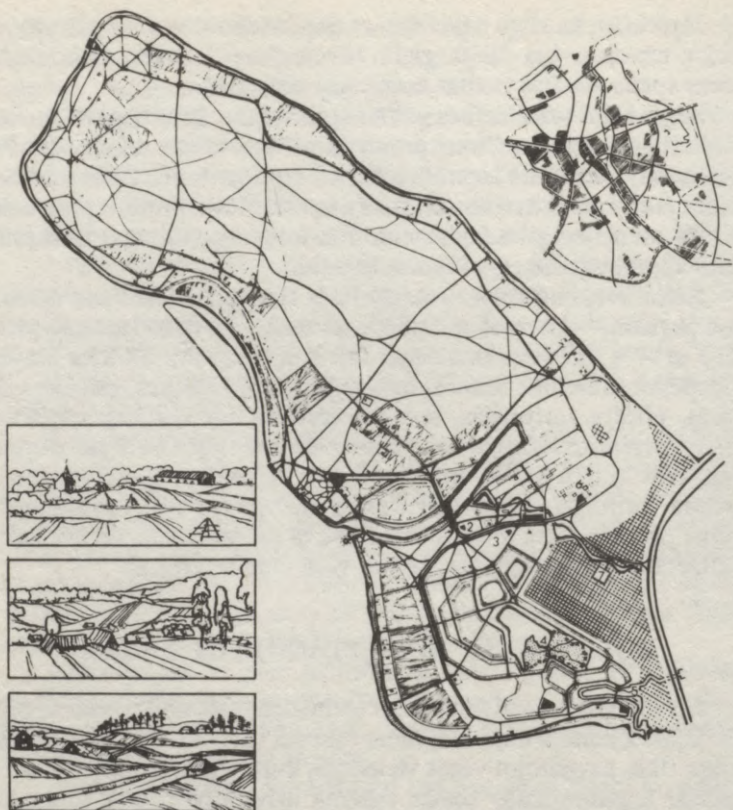
Rīgas HES celtniecības gaitā nepieciešamo grunti ņēma no salā izveidotiem karjeriem, kuri praktiski vēl šobrīd nav rekultivēti. Pamesto karjeru rajonā iecerēts iekārtot atpūtas zonu, tāpēc iesakām veidot jaunu atraktīvu ainavu parku apmeklētāju plūsmu pārtveršanai un mērķtiecīgai sadalīšanai. Tas nodrošinātu salas neskartās daļas apmeklējuma regulēšanas iespēju.

Rekultivējamo karjeru teritorijā ir iespējams rast vietu arī mācību parkam — Latvijas reljefa kartes maketam dabā (mērogs plaknē: 1 m — 1 km; vertikālais mērogs: 1 m — 25 m). Tā 8 ha platībā ir iespējams izveidot mūsu zemes reljefu, upju gultnes, galveno ceļu trases, pilsētu teritorijas, iezīmēt vēstures un kultūras objektus, kurus apvienotu izziņu takas. Šāds veidojums būtu LKF ierosinātās Daugavas krastu kartes kvintesence. Ir iespējams izveidot dažādu novadu teritorijām raksturīgu augu stādījumus utt. Priekšlikuma tālāka izstrāde būtu apspriežama pēc tā pieņemšanas un konkrēto realizētāju noskaidrošanas, ņemot vērā viņu intereses.

DOLES SALAS DETALPLĀNOJUMA SHĒMA

Ap 1000 ha lielās Doles salas teritorija dalās divās, visai atšķirīgās daļās. Ziemeļu daļu klāj mežs (shēmā baltā krāsā), kuru šķērso celiņu tīkls, savienojot vecās viensētas, kurām piekļaujas lauksaimnieciski izmantojamās zemes (shēmā brīvi iesvītrotas). Dienvidu daļā, tuvāk Rīgas HES aizsprostam, patlaban atrodas dzelzsbetona rūpnīca, grants karjeri un teritorija, kura nepieciešama hidroelektrostacijas apkalpošanai (shēmā šķērssvītrotā). Abu daļu robeža ir Leibjavas (Lebjavas) upīte, kuru šobrīd gan pārpurvojuši dzelzsbetona rūpnīcas notekūdeņi.

Paredzēts, ka salas ziemeļdaļu pilnībā aizņems dabiskās un kultūrainavas parks ar savu centru — Doles pili, tagad muzeja kompleksu (shēmā apzīmēts ar 1). Salas dienvidu daļa, kur dabiskā vide ir izpostīta, jārekultivē. Pastāv divas atšķirīgas koncepcijas šā darba plānošanā. Pirmā: visu teritoriju apmežot, nosacīti atgriežoties pie neskartas dabas. Pilnībā tas nav iespējams, jo saglabājas hidroelektrostacijas apkalpes teritorija (shēmā reti svītrotā), kura ietver arī zivju audzēšanas kompleksu (7), augstsprieguma elektropārvades līnijas un dārzkopības kooperatīvs. Visi šie objekti ir sociālisma laikmeta produkti, kuri nesaskan ar pārējo Doles salas šimbrīžam vēl patriarhālo ainavu. Nolūks mīkstināt aso, psiholoģiski nevēlamo pārēju no dabas parka uz HES ir pamatā otrajai koncepcijai, kuru

pārstāv salas detalplānojuma autori un arhitektu sabiedrība (projekts atzinīgi novērtēts Latvijas Arhitektu savienībā). Jāpiebilst, ka pirmo — apmežošanas — variantu aizstāv mežkopji. Ja tomēr sabiedrība izšķirtos par racionālāku salas izmantošanu, mēs iegūtu veselu virkni objektu, kādu šimbrīžam nav ne Latvijā, ne Baltijā. Būtiskākais ir slaloma airēšanas kanāls, kurš noder arī par zivju ceļu (5), golfa klubs (3), turklāt golfa laukumiem pieguļošajā teritorijā paredzēta vieta arī Latvijas kartei — maketam (4). Kompleksa administratīvais centrs izvietojams mežsarga mājā (2). Pastāvošās dzelzsbetona izstrādājumu rūpnīcas teritorijā iespējams uzbūvēt sporta un apkalpes ēkas (6), jo nav ekonomiski izdevīgi apmežot teritoriju, uz kuras atrodas celtnes. Ir jāmaina to izmantošanas raksturs un forma.

SATURS

<i>Imants Ziedonis</i> . Ievadvārdi	5
<i>Vaida Villeruša</i> . Priekšvārds	6
<i>Māra Vīksna</i> . Pa teiksmainajiem Daugavas krastiem	7
<i>Guntis Eberhards</i> . Kā veidojās Daugava un tās sensalas	18
<i>Vilnis Pāvulāns</i> . Cīņa par Daugavas ūdensceļu 11. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā	24
<i>Dagnija Svarāne</i> . Doles salas lībiešu kapulaukos atrastie 10.—13. gadsimta piekariņi — amuleti un rotaslietas	31
<i>Laimute Balode</i> . Daugavas pietekas	44
<i>Vilis Bendorfs</i> . Ko Daugavas dziesmas var liecināt par mūsu etnisko vēsturi	61
<i>Jānis Graudonis</i> . Ieskats Ikšķiles vēsturē	66
<i>Anete Bička</i> . Pārdomas par Lielvārdes tipa jostām	88
<i>Jānis Vilciņš</i> . Daugavas ainava. Priekšlikumi upju ainavu estētiskai vērtēšanai	101
<i>Melita Svarāne</i> . Brāļu draudze Dolē un Ķekavā	114
<i>Valdis Bērziņš</i> . Nāves sala	126
<i>Guntis Zemītis</i> . Senā Daugmale (2. g. t. p. m. ē. — m. ē. 12. gs.)	130
<i>Anna Zariņa</i> . Lielvārdes apkārtnes senvietas	137
<i>Konstantīns Karulis</i> . Daugavas un Piedaugavas vietvārdi. Nosaukumu cilme	148
<i>Muntis Auns</i> . Šķindēja zobeni	157
<i>Jānis Gremzde</i> . Veca laivnieka atmiņas	161
<i>Romis Bēms</i> . Johans Heinrihs Baumanis Daugavas krastos	165
<i>Skaidrīte Cielava</i> . Jānis Kuga un Daugava	172
<i>Daina Lasmane</i> . Daži aspekti Doles salas 20.—30. gadu vēsturē	178
<i>Žanis Krauklis</i> , <i>Jānis Lejnieks</i> . Doles salas nākotne	185

Da 85

Daugavas raksti: No Aizkraukles līdz Rīgai / Sast.
V. Villeruša; V. Villerušas priekšvārds; Latvijas
Kultūras fonds. — R.: Zinātne, 1991. — 189 lpp., il.,
12 lp. il.

ISBN 5-7966-0728-6

Ar šo grāmatu Latvijas Kultūras fonds sāk īstenot savu ieceri veidot plašam lasītāju lokam adresētu periodisku rakstu krājumu par dabu un dzīvi Daugavas krastos. Par krājuma vienojošo elementu Daugava izvēlēta ne tikai tāpēc, ka tā ir Latvijas lielākā upe, bet arī tāpēc, ka tai visos laikos bijusi liela nozīme latviešu tautas dzīvē, tās likteņos. Krājumā ietverti saistoši Latvijas zinātnieku apraksti par arheoloģiskajiem atradumiem Daugavas ielejā, par etnogrāfiskajām un folkloras bagātībām šajā novadā, par tā senvēsturi, par amatiem un tirdzniecību, par augu un dzīvnieku pasauli, par kultūrvēsturi un mūsdienu problēmām. Katrs laidniens būs veltīts kādam konkrētam Daugavas posmam. Daugavas raksti palīdzēs lasītājiem dziļāk iepazīt mūsu zemes un tautas vēsturi, ļaus paskatīties uz savu dzimteni redzīgākām un saprotošākām acīm.

Plašam lasītāju lokam.

D 1805080000—094 70—91
M811(11)—91

26.89(2L)

ДАУГАВСКАЯ
МОЗАИКА

ОТ АЙЗКРАУКЛЕ ДО РИГИ

(Латвийский фонд культуры)

Составитель *В. Виллеруша*

Рига 1991

На латышском языке

DAUGAVAS
RAKSTI

NO AIZKRAUKLES LĪDZ RĪGAI

(Latvijas Kultūras fonds)

Redaktore *V. Stabulniece*

Vāku zīmējusi *I. Jēgere*

Mākslinieciskā redaktore *I. Jēgere*

Tehniskā redaktore *I. Dorofejeva*

Korektors *E. Užane, B. Vārpa*

Datorsalikuma operatore *G. Kārklīņa*

Nodota salikšanai 12.08.91. Parakstīta iespiešanai 23.09.91.
Formāts 84x108/32. Ofseta papīrs. Garnitūra «Taims».
Ofseta tehnika. 6,75 fiz. iespiedl.; 11,34 uzsk. iespiedl.;
11,87 uzsk. kr. nov.; 12,75 izdevn. l. Metiens 6400 eks.
Maksā 4 r. Izdevniecība «Zinātne», 226530 PDP Rīgā,
Turgeņeva ielā 19. Izdevniecības reģistrācijas apliecība
Nr. 2-02-50. Salikta ar izdevniecības «Zinātne» IBM-PC
tipa datoru. Iespiesta Rīgas Paraugtipogrāfijā, 226004
Rīgā, Vienības gatvē 11. Ielikums iespiests a/s «Lana», Rīgā,
Lejupes ielā 5.

THE
MOUNTAIN
OF
THE
MOUNTAIN

THE
MOUNTAIN
OF
THE
MOUNTAIN

THE
MOUNTAIN
OF
THE
MOUNTAIN

THE
MOUNTAIN
OF
THE
MOUNTAIN

THE
MOUNTAIN
OF
THE
MOUNTAIN

THE
MOUNTAIN
OF
THE
MOUNTAIN

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306111399

1.00

